istorie

PETER SIANI-DAVIES

REVOLUȚIA ROMÂNĂ DIN DECEMBRIE 1989

HUM ANITAS

I'l IER SIANI-SAVIES este Directorul Centrului de Studii Sud-Est Europene şi conferenţiar în problemele sud-estului european modern la School of Slavonie and East European Studies din cadrul University College din Londra. Este coautor al lucrării *România* (ediţie revăzută) şi editor al *International Intervention in the Balkans since ¡995.*

PETER SIANl-DAVIES

REVOLUŢIA ROMÂNA DIN DECEMBRIE 1989

Traducere din engleză de
CRISTINA MAC

m
HUMANITAS
BUCUREŞTI

MULȚUMIRI

Cercetarea în vederea acestei cărți a inclus o serie de interviuri cu importante figuri politice din România. Ținând cont de sensibilitățile legate de revoluție, am luat de la început hotărârea să-i feresc pe cei intervievați de pericolul citării directe, eliminând la înregistrările magnetice și având doar discuții informale. Prin urmare, deși declarațiile lor au contat adesea în formarea propriei mele viziuni asupra evenimentelor, intervievații nu au fost citați direct în text. însă aș vrea să amintesc aici numele celor care și-au sacrificat cu amabilitate timpul pentru a purta convorbiri cu mine și să-mi exprim recunoștința pentru eforturile lor, care au crescut considerabil nivelul acestui volum și gradul meu de înțelegere a României: Călin Anastasiu, Victor Babiuc, Ioana Brătianu, Silviu Brucan, Pavel Câmpeanu, Corneliu Coposu, Petre Datculescu, Caius Traian Dragomir, Dinu Giurescu, Andrei Mușetescu, Dragoș Negrescu, Bogdan Niculescu Duvăz, Teodor Nicolaescu, Vladimir Paști, Horia-Roman Patapievici, Dorel Șandor, Vasile Secăreș, Adrian Severin, Ovidiu Șincai, Ștefana Steriade și Stelian Tănase.

în perioada efectuării cercetării pentru volumul de față, am avut norocul să cunosc mulți români. Orice listă a acestora riscă să fie incompletă și îmi cer scuze pentru orice omisiune neintenționată, dar vreau să mulțumesc mai ales foștilor și actualilor angajați ai Institutului de Istorie Nicolae Iorga și, în special, lui Șerban Papacostea, Paul Cernovodeanu și Florin Constantiniu, pentru că mi-au asigurat o primire caldă în România. Yvonne Alexandrescu, Vlad Moga, Adrian Pop, Vasile Lepăduși și Simone

Micălescu mi-au fost cu toții de ajutor în diferite momente, la fel ca și personalul ambasadei române din Londra. Liviu Țărau a reușit să pună la punct un fotocopiator rebel și mi-a făcut o copie a manuscrisului lui Costel Neacșu. De asemenea, Paul Michelson și Larry Bush mi-au furnizat informații importante. Iar Judy Batt și Anita Prazmowska mi-au făcut sugestii utile. Consiliul Economic și Social a finanțat cu generozitate o parte a acestui studiu, în timp ce Consiliul Britanic și Universitatea din București mi-au sponsorizat participarea la o școală de vară pentru studiul limbii române. Colegii mei de la Școala de Studii Slave și Est-Europene (SSEES) din cadrul University College din Londra, și mai ales de la Centrul pentru Studii Sud-Est-Europene, mi-au asigurat o bună companie și un apreciat sprijin. Aș vrea să-i mulțumesc în mod special lui Wendy Bracewell pentru comentariile ei incisive la una dintre primele versiuni ale manuscrisului, lui George Kolankiewicz pentru sprijinul acordat, lui Dennis Deletant pentru că a împărțit cu mine o serie de surse importante și lui George Schopflin, ale cărui cursuri mi-au trezit pentru prima dată interesul pentru Europa de Est. Personalul bibliotecii SSEES mi-a fost și el de mare ajutor, în special Vlasta Gyenes, care a dat de urma anumitor surse românești. Elena Manaliescu de la Rompres a ales câteva fotografii din enorma lor arhivă. Brenda Walker a avut amabilitatea să permită reproducerea versurilor din Capitolul I. în sfârșit, vreau să-i mulțumesc lui John Ackerman de la Corneli University Press, care a urmărit acest proiect în lunga sa gestație, precum și lui Karen Laun și lui Eric Schramm pentru înțelegătoarea lor activitate de editare.

Prin prietenia lor, mai mulți români au avut un rol deosebit de important în formarea opiniei mele în legătură cu țara lor. Entuziasmul nelimitat al lui Vlad Niculescu față de cultura română a fost pur și simplu contagios, iar Dan Niculescu Duvăz s-a dovedit, de-a lungul anilor, a fi întotdeauna un observator corect și serios. Cu amabilitate, a făcut comentarii pe marginea unei prime versiuni a manuscrisului și, împreună cu familia sa, în cadrul unor agreabile prânzuri nesfârșite, a sporit în mare

măsură nu numai aprecierea mea pentru bucătăria românească, dar și înțelegerea pentru România în ansamblul ei. Cu enciclopedica lui cultură, Nicolae Tanașoca m-a îndrumat cu răbdare prin labirintul istoriei române; el și soția lui, Anca, au fost întotdeauna primitori. Cea mai adâncă recunoștință o păstrez însă familiei Nedelcu: Catrinel, Tudor, Ioana și Ileana Baracu, pentru amabilitatea și ospitalitatea lor de-a lungul anilor. Casa lor a fost mereu ospitalieră și, fără generozitatea spiritului lor, România mi-ar fi rămas pentru totdeauna o țară străină.

în final, sunt bucuros să pot menționa sprijinul și încurajările primite ani în șir de la părinții mei și, mai ales, de la soția mea, Mary. Ea mi-a fost un tovarăș statornic în timpul cercetărilor și în perioada redactării acestei lucrări, îndurând multe cu tărie de caracter și cu înțelegere. în calitate de coechipier intelectual totdeauna critic, a contribuit considerabil la structurarea a ceea ce, uneori, părea a fi o masă amorfă de idei și, în calitate de soție, a fost mereu dispusă să-mi insufle speranță în momentele de îndoială. Ei îi datorez cea mai adâncă recunoștință și ei îi dedic acest volum.

ABREVIERI

CC al PCR	Comitetul Central al Partidului Comunist Român
CFSN	Consiliul Frontului Salvării Naționale
CPEx	Comitetul Politic Executiv al Comitetului Central al Partidului Comunist Român
CPUN	Consiliul Provizoriu de Unitate Națională
CSLR	Confederația Sindicatelor Libere din România
DSS	Departamentul Securității Statului
FGSR	Federația Generală a Sindicatelor din România
FSN	Frontul Salvării Naționale
MER	Mișcarea Ecologista din România
PCR	Partidul Comunist Român
SRI	Serviciul Român de Informații
USLA	Unitatea Specială de Luptă Antiteroristă

INTRODUCERE

Revoluția română a izbucnit la Timișoara, la 15 decembrie 1989. A început ca un protest de dimensiuni reduse împotriva încercării neinspirate a autorităţilor de a-l muta din locuința sa pe un pastor disident, Lâszlo Tokes, dar cele zece zile care au urmat aveau să zguduie România din temelii. în Timișoara, București și mai multe alte orașe, au avut loc proteste de stradă, înăbușite violent de Securitate și care au fost preludiul unor uriașe demonstrații. Confruntat cu asemenea mulțimi, liderul Partidului Comunist Român (PCR), Nicolae Ceaușescu, aflat de mult în funcție, a fugit cu un elicopter din clădirea Comitetului Central al PCR, la 22 decembrie. La numai câteva ore după plecarea lui Ceaușescu, puterea a fost preluată de o nouă grupare de guvernământ, Frontul Salvării Naționale (FSN), condusă de Ion Iliescu, dar, chiar în aceeași seară, violența a reizbucnit pe străzi, atunci când armata, ajutată de populația civilă, a deschis focul împotriva unor inamici identificați drept teroriști. A urmat o vâltoare confuză de evenimente, în care au fost ucise aproximativ o mie de persoane, înainte ca împușcăturile să se rărească la 25 decembrie. în acea zi, Ceaușescu și soția lui, Elena, au fost executați la Târgoviște.

Data de 25 decembrie 1989 nu a marcat sfârșitul revoluției române. în lunile următoare, s-au înregistrat continue conflicte politice, pe fondul luptei FSN pentru a-și consolida puterea și pentru a-și impune viziunea politică în România. într-adevăr, sfârșitul unei revoluții este întotdeauna greu de stabilit cu precizie, deoarece, deși este un fenomen politic prin esență, revoluția

are și conotații mai largi, ale unei schimbări de ordin cultural și socio-economic, iar acestea, prin natura lor, tind să fie procese de durată mai mare. în cadrul acestui proces mai amplu, se poate însă discerne un punct final pe termen mai scurt, legat de instituționalizarea noii ordini politice. Un asemenea punct final îl reprezintă procesul de încheiere a unei înțelegeri culminând cu „un aranjament, prin care... principiile stabilite de revoluție încetează a mai fi obiect de controversă"[1]. Această carte se oprește cu relatarea evenimentelor la 9 februarie 1990, ziua în care a fost convocat un proto-parlament, Consiliul Provizoriu de Uniune Națională (CPUN), alcătuit din reprezentanți ai majorității grupurilor politice existente atunci în România. Ceea ce a reprezentat o recunoaștere oficială a largii coaliții anticeaușiste și, alături de dispariția consiliilor FSN din întreprinderi și adoptarea unui sistem politico-administrativ teritorial, a pus bazele unei așezări revoluționare a lucrurilor, în mare măsură conformă normelor occidentale de organizare democratică. Deși acest lucru este, poate, mai vizibil acum decât la vremea respectivă, chiar și înainte de alegerile din mai 1990 și adoptarea unei noi constituții, în decembrie 1991, viitorul cadru instituțional al politicii românești a încetat, într-o largă măsură, să mai fie un subiect de controverse, excepție făcând problema fostului rege, a cărui revenire în țară a rămas pe agenda anumitor partide politice. Prin urmare, la 9 februarie 1990, s-a atins un semnificativ punct final al revoluției, chiar dacă, în acel moment, el era revoluționar mai mult în formă decât în conținut.

Poziția centrală pe care revoluția din decembrie 1989 o ocupă în istoria recentă a României este de necontestat. Ea a asigurat baza ulterioarelor reforme postcomuniste și a rămas un puternic simbol politic în discursurile ținute pe plan intern. Văzută dintr-o perspectivă globală, revoluția a adus României vizibilitate, ba chiar notorietate, ca fiind prima revoluție transmisă în direct la televiziune. Fiind cel mai violent dintre evenimentele care au transformat Estul Europei în 1989, revoluția

[1] Edwards, citat în Krejci (1994), 5-6.

a fost și una dintre importantele surse de imagini ale căderii comunismului în regiune. La acea vreme, evenimentele s-au bucurat de un enorm interes din partea mass-media, iar în anii care au urmat după 1989, răsturnarea liderului român și moartea acestuia au devenit un fel de metaforă pentru soarta tiraniei.[2] După decembrie 1989, s-a scris un întreg șir de cărți și, mai ales, de articole de ziar despre revoluție, majoritatea în română, dar și în alte limbi. Imediat după evenimente, acestea erau mai ales relatări ale unor martori oculari, alături de importante surse documentare, inclusiv o transcriere a transmisiunilor tv din 22 decembrie. Dar, pe la sfârșitul lui 1990, a început să apară, în paralel, și o literatură de interpretare, care a pus sub semnul întrebării versiunea inițială asupra evenimentelor. Scrise adesea în franceză, aceste lucrări au fost curând urmate de imitatori români, dintre care un grup semnificativ încerca să reabiliteze elementele fostului regim, în special Securitatea. Acestor scrieri li se pot adăuga și rapoarte ale unor organe de stat care au investigat revoluția. Printre acestea se numără mai multe comisii senatoriale și guvernamentale de anchetă, Serviciul Român de Informații (SR1), procuratura militară și armata română. Procesele celor acuzați de comiterea de crime în timpul revoluției au furnizat detalii suplimentare. în pofida, sau poate tocmai din cauza acestui potop de informații, o bună parte din această literatură fiind menită să impună o anumită linie și nu să ofere clarificări, multe întrebări continuă să rămână lotuși fără răspuns despre decembrie 1989, revoluția pe care un binecunoscut istoric român a numit-o „cea mai mare enigmă a istorici României"[3]. Cine au fost teroriștii care au provocat masacrul de după răsturnarea lui Ceaușescu? Ce rol ajucat Securitatea în decembrie 1989? Ce rol a avut URSS? Au fost implicați arabi? Ce amploare au avut comploturile anterioare datei de 22 decembrie

[2] în 2003, în timpul războiului din Irak, Saddam I lusscin a fost deseori comparat cu Ceaușescu. Spre exemplu, a se vedea *Guardian,* April 10. 2003; *ibid.,* April 30, 2003.

[3] Florin Constantiniu, în introducerea la Domenico (1999), 7.

1989? A existat Frontul Salvării Naţionale înainte de această dată?

Volumul de faţă se intitulează „Revoluţia română din decembrie 1989" şi, la prima vedere, decizia de a folosi termenul de „revoluţie" poate părea evidentă. în alte părţi din Europa de Est, evenimentele din 1989 au fost atât de lipsite de violenţa şi tumultul asociate, în general, cu „adevăratele" revoluţii, încât pentru denumirea lor s-a folosit o nouă clasă de epitete oximoronice, precum „revoluţie de catifea" sau „revoluţie negociată"[4]. Numai în România au existat vărsările de sânge şi pasiunile asociate în mod tradiţional cu răsturnarea unui vechi regim, conform clasicului simbolism al revoluţiei. Pătrunderea mulţimii în sediul Comitetului Central al PCR ar putea fi echivalentul luării cu asalt a Bastiliei. Fuga lui Ceauşescu cu elicopterul şi maşina a fost echivalentul din secolul al XX-lea al precipitatei fugi cu caleaşca spre Varennes, iar execuţia liderului român poate fi asemuită cu decapitarea lui Ludovic al XVI-lea. Cu toate acestea, atât în interiorul României, cât şi în exteriorul ei, s-a ajuns să fie contestată denumirea de „revoluţie" aplicată evenimentelor din decembrie 1989. Un sondaj de opinie realizat în decembrie 1992, în România, releva că numai 46% dintre respondenţi erau de acord cu acest calificativ; şapte ani mai târziu, într-un sondaj similar, cifra crescuse puţin, ajungând la 49 de procente[5].

îndoielile referitoare la modul în care ar trebui numite acele evenimente nu au plecat doar din numeroasele întrebări rămase fără răspuns în legătură cu decembrie 1989. Aceste dubii pornesc şi din faptul că actul revoluţionar din decembrie 1989 şi ianuarie 1990 este doar o mică parte dintr-un proces revoluţionar mai amplu, care a cuprins România în anii '90. Acest proces s-a caracterizat prin confruntări politice prelungite şi sângeroase uneori, cel mai cunoscut exemplu fiind cel al des-

[4] Bruszt (1990), 365-387.

[5] Câmpeanu (1993), 181; Foreign Broadcast Information Service (FBIS)-EEU-1999-1223, December 23, 1999.

cinderii minerilor din Valea Jiului la Bucureşti în iunie 1990 şi în septembrie 1991. în această situaţie, nu este deloc surprinzător că natura actului revoluţionar a provocat polemici aprige, mai ales că exercitarea unui control asupra simbolurilor şi relatărilor oficiale despre revoluţie, ajutat uneori de folosirea selectivă a deferirii în justiţie, a devenit un element central al legitimării puterii. Imediat după decembrie 1989, Ion Iliescu şi noii lideri ai FSN nu au prea avut de ales şi au fost siliţi să proclame evenimentele drept „revoluţie". Ca tribuni ai poporului, înşuşi dreptul lor de a conduce se baza pe ideea că ar fi fost „unşi" în funcţii de mulţimea revoluţionară din stradă. Opozanţii lor de alte convingeri gândeau altfel. Speculând numeroasele puncte slabe din varinata Frontului, ei au adus acuzaţia că revoluţia ar fi avut la bază o conspiraţie şi că noii lideri au preluat puterea doar prin manipularea evenimentelor, poate cu ajutor extern. în loc să vorbească despre revoluţie, ei numeau lovitură de stat evenimentele din decembrie 1989.

în lunile care au urmat revoluţiei, modul în care erau percepute evenimentele a devenit un fel de indicator al orientării politice nu numai pentru elite, ci şi la nivel popular. Un sondaj de opinie din 1992 a identificat o corelaţie clară între interpretarea evenimentelor din decembrie 1989 şi intenţiile de vot, susţinătorii Frontului Democrat al Salvării Naţionale /FDSN/ al lui Iliescu fiind, lesne de înţeles, mai înclinaţi să le considere o revoluţie decât cei ai Convenţiei Democratice din România /CDR/, dominate de Partidul Naţional Ţărănesc Creştin şi Democrat /PNŢCD/. După alegerile din 1992, în parte din cauza continuării dominaţiei politice a lui Iliescu, a FDSN şi a succesorului acestuia, Partidul Democraţiei Sociale din România /PDSR/, s-a păstrat versiunea revoluţiei. Raportul comisiei senatoriale de anchetă asupra revoluţiei, publicat în septembrie 1996, a fost predat preşedintelui senatului în două forme: una semnată de şapte membri ai comisiei, conduşi de Sergiu Nicolaescu de la PDSR, şi o alta, semnată de alţi patru, printre care şi preşedintele comisiei, Valentin Gabrielescu de la PNŢ. în loc să ducă la închiderea controversei, cele două rapoarte au reflectat

mai degrabă persistența divizărilor din societatea românească. In ziua în care comisia trebuia să-și publice raportul, în fața clădirii Senatului s-au strâns aproximativ o mie de persoane, membri ai diferitelor asociații de foști revoluționari, care strigau că Gabrielescu nu era altceva decât un al doilea Ceaușescu. întrucât se apropiau alegerile prezidențiale și parlamentare, se pare că s-a considerat că e mai chibzuit să fie lăsate deoparte rapoartele, pe motiv că nu puteau fi puse la dispoziția senatorilor, așa cum se dorise, senatul neavând fonduri suficiente pentru a fotocopia ambele documente, fiecare de peste o mie de pagini[6].

Fiecare dintre versiunile privitoare la revoluție și la lovitura de stat care au fost elaborate în România anilor '90, se autolegitima susținând că deține adevărul adevărat despre evenimentele din decembrie 1989. în acest proces, concepția despre adevăr a devenit extrem de politizată, iar încercarea de a face dreptate în privința crimelor comise în timpul revoluției a pălit. La prima vedere, președintele Emil Constantinescu părea că vorbea în numele tuturor în 1998, când declara că „trebuie să găsim adevărul și să ne asumăm istoria recentă cu toată onestitatea și să o transmitem corect generațiilor viitoare... Societatea românească trebuie să știe că astăzi putem spune adevărul despre represiunea din decembrie 1989 și despre cei vinovați, că avem voința politică de a rosti întregul adevăr"[7]. Totuși, prin sugestia implicită potrivit căreia fostul regim FSN/FDSN ar 11 ascuns adevărul în mod deliberat și că doar guvernarea CDR era în stare să îndrepte lucrurile, Constantinescu nu făcea decât să dea încă un exemplu al gradului înalt de politizare la care ajunsese problema revoluției. Din punctul lui de vedere, adevărul despre decembrie 1989 fusese ascuns, în mod deliberat, în scopuri politice. Dar nu se pierduse și încă mai putea fi descoperit printr-o anchetă atentă și corectă.

[6] *Adevărul,* 19 septembrie 1996, 1; *ibid.,* 24 septembrie 1996,2; *ibid.,* I octombrie 1996.

[7] FBIS-EHU-98-099, April 9, 1998.

Convingerea lui Constantinescu potrivit căreia încă mai putea fi dezvăluit „întregul adevăr" despre revoluție a plăcut, probabil, celor mai mulți români. Dar pentru ca acest lucru să se întâmple era nevoie ca întregul trecut să fie cunoscut și reprodus cu fidelitate sub forma istoriei, deoarece istoria este înregistrarea trecutului. întregul adevăr nu poate fi cunoscut însă niciodată, și această afirmație este valabilă mai ales în cazul unui eveniment haotic cum este o revoluție; în plus, legătura dintre trecut și istorie nu este și nu poate fi perfectă. în acest sens, revoluția română devine un simplu exemplu puternic politizat al unei probleme mai generale, întrucât diferența dintre referențial și reprezentare pune sub semnul întrebării posibilitatea existenței pe ansamblu a unei relatări unificate care să susțină că prezintă întregul adevăr despre evenimente[8]. în locul unei singure mari relatări unificate, istoria este formată din multiple interpretări contradictorii și aceasta nu este o problemă doar pentru un autor care scrie o istorie a revoluției române sau pentru oamenii de știință care încearcă să înțeleagă alte evenimente trecute. După cum s-a menționat, a fost o problemă și pentru români, care s-au străduit să discearnă între diferitele păreri despre revoluție și să-și înțeleagă propriul trecut recent. în toate cele trei cazuri, concluziile sunt aceleași, la fel ca și problemele și procesele. Recunoașterea faptului că într-o singură metarelatare nu poate fi reprodusă întreaga revoluție și că, în realitate, va exista întotdeauna o pluralitate de adevăruri este eliberatoare, dar și tulburătoare. Pe de o parte, este un lucru pozitiv pentru că permite o mai bună înțelegere a mecanismelor aflate în spatele producerii acestor adevăruri și a motivelor pentru care au apărut[9]. De exemplu, ne permite să înțelegem de ce apologeții Securității produc versiunile pe care le produc[10].

* Berkhofer(1995).

[9] Selbin (1997, 123-136) susține că memoria colectivă și construcția narativă sunt importante în înțelegerea revoluțiilor, dar nu duce acest argument atât de departe ca în această carte.

[10] Hali (1999).

Pe de altă parte, o asemenea idee implică și perspectiva ca nici o versiune a evenimentelor să nu fie considerată total demnă de încredere, condamnând toate versiunile la plutirea într-o mare de relativism moral; deși acest lucru presupune să adopți o poziție la fel de absolută precum aceea pe care se situează cei ce cred, fără a se îndoi, în posibilitatea reproducerii unei singure reprezentări obiective a lumii așa cum există ea în afara subiectivității umane, și la fel de dubioasă, cel puțin din punct de vedere moral". Chiar dacă întregul adevăr despre revoluție nu poate fi cunoscut, nimeni nu-l poate învinui pe Constantinescu pentru dorința de „a asuma istoria noastră recentă cu toată onestitatea și de a o transmite corect generațiilor viitoare"[12]. Așadar, principala provocare pentru oamenii de știință care studiază revoluția din decembrie 1989, ca și pentru cetățenii români constă în recuperarea evenimentelor din această mare de relativism și în evitarea expedierii lor în rândul acelor cazuri ale istoriei moderne reprezentate de asasinarea lui John F. Kennedy, în care „enunțurile factuale... nu se pot fundamenta, iar cercetările ulterioare nu *reduc,* ci *amplifică* perplexitatea față «de ceea ce s-a întâmplat cu adevărat»"[13].

Pe acest fundal a fost scris volumul de față. Bazându-se pe masa de informații difuzate în anii de după evenimente, el are ca prim scop furnizarea unei relatări despre revoluție cât mai corecte și credibile cu putință. De asemenea, el încearcă să contribuie la câteva dezbateri mai lungi, care au relevanță dincolo de studiile referitoare la România și la regiunea Europei de Est în general, mai ales în ceea ce privește natura revoluțiilor și a istoriei însăși.

Primul capitol examinează cauzele revoluției pornind de la premisele unui asemenea eveniment: mobilizarea participanților la revoluție, contextul internațional permisiv și prăbușirea statului. Deși figura lui Nicolae Ceaușescu ocupă în mod obligatoriu

[11] Appleby, Hunt și Jacob (1994), 247.

[12] FBIS-EEU-98-099, April 9, 1998.

[13] Lorenz (1994), 315.0 discuție interesantă despre această tendință în România, în Hali (2002).

un spațiu amplu, în loc să se concentreze asupra caracterului acestuia, primul capitol se axează pe relațiile lui cu instituțiile cheie, precum PCR sau forțele de ordine.

Al doilea capitol reia evenimentele din 15 decembrie până la amiaza zilei de 22 decembrie, când Ceaușescu a fugit cu un elicopter din clădirea Comitetului Central al PCR din București. Relatarea pune accentul pe evenimentele din Timișoara și București, dar și din alte orașe. O atenție deosebită este acordată modului în care autoritățile au răspuns la evenimentele care se precipitau, Ceaușescu ghidându-se, se pare, după o analogie persistentă, dar eronată cu 1968, când a reușit să strângă în jurul său națiunea în sfidarea Uniunii Sovietice în momentul invaziei Cehoslovaciei de către Pactul de la Varșovia.

Cel de-al treilea capitol relatează despre a doua fază a revoluției, începând cu răsturnarea lui Ceaușescu și execuția lui și a soției sale la 25 decembrie. Expunerea încearcă să clarifice confuziile care înconjoară aceste evenimente, axându-se pe două aspecte majore: mijloacele prin care FSN a ajuns la putere și apoi și-a consolidat această poziție și natura violențelor care au izbucnit în București și în alte orașe mai mari sau mai mici. în această fază, au murit mult mai mulți oameni decât în etapa dinainte de fuga lui Ceaușescu din București și, de aceea, principalul scop al capitolului este de a aduce o oarecare lumină asupra circumstanțelor în care s-au produs aceste pierderi de vieți omenești. în timpul revoluției și după aceea, s-a adus adesea acuzația că violența din acel moment a fost o diversiune creată deliberat de teroriști, despre care se presupune, în general, că ar fi aparținut Departamentului Securității Statului, cunoscut sub numele de Securitate.

Prima parte a celui de-al patrulea capitol analizează această acuzație, urmărind acțiunile desfășurate în timpul luptelor de principale unități ale Securității. în a doua parte, capitolul acordă atenție celuilalt mare mister al revoluției: dimensiunile complotului anterior răsturnării lui Ceaușescu. Evenimentele sunt înconjurate de nenumărate teorii ale conspirației, cu afirmații privitoare la comploturi în interiorul țării și la interferențe din

exterior, din partea altor state. Pentru a stabili cât de justifícate sunt aceste acuzații, accentul se pune pe plasarea oricărei conspirații în contextul adecvat și pe estimarea impactului direct pe care l-a avut în desfășurarea evenimentelor din decembrie 1989.

Capitolul al cincilea urmărește structurile și compoziția noului regim, pentru ca apoi să se concentreze pe matricea culturală în care FSN și-a elaborat ideologia inițială și eșuatul proiect politic al consensului. Deși acesta din urmă nu a fost niciodată prezentat cu claritate, se pare că urmărea continuarea a ceva asemănător conducerii de către partidul unic, în care s-ar fi permis existența a diferite facțiuni și partide, dar numai sub cuprinzătoarea umbrelă a Consiliului Frontului Salvării Naționale (CFSN). Totodată, acest capitol sugerează că, alături de puternice curente de socialism reformat, ideologia FSN includea și câteva strategii mai ample, ca de exemplu, „dialogul" și „competența", care inițial erau menite să ridice statutul social al intelectualilor marginalizați și să le permită să re-ocupe centrul scenei politice naționale.

Sfârșitul luptelor nu a pus capăt și confuziei și conflictelor din România, iar cel de-al șaselea capitol se ocupă cu evenimentele din ianuarie 1990, când FSN, încercând să-și consolideze puterea acaparată, a început să fie contestat de importante segmente din populația urbană. Pe măsură ce treceau zilele lunii ianuarie, contestațiile au venit mai ales din partea partidelor tradiționale antebelice recent reactivate: Partidul Național Țărănesc Creștin și Democrat, Partidul Național Liberal și Partidul Social-Democrat din România. în acea perioadă turbulentă, FSN a fost obligat să renunțe la structura sa inițială de guvernare în favoarea unei structuri mai ample, Consiliul Provizoriu de Uniune Națională.

Ultimul capitol face o trecere în revistă a subiectelor prezentate în această introducere. Analizând ideea de revoluție prin comparație cu aceea de lovitură de stat și revoltă populară, el pune încă o dată problema numelui ce trebuie dat evenimentelor. Apoi, după ce caută motivele pentru care cifra morților a fost atât de exagerată, se încheie revenind asupra modului în care diferitele relatări populare au influențat atât evoluția evenimentelor, cât și percepția lor în exterior.

Capitolul 1

Cauzele revoluției

Chiar în ziua de Crăciun a anului 1989, înainte de ora 3 după-amiază, Nicolae Ceaușescu, fostul președinte al României, alungat de la putere cu numai câteva zile înainte, și soția sa, Elena, au fost puși la zid și împușcați în pripă într-o garnizoană din orașul Târgoviște. Se aflau în acea cazarmă încă de când fugiseră din București, în după-amiaza zilei de 22 decembrie. După un proces scurt, de numai o oră, au fost executați în grabă de un pluton de parașutiști. într-un an în care vechii lideri comuniști au fost răsturnați de la putere în întreaga Europă de Est, Ceaușescu a fost singurul care a avut parte de un sfârșit atât de brutal. Execuția lui a răspuns, în mare măsură, exigențelor unei revoluții, dar, pentru mulți români, a fost mai degrabă „răsplata" pentru mulți ani de conducere despotică[1].

La sfârșitul anilor '80, pentru un străin, cel mai vizibil aspect al stării jalnice în care se afla România era lupta pentru procurarea alimentelor. în toată țara, la sate și orașe, magazinele, amenajate mai demult, în vremuri mai bune, aveau un aspect ponosit și nu erau „aprovizionate" decât cu șiruri aproape identice de cutii de conserve și borcane cu murături de nemâncat. Raționalizarea alimentelor a fost impusă treptat din 1981, în următorii doi ani sistemul fiind extins în toată țara, cu excepția Bucureștiului[2]. în preajma revoluției, rația lunară oficială a multor români era de numai câte 1 kg de făină, zahăr și carne,

[1] Pentru o descriere a României anilor '80, a se vedea Almond (1991), 279-329.

2 Shafir(1985), 117.

o jumătate de kg de margarina și cinci ouă; și nici măcar aceste cantități sărăcăcioase nu erau garantate[3]. Peste tot erau cozi — chiar și la produse de bază precum pâinea, care era și ea raționalizată — și nici un român nu-și putea imagina să plece de acasă fără a avea la el o pungă de plastic, întrucât trebuia să fie pregătit pentru situația norocoasă în care ar fi dat de o coadă la care se vindea ceva. Cei care aveau relații își expuneau statutul fluturând o pungă de plastic imprimată cu o reclamă occidentală. Benzina, atunci când se găsea, era și ea raționalizată la o cotă lunară de 30 de litri sau mai puțin. Un regim similar aveau și alte surse de energie. Dorința de a economisi energia lăsa străzile abia luminate pe timpul nopții, iar țara era afectată de întreruperi neașteptate ale curentului electric. Uriașele sisteme de încălzire centralizată, care furnizau agent termic pentru mii de apartamente, livrau apă caldă doar o dată pe săptămână, iar în multe apartamente, temperatura nu depășea niciodată opt grade Celsius, nici măcar în cele mai reci perioade. La București, în cumplita iarnă a anului 1985, membrii familiei sociologului Alin Teodorescu au dormit acoperiți cu paltoanele, în timp ce în unele părți ale orașului, de teama hipotermiei, unii au dormit în bucătării[4]. Acolo, se încălzeau la flacăra de la aragaz, dar riscau să se asfixieze dacă se întrerupea aprovizionarea cu gaz, focul se stingea, iar apoi se relua livrarea de gaz[5]. Datele oficiale arată că, în 1989, consumul casnic de energie a fost de numai 20% față de cel din 1979. Amploarea declinului economic reiese pe deplin din statisticile CAER, conform cărora, la nivel național, între 1980 și 1985, cheltuielile pentru construcția de locuințe au scăzut cu 37%, cele pentru sănătate cu 17%, iar cele destinate educației, culturii și cercetării cu un paralizant 53%.[6]

[3] Deletant (1998), 178; Ionescu (4 martie 1988), 10-11; Brezinski și Petersen (1990), 79-80; Gallagher (1995), 65; Oprea și Olaru (2002), 16 n. 9.

[4] Teodorescu (1991), 69-82.

[5] Anon [Câmpeanu] (23 octombrie 1986), 10-18.

[6] Georgescu (1988), 78-79; Linden (1989), 301.

Din această țară a lipsurilor au venit și continue relatări despre încălcări ale drepturilor omului[7]. Orice român care îndrăznea să exprime deschis îndoieli în legătură cu „epoca de aur" în care trăia risca să-și piardă locul de muncă, să fie hărțuit de Securitate și, uneori, să fie internat într-un spital de psihiatrie[8]. Principalele elemente de control erau forțele Ministerului de Interne: Miliția și Departamentul Securității Statului, cunoscut sub numele de Securitate. Aceasta din urmă își exercita controlul mai ales prin teama pe care o inspira și mai puțin prin acte de teroare propriu-zise și, la fel ca Ceaușescu, a devenit după 1989 un sinonim al celei mai cumplite tiranii[9]. Pierderile de vieți omenești și suferințele îndurate sub regimul Ceaușescu nu pot fi echivalate cu ororile din Uniunea Sovietică a anilor '30, cu cele din timpul Revoluției culturale din China și nici cu acelea din România lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Dar România lui Ceaușescu era departe de a fi o societate deschisă. Conform unei ordonanțe din 1983, toate mașinile de scris trebuiau să fie înregistrate oficial, și pentru a face o fotocopie, era nevoie de o aprobare specială; iar din 1985, neraportarea unei convorbiri cu un cetățean străin era considerată infracțiune[10]. Acest lucru nu i-a împiedicat pe români să stea de vorbă cu străinii aflați în România, dar nici o întâlnire nu putea avea loc fără priviri aruncate pe furiș pentru a te asigura că în preajmă nu se aflau persoane care trăgeau cu urechea[11]. Conform zvonurilor care circulau, înainte de revoluție 25% dintre români erau informatori și, prin urmare, nu este de mirare că, într-o asemenea atmosferă, domneau frica și suspiciunea. Iar zvonurile și bârfele aveau tendința să ia proporții uluitoare în contextul

[7] *România: human rights abuses* (1987); Gabanyi (2000), 369-378.

[8] Adler, Mueller, și Ayat (1993), 3-17.

[9] Jowitt(1991), 75.

[10] Georgescu (1988), 84; Deletant (1998), 204; Gabanyi (2000), 397-400.

[11] Se pare că experiența mea a fost împărtășită și de alți călători în România acelei perioade; a se vedea, de exemplu, Hali (1988), 3-88; Harding (1990), Chamberlain (1990), 76-96, 123-147.

în care canalele formale de comunicare lipseau — programele de televiziune din fiecare seară și ziarele prezentând aproape numai știrile referitoare la activitățile cuplului prezidențial[12]. Unele dintre miile de povești vehiculate pe atunci susțineau că restaurantele, nereușind să se aprovizioneze în mod normal, serveau carne de om, că Nicolae Ceaușescu purta negocieri cu Indira Gandhi pentru a-i trimite pe țigani în India, că fiul cel mic al lui Ceaușescu, Nicu, se urca beat la volan când pleca de la petreceri și că, deseori, accidenta sau chiar omora pietoni[13].

Diferitele metode de control s-au infiltrat la toate nivelurile societății și au pătruns până și în dormitoarele românilor prin infama campanie de promovarea a natalității, lansată în 1966, când au fost interzise avorturile, iar mijloacele de contracepție au devenit, practic, inaccesibile. La început, această măsură a dus la o creștere a ratei natalității și ironia sorții a făcut ca unii dintre tinerii care au ieșit în 1989 pe străzi pentru a-l răsturna pe Ceaușescu să fie, probabil, tocmai roade ale acelei campanii. Oricum în perioada premergătoare revoluției, numărul de nașteri scăzuse mult, ceea ce a determinat introducerea unui regim tot mai sever pentru întreruperile de sarcină, a unor examene ginecologice obligatorii și a unor pedepse împotriva cadrelor medicale care efectuau avorturi ilegale[14]. Nenumărate femei au murit din cauza unor întreruperi ilegale de sarcină, România înregistrând în 1989 una dintre cele mai ridicate rate ale mortalității la naștere din Europa, cu 159 de decese la 100 000 de copii născuți vii[15]. După revoluție, a fost dezvăluită întreaga tragedie provocată de această campanie. Au apărut fotografii cumplite din instituții aflate în ruină în care erau înghesuiți aproximativ

[12] Ștefanescu (1 octombrie 1985), 15-17; Gross (1996).

[11] Sampson (1984), 142-164.

[14] Fischer (1985), 121 -137; Cole și Nydon (1990), 469-476; Kligman (1992), 364-418; Johnson, Horga și Andronache (1993), 875-878; Kligman (1998).

[15] Horde/a/. (1991), 231-240.

100 000 de copii sub 18 ani pe care părinții îi lăsaseră în grija statului din cauza sărăciei și a destrămării familiilor[16]. Ulterior, au fost descoperiți peste 1 000 de copii — dintre care jumătate provenind din asemenea instituții — infectați cu virusul HIV, marea lor majoritate având mai puțin de patru ani. în cele mai multe cazuri boala fusese contractată prin transfuzii cu sânge contaminat sau prin injecții cu ace și seringi contaminate[17].

în pofida lipsurilor și suferințelor pe care le îndurau, românilor li se spunea tot timpul, prin intermediul propagandei de stat, că trăiesc într-o „epocă de aur", cu realizări fără precedent, de genul grandioaselor proiecte de utilitate îndoielnică demarate de Ceaușescu. Transfăgărășanul era un drum care, fără rost, traversa cel mai înalt lanț muntos din țară și care, după câțiva ani de la încheierea lucrărilor, era plin de stânci căzute. Canalul Dunăre-Marea Neagră, prezentat drept cel mai mare proiect de construcții elaborat vreodată în România, cu lucrări de o amploare mai mare decât cele de la Canalul Suez sau Panama, abia era folosit într-o mică măsură din capacitate[18]. Dar asta era nimic în comparație cu planul orwellian de sistematizare, conform căruia cel puțin 5 000 de sate urmau să fie transformate în orașe agro-industriale, casele lor fiind dărâmate cu buldozerele, iar locuitorii mutați în blocuri[19]. Declarativ, scopul acestui plan era acela de a raționaliza folosirea suprafețelor agricole și de a ridica nivelul de trai al comunităților rurale. Migrația populației către orașe urma să fie oprită, iar specialiștilor, mai ales doctorilor, urma să li se ofere motive pentru a lucra la țară. Și, lucru mai odios, se urmărea creșterea controlului social și erodarea individualismului. în realitate, doar câteva sate au fost distruse în timpul acestei campanii, iar Ceaușescu a făcut cele mai mari distrugeri ireparabile în

[16] Reich (1990), 9-14; Johnson, Edwards și Puwak (1993), 489-506.

[17] Hersh *et al.* (1991), 645-649.

[18] Sharman (1983), 317-321; Socor (October 5, 1984), 7-14; Turnock (1986b), 65-79; Socor (November 6,1987), 21-24; Gabanyi (2000), 401-406.

[19] Shafir (August 23, 1988a), 3-8; Ronnâs (1989), 543-559; Turnock (1991), 77-107; Deletant (1993), 53-74.

zona urbană, mai ales în București. O mare parte din centrul capitalei, care includea și numeroase edificii și biserici-monument istoric, a fost dărâmată pentru a permite construirea unui bulevard triumfal și a unui uriaș complex administrativ cunoscut sub numele de Casa Poporului[2"].

Atât de dureroase erau relatările despre suferințele îndurate de români încât, din decembrie 1989, numele lui Nicolae Ceaușescu a devenit sinonim cu cea mai cumplită dictatură. Rămâne însă un paradox, și anume că, deși românii s-au confruntat cu asemenea greutăți, în cea mai mare parte a anilor '80 au existat relativ puține semne de revoltă sau de disidență. Evident, una dintre cauzele acestei situații era gradul înalt al represiunii exercitate de stat, dar unii analiști occidentali au mai identificat și alte două explicații: una de sorginte culturală, iar alta structurală. Aspectul cultural a fost cel mai bine prezentat de Michael Shafir. Căutând o explicație a pasivității românilor, el a subliniat lipsa de tradiție în privința autonomiei din cultura politică românească, precum și adânc înrădăcinata înclinație a țăranilor către supunere, bazată pe resemnarea și fatalismul născute din misticism și religia ortodoxă. Aceste caracteristici sunt prezentate, se pare, de balada populară „Miorița", în care un cioban, deși avertizat de o mioară asupra planurilor ucigașe puse la cale de tovarășii săi, își așteaptă, pasiv, moartea[21]. Aspectul structural a fost cel mai bine explicat de către Steven Sampson. Și el a pornit tot de la factori culturali pentru a găsi o explicație a pasivității românilor, dar a ajuns la concluzii vizibil diferite atunci când a subliniat individualitatea românilor și vădita lor neîncredere în organizarea socială. Românii nu se supun cu pasivitate, ci încearcă în mod activ să eludeze cele mai neplăcute aspecte ale sistemului și să-și asigure bunuri și servicii prin

[20]Giurescu(1990),Almond(1992), 153-171; Danta(1993), 170-182. Botezată inițial Casa Poporului, a fost redenumită ulterior Casa Republicii (Deletant, 1995), 308

[21] Shafir (1985), 132-135. Pentru o traducere a *Mioriței,* a se vedea Bârsan (1975), 35-37.

intermediul economiei subterane, spune el[22]. Familia și prietenii făceau rost de alimente așa încât, în pofida lipsurilor, în România nu a fost foamete. Și, deși la nivel oficial exista o cenzură severă, iar viața publică necontrolată se afla la un nivel minim, restaurantele și alte locuri de distracție închizându-se seara devreme, numărul de aparate video deținute de cetățeni era mare, ceea ce permitea ca, acasă, aceștia să vizioneze cele mai recente filme occidentale[23].

Ambele motivații — de natură culturală și structurală - ale pasivității românilor sunt utile în explicarea absenței unei revolte în anii '80, dar servesc mai puțin când se caută cauzele care au condus la explozia revoluției din 1989. Parțial, acest lucru se întâmplă pentru că în ambele cazuri se pornește de la convingerea că situația din România anilor '80 ar fi trebuit să ducă la frământări sociale. Dar acest lucru nu este obligatoriu adevărat, deoarece sărăcia și suferința în sine nu generează revoltă. Dacă ar genera, atunci multe regiuni ale lumii ar fi permanent zguduite de convulsii. Pentru a explica această aparentă anomalie, unii analiști au sugerat că revoluțiile sunt declanșate nu de sărăcia sau lipsurile totale, ci de o sărăcie relativă — o diminuare a prosperității după o perioadă de bunăstare[24]. Să fie acesta și cazul României? în anii '80, s-a înregistrat un declin economic drastic urmând după un interval de creștere economică și de dezvoltare socială susținută, ceea ce, probabil, a produs o mare diferență între așteptări și realizări. Dar aceasta nu era deloc o situație nouă în 1989. în realitate, cea mai puternică descreștere a nivelului de trai a avut loc între 1980 și 1983, când, conform estimărilor lui Marvin Jackson, consumul casnic a scăzut cu 17%. Lucrurile s-au ameliorat ușor pe la mijlocul anilor '80 și apoi au rămas mai mult sau mai puțin neschimbate până la sfârșitul deceniului, nivelul de trai menținându-se la

[22] Sampson (1981-1983), 166; Kideckel (1992), 70.

[23] Gross (1996), 51; a se vedea și anunțurile de la mica publicitate din orice ziar dinainte de revoluție privind vânzarea de aparate video.

[2"] Davies(1962), 5-19; Gurr(1970), 23, 52-56.

numai 88% față de cel din 1979[25]. Se pare, așadar, că izbucnirea revoluției române nu poate fi explicată prin sărăcirea relativă sau absolută. Absența unei asemenea legături cauzale este subliniată și de faptul că declinul economic de după 1989, când, pentru mulți, între speranțe și realizări era o veritabilă prăpastie, nu a produs noi izbucniri de violență revoluționară.

Pentru declanșarea unei revoluții este nevoie nu doar de lipsuri — fie ele relative sau absolute — sau de un sentiment larg răspândit de nemulțumire. Este nevoie și de apariția unor indivizi sau, mai probabil, a unui grup sau a unui amestec de grupuri — o coaliție revoluționară — care să vrea să schimbe regimul aflat la putere. Pentru ca să aibă loc o „adevărată" revoluție, cei mai mulți susțin că aceste grupuri ar trebui să-și tragă puterea „de jos", din masele de pe străzi, și mai puțin „de sus", deși elemente din elită sunt în general prezente. într-adevăr, din moment ce, într-o revoluție, vechi figuri apar sub o nouă înfățișare, este de așteptat, în mod normal, ca înaintea evenimentului să se manifeste anumite divizări în rândul vechilor elite sau o distanțare de vechiul regim a unor membri marcanți ai societății, precum intelectualii. Apoi, pentru ca acești protestatari revoluționari să aibă succes, este necesar ca puterea autorităților să fie suficient de slăbită, astfel încât regimul să fie relativ ușor de răsturnat. Instituțiile statului, și mai ales forțele de securitate, trebuie să înceteze efectiv să funcționeze; trebuie să existe un oarecare grad de disoluție a statului. în sfârșit, lumea din exterior trebuie să fie pregătită să „permită" declanșarea unei revoluții și să nu intervină. Orice analiză privitoare la cauzele revoluției române trebuie construită ținând cont de toți acești factori, deoarece, deși o mobilizare încununată de succes nu este posibilă în absența unei slăbiri a statului, acesta va ajunge doar într-o stare de paralizie dacă nu vor apărea contestatarii politici; și nici mobilizarea, nici disoluția autorității statului nu vor duce la izbucnirea unei revoluții dacă o putere vecină este decisă să prevină un asemenea eveniment, așa cum s-a întâmplat în România, în 1848, sau în Ungaria, în 1956.

[25] Jackson (1989), 313.

Statul român neo-stalinist și neo-patrimonial

Pentru a înțelege mecanismele disoluției statului în România trebuie avută în vedere natura acelui stat. în 1989, deși continua să fie ancorată în rigidul monolit comunist, care începuse deja să se clatine în alte părți din Estul Europei, România prezenta toate indiciile unei opriri a dezvoltării politice. Dacă vrem să facem o comparație, e preferabil să echivalăm revoluția română nu cu evenimentele înregistrate în 1989 în alte țări din Estul Europei, ci cu violențele declanșate în timpul de-stalinizării, în special în Ungaria, în 1956[26]. Totuși, România anilor '80 poate fi calificată mai degrabă ca un stat „neo-stalinist" decât ca un stat pur Stalinist, pentru că, deși Ceaușescu l-a imitat pe Stalin (și chiar mai mult pe Mao Zedong și pe Kim Ir-Sen) în privința cultului personalității și a modului de conducere, contextul istoric era altul și el n-a reușit să copieze cu exactitate sistemul liderului sovietic, cu toate că ar fi dorit acest lucru[27]. Dacă din rațiuni euristice, în cadrul sistemului comunist, România anilor '80 poate fi caracterizată mai degrabă ca stat neostalinist, în sistemul politic global s-a apreciat că avea multe caracteristici ale statelor neo-patrimoniale — exemplele extreme fiind cele numite „sultanate"[28]. Acestea reprezintă regimuri puternic personalizate, instaurate în societăți modernizate parțial și „caracterizate prin menținerea unei persoane la putere și a autorității statului prin intermediul unei extinse rețele conduse personal și nu prin ideologie sau legi impersonale"[29]. Răstur-

[26] Sampson a comparat România anilor '80 cu URSS-ul din anii '30 și cu restul Europei de Est a anilor '50: Sampson (1984-1986), 42; Sampson (1989), 221.

[27] într-un interviu cu un jurnalist american, Ceaușescu a recunoscut că este un admirator al lui Stalin. A se vedea Kligman (1992), 370 n. 15. Pentru reintroducerea imagisticii staliniste, a se vedea Shafir (August 23, 1988c), 33-34, și pentru Stalinism, a se vedea Tucker (1977).

[28] Pentru regimuri neo-patrimoniale în general, a se vedea Goldstone (1986), 38-48; Goodwin and Skocpol (1989), 489-509. Pentru sultanism, a se vedea Chehabi and Linz (1997).

[29] Snyder (1992), 379.

narea de la putere, în 1979, atât a șahului Mohamed Reza Pahlavi în Iran, cât și a lui Anastasio Somoza Debayle în Nicaragua a dus la apariția unei literaturi referitoare la predispoziția către revoluție a regimurilor neo-patrimoniale și au existat și unele încercări de încadrare a României în acest model, nu fără a scoate în evidență diferențele geopolitice sau cele legate de nivelul de dezvoltare[30]. Totuși, deși se acceptă premisa că România putea fi considerată un stat neo-patrimonial, acest lucru nu poate explica automat de ce a sfârșit într-o revoluție, din moment ce relativ puține dintre statele de acest gen au avut o soartă similară. De fapt, se poate chiar susține că neo-patrimonialismul întărește stabilitatea; cu condiția ca elitele să fie capacitate sau să fie neutralizat politic un număr suficient de membri ai societății, fie prin rețele de conducere oficiale, fie dacă regimul se preface că nu vede, situație întâlnită în România pentru o bună perioadă în anii '80, prin rețelele neoficiale[31]. Se poate însă sugera că, în anumite condiții, statul neo-stalinist și statul neo-patrimonial pot crea condițiile care să ducă anumite țări la revoluție. Jeff Goodwin, care a formulat acest model având în vedere revoluțiile din Estul Europei, explică acest lucru prin anumite caracteristici ale respectivelor tipuri de stat: a) lipsa de acces la putere și resurse a grupurilor mobilizate, b) folosirea nediscriminată, dar nu copleșitoare a violenței de stat împotriva grupurilor mobilizate și a figurilor politice din opoziție, c) slabă capacitate polițienească și slabă infrastructură a puterii, d) conducere personală coruptă și arbitrară care alienează, slăbește sau divizează elitele contrarevoluționare și e) sprijinirea sau susținerea de către stat a unor măsuri economice și sociale

[30] Goodwin (1994), 577-578, 594-596, 600 n. 29; Skocpol (1994), 312. Pentru încercările mai timpurii de a-l asemui pe Ceaușescu modelului neo-patrimonial, a se vedea Jowitt (1971), 147-149, 191-193; Linden (1986), 347-380; și comentariile din Fischer(1992), 46. Chehabi și Linz (1998) consideră că regimul lui Ceaușescu a fost sultanistic, numele acestuia este înscris pe coperta cărții, împreună cu Trujillo, Batista, Somoza, Duvalier, Pahlavi, Marcos, Mobutu și Bokassa.

[31] Eisenstadt (1978), 282-285, dar a se vedea Shafir (1985), 62.

nepopulare[32]. Este adevărat că România anului 1989 avea toate aceste trăsături dar, din nou, în replică, se poate constata că aceste caracteristici au existat multă vreme de-a lungul regimului comunist. Ceea ce s-a schimbat în anii '80 a fost faptul că mai multe dintre aceste caracteristici s-au accentuat, mai ales prima, pe măsură ce puterea s-a concentrat în tot mai puține mâini[33].

în vârful piramidei puterii din România se afla Nicolae Ceaușescu. Conform tuturor relatărilor, era un om cu picioarele pe pământ și hotărât. S-a născut la 26 ianuarie 1918, fiind al treilea din cei zece copii care au supraviețuit ai unei familii de țărani săraci din satul Scornicești, din județul Olt[34]. După ce a urmat doar școala primară, la 11 ani a devenit ucenic de cizmar în București. în capitală și-a cunoscut și viitoarea soție, pe Elena Petrescu, fiica unui țăran și mic comerciant din satul Petrești, din județul Argeș. Curând după ce a venit la Bucu-

[32] Goodwin (1994), 578; Goodwin (1997), 17-21. Pe baza unei analize limitate, Goodwin sugerează că evenimentele din România au constituit o revoluție socială eșuată, comparabilă cu situația din Haiti de după îndepărtarea lui Jean-Claude „Baby Doc" Duvalier. în afară de similitudinile superficiale care pot exista între Tontons Macoutes și Securitate, interpretarea lui Goodwin se bazează în special pe afirmația lui că regimul FSN a fost unul neocomunist. Totuși, argumentația sa este afectată atunci când afirmă deschis că include regimul în această categorie nu pentru că ar fi încercat să mențină instituțiile comuniste, ci „din cauza trecutului (și mentalității) unora dintre liderii săi". Un astfel de raționament i-ar face unici pe dalmațienii comunismului prin incapacitatea de a-și schimba culoarea petelor. Pentru o combatere argumentată a ideii că regimul lui Iliescu a fost neocomunist, a se vedea Verdery și Kligman (1992), 122-130. Snyder (1998), 77-78, sugerează, în discursul său despre caracteristica sultanistică a regimului, că paralela cea mai apropiată de Ceaușescu este Duvalier.

[33] Fischer (1989), 232-233. Pentru creșterea concentrării puterii, a se vedea Gafton (July 3, 1987) 3-5.

[34] Există în continuare dificultăți în a separa adevărul de ficțiune în biografia lui Ceaușescu. Pentru viața lui, a se vedea Fischer (1989) și biografiile apărute după revoluție: Sweeny (1991), Behr (1991), Almond (1992).

reşti, tânărul Ceauşescu s-a orientat către politica de stânga, intrând în micul Partid Comunist Român (PCR), care în 1933 număra doar 1 665 de membri[35]. Partidul se afla în afara legii, iar Ceauşescu a petrecut perioade destul de îndelungate în închisoare, dar a reuşit să ajungă secretarul comitetului central al organizaţiei de tineret a partidului. După cel de-al Doilea Război Mondial, când comuniştii au luat puterea, a ocupat mai multe posturi în ministerele Agriculturii şi Forţelor Armate, iar apoi, în 1955, a fost promovat în Biroul Politic de către conducătorul partidului, Gheorghiu-Dej. în 1965, când Dej a murit, Ceauşescu s-a folosit cu abilitate de poziţia pe care o deţinea, de secretar al Comitetului Central însărcinat cu problemele organizatorice şi de cadre, pentru a se instala la conducerea partidului. Simpla observare a evoluţiei sale politice sugerează că era un om viclean şi cu minte ascuţită. De asemenea, era foarte ambiţios, într-atât încât se răzbuna pe aceia pe care îi credea mai buni decât el[36]. Mulţi observatori, printre care şi fostul lider sovietic Mihail Gorbaciov, au sesizat la Ceauşescu o exagerată apreciere a propriei valori, dublată de dispreţ sau de o la fel de mare lipsă de respect faţă de cei pe care îi considera inferiori[37]. Se pare că aceste trăsături s-au accentuat odată cu trecerea timpului. în 1989, Ceauşescu avea peste 70 de ani, iar vârsta trebuie să-şi fi pus amprenta asupra capacităţii sale de a reacţiona în faţa unei revoluţii. John Sweeny, după ce a stat de vorbă cu Iulian Mincu, unul dintre medicii curanţi ai lui Ceauşescu,

[35] Graham (1982), 30.

[36] Acest portret se bazează pe relatările a doi observatori profund subiectivi, care s-au aflat la un moment dat în apropierea lui Ceauşescu: Pavel Câmpeanu, un sociolog care i-a fost coleg de celulă, şi Sergiu Celac, diplomat şi, ulterior ambasador în Marea Britanie, care a fost traducătorul lui Ceauşescu. Sweeny (1991), 50-51, 100-101; Deletant (1998), 166.

[37] Gorbaciov (1996), 475, notează: „E greu de imaginat un mare politician care să nu aibă partea lui de vanitate şi încredere în sine. Totuşi, sub acest aspect, Ceauşescu era o categorie aparte. Conducător absolut timp de decenii, avea mereu un zâmbet arogant, tratându-i cu vizibil dispreţ pe toţi, de la oamenii de serviciu la parteneri egali."

a avansat ideea că diabetul de care suferea şi care fusese prost tratat ar fi putut să determine un comportament imprevizibil şi i-ar fi afectat chiar capacităţile mintale[38].

Mai jos de Ceauşescu, concentrarea puterii era în general percepută de marea masă a oamenilor ca nepotism şi favoritism, mai ales după promovarea Elenei Ceauşescu şi a altor membri ai familiei în posturi-cheie ale regimului[39]. Elena a devenit membru al Comitetului Politic Executiv al PCR (CPEx) şi prim-vicepremier şi era prezentată în lume drept un chimist de talie internaţională. Accentul pus pe Elena era tot o latură a cultului personalităţii din România, care punea în evidenţă caracterul neo-patrimonial al statului. „Socialism de familie", se spunea în glumă, iar Vestul a făcut mult caz de procesul „familizării partidului", pornind de la lungi înşiruiri de posturi importante deţinute de presupuşi membri ai familiei, cu toate că în unele cazuri legăturile de rudenie erau departe de a fi dovedite[40]. De fapt, se poate pune sub semnul întrebării puterea de care dispuneau în realitate, mai ales dacă avem în vedere modul în care au acţionat în timpul revoluţiei, când, în afară de Elena, doar Nicu, Ilie şi Nicolae Andruţa Ceauşescu au jucat roluri limitate. Chiar şi instalarea în calitate de secretar de partid la Sibiu a lui Nicu, despre care mereu s-a spus că era probabil moştenitorul lui Ceauşescu, poate fi considerată fie o trambulină pentru o viitoare promovare, fie o metodă de trecere parţială pe o linie secundară a unei persoane cu capacităţi limitate[41]. în

[38] Sweeny (1991), 173-174.

[39] Fischer (1985), 121-137; Tismăneanu (1989b), 371-374. Pentru poziţia Elenei în cadrul regimului, a se vedea Ionescu (28 ianuarie 1988), 11-13.

[40] Shafir (1986b), 124-127. Tipică pentru imaginea acceptată este ilustraţia din Brucan (1993), 105, unde Nicolae şi Elena Ceauşescu sunt reprezentaţi grafic în centrul unei caracatiţe cu nouă tentacule, fiecare purtând numele unui membru al familiei. Această opinie reiese şi din titlul *România: un caz de comunism dinastic* (1989). Pentru o apreciere ponderată a diferitelor opinii, a se vedea de Fleurs (1984), 165-174.

41 Gabanyi (November 6, 1987), 9-12.

anii '70, când Ion Iliescu a fost trimis la Timișoara și Iași pe aceeași funcție, respectiva mutare a fost percepută ca o retrogradare și, în mai multe interviuri acordate după revoluție, Nicu a susținut că și transferul său trebuie privit în aceeași perspectivă, date fiind relațiile dificile pe care le avea cu părinții săi[42]. Se poate spune că, acordând recompense rudelor sale, Ceaușescu acționa așa cum făcuseră numeroși români înaintea sa și că nu crea o puternică dinastie conducătoare[43]. Dar, prin comportamentul său, nu numai că a întărit cultura „federației familiilor" și a legitimat nepotismul altora, dar și-a și subminat propriul regim, diminuându-i autoritatea morală și oferind motive de nemulțumire populației[44].

In afara cuplului conducător, în partea superioară a piramidei se mai aflau un număr de vechi apropiați, de vârstă înaintată, care (potrivit detractorilor lor) erau „anti-intelectuali, xenofobi, izolaționiști, antitehnocrați și ostili schimbărilor"[45]. Alături de Ceaușescu și soția sa, din atotputernicul birou permanent al CPEx mai făceau parte doar șase activiști: Emil Bobu, Constantin Dăscălescu, Ion Dincă, Manea Mănescu, Gheorghe Oprea și Gheorghe Rădulescu. Acest mic grup conducea o țară în criză totală, dar nici unul dintre cei menționați nu a dat nici un semn de opoziție deschisă față de politica lui Ceaușescu și se pare că nici nu a avut în vedere să conducă o „adevărată" lovitură de palat împotriva acestuia. Din multe puncte de vedere, acest lucru nu este, probabil, surprinzător, dat fiind că promovarea la un nivel atât de înalt se putea realiza doar printr-o loialitate oarbă față de Ceaușescu, care, judecând după stenogramele ședințelor CPEx publicate după revoluție, a fost de multe ori

[42] Sweeny (1991), 160.

[43] Pentru natura „tradițională" și defensivă a comportamentului lui Ceaușescu, a se vedea Jowitt (1978), 6-21, în special 7-8; Shaflr (1985), 79-80; Eyal (1990), 150.

[44] Sampson (1981-1983), 170.

[45] Georgescu (1988), 81. Georgescu (1983b), 184, se bazează pe Mihai Botez, care punea declinul României pe seama calității intelectuale mediocre a clasei conducătoare.

vecină cu o supunere servilă. Probabil, toți împărtășeau concepțiile lui Ceaușescu, iar dacă nu, avea el grijă să sublinieze cât de „indispensabil" era pentru funcționarea sistemului[46]. Orice membru al CPEx tentat să ia parte într-o lovitură de stat ar fi trebuit să cântărească bine posibilele consecințe. în mod deosebit, exista pericolul ca o răsturnare a lui Ceaușescu să ducă la o dezintegrare a întregului sistem, așa cum de fapt s-a și întâmplat[47], în schimb, gerontocrația s-a izolat de societate. Trăind într-o atmosferă de stagnare intelectuală, cu un feedback minim, ea a dobândit o mentalitate închisă care, uneori, părea a fi ruptă total de realitate. Acest lucru nu poate fi ilustrat mai bine decât de interpretarea dată de Ceaușescu revoluției — nimic mai mult decât acțiunea unor nemulțumiți din interior ajutați de agenți provocatori din exterior — și de convingerea sa clară, chiar și după ce a fost dat jos, că muncitorii vor veni să-l salveze.

în parte, Ceaușescu a reușit atât de bine să concentreze puterea în mâna lui grație strategiei folosite pentru a împiedica orice rival să acceadă o anumită bază de putere. La loc de frunte printre metodele folosite se aflau metodele *„divide et impera"* și „rotirea cadrelor". Unele grupuri-cheie, precum ziariștii, au făcut și ele obiectul politicilor de cooptare; ceea ce le-a ridicat statutul profesional, fără să ducă la nici o creștere a autonomiei[48]. Metoda *„divide et impera"* a constat în multiplicarea numărului de posturi, de funcții de director și de instituții și din învrăjbirea unora contra celorlalți, în timp ce prin „rotirea cadrelor", funcționarii erau mutați aleatoriu de pe un post pe altul[49]. Această circulație, care avea loc, în ambele sen-

[46] Tismăneanu (1989b), 336, susține că viziunea asupra lumii pe care o avea comunismul din România era, în mod inerent, neîncrezătoare în diversitate, „neacordând prea mult credit marxismului critic, heterodoxiei, dialogului sau toleranței".

[47] Pentru teoria indispensabilității, a se vedea Goldstone (1986), 42.

[48] Fischer(1989), 182-189.

[49] Skocpol (1994), 255 n. 8, sugerează că asemenea tactici sunt folosite de către toți liderii patrimoniali. Pentru un exemplu din Iran, a se vedea Tien-lung(1988), 157.

suri, între partid, conducerea de stat și administrația locală și centrală, s-a intensificat în anii '80. în loc să ofere posibilități de ascensiune, aceste mutări au dus, în cele mai multe cazuri, la marginalizarea funcționarilor, riscurile de retrogradare fiind mici pentru cei care arătau o fidelitate absolută față de Ceaușescu[50]. Loialitatea politică fiind singurul criteriu pentru mutările dintr-un post în altul, nu exista nici un motiv pentru îmbunătățirea performanțelor guvernării. Elita conducătoare s-a întărit și, prin închiderea efectivă a canalelor de promovare, cei excluși din eșalonul superior — „leii capabili și energici", conform celebrei formule a lui Vilfredo Pareto — erau obligați să caute mecanisme alternative prin intermediul cărora să preia puterea de la „vulpile slabe și viclene". Una dintre aceste metode avea să fie o schimbare violentă, prin forță[51].

Concentrarea puterii s-ar putea să-i fi permis lui Ceaușescu să mențină, pentru un timp, controlul asupra sistemului, dar, în final, s-a dovedit a fi o armă total autodistrugătoare pentru el. Făcându-1 responsabil pentru toate deciziile importante de zi cu zi, ea a impus o ierarhie politică rigidă, care nu a putut face față când a fost confruntată cu o situație revoluționară care evolua rapid. Totodată, baza îngustă a regimului a dictat forma opoziției, atunci când aceasta a apărut, lăsând spațiu politic pentru formarea celei mai ample coaliții anti-Ceaușescu posibile[52]. Prin intermediul lui Ceaușescu, soarta statului era atât de intim legată de cea a regimului aflat la conducere, încât situația produsă în țară în 1989 a fost oarecum asemănătoare celei din Rusia în 1917. Atunci, căderea regimului țarist a dus și ea la prăbușirea statului, permițând bolșevicilor să acapareze pu-

5» Shafir(1985), 72-73.

[51] Krejci (1983), 37. Arjomand (1995), 147, are în vedere și ceea ce el numește tipul ideal „aristotelic-paretian" și sugerează că este aplicabil revoluțiilor est-europene.

[52] Se pare că acesta a fost cazul și în revoluțiile din Cuba, Nicaragua și Iran, unde regimuri în care puterea era concentrată doar în mâna câtorva persoane s-au confruntat cu mișcări populare.

terea doar cu un sprijin popular limitat. în România, PCR era oficial legat de stat, „căsătorie" simbolic încheiată în 1974, de când Ceaușescu a ocupat și funcția de conducător al PCR și cea de președinte al țării[53]. Contopirea dintre posturile din partid și din fruntea statului a sporit și ea puterea lui Ceaușescu, dându-i posibilitatea de a-și exercita controlul personal prin intermediul unor „clone" locale, replici ale propriei sale poziții. De sus până jos, corupția a înflorit la toate nivelurile, protejații conducătorului croindu-și, după exemplul lui, propriile mici tiranii.[54] Oficial, această contopire s-a efectuat în numele eficienței, dar, la toatele nivelurile, oficialii partidului își sporeau puterea pe măsură ce sporeau controalele de la centru. Soarta partidului s-a legat deci irevocabil de cea a statului și, prin urmare, orice slăbiciune a primului se reflecta asupra celui de al doilea.

La o primă vedere, în 1989, PCR părea puternic. Cu 3,7 milioane de membri, era cel mai mare partid comunist din Estul Europei, cu excepția URSS. Includea în rândurile sale aproximativ un sfert din populația adultă a țării și o treime din populația activă[55]. Dar dimensiunile partidului erau mai degrabă o mască pentru slăbiciunea sa decât o dovadă de forță. Conform preceptelor „socialismului multilateral dezvoltat" — așa cum fuseseră ele expuse de Ceaușescu — societatea urma să dispară, locul ei fiind luat „din interior", de către PCR. în Utopia promisă, fiecare „expert" trebuia să fie „roșu". Pe măsură ce partidul creștea și se transforma dintr-un detașament de avangardă într-un element de masă, se dilua și înaltul nivel de devotament revoluționar necesar unei asemenea transformări din interior. Pentru a realiza această transformare, s-a pus accentul pe recrutarea anumitor grupuri-cheie, considerate deosebit de

[53] Shafir (1985), 58-59. Un tablou celebru îl înfățișează pe Ceaușescu într-o ipostază napoleónica, cu un sceptru în mână, instalându-se în funcția de președinte; a se vedea exemplul din Govender (1982) și Ionescu (22 ianuarie 1985), 13-19.

st Chirot(1991), 10-11.

55 Gafton (April 29, 1988), 9-11; cifra este pentru 1987.

devotate. în timpul anilor '80,68% dintre noii membri de partid trebuiau să provină din rândul muncitorilor (noțiunea de muncitor pare să fi fost variabilă), doar 16% puteau fi intelectuali și 15% țărani[56]. Această tendință de reproletarizare a partidului, în loc să ducă la un organism mai puternic angajat ideologic, a creat mai degrabă o structură extrem de slab educată; în 1980, 47% dintre membri urmaseră numai școala elementară și doar un segment relativ mic, de 11%, avea studii superioare, restul fiind doar absolvenți de liceu[57]. în anii '70 și la începutul anilor '80, dimensiunile uriașe ale partidului au fost poate favorabile stabilității regimului, întrucât au permis aplicarea unei aparente discipline de partid unei mari părți din populația adultă. Cu toate acestea, mulți au intrat în partid gândindu-se la evoluția carierei lor profesionale și la posibilitățile de creștere a nivelului de trai. Dar nemulțumirile membrilor de partid au început să crească și loialitatea lor față de sistem a dispărut pe măsură ce criza s-a agravat și a spulberat speranța lor de a avea acces la bunuri speciale, de a beneficia de un tratament preferențial și o mai mare mobilitate ascendentă. în timpul revoluției de la Timișoara, 53 dintre cei arestați înainte de răsturnarea lui Ceaușescu erau membri de partid[58]. Mediocritatea cadrelor adesea slab educate, rigiditatea și excesiva formalizare a structurii PCR, care sufocau orice urmă de inițiativă, lipsa de adeziune și nemulțumirea conducerii de la nivelurile intermediare, precum și lipsa unui liant ideologic au produs o imagine de fațadă găunoasă, cu un conținut prea puțin durabil. în timpul revoluției, PCR a suferit o implozie și, așa cum arătam, acest lucru a produs, concomitent, și prăbușirea instituțiilor statului.

[56] Toate cifrele sunt extrase din Fischer (1989), 191-200.

[57] Fischer (1989), 197. Georgescu (1988), 81, sugerează că, până la sfârșitul anilor '80, 80% dintre membrii de partid și 78,5% dintre cei care alcătuiau aparatul de partid aparținuseră în trecut țărănimii sau clasei muncitoare.

[58] Pitulescu *etal.* (1995), 112.

Legitimitate și cult

Faptul că, după ce liderul său și-a luat zborul, PCR, un partid care s-a aflat la putere mai bine de 40 de ani, pur și simplu s-a dizolvat, dispărând ca un fum, sugerează nu numai că se identificase atât de tare cu Ceaușescu încât nu și-a mai putut păstra nici o autonomie, dar și că a existat o pierdere de încredere colectivă de o amploare colosală. Cu numai 20 de ani înainte, în 1968, imaginea fusese cu totul alta. Atunci, Ceaușescu s-a adresat unei mulțimi în centrul Bucureștiului și și-a atras o sinceră aprobare populară pentru el însuși și pentru partid, caracterizând invazia Cehoslovaciei de către Pactul de la Varșovia drept „o mare greșeală și o gravă amenințare la adresa păcii"[59]. Sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70 au constituit punctul de vârf al popularității lui Ceaușescu, când represiunea din timpul lui Dej a fost relaxată și a fost permisă o mai largă paletă de puncte de vedere. De asemenea, s-au făcut eforturi pentru creșterea producției de bunuri de consum, ca pretutindeni în Estul Europei în acea vreme, iar partidul a încercat să substituie legitimitatea bazată pe simbolistică și pe ideologie cu o legitimitate izvorând din recompense materiale. Totuși, pe la mijlocul anilor '70, scurta „Primăvară românească" a început să se ofilească, pe măsură ce uniformizarea ideologică a fost reimpusă de Ceaușescu în cadrul unui tot mai apăsat cult al personalității și al unei folosiri mult mai frecvente a simbolurilor naționale. Cele două aspecte au fost cuplate într-o propagandă care, cu regularitate, îl plasa pe Ceaușescu în rând cu eroii români: regele dac Burebista, domnitorii medievali Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul[60]. Regimul a îmbrățișat naționalismul cu fervoare, altoindu-l pe marxism-leninism într-o formulă care susținea că destinul național al României nu putea fi rea-

59 Citat înAlmond (1992), 2.

[60] Pentru exemple, a se vedea *România: Pagini de istorie* de-a lungul anilor '80.

lizat decât prin dispariția conflictelor de clasă și prin construirea unei industrii grele staliniste[61].

Cultul personalității lui Ceaușescu și cel al soției sale au fost comparate cu cele din timpul lui Stalin și al lui Mao Zedong[62]. întreaga țară a fost pavoazată cu lozinci care proslăveau realizările regimului. De la cel mai mic cătun până la cel mai mare oraș, drumurile erau străjuite de panouri pe care erau prezentate depășirile de plan și rolul lui Ceaușescu în promovarea păcii în lume. Pe acoperișurile fabricilor tronau lozinci uriașe elogiind partidul și pe conducătorul său, iar portretul lui Ceaușescu era peste tot. în onoarea lui Ceaușescu și a soției sale erau organizate ceremonii fastuoase, cel mai cunoscut fiind festivalul „Cântarea României". în 1985, la aceste manifestări au luat parte 3 593 316 de persoane, organizate în 153 000 de ansambluri. Mânuind sincronizat cartoane colorate, alcătuiau „tablouri vivante" care preamăreau cuplul conducător, cei doi fiind, în ultimă instanță, singurii spectatori[63]. în acea lume de linguși tori, nici o publicație nu putea apărea fără a fi îmbogățită cu câteva citate din înțelepciunea lui Ceaușescu. Iar atunci când nu tipăreau nesfârșite volume cu cuvântări ale „geniului Carpaților", editurile scoteau „kitsch-uri staliniste" precum colecția de versuri pentru copii din 1988 intitulată Dragostea *noastră fierbinte pentru-al țării președinte*[64]. Culegerea include dezgustătoarea poezie „Epoca de aur":

în țară de legendă viețuim
Mărețe fapte ni-e dat să împlinim

[61] Tismăneanu și Pavel (1994), 402, consideră că ideologia lui Ceaușescu a fost „un amestec sincretic de principii marxiste depășite, mituri ce exaltau națiunea și proslăvirea nerușinată a lui Ceaușescu însuși. Xenofobia, autarhia, izolaționismul, antioccidentalismul și antiintelectualismul au fost principalele principii aflate Ia baza acestei construcții ideologice".

[62] Fischer (1981), 117-141; Georgescu (1983a), 129-142; Tismăneanu (1986), 65-90; Fischer (1989), 160.

[63] Giurchescu (1987), 163-171.

[64] Rupnick (1989), 151.

în epoca ce înaltul nume-l poartă
Al celui mai viteaz conducător.

Tovarășul Nicolae Ceaușescu este
al tuturor copiilor părinte iubitor,
el calea către comunism ne arată
eroic făurit sub steagul tricolor[65].

Prin simbolistica sa, cultul personalității a împrumutat multe caracteristici ale unei religii secularizate. La început, concepția sovietică asupra „construcției ideii de Dumnezeu" a mizat pe faptul că omul socialist va renunța la adorarea unei divinități transcendente și-și va exprima religiozitatea prin utopia pământeană a socialismului. în mod miraculos, în cazul României, apoteoza lui Ceaușescu pare să fi avut loc în cadrul paradisului lui terestru, iar unul dintre poeții săi de curte, Corneliu Vădim Tudor, l-a descris ca pe „un Zeu pământean"[66]. Printre membrii de partid cu o educație precară, într-o cultură populară impregnată cu tradiții și iconografie religioasă, omniprezența portretelor lui Ceaușescu și ale soției sale s-au dovedit a fi elemente simple dar puternice de legitimizare, contribuind la cimentarea autorității conducerii. Imaginea de cult poate să fi fost o minciună, dar, după cum a observat Leszek Kolakowski, „minciunile evidente spuse cu glas tare și nepedepsite sunt excelente dovezi ale sănătății unui sistem"[67]. Ceaușescu era mic de statură, era un prost orator și, exceptând privirea, nu impunea prin

[65] *Dragostea noastră* (1988), 18.

[66] Pentru deificarea lui Ceaușescu a se vedea Ionescu (28 ianuarie 1988a), 7-10; Gabanyi (2000), 35-43. Ceaușescu se prezenta adesea într-o manieră aproape regală. Una dintre cele mai bizare întâmplări care au avut loc când Ceaușescu a împlinit 70 de ani a fost apariția în presa română a unor mesaje de felicitare inventate, compilate din texte vechi, inclusiv unul din partea reginei Angliei, Elisabeta a Il-a.

[67] Kolakowski citat de Schopflin (1993), 162. Pentru cultul ca o minciună strălucind deasupra contradicțiilor din societate, a se vedea Giurchescu (1987), 164.

nimic[68]. Cultul personalității sale a dat naștere unei părți din charisma care îi lipsea în mod natural și, cât timp a durat, dimensiunea minciunii nu a făcut decât să ilustreze puterea de care dispunea, căci a reușit să facă din imagine o realitate. Mai târziu, după revoluție, Pavel Câmpeanu a remarcat că, deși erau transparente și rudimentare, subterfugiile la care apela cultul personalității au avut uneori un efect ciudat, oarecum contradictoriu: au „întărit teama obscură conform căreia Ceaușescu era nemuritor" și, în același timp, au întreținut pasivitatea „întrucât, treptat, obsesia populației referitoare la omniprezența lui s-a transformat într-o obsesie referitoare la moartea lui"[69]. Cultul personalității a fost însă o sabie cu două tăișuri pentru că, elogiind virtuțile lui Ceaușescu de conducător suprem, a creat și terenul favorabil pentru desemnarea lui drept țap ispășitor universal și țintă a nemulțumirilor. Prin intermediul cultului personalității, Ceaușescu nu a devenit un conducător autentic sau un exemplu de urmat, ci un idol căruia i se datora supunere. Nu a stabilit relații semnificative cu o societate, care a rămas mai degrabă una de spectatori sau de participanți aduși cu forța la spectacolele lui[70]. A rezultat o structură ca un înveliș fără conținut, o imagine falsă expusă ridicolului, care avea nevoie doar de o fisură în fațadă — sau, așa cum a fost în cazul său, de o privire consternată în timpul mitingului de la București din 21 decembrie 1989 — pentru ca întreg edificiul să se prăbușească.

Cultul personalității a devenit oglinda în care se privea regimul. Atât de roz era acea imagine încât, la fel ca Narcis, Ceaușescu s-a îndrăgostit de propria sa reflexie și a început să

[68] Fischer(1993), 5.

[69] Câmpeanu (1 februarie 1990), 30; a se vedea și gluma reprodusă în Almond (1992), 1, în care un om îl întreabă pe altul de ce citește întâi prima pagină a ziarului. Răspunsul este că se află în căutarea unui necrolog, iar la remarca potrivit căreia acestea se găsesc de obicei pe ultima pagină, spune că nu și în cazul necrologului pe care îl așteaptă el.

[70] Fischer(1989), 162-163.

creadă că imnurile de slavă care îi erau dedicate erau tot atât de reale precum neverosimilele sale portrete cu chipul tânăr purtate de iubiții săi muncitori[7']. Și această imagine a avut însă reversul ei, iar pentru restul elitei partidului, cealaltă imagine era mult mai puțin liniștitoare, erodând încrederea în Ceaușescu și în politica lui și, fatalmente, subminând chiar sentimentul de autolegitimare al acestei categorii. Această a doua imagine a fost generată de o societate furioasă și sărăcită care, prin anii '80, își pierduse întreaga încredere în elita conducătoare. Sentimentul de revoltă a apărut sub forma unor zvonuri și bârfe exagerate, în care conducătorii apăreau ca niște tirani acaparatori și depravați, înconjurați de o camarilă de sicofanți și paraziți[72]. în această lume, cuplul Ceaușescu nu era adulat, ci era ținta unor bancuri usturătoare și a unor relatări nefondate[73]. Totuși, într-o anumită măsură, probabil grație celei de-a doua imagini ale sale, de om muncitor și de revoluționar oarecum puritan, Nicolae Ceaușescu a fost ferit, înainte de 1989, de cele mai sumbre relatări. Nu a fost și cazul Elenei Ceaușescu, față de care nu s-a manifestat o reticență similară. în mod regulat, ea era prezentată ca geniul răului din spatele tronului care, dată fiind iubirea pentru lux și opulență, apărea ca o îmbinare între Imelda Marcos și Elena Lupescu, amanta regelui Carol al II-lea[74]. Nici copiii lui Ceaușescu nu au fost cruțați. Mai ales Nicu era prezentat ca un playboy depravat, care patrona orgii bahice[75]. Realitatea s-a dovedit mai prozaică și mai meschină. După revoluție, Nicu a băut până a ajuns, prematur, în mormânt, iar garderoba de lux a Elenei, despre care se vorbise atât de

[71] Sch6pflin(1993), 228.

[72] Sampson (1984), 142-164.

"Banc și Dundes (1990).

[74] Pentru o descriere tăioasă a Elenei Lupescu, a se vedea Quinlan (1994), 95-104.

[75] Pentru o serie de scandaluri privind viața desfrânată a elitei ceaușiste, a se vedea Pacepa (1989). Pentru o amendare a relatărilor privind fabuloasa lor avere, a se vedea descrierea domiciliului ceaușeștilor în Simpson(1992), 274-276.

mult, a fost închisă într-un depozit mai mulți ani, iar apoi a fost donată ultimei colonii de leproși din Europa[76]. Cu toate acestea, relatările despre diferitele excese comise într-o țară a sărăciei au distrus și ultimele urme de susținere de care se bucura regimul.

Această impresie privind decăderea morală combinată cu sărăcia și dificultățile economice au întreținut un amplu sentiment de injustiție. Cu ce drept o clică aflată la conducere provoca atâtea suferințe unei națiii întregi? în locul viziunii falimentare a lui Ceaușescu, mulți români căutau o alternativă care să aducă beneficii atât politice, cât și economice, exprimate în general sub forma drepturilor omului și a bunurilor de consum. Evident, susținerea de care beneficia această viziune alternativă varia, parțial din cauză că sentimentul de injustiție era mai mare în interiorul unor grupuri decât în altele. Era, de exemplu, foarte puternic, în rândurile minorității maghiare, care se considera supusă la presiuni ilegale de asimilare și care vorbea chiar de genocid cultural[77]. Pe de altă parte, ca reacție la excesele regimului, viziunea populară despre un viitor mai drept era învestită de opozanții lui Ceaușescu cu o rigoare morală, adesea exprimată ca o nevoie colectivă de purificare a sufletului națiunii, în acest fel, oamenii puteau să marcheze distanța dintre ei și regim — pe care îl prezentau ca pe o întruchipare a tiraniei ce oprima în mod barbar „poporul" — și, totodată, să-și creeze lor înșile o aură de rectitudine morală[78]. Apoi, această viziune alternativă a fost proiectată spre exterior, unde a alimentat imaginile referitoare la tiranie prezentate la începutul acestui capitol, pentru ca de aici să se întoarcă în societatea românească, unde a generat rigidul tablou în alb și negru al unui război între bine și rău. Acest lucru avea să capete greutate în timpul revoluției, întrucât, situându-i pe Ceaușescu și pe acoliții lui de

[76] *Guardian,* November 5, 1998, 17.

[77] *Witnesses to cultural genocide* (1979).

[78] Acest raționament izvorăște din Arjomand, citat de Goldstone (1991), 43.

la Securitate în afara normelor morale ale societății, aceștia se conturau ca ținte ale unei pedepse ce depășea cadrele legate.

în preajma revoluției, regimul lui Ceaușescu era în mare măsură considerat ca lipsit de legitimitate pentru mai multe motive, pornind de la catastrofa economică în care era țintuită țara și până la căderea comunismului pe plan mondial. Rămâne însă o întrebare dacă regimul era mai puțin legitim în 1989 decât în 1985 sau chiar înainte de această dată. Pierderea legitimității servește mai degrabă pentru a explica vulnerabilitatea partidului-stat și sporirea nemulțumirii populare decât declanșarea revoluției. Ea a avut totuși un impact semnificativ asupra evenimentelor ce au urmat după răsturnarea lui Ceaușescu, din moment ce Frontul Salvării Naționale (FSN) a fost legitimat până la un punct tocmai prin lipsa de legitimitate a regimului PCR pe care l-a înlocuit. Cu toate acestea, limitele legitimității post-revoluționare erau departe de a fi clare. Nimeni nu știa cât de mult din trecut nu mai era acceptabil în noul context. Era evident că regimul trebuia înlăturat, dar ce trebuia să se întâmple cu membrii nomenclaturii și ai Securității? Și ce modalități ideologice de legitimare trebuiau părăsite? Cu siguranță, amalgamul uzat moral dintre neo-stalinism și naționalism practicat de Ceaușescu. Dar cum trebuia procedat cu marxism-leninismul? în decembrie 1989, nu părea total de neconceput ca, prin dispariția cultului personalității lui Ceaușescu și a accentului pus de el pe naționalism, să se facă loc pe scena politică pentru un anumit tip de reformă a socialismului, susținută de oameni precum Brucan și Iliescu, pentru a-și păstra o anumită legitimitate.

Ceaușescu și elitele românești

Intelectualii se află în centrul multor teorii referitoare la revoluție. Dacă intelectualii nu mai sprijină un regim, acesta este menit să cadă — susțin mulți analiști. Crane Brinton denumește acest proces „dezertarea intelectualilor", iar Lyford Edwards,

„transferul de loialitate a intelectualilor"[79]. Cu certitudine, acest fenomen putea fi constatat în România, dar în loc de un „transfer de loialitate a intelectualilor" se poate mai degrabă vorbi despre o „alienare a elitelor". într-o accepție strictă, intelectualii reprezintă o categorie restrânsă, în timp ce elita (persoane ale căror abilități și poziții sunt de așa natură încât sunt capabile să influențeze un mare număr de alte persoane) este un cerc mai larg, care cuprinde cele mai înalte eșaloane ale societății și care include intelectualii, cei mai marcanți membri ai intelighenției și alți lideri sociali[80]. Și, din moment ce doar o mică parte a elitei românești s-a aflat într-o opoziție deschisă, este mai potrivit să se vorbească despre alienare în loc de transfer de loialitate; căci alienarea reprezintă o retragere a consimțământului, care permite o postură pasivă intermediară, cu posibila ascundere a sentimentelor sub o mască de aparentă loialitate.

Declinul autorității morale a regimului și-a aflat ecou în întreaga societate, dar a fost resimțit în special de membrii acestei elite alienate, iritați de faptul că erau conduși de indivizi pe care îi considerau inferiori[81]. Ceaușescu își întrerupsese școala la vârsta de 11 ani și originea sa țărănească era în continuare trădată de accentul lui oltenesc. La polul opus, mulți membri ai viitorului regim FSN, printre care Brucan, Alexandru Bârlădeanu, Iliescu și Petre Roman, aveau studii superioare, adesea absolvite în străinătate. Totuși, deși deziluzionați, doar puțini membri ai PCR își exprimau deschis ostilitatea față de regim. înainte de 1989, dintre disidenți, cele mai pregnante glasuri au fost ale lui Károly Király — fost membru supleant al CPEx, care, începând din 1977, a trimis o serie de scrisori de protest membrilor CPEx, una dintre ultimele fiind publicată

[79] Brinton și Lyford Edwards sunt citați de Krejci (1983), 35-36; a se vedea și Goldstone (1991), 38-40; Gurr și Goldstone (1991), 332-334; Lachmann (1997), 73-101. Pentru exemple din Ungaria și Iran, a se vedea Schopflin (1993), 119-122, 228, și Skocpol (1982), 265-283.

[80] Gurr și Goldstone (1991), 332-333.

[81] Krejci (1983), 32.

în Occident în ianuarie 1988 — și Constantin Pârvulescu[82]. Acesta din urmă era unul dintre fondatorii PCR și, la cel de-al Xll-lea congres al partidului, în 1979, după ce a primit cuvântul de la Ceaușescu însuși, a lansat un virulent atac împotriva conducătorului și a declarat că nu va vota în favoarea realegerii acestuia în fruntea partidului. Pârvulescu a fost imediat îndepărtat din funcțiile pe care le deținea și scos în afara vieții publice până în 1989, când a reapărut ca unul dintre semnatarii așa-numitei „Scrisori a celor șase", o severă critică a catastrofalei conduceri exercitate de Ceaușescu. Difuzată de BBC la 10 martie 1989, această scrisoare a fost cel mai semnificativ act de disidență comis de membri ai PCR în timpul îndelungatului regim Ceaușescu. Originea scrisorii este disputată, dar se știe că, alături de Pârvulescu, a fost semnată de Brucan — care fusese odinioară ambasadorul României în SUA și la ONU; de Gheorghe Apostol — fost prim-secretar al PCR între 1954 și 1955 și rival al lui Ceaușescu, despre care multă vreme s-a spus că ar fi fost ales de Dej drept succesor al său; de Bârlădeanu, un remarcabil economist, fost membru al CPEx; de Corneliu Mănescu — fostul ministru de Externe între 1961 și 1972; și de Grigore Răceanu, un vechi membru al PCR[83]. începând cu cuvintele „într-o perioadă în care însăși ideea de socialism, pentru care am luptat noi, este discreditată de politica dv", scrisoarea celor șase îi aducea o serie de grave reproșuri lui Ceaușescu: că a încălcat prevederile Constituției referitoare la apărarea drepturilor și libertăților cetățenești, că a propus demolarea a mii de sate și a distrus o parte din centrul Bucureștiului, că a gestionat prost economia și că prin exportul de alimente amenința „însăși existența biologică a națiunii", precum și că a deteriorat poziția internațională a țării[84]. Fisurând

[82] Socor (January 13, 1988a), 29-31; Shafir (1985), 82.

[83] Brucan (1993), 136, făcuse mai demult o afirmație privind tulburările de la Brașov. Pentru Apostol, a se vedea Fischer (1993), 18 n. 34.

[84] Pentru textul scrisorii, a se vedea Brucan (1993), 153-155; și pentru detalii suplimentare Tismăneanu (1989a), 23-24; *Adevărul,* 14 martie

fațada anterioară de unanimitate, care însemna controlul aproape absolut pe care Ceaușescu îl exercita asupra sferei publice, scrisoarea a semănat îndoiala în legătură cu capacitatea lui de a se menține la putere[85]. Desigur, scrisoarea anunța mai degrabă colapsul regimului decât răsturnarea regimului, din moment ce atunci când au elaborat acest document, cei șase cosemnatari se aflau departe de centrul puterii și nu reprezentau o amenințare imediată pentru Ceaușescu, iar eșalonul de vârf al PCR dădea impresia unui sprijin de monolit.

în afara partidului, la începutul anilor '80, disidența era aproape exclusiv apanajul câtorva indivizi curajoși, precum Doina Cornea, profesoară de franceză din Cluj pe care Dennis Deletant o consideră drept „conștiința României" în acea perioadă[86]. Doina Cornea i-a adresat lui Ceaușescu mai multe scrisori deschise, și, în cea mai mare parte a anilor '80, vocea ei a fost doar un glas izolat în deșert, exceptând tulburările ocazionale provocate de grupuri obscure de genul anonimei „Acțiuni Democratice Române" și a fostului colos al politicii românești dinaintea comunismului, Partidul Național Țărănesc[87]. Mai active erau minoritățile etnice maghiare și germane. Și în acest caz, protestele veneau mai ales de la indivizi precum Király, dar, întâmplător, erau implicate și grupuri mai ample

1991, 2; Betea (1998), 216-225; Ivan (1998), 174-77; Răceanu (2000), M ănescu (2001), 236-254. Potrivit unor relatări, lui Iliescu i s-a cerut să semneze scrisoarea, dar a refuzat.

[85] Pentru importanța fisurilor din „unanimitatea de suprafață", a se vedea Schopflin (1993), 229-230. Totuși trebuie observat că el consideră că fisurile nu s-au produs în România înainte de izbucnirea revoluției la Timișoara.

[86] Deletant (1989), 26-27; Deletant (1998), 199.

[87] Cornea (1991), Gallagher (1995), 65. Pentru disidența română din anii '80, a se vedea Tismăneanu (1989b), 334-335, lista din Deletant (1998), 195, și diversele relatări din *Index on Censorship* și *Radio Free Europe Research,* precum Socor (August 7, 1987), 1-6; Ștefănescu (14 octombrie 1988), 13-16. Pentru Acțiunea Democratică Română, a se vedea Socor (March 2, 1988), 1-3, și pentru PNȚ, a se vedea Socor (November 6, 1986), 33-34; Socor (February 6, 1987), 23-26.

precum Aktionsgruppe Banat, un grup de scriitori germani din Banat, majoritatea dați afară de la locurile lor de muncă și obligați să emigreze în perioada anilor '80. Au apărut și ziare samizdat. Unul dintre acestea, intitulat *Ellenpontok* (Contrapuncte), îl avea printre colaboratori pe tânărul pastor László Tókés[88]. Disidența intelectualilor maghiari a determinat populația magiară să se concentreze asupra identității și, într-un stat care punea accentul pe conformarea totală și neexprimarea nici unei opoziții, a dus și la sporirea neîncrederii în regim și i-a dat lui Ceaușescu ocazia să mobilizeze opinia publică împotriva „inamicului (maghiar) din interior".

Abia la sfârșitul anilor '80 disidența a luat amploare în rândul etnicilor români. în august 1988, poetul Mircea Dinescu a acordat un interviu postului de radio Moscova în limba română, în care îl lăuda pe Gorbaciov și îndemna la reforme, iar în martie 1989, într-un dialog cu ziarul francez *Liberation,* a denunțat absența drepturilor omului în România[89]. Poziția lui Dinescu a creat o anumită criză de conștiință printre intelectualii români, care trebuiau să aleagă între disidență și supunere. Câțiva au acceptat provocarea: criticul literar Octavian Paler și eseiștii Andrei Pleșu și Mihai Șora, împreună cu alți patru intelectuali, au semnat o scrisoare de susținere a lui Dinescu[90]. Alte scrisori deschise adresate lui Ceaușescu au apărut în martie 1989, sub semnătura veteranului poet Dan Deșliu, respectiv în luna aprilie a aceluiași an, sub semnătura lui Aurel Dragoș Munteanu, care protesta pentru că fusese concediat de la con-

[88] Pentru disidența din Ungaria, a se vedea Schwerthoeffer (1985), 79-92; Koppany (March 21,1989), 1-3. Pentru ultima scrisoare a lui Károly Király, a se vedea *Independent,* January 7, 1988, 10; Socor (January 3. 1988a), 29-31. Pentru scrisori datând din 1977, a se vedea *Witnesses to cultural genocide* (1979). Pentru disidența în Germania, a se vedea Pompei-Cojocaru (29 octombrie 1985), 27-30; Ionescu (April 18,1986), 7-10; și pentru exemple de scrieri germane, a se vedea Wagner (1990) și Müller (1989).

[89] Deletant (1995), 279-284.

[90] Scrisoarea e reprodusă în *Index on Censorship,* 18:8, 1989, 33.

ducerea unei reviste literare săptămânale și care pleda pentru libertatea de expresie[91]. Autoritățile au reacționat cu asprime. Semnatarii nu mai puteau să-și publice lucrările, erau dați afară din serviciu și, în unele cazuri, ca al lui Dinescu, erau plasați sub arest la domiciliu.

Evident, practicile coercitive ale regimului au fost un instrument important în blocarea exprimării nemulțumirilor în anii '80. Au existat și alți factori care au contribuit la această stare de lucruri. în primul rând, posibilii disidenți acționau într-o societate care nu punea mare preț pe exprimarea unor vederi opuse. într-o societate alcătuită încă în mare măsură din țărani sau din muncitori la prima generație, supunerea și solidaritatea socială erau prețuite cel puțin în egală măsură — dovadă proverbul „capul plecat sabia nu-l taie". Aceste idei au putut fi întărite printre intelectuali și prin intermediul influentului filozof Constantin Noica. El susținea că viața poate fi mai plină în condiții dificile și punea preț mai mare pe rezistența prin cultură decât pe opoziția deschisă[92]. în al doilea rând, nici străinătatea nu a acordat o recunoaștere adecvată disidenților români. Acest lucru s-a putut datora și lipsei de interes față de o țară îndepărtată și închisă, dar, după cum afirmă unii disidenți români, a izvorât și din orbirea Occidentului în fața lui Ceaușescu și a politicii lui externe semiautonome[93]. Se pare că doar acte disperate puteau aduce România în atenția lumii din exterior: unul dintre acestea a fost cel al lui Liviu Babeș, care a murit după ce și-a dat foc în fața unui grup de turiști străini din Poiana Brașov în martie 1988[94]. în ultimul rând, necesitatea angajării într-o opoziție deschisă era, într-o anumită măsură, limitată de faptul că sistemul era suficient de maleabil și arbitrar pentru

[91] Pentru scrisoarea lui Deșliu, a se vedea *Index on Censorship,* 18:8, 1989, 28; pentru Munteanu, a se vedea Ștefănescu, (9 noiembrie 1988), 29-30.

[92] Pleșu (1995), 61-71.

[93] A se vedea remarcile caustice ale lui Mihai Botez în *România: un caz de comunism dinastic* (1989), 53.

[94] *România liberă,* 3 martie 1998, 3.

a permite intelectualilor să protesteze în limitele regimului, chiar dacă în procesul respectiv deveneau experți în metafore și deghizări simbolice, denumite „ventrilogisme ironice" de către Adam Sorkin[95]. în anii '80 au văzut lumina tiparului cărți critice la adresa comunismului precum romanele *Cel mai iubit dintre pământeni* al lui Marin Preda, *Refugii* al lui Augustin Buzura și poezia „Indulgență de iarnă" a lui Mircea Dinescu[96]:

Ferește-mă Doamne de cei ce-mi vor binele
de băieții simpatici
dispuși oricând la o turnătorie voioasă
de preotul cu magnetofonul sub sutană
de plapuma sub care nu poți intra fără să dai bunăseara
de dictatorii încurcați în strunele harfei
de cei supărați pe propriile lor popoare
acum când se apropie iarna
și n-avem nici ziduri înalte
nici gâște pe Capitoliu
doar mari provizii de îngăduință și spaimă.[97]

Intelectualii erau alienați de regimul din România, dar, din varii motive, doar rareori ajungeau să-și manifeste deschis opoziția. Glasul lor se făcea puțin auzit și abia dacă depășea limitele propriului lor cerc. Refuzau să sprijine regimul, fără să contribuie activ la dărâmarea lui. în timpul revoluției, această lipsă a unei opoziții deschise avea să aibă multe implicații, printre care dificultatea intelectualilor de a-și câștiga credibilitatea morală atât de mult dorită și împiedicarea apariției unei figuri cunoscute care ar fi putut rivaliza cu Iliescu.

« Sorkin (1991), 26-38; Cornis-Pop (1989), 3-19; Deletant (1989), 121-161.

% Buzura (1994).

[97] Dinescu (1985), 46. Publicată inițial în *Democrația naturii* (1981). Traducerea în engleză aparține Andreei Deletant și Brendei Walker. Aș vrea să-i mulțumesc acesteia din urmă pentru permisiunea de a reproduce acest poem.

Catastrofa economică

Catastrofa economică în care se afunda țara a fost una dintre principalele cauze ale prăbușirii statului, precum și ale nemulțumirii care a impulsionat mobilizarea populară. România nu era singura țară care se confrunta cu asemenea probleme — toate economiile planificate din Estul Europei intrau într-o fază terminală în anii '80 —, dar criza din România a fost mult mai gravă din cauza politicii lui Ceaușescu. Factorii care au stat la baza crizei sunt complecși; pe primul loc se află însă sufocanta rigiditate a unei economii planificate, în care toate tranzacțiile erau decise politic pe baza planului, acordându-se doar o mică atenție cererii și ofertei sau forțelor de piață interne și internaționale. In cadrul acelui sistem, eficiența era imposibil de măsurat, întrucât nu existau prețuri reale, iar banii jucau doar un rol pasiv de mijloc de plată, acționând mai puțin ca un instrument de constrângere și fiind mai degrabă alocați pe baza unor decizii de ordin politic[98]. Principala rațiune a acestora nu era asigurarea de bunuri și servicii pentru obținerea de profit, ci procurarea și apoi controlul resurselor. Organismele centrale acumulau resurse pentru a genera alte resurse, directorii de fabrici acumulau și umflau bugetele pentru a fi capabili să îndeplinească obligațiile de plan, în timp ce vânzătorii puneau deoparte bunuri pentru rude sau diferite relații, lipsindu-i pe alții de respectivele bunuri[99]. Rezultatul era o economie de lipsuri, cu cozi nesfârșite și cu bunuri învestite cu un înalt grad de semnificație politică.

După accentuata creștere din deceniile anterioare, economia României avea, în anii '80, o disperată nevoie de reformă, dar, dintr-o seamă de motive, aceasta nu figura pe agenda autorităților. Replica lui Ceaușescu la perestroika a fost perfecționarea — o variantă a „ideologiei perfecționării" propovăduite de Stalin — care, deși lăsa loc pentru îmbunătățiri, era puternic

[98] Bruz(1991), 179.
[99] Verdery (1995), 222-223, 227

ancorată în ideea că liderul român era singurul care putea conduce România pe calea făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate. Ceaușescu nu a permis nici o contestare a viziunii sale și orice discuție admisă era, de obicei, concentrată mai degrabă pe modul de implementare a politicilor decât pe probleme de substanță. Din moment ce greșelile politice majore nu puteau fi semnalate, și cu atât mai puțin admise public, din punct de vedere ideologic eroarea era de negândit, iar o schimbare a direcției impuse de Ceaușescu era efectiv imposibilă. Mai mult, atât timp cât politica nu putea fi greșită, erorile și slabele performanțe nu puteau fi decât rezultatul incompetenței sau lipsei de loialitate a subordonaților[100]. întreruperile în furnizarea curentului electric de la sfârșitul anilor '80 nu erau puse pe seama efortului nesustenabil de dezvoltare impus de Ceaușescu — care se baza pe echipamente energetice învechite și ineficiente —, ci pe erorile umane ale lui Gheorghe Petrescu, vicepremier însărcinat cu sectorul energetic, și ale lui Ioan Avram, ministrul energiei electrice, ambii demiși în 1987[101]. Lipsa de flexibilitate a economiei planificate a îngreunat schimbările în toate țările comuniste, dar în România situația a avut un grad sporit de dificultate din cauza concentrării puterii în mâinile lui Ceaușescu. în locul oricărei reforme semnificative, economia României nu a fost supusă în timpul lui Ceaușescu decât unor „simulacre de modificări", în care se dădea atenție formei, dar era neglijat aproape în totalitate conținutul[102].

în mare măsură, scânteia crizei de la începutul anilor '80 a fost rezultatul unor evoluții nefavorabile ale economiei globale. Bazându-se pe interesele tradiționale ale României în industria petrolieră, o mare parte a investițiilor au fost orientate către instalații de procesare a produselor secundare din țiței,

[100] Sampson(1989), 222.
[101] Gafton (October 15, 1987), 7-9.
[102] Shafir (1985), 107-126. Un exemplu este „Noul mecanism economic și financiar". A se vedea Shafir (1985), 121-126; Gafton (June 23, 1988), 21-22; Gabanyi (2000), 428-432.

precum și în alte sectoare mari consumatoare de energie precum producția de oțel sau de aluminiu. De exemplu, capacitățile de rafinare a țițeiului au crescut de la 18 milioane de tone în 1973 la 33 de milioane de tone în 1980[103]. Românii intenționau să acopere cheltuielile necesare pentru aceste investiții exportând în Occident produsele rezultate. Dar această decizie fatidică a fost luată într-o perioadă în care producția internă de țiței era în declin — o scădere cu 20% între 1982 și 1988 —, așa încât noua industrie depindea din ce în ce mai mult de importuri. în plus, noile investiții au intrat în producție tocmai atunci când prețul petrolului s-a triplat, din cauza celei de-a doua crize a OPEC. Aceasta a fost produsă, în bună parte, de revoluția din Iran, unul dintre furnizorii tradiționali de petrol ai României. Ca urmare, alimentarea cu țiței a instalațiilor românești a fost serios afectată, tocmai când piețele de export au fost atinse de recesiune. Prețul produselor obținute din petrol nu a crescut proporțional cu cel al materiei prime și, în consecință, s-a estimat că românii pierdeau câte 25 de dolari la fiecare tonă de produse rafinate comercializate în Vest[104]. în 1980, România anunța un deficit comercial de 1,5 miliarde de dolari, exact într-o perioadă în care sprijinul financiar acordat anterior de Occident începuse să se evapore, căci bancherii se temeau de imposibilitatea Poloniei de a-și plăti datoriile și, prin urmare, nu doreau să reeșaloneze datoriile României. La această situație s-a adăugat o drastică și neașteptată scădere a producției agricole, produsă în parte de vremea nefavorabilă, dar care avea drept cauză de bază ani în șir de neglijare a acestui domeniu. Ca urmare, au fost afectate atât piața internă, cât și exporturile.[105] Rezultatul a fost o oprire bruscă, în 1980, a creșterii economice înregistrate în anii '70. Reacția lui Ceaușescu a venit cu întârziere, iar când s-a produs a fost la fel de unilaterală ca și anterioara sa campanie de industrializare. A fost lansată o

[103] Linden(1989), 295.
[104] Turnock (1986a), 272; Georgescu (1988), 73 n. 8
[105] Jackson (1986), 489-542.

masivă campanie de export și de substituire a importurilor la majoritatea produselor; în mod special, spre export erau trimise produsele alimentare, lăsând pentru consumul intern doar elemente „patriotice" precum picioarele de porc (numite în argou „adidași" - n. t.)[106].

Anii '80 au fost o perioadă de criză în care economia era stoarsă în scopul achitării datoriei externe a țării. Dacă în 1982, aceasta atinsese valoarea sa maximă, de 11 miliarde de dolari, până în 1986, fusese diminuată la 5,5 miliarde de dolari, iar în 1989, când Marea Adunare Națională a interzis prin lege contractarea de noi datorii, vechea datorie externă era practic lichidată[107]. Nici măcar după ce achitase cea mai mare parte a datoriei externe, Ceaușescu nu vrut să relaxeze cererile de mobilizare a unor resurse tot mai mari în scopul unei creșteri intensive bazate pe progres tehnologic și pe folosirea eficientă a materiilor prime. Este greu de spus de ce Ceaușescu și-a continuat politica de austeritate în domeniul consumului dincolo de nivelul necesar, chiar și după criteriile sale. Dar pare destul de probabil că, dându-și seama că această politică va continua chiar și după lichidarea datoriei externe, românii s-au hotărât, în cele din urmă, să iasă în stradă în decembrie 1989.

Inițial, în contextul deteriorării situației economice, populația a încercat să eludeze sistemul și, conform obiceiului acelei perioade, s-a orientat către sectorul secundar neoficial, care, în mare măsură, parazita instituțiile oficiale. Cei care „aveau relații" își procurau diverse bunuri de bază prin pile, mită și furturi de la locul de muncă, situație fidel oglindită de bancul vremii conform căruia PCR, denumirea prescurtată a Partidului Comunist Român, semnifica, de fapt „Pile, Cunoștințe, Relații"[108]. Economia secundară legală reprezentată de piața țărănească și producția artizanală, la fel ca și economia secun-

[106] Ionescu (2 decembrie 1988), 12.
Georgescu (1988), 77 n. 22; Gafton (December 29, 1988b), 7-9; Jackson (1989), 308: Linden (1989), 301.
[108] Pentru corupția din partid, a se vedea [Shafir] (July 2,1986), 33-37.

dară ilegală, a tranzacțiilor obscure, erau atât de importante încât, împreună, generau 35-40% din veniturile cetățenilor români[109]. Pe termen lung, utilizarea excesivă a sferei neoficiale a avut consecințe dezastruoase în domeniul social, ducând la anomie, la decăderea standardelor publice și la creșterea atomizării sociale (cel puțin la nivelul familiei). Totuși, pe termen scurt, în prima jumătate a anilor '80, se pare că, deși instituțiile oficiale nu reușeau să furnizeze bunurile necesare, rămâneau destule produse pentru sectorul neoficial astfel încât să aprovizioneze populația și să asigure liniștea publică. Sampson a avansat chiar ideea că neputința de a procura produsele necesare nu era, pe atunci, văzută ca un eșec al sistemului, ci drept o nepricepere a individului de a cultiva relații adecvate. Sistemul funcționa prost, dar pentru o bună parte a anilor '80, „a scos-o la capăt" sau a stagnat[110]. Abia la sfârșitul deceniului, când lipsurile au devenit mai grave și tot mai puțini oameni, chiar și cu relații adecvate, reușeau să procure bunurile necesare, sistemul a început să intre în criză, pe măsură ce marea majoritate a populației a început să pună sub semnul întrebării propria capacitate de a găsi soluții, inclusiv în cadru neoficial[111].

Mobilizarea populară

în ajunul revoluției, în România existau toate elementele despre care Goodwin a afirmat că ar fi necesare pentru declanșarea unei revoluții. Puterea era concentrată în relativ puține mâini. Iar fuziunea dintre stat și partid — care, în pofida dimensiunilor lui uriașe, era doar cu puțin mai mare decât clica

[109] Ionescu (14 noiembrie 1985), 13-16; Brezinski și Petersen (1990), 75.

[110] Sampson (1981-1983), 170, face distincția între „a o scoate la capăt" și „a stagna", dar în opera sa de mai târziu le tratează ca sinonime; a se vedea și Brezinski și Petersen (1990), 77.

[111] Sampson (1981-1983), 175-176; Sampson (1985-1986), 44-66; Sampson (1984-1986), 41-51.

de la conducere — însemna că eșecul unuia dintre elemente ducea invariabil la prăbușirea celuilalt. Toate normele predictibile fuseseră erodate, astfel încât sistemul ajunsese să se sprijine doar pe un proces decizional foarte personalizat și arbitrar, în care însuși Ceaușescu începuse „să neglijeze unele dintre structurile și procedurile formale pe care tot el le crease pentru a demonstra legalitatea și instituționalizarea procesului politic"[112]. Sistemul a devenit extrem de permisiv, pe măsură ce legi și decrete, uneori având obiective total nerealiste, erau ignorate sau aplicate doar pe jumătate, ducând în final la o stare de paralizie cronică. în acest proces, cea mai mare parte a elitelor se îndepărtase de regim, dar, din varii motive, disidența era relativ limitată. Cu toate acestea, atunci când apărea, era repede înăbușită. Totodată, economia, puternic politizată, era incapabilă de reforme și se afla într-o stare de prăbușire catastrofală. Toate au contribuit la prăbușirea statului și au sporit nemulțumirea populară, dar, după cum am mai spus înainte, nici unul dintre aceste elemente nu era nou în 1989. O bună parte a anilor '80, România s-a aflat în criză, așa încât aspectul remarcabil a fost, poate, tocmai rezistența sistemului în tot acest timp.

înainte de 1989 au existat provocări serioase la adresa regimului, dar toate au fost depășite cu succes. în 1977, minerii au ocupat pașnic exploatările din Valea Jiului în semn de protest față de măsurile regimului de a diminua beneficiile sociale și de a crește numărul de ore de muncă, precum și vârsta de pensionare, în zona minieră a fost trimisă o delegație condusă de Ilie Verdeț, membru al CPEx al PCR, pentru a iniția negocieri cu protestatarii. Membrii delegației au fost luați ostatici de greviști și apoi în zona s-a deplasat Ceaușescu în persoană. într-o atmosferă haotică, a făcut concesii față de principalele cerințe ale muncitorilor și greva s-a stins[113]. Răspunsul dat de autorități grevei din 1977 a creat un precedent, un model de a reacționa la viitoarele tulburări. La început, regimul a lăsat impresia că e de acord cu cererile greviștilor și că va soluționa

"2 Fischer(1989), 191.

ii' Socor (August 13, 1986), 1-5; Csalog (1989), 5-11.

plângerile locale. Dar, după ce muncitorii au reluat lucrul, au început să-i izoleze pe liderii protestelor trimițându-i în închisoare sau în exil intern și, în același timp, au început să retragă concesiile făcute inițial. Grevele din Valea Jiului au fost urmate de altele, dar din cauza rigidei cenzuri impuse de autorități, dimensiunile reale ale tulburărilor rămân neclare; cu toate că în Occident au parvenit relatări referitoare la tulburări în fabrici în anumite orașe — Cluj, Turda și Iași, unde muncitorii și studenții ar fi participat, separat, la marșuri pe străzile orașului, până la sediul PCR[114]. Se pare că toate aceste proteste s-au derulat pașnic și au putut fi dezamorsate de regim prin concesii temporare, întrucât majoritatea revendicărilor se refereau la probleme locale din cadrul fabricilor sau la condițiile de trai din căminele studențești. Au existat totuși câteva excepții de la această regulă a protestelor pașnice, două proteste ale minerilor, la începutul anilor '80 ducând la acte de violență[115]. De asemenea, în 1979, a fost zdrobită de autorități o încercare de creare a unui Sindicat Liber al Oamenilor Muncii din România (SLOMR), organizat de muncitori și intelectuali din Drobeta-Turnu Severin și București, dar sprijinit și din alte zone ale țării.

Cel mai semnificativ și mai violent protest dinainte de revoluție s-a înregistrat la 15 noiembrie 1987, la Brașov. Atunci, întorcându-se de la alegerile locale, muncitorii de la uzinele „Steagul Roșu" au început să scandeze lozinci împotriva regimului, în cursul unor scene care au prefigurat revoluția de la Timișoara, muncitorilor li s-au alăturat locuitori ai orașului; a fost devastat sediul PCR, fiind arse numeroase materiale de propagandă comunistă cu care era pavoazat municipiul[117].

[114] Socor (November 25, 1987), 5-9; Gabanyi (2000), 428-432.

[115] *Financial Times,* November 17, 1981, 2.

[116] Karatnycky *et al.* (1980), 78-86; Freund (1983), 61-62; Georgescu (1983b), 187-188, 193 n. 24. Pentru relatări privind sindicate create în anii '80, a se vedea Tismăneanu (1988), 57-58.

[117] *Independent,* November 28, 1987, 6; Socor (December 4, 1987), 1-7; *East European Reporter,* 3:2,1988, 61-63; Brucan (1993), 134-135; Deletant (1995), 249-253; Oprea și Olaru (2002).

Generalul-maior Emil Macri, șeful Direcției a Il-a a Securității, și generalii-maiori Constantin Nuță și Mihalea Velicu, de la Miliție, au fost trimiși de la București pentru a ancheta cazul. Mulți au fost arestați, unii dintre aceștia având doar 13 ani. în afară de problema raționalizărilor și a lipsurilor din aprovizionarea cu alimente, tulburările par să fi fost declanșate de o reducere a salariilor muncitorilor din respectiva fabrică motivată de neîndeplinirea sarcinilor de plan[118]. După tulburările de la Brașov, au existat relatări despre sporadice proteste împotriva regimului în diverse părți ale țării, dar se pare că acestea s-au limitat la scandarea câtorva sloganuri anticeaușiste, răspândirea unor manifeste de opoziție sau încercarea nereușită de a organiza demonstrații, precum aceea care a avut loc la Iași chiar în ajunul izbucnirii revoluției de la Timișoara[119]. Astfel, deși rămâne adevărat că România a fost în general calmă în anii '80, au existat izbucniri de nemulțumire și se poate gândi că tulburările din Brașov ar fi putut genera o revoluție. Pentru a înțelege de ce acest lucru nu s-a întâmplat și de ce revoluția a izbucnit abia în decembrie 1989, este nevoie să vedem, în primul rând, care a fost reacția forțelor de securitate, și apoi, care au fost mecanismele revoltei. După aceea, trebuie să analizăm schimbările contextului internațional.

Ceaușescu și forțele de securitate

Elementul determinant, care hotărăște soarta oricărei revolte, este reprezentat de acțiunile forțelor de ordine ale statului. Pentru ca o revoluție să aibă loc, aparatul represiv trebuie să dea greș, și, dacă acest lucru nu se produce din cauza unei înfrângeri militare, el are loc pentru că forțele de ordine simt că regimul este atât de lipsit de legitimitate, încât nu-1 mai sprijină. Probabil,

»8 Ionescu (4 martie 1988), 9-12.

"9 Socor (January 13, 1988b), 21; BBC, EE/0698, B/12, February 26,1990; *Adevărul, 23* februarie 1990, 1,3; *Adevărul,* 24 februarie 1990, 1, 3; Suciu (1990), 6-9; Spiridon (1994).

așa s-a întâmplat în România; diferența esențială față de alte părți din Estul Europei în 1989 a constat însă în aceea că, înainte de 22 decembrie, Ceaușescu avea voința politică de a face uz de forță, dar și forțele de ordine voiau, inițial, să se supună ordinelor sale.

Pentru a soluționa problema unei revolte civile, Ceaușescu se baza pe armată, pe gărzile patriotice, pe forțele Ministerului de Interne, Securitate și Miliție, precum și pe un puternic corp de 15 000 de grăniceri. Dintre forțele de care dispunea, cea mai mare era armata, care, în 1989, avea un efectiv de 140 000 de persoane. Aceasta era însă departe de a fi un corp de luptă profesionist, 68 % din totalul efectivelor fiind reprezentat de recruți (95 000), care efectuau cel mai scurt serviciu militar — 16 luni — din țările membre ale Pactului de la Varșovia[120]. Teoretic, forțele patriotice erau și mai numeroase (6 milioane de persoane) întrucât cuprindeau toți bărbații până la 62 de ani și toate femeile până la 57 de ani. în realitate, dimensiunile acestui corp erau mult mai reduse, de aproximativ 12 000 de angajați[121], în cadrul Ministerului de Interne, Miliția număra, la nivel național, 32 595 de persoane — din care 7 132 de ofițeri, 23 475 de alți militari și 1 988 de angajați civili[122]. Securitatea era puțin mai mare, având un efectiv total de 38 682 de persoane, din care 23 370 făceau parte din trupele de securitate[123]. Acestea erau împărțite în patru brigăzi — cu sediul la București, Constanța, Timișoara și Cluj —, fiecare având, la rândul lor câte patru sau cinci batalioane. Restul personalului Securității era împărțit în direcții, unități speciale, comandamentul de tehnică operativă și transmisiuni, centre de instruire și birouri județene. Securitatea avea șase direcții: I (Securitate internă),

[120] Pentru armată, a se vedea Alexiev (1982), 149-166; Jones (1984), 348-411; Nelson (1989), 737-741.

[121] Crowther(1989), 213; Institutul Internațional de Studii Strategice (1989).

[122] Pitulescu *etal.* (1995), 15.

[123] Deletant(1995), 380.

II (Contraspionaj economic), III (Contraspionaj), IV (Contraspionaj militar), V (Protecția demnitarilor), VI (Cercetări penale). De asemenea, exista o Direcție de Informații Externe[124]. în afara trupelor de securitate, în cadrul Ministerului de Interne cea mai probabilă forță de intervenție în caz de conflict era reprezentată de cei 484 de puternici membri ai Direcției a V-a și de cei 795 de membri ai Unității Speciale de Luptă Antiteroristă (USLA). Cea mai mare parte a trupelor de securitate era formată tot din militari în termen. Aceștia primeau rații mai mari decât militarii din armată, ceea ce nu înseamnă că, automat, erau mai loiali. Este de remarcat, mai ales având în vedere mitul conform căruia forțele de securitate erau favorizate, modul în care Ceaușescu a folosit, la revoluție, unități din toate ramurile Securității.

O armată poate fi utilizată ca instrument de represiune într-un context insurecțional doar în virtutea valorilor militare și a disciplinei care conferă un sentiment al separării instituționale de ansamblul societății. Numai dacă există acest sentiment, armata va fi capabilă să acționeze împotriva populației civile și doar pentru o perioadă de timp limitată, întrucât chiar și cele mai profesioniste forțe operează sub constrângeri importante. Acestea iau naștere atât din cauza presiunii opiniei publice internaționale, cât și a presiunilor asupra disciplinei interne generate de excesele față de civili neînarmați. în România, acest sentiment de separare instituțională era slab. Armata, formată în mare parte din militari în termen, nu se socotea „o castă separată", ci o parte a societății. De aceea, în fața provocării maselor, avea să arate că nu vrea să execute decât măsuri limitate de represiune; după o singură intervenție în București și Timișoara, caracterul ei de forță disciplinată a dispărut. înainte de aceasta însă, mulțimea neînarmată s-a opus în repetate rânduri, cu mult eroism, forțelor de securitate, chiar după ce acestea deschiseseră focul asupra protestatarilor. Un comportament similar s-a înregistrat și în alte revoluții, ceea ce i-a determinat

[124] *Ibid.,* 377-380.

pe unii teoreticieni să considere că un asemenea curaj ferm trebuie să se bazeze pe o angajare ideologică[125]. Este greu de susținut că așa au stat lucrurile în România, dar, pe lângă suferință și credința că acțiunile lor erau legitime, mulțimea pare să fi fost condusă de ideea că armata va trece de partea sa, „a poporului"; credință care a existat înainte de a fi apărut vreun indiciu în acest sens[126]. însuflețiți de această convingere, manifestanții au acționat fără ezitare în direcția fraternizării cu trupele și, ca urmare, morala militară a fost atât de subminată încât trupele de securitate nu au mai fost capabile să continue represiunea. Studiile atente arată însă că acest mod de a acționa nu a fost un act nebunesc, ci a avut și un miez de rațiune.

La nivel pur emoțional, puțini par să-și fi închipuit că soldații ar fi fost în stare să tragă, cu sânge rece, asupra unor civili nevinovați. Mulți dintre demonstranți fuseseră ei înșiși recruți și adesea aveau prieteni sau rude în armată. Există chiar numeroase povești despre militari în termen care ar fi ajuns față în față cu rude de-ale lor aflate între protestatari[127]. Solidaritatea dintre soldați și mulțime a fost sporită și de obiceiul lui Ceaușescu de a folosi militarii în construcții sau la munci agricole, o trudă inutilă care, se pare, displăcuse la toate nivelurile[128]. Acest lucru nu numai că îi făcea pe militarii în termen să se simtă civili, dar a și dus la scăderea nivelului lor de pregătire militară; nu numai că erau menținuți departe de valorile militare, dar nici nu erau familiarizați cu tragerile cu muniție de război — după rarele ședințe de trageri, trebuia să se dea socoteală pentru fiecare glonț. Dat fiind că satisfăcuseră serviciul militar și erau la curent cu aceste restricții, numeroși protestatari nu au crezut că soldații vor avea la dispoziție muniție de război,

[125] Skocpol (1994), 249; Krejci (1994), 37-38.

[126] Milin (1990), 35, 42-46; Suciu (1990), 46-47, 209.

[127] A se vedea, de exemplu, Ursu, Dolghin și Lăcustă (1990), 4.

[128] Gafton (November 14, 1985), 7-11; Gafton (December 17, 1985), 27-32; Suciu (1990), 213; *RUSI Soviet-Warsaw Pact Yearbook 1989* (1989-1990), 270; Crowther (1989), 217.

ceea ce i-a făcut să creadă că focurile de avertisment trase în mulțime nu erau decât gloanțe de manevră. La aceste aspecte s-a adăugat și ideologia naționalistă a lui Ceaușescu. Naționalismul a accentuat acele valori care, în mod tradițional, stau în centrul sistemului de valori militare și astfel a restabilit legătura organică între armată și națiune, care fusese diluată de tendințele internaționaliste din anii de după instaurarea comunismului, când Armata Roșie a staționat în România. După reafirmarea naționalismului, armata română — principalul forum de formare patriotică — a dobândit o nouă valență, aceea de „clasă de curs" a națiunii. Ceea ce a dus la o tendință, larg răspândită atât în rândul militarilor, cât și al întregii societăți, de identificare a armatei cu națiunea, cu „poporul" adică, în cea mai largă accepțiune și la o diminuare a loialității față de partid[129]. Această identificare avea să dea roade tocmai în timpul revoluției, pe străzile din București și Timișoara și din alte orașe, atunci când protestatarii scandau soldaților „Noi suntem poporul, voi pe cine apărați?"

Corpul ofițeresc pare să fi fost profund nemulțumit, dar există doar puține dovezi ale unor acte de nesupunere din partea ofițerilor tineri sau de rang mediu care să fi avut loc înainte de fuga lui Ceaușescu. în Târgu Mureș, la 21 decembrie 1989, un locotenent-colonel a fost îndepărtat din post din cauză că „avea o slabă conștiință politică, patriotică și revoluționară și pentru că făcuse comentarii negative referitoare la măsurile luate", iar la Timișoara, cel puțin un ofițer a refuzat să ordone unității sale să reprime manifestanții. în rest, puține alte exemple par să mai existe[130]. Nemulțumirile ofițerilor aveau rădăcini multe și variate, printre ele numărându-se salariile relativ mici — salariul lunar al unui căpitan din Ministerul Apărării Naționale era cu aproximativ 15 % mai mic decât al unui ofițer de același grad din Securitate. Spre deosebire de alte țări din Estul Europei,

<» Bacon (1978), 173.

[130] Milin (1990), 162; Suciu (1990), 213; *Expres,* 6-12 aprilie 1990, 3; Lungu(1997), 249.

ofițerii români au suferit și umilința de a se vedea nevoiți să stea la coadă, alături de civili, pentru a cumpăra alimente de bază. Conform doctrinei care spunea că armata trebuie să și producă, nu doar să consume, numeroase unități militare erau folosite pe șantierele de construcții, adesea sub conducerea unor civili[131]. Utilizarea militarilor în construcții sau la munci agricole îi afecta mai ales pe subofițeri sau pe ofițerii cu grade mici și a contribuit la o scădere a autoaprecierii profesionale a armatei. Acest fenomen a fost întreținut și de introducerea doctrinei militare referitoare la „războiul întregului popor". Punând accentul pe apărarea independenței naționale prin mobilizări generale în cazul unei atac din exterior, s-a acordat importanță mai ales numărului și gărzilor patriotice și mai puțin valorilor militare tradiționale[132]. Pentru o bună parte a anilor '80, cheltuielile militare au fost într-adevăr înghețate, politică legitimată printr-un referendum în 1986, așa încât, în 1989, percepția larg răspândită, cel puțin în rândul ofițerilor, era că România aloca pentru armată unul dintre cele mai mici procente din PIB prin comparație cu celelalte țări din lume[133]. La acest lucru adăugându-se lipsa de combustibil și de piese de schimb, în decembrie 1989, doar puține unități militare dispuneau de o capacitate de luptă adecvată. Ofițerii superiori erau nemulțumiți de faptul că, la 23 august 1989, Ceaușescu nu a avansat în grad 2 152 de ofițeri, așa cum se aștepta, precum și de răcirea relațiilor cu ceilalți membri ai Pactului de la Varșovia. România nu a luat parte la unele exerciții militare, ceea ce i-a nemulțumit pe unii generali mai în vârstă, care fuseseră formați în Uniunea Sovietică[134]. Politica promovată de Ceaușescu față de Pactul de la Varșovia l-a pus într-adevăr în fața unei contradicții greu de

[131] Urdăreanu (1996), 32.

[132] Chaplin(1983), 267-282.

[133] Nelson (1988), 185-186; Gafton (December29,1988a), 3-5; Eyal and Anthony (1988), 99, 111; *RUSI Soviet- Warsaw Pact Yearbook 1989* (1989-1990), 272-273; Eyal (1989), 80-85; Crowther(1989), 218; Nelson (1990), 30.

[134] Codrescu *et al.* (1998), 39; Alexiev (1982), 162.

rezolvat. Deosebirile de păreri pe care le avea cu puternicul său vecin din Răsărit au făcut necesară întărirea forțelor de ordine interne, dar, pe de altă parte, pe măsură ce acestea deveneau mai puternice, Ceaușescu devenea mai vulnerabil la o lovitură de stat militară. într-adevăr, înainte de 1989, au apărut periodic zvonuri în legătură cu tentative de lovitură de stat, ceea ce sugerează că, în cadrul forțelor armate, existau nemulțumiri serioase[135].

Forțele din Ministerul de Interne erau formate din Miliție și Securitate. Ca în toate statele staliniste, în România, serviciile de informații se aflau în realitate sub controlul liderului și nu al partidului. Ele trebuiau, în realitate, să monitorizeze activitățile membrilor de partid, ceea ce i-a făcut pe unii să spună că erau un fel de stat în stat și principalul deținător al puterii politice, care subordona cu strictețe elitele politice[136]. După cum era de așteptat, foștii ofițeri de Securitate neagă acest lucru și, în general, în timpul revoluției se pare că nu au dat dovadă de mai multă loialitate față de Ceaușescu decât restul forțelor de ordine, poate și din cauză că mijloacele lor de informare îi făcuseră să-și dea seama de slăbiciunea regimului[137]. O sursă a sugerat chiar că Ceaușescu se temea de securiști, considerându-i în stare să organizeze o lovitură de stat[138]. Din pozițiile dominante pe care le dețineau în diferite întreprinderi de import-export, unii dintre ofițerii de securitate se pare că au luat exemplul colegilor lor din Ungaria sau Polonia, care îmbrățișaseră „capitalismul politic", și au realizat, în interiorul birocrației, companii „private" orientate spre profit[139]. Dacă așa a fost, acest lucru ar putea explica, în parte, aparenta lor lipsă de devotament față de regimul Ceaușescu, căci și-au dat seama că

[135] Crowther(1989), 208.

[136] Tismăneanu (1993), 316.

[137] Pentru o relatare credibilă, dar nesusținută de argumente, a se vedea Săndulescu (c1996), 246-282.

[138] Domenico (1999), 75.

[139] Staniszkis (1990), 77-78; Verdery (1995), 235.

interesele lor ar fi fost favorizate într-un mediu economic mai liber. Desigur, după revoluție, foști membri ai Securității au dobândit mijloacele cu care au construit mari imperii economice[140]. După cum am menționat anterior, Securitatea era și principala sursă de informații pentru conducerea partidului. Unii susțin că era singura sursă, deși foștii conducători ai Securității neagă și de această dată. Indiferent cum ar fi stat lucrurile, conducerea și Securitatea — după cum a fost și cazul STASI din Germania de Est — se pare că erau strâns legate, într-o simbioză fatală, fiecare condiționând poziția celuilalt[141]. Acest lucru s-a întâmplat în parte din cauza structurilor în care se găseau. De exemplu, membrii Direcției de Contraspionaj ar fi trebuit să-și petreacă viața căutând spioni. Poate că și din această cauză, mulți membri ai Securității se pare că au îmbrățișat retorica naționalist-comunistă a lui Ceaușescu și au confirmat de bună voie suspiciunile acestuia conform cărora România ar fi fost infestată de agenți străini și de complicii acestora[142]. Ca și membrii STASI, securiștii se considerau o elită, care conducea și modela societatea. Aceasta ducea la o atitudine de superioritate în raport cu societatea, văzută ca fiind formată în cea mai mare parte din țărani. Conform zicalei „familiaritatea naște dispreț" se pare că succesele din anii '80 au indus Securității certitudinea eronată că puteau înăbuși nemulțumirile populației. A existat o revoltă serioasă la Brașov, dar aceasta a fost izolată în oraș și dezamorsată repede. Nu putea deci Securitatea să gestioneze la fel viitoarele mișcări de protest?

[14(1] *România liberă,* 13 septembrie 1994, 1, pretinde că în 1994 mai mult de 1 000 dintre cele 1 549 întreprinderi cu active de peste un miliard de lei erau deținute de foști nomenclaturiști. John Simpson în *Independent,* December 16, 1994, 21, a afirmat că maiorul de securitate care l-a arestat înainte de revoluție conducea un Mercedes și controla o firmă de importuri. Pentru interesele comerciale ale securității, a se vedea Deletant(1994), 39-41.

[141] Popplewell (1992), 37-63.

'«Teodorescu (1992).

Mecanismele revoltei

Orice discuție referitoare la motivele care i-au determinat pe români să facă o revoluție trebuie să explice două aparente paradoxuri: mai întâi, Ceaușescu a fost răsturnat de la putere printr-o serie de proteste populare, dar, până la sfârșit, se pare că a crezut că regimul său chiar se bucura de o autentică susținere populară. Acest lucru poate fi atribuit unor simple iluzii ale lui, dar implică și faptul că a existat și o modificare majoră în relația sa cu poporul, pe care, din rațiuni de el cunoscute, nu a vrut să o recunoască. în al doilea rând, este larg recunoscut că stalinismul a produs o considerabilă atomizare socială. în cazul României, menținerea unui nivel înalt al represiunii, care a erodat orice simț al încrederii, a făcut ca atomizarea să fie atât de pronunțată încât adesea a fost menționată ca prima explicație a pasivității populației în anii '80. Cu toate acestea, în decembrie 1989 străzile au fost invadate de mulțimi uriașe, iar o astfel de mobilizare de mase necesită un anumit nivel de coeziune socială, ceea ce înseamnă că și în interiorul unui stat care a fost supus unor asemenea drastice dezorganizări au apărut totuși forme alternative de organizare socială.

Scopul, dar și consecința modernizării forțate înfăptuite de stalinism, cu corolarele ei urbanizarea, industrializarea și colectivizarea, a fost distrugerea structurii „tradiționale" a societății prin dizolvarea legăturilor sociale și anularea vechilor norme sociale. Obiectivul era formarea unei noi societăți omogene, rară antagonism de clasă, dar rezultatul a fost colapsul coeziunii sociale[143]. Alcoolismul și delincventa au crescut pe măsură ce o populație tot mai atomizată și mai dezorientată fie că s-a lăsat pradă pasivității, fie că a încercat diverse scheme de eludare a sistemului[144]. în România, procesul de omogenizare a generat pârghii deopotrivă pozitive și negative de control al

i« Kligman (1992), 364-418. ;

1[44] Ștefănescu (2 martie 1984), 21-24; Gafton (May 17, 1984), 13-16; Kideckel (1984-1985), 431-446; Beck (1984-1985), 395-413. Pentru atomizare, a se vedea Schopflin (1993), 169-171; Sampson (1984-1986), 42-44.

societății. în primul rând, i-a permis lui Ceaușescu un „contract" cu societatea, în baza căruia în schimbul inacțiunii politice oferea apartamente noi și facilități urbane, într-un stat cu independență consolidată. Contractul a fost respectat în mare parte în anii '60 și '70. Economia a evoluat suficient de bine pentru a permite ca resursele suplimentare să fie folosite la creșterea nivelului de viață a celor mai multe pături ale populației. Pentru prima dată multe sate au fost electrificate și au beneficiat de drumuri asfaltate, în timp ce nivelul de consum a crescut în orașe, acolo unde noile blocuri de locuințe erau considerate o dovadă clară de superioritate față de casele mai sărace de la sate. Deși în anii '80 situația s-a înrăutățit pentru mulți români, în special pentru cei de la sate și din orașele mici, perioada Ceaușescu a fost una de progres considerabil, ceea ce explică în parte sentimentele amestecate ale unora referitoare la revoluție și nostalgia după comunism apărută neașteptat de repede după 1989.

Mai supărător a fost faptul că negarea identității inerentă omogenizării a facilitat controlul social. După ani în șir de mers la serviciu în instituții slab dotate în care nu aveau de lucru, mulți cetățeni, printre care buni ingineri și tehnicieni, au ajuns să se simtă lipsiți de putere, până la limita pierderii sensului vieții[145], într-o societate ruptă de valorile normale, în care inițiativa personală avea un spațiu minim de desfășurare, viețile lor erau dezorientate, lipsite de o direcție vizibilă. După cum observa George Schopflin, această lipsă de sens subminează, în ultimă instanță, legitimitatea sistemului[146]. Aceleași caracteristici prin care se poate „explica" aparenta pasivitate a populației în anii '80 pot, printr-o răsturnare categorică de optică, fi folosite în explicarea în mare parte a dinamicii revoluției. Structura omogenizată a statului, caracterizată prin absența diferențelor și prin accentul ideologic pus pe egalitarism și deciziile centralizate a dus la o experiență comună care, în anii '80, s-a transformat

[145] *Guardian,* January 12,1990,23, citează cuvintele expresive ale unui autor român: „In România ceasul părea stupid, orele și minutele treceau fără nici un sens. Alunecam în voia sorții către impresia că eram uitați într-o piesă de teatru pentru nimeni, pentru nimic." A se vedea și Kligman (1992), 367.

[146] Schopflin (1993), 78-80, 191-192.

tot mai mult într-o nemulțumire comună. Acest lucru a făcut ca orice explozie de nemulțumire să includă sectoare mari ale societății. Sampson a sugerat, în mod plauzibil, că momentul definitoriu al acestui proces s-a înregistrat în geroasa iarnă 1984-1985. Atunci, pentru a face economie de combustibil, uriașele sisteme de încălzire centrală alimentau în regim redus miile de apartamente din orașe și nici măcar „pilele" nu puteau readuce situația la normal. Barierele dintre „noi" și „ei" s-au erodat, apărând în schimb un simț al suferinței colective care a hrănit un profund sentiment de trădare, resimțit la toate nivelurile societății[147]. Această experiență comună a suferinței și a opresiunii — întărită, pe măsura trecerii timpului, prin solidaritatea născută la cozi — a adus societatea în ansamblul ei în opoziție cu regimul. Așa se face că, spre exemplu, ca replică la „cultul muncii", propagat oficial pentru a motiva îndeplinirea planului, muncitorii au dezvoltat un „cult de opoziție al *nemuncii*"[148]*. Sentimentul suferinței împărtășite era suficient de puternic pentru a acoperi cele mai adânci diferențe sociale sau etnice și a pregătit terenul pentru o masivă revoltă populară împotriva lui Ceaușescu. Dar, după ieșirea acestuia din scenă, anomia subiacentă și lipsa de disciplină socială explică, parțial, excesele violente din timpul revoluției. Totuși, caracterul comun al suferinței nu putea duce, prin el însuși, la mobilizare deoarece, după cum remarca Theda Skocpol, pentru a transforma nemulțumirea claselor dejos în revoluție este nevoie de organizații colective (semi)-autonome[149]. Acestea ar trebui să fie bine înrădăcinate în societate și ar trebui să aibă un anumit nivel de semnificație culturală. Spre exemplu, într-un studiu de caz asupra revoluției iraniene, Skocpol a identificat rețele tradiționale având ca nucleu negustorii din bazare, iar în revoluția boliviana din 1952 asemenea grupări organizaționale cu „o rezonanță culturală specială" au fost formate din mineri[150].

[147] Sampson (1984-1986), 44; Pompei-Cojocaru (25 martie 1985), 3-6.

[148] Verdery (1995), 224 (sublinierea aparține originalului).

[149] Skocpol (1994), 241.

[150] *Ibid.,* 245-250 pentru comerțul din bazaruri și 314-315 pentru Bolivia.

în cazul României, se pot identifica trei forme de organizare de acest tip, fiecare cu un rol dominant într-un anumit moment al revoluției. în primul rând, demonstrațiile de la Timișoara au avut rădăcini în Biserica Reformată maghiară, care a furnizat baza organizării protestelor în favoarea pastorului Lâszlo Tokes. Primii demonstranți proveneau, aproape în totalitate, dintre fidelii acestei biserici. în al doilea rând, unii observatori au făcut o paralelă între comportamentul protestatarilor din Timișoara și din restul țării, pe de o parte, și cel al unor suporteri de fotbal. Au constatat că, în afara lozincilor scandate, comportamentul era, practic, același[151]. După cum observa Sampson, înainte de 1989, echipa locală de fotbal era una dintre puținele organizații intermediare din România care avea capacitatea de mobilizare a organizațiilor de la bază. Totodată, unele meciuri de fotbal din țară au fost însoțite de proteste și violențe. în iunie 1988, un derbi între marile rivale Steaua și Dinamo a fost întrerupt atunci când fani ai celor două echipe s-au luat la bătaie pe gazon după anularea unui gol controversat; iar la 15 noiembrie 1989, ca într-o repetiție generală pentru revoluție, după ce echipa României a învins Danemarca în calificările pentru Campionatul Mondial, suporterii fericiți au invadat străzile Timișoarei scandând lozinci precum „Jos Ceaușescu!"[152]. în timpul revoluției, camaraderia de pe stadioane se pare că a fost un fel de model pentru tinerii care au predominat în primele zile ale protestelor. Cel de-al treilea și cel mai important forum de organizare l-au constituit fabricile. Nu demonstrațiile de tipul celor ale suporterilor de fotbal aveau să-l răstoarne pe Ceaușescu — autoritățile au reușit să înăbușe manifestațiile din 17 decembrie de la Timișoara, și din 21 decembrie, de la București și să redobândească controlul asupra orașelor. Decisive s-au dovedit, în schimb, demonstrațiile de masă din 20 decembrie de la Timișoara și din 22 decembrie de la București. Singurul loc în care protestatarii se puteau reuni înaintea acestor demonstrații era locul lor de muncă. în curtea întreprinderilor, ei au adoptat unele forme de bază de organizare și apoi au invadat străzile, copleșind total vestigiile de rezistență militară pe care le-au întâlnit. Așadar, cu o oarecare ironie, se poate afirma că răsturnarea lui Ceaușescu a fost realizată de protestele populare izvorâte din fabrici, forme de organizare ridicate de comunism la rang de nucleu efectiv și deopotrivă mitic al statului.

[151] Chiar și unele sloganuri semănau cu cântecele de pe stadioane, mai ales cele care începeau cu „ole, ole"; Granqvist (1999), 63 n. 78.

[152] Sampson (1981-1983), 169; pentru analogia cu suporterii de la fotbal, a se vedea Suciu (1990), 90; pentru evenimentele din noiembrie 1989, a se vedea *ibid.,* 7, 56-57; pentru violențele din iunie 1988, a se vedea Leicand (July 20, 1988), 41-43.

Marx și Engels au susținut că muncitorii — după ce au fost concentrați în noile fabrici urbane, și după ce au fost reduși de capitalism la sărăcie generală (fenomen numit de Marx „pauperizare") — și-au subsumat interesele individuale unei conștiințe de clasă lărgite și au alcătuit sindicate, prin care să-și apere pozițiile comune[153]. Totuși, așa cum am arătat, adâncirea mizeriei, chiar și într-o țară bolnavă de sărăcie ca România, nu pare să fi fost suficientă pentru declanșarea unei revoluții, iar în timpul comunismului, sindicatele se transformaseră în simple entități însărcinate cu mobilizarea muncitorilor în beneficiul regimului. Lipsiți de organisme efective prin care să-și exprime nemulțumirile, muncitorii nu dispuneau de mijloace pentru a negocia o schimbare, așa încât recurgerea la proteste violente a fost una dintre puținele variante care le rămăseseră. Prin urmare, se pare că fabricile nu au fost atât structuri revoluționare formale — deși în unele întreprinderi, muncitorii au preluat controlul asupra sindicatelor și a consiliilor muncitorești, în timpul revoluției —, cât au servit drept centre de mobilizare[154]. Craig Calhoun a susținut că, în absența unor organizații formale,

[153] Calhoun (1988), 135.

[154] Fotografiile făcute la 22 decembrie arată mari mase de muncitori mărșăluind spre Piața Palatului chiar înainte de fuga lui Ceaușescu, purtând pancarte confecționate la repezeală care cereau demisia acestuia. Totuși, ei sunt evident conduși de câțiva tot din rândurile lor, care purtau brasarde, ceea ce ridică unele întrebări importante despre cât de multă organizare formală exista în acel moment. Oare muncitorii își creaseră

este nevoie de comunități „tradiționale" bine integrate pentru mobilizare, dar, în România atomizată, acestea nu existau și locul de muncă a fost substitutul acestor comunități[155]. Totuși, lipsa unor organizații formale a produs o mișcare revoluționară fundamental slabă, caracterizată mai degrabă prin multe grupuri mici, decât printr-un ansamblu coerent. Definită în general prin opoziția față de Ceaușescu, coaliția revoluționară era ceva mai mult decât o aglomerare de persoane, ceea ce a făcut-o potențial extrem de vulnerabilă, ușor de acaparat de către oligarhi. Fabricile au fost baza organizațională ce a stat la baza mobilizării de mase care l-a răsturnat pe Ceaușescu, dar același lucru a fost valabil și în cazul protestelor de la Brașov. Diferența esențială între fenomenele din 1987 și cele din 1989 a constat în contextul internațional.

Contextul internațional

Evenimentele din decembrie 1989 nu pot fi despărțite de celelalte revoluții care au avut loc în același an în Estul Europei și care au destrămat blocul sovietic, ceea ce a creat contextul internațional permisiv de care era nevoie. înainte de 1989, tentativele de revoluție din Europa de Est — precum cea din Ungaria, din 1956 — au fost zdrobite de Uniunea Sovietică. Dar în 1989, odată ce monopolul lor asupra puterii a fost pus sub semnul întrebării, partidelor comuniste din Estul Europei li s-a permis să se prăbușească unul după altul, într-o succesiune rapidă amintind de jocul de domino. Totul a început în februarie, cu negocierile din Polonia și cu hotărârea Partidului Comunist din Ungaria de a renunța la rolul conducător. Situația a evoluat tot mai rapid de-a lungul anului și a culminat în noiembrie și de-

spontan noi structuri sau le adaptaseră pe cele vechi, de pildă sindicatele? Potrivit dovezilor din București și din alte zone, consiliile muncitorești au fost înființate după plecarea lui Ceaușescu, dar oare unele fuseseră create dinainte?

[155] Calhoun (1988), 149-150.

cembrie, cu căderea Zidului Berlinului, revoluția de catifea de la Praga și revoluția română.

Acest context permisiv s-a datorat și schimbărilor din percepția URSS asupra lumii și, în special, a Estului Europei, a cărui stăpânire, în termeni strategici și economici, ajunsese să fie considerată mai mult o povară decât un avantaj. „Noua doctrină" de politică externă a lui Gorbaciov, care punea accentul pe securitatea mutuală într-o lume interdependentă, a mai lăsat doar puțin loc pentru divizările impuse de Războiul Rece, exemplificate prin excelență de Zidul Berlinului. în acest fel, era deschis drumul către renunțarea la așa-numita doctrină Brejnev și, în ultimă instanță, către retragerea URSS din Europa de Est[156]. Schimbările din URSS au fost esențiale în crearea unui nou context, mai permisiv, pentru revoluțiile din Est, dar nu au furnizat o strategie detaliată pentru realizarea vreunei transformări. Prin urmare, pentru multă vreme, în loc să stabilească agenda, URSS pare mai degrabă să se fi mărginit la o simplă reacție în fața puternicei dinamici a revoluțiilor care au cuprins toată regiunea. Lucru adevărat atât pentru România cât și pentru celelalte țări. Reformele lui Gorbaciov au subminat poziția lui Ceaușescu atât în plan intern, cât și extern. în plan internațional, România, depășită de Uniunea Sovietică, și-a pierdut imaginea atent cultivată de copil teribil și a fost pusă de Occident într-o izolare diplomatică. în interior, a apărut speranța în reforme similare, luând, practic, pământul de sub picioarele lui Ceaușescu, care a continuat să combată ideea unor schimbări radicale. Dar nu a existat nici un transfer direct de revoluție către România. Nici măcar printr-un element indirect, așa cum s-a întâmplat în cazul Germaniei de Est, la 11 septembrie 1989, când Ungaria și-a deschis granițele, declanșând astfel „criza emigrației". România era însă izolată, avea puține legături cu vecinii și, în mod paradoxal, lipsa trupelor sovietice pare să fi contribuit la violența cu care a fost răsturnat Ceaușescu pentru că, spre

156 Holloway (1988-1989), Dawisha (1990), Pravda (1992), Lévesque (1997).

deosebire de celelalte țări din Est, aici Gorbaciov nu avea pârghiile adecvate pentru a-l convinge pe conducătorul român să părăsească puterea în mod pașnic.

înainte de 1989, românii obișnuiau să facă paralele, deloc flatante pentru ei, între țara lor și Occident, care, adesea, era văzut într-un mod utopic[157]. în 1989, granița dintre Est și Vest a început să se destrame, iar românii s-au găsit într-o situație neplăcută nu numai față de Occident, ci și față de statele est-europene. La 10 noiembrie 1989, chiar bătrânul Teodor Jivkov, conducătorul Bulgariei (ale cărei programe tv erau urmărite la București), a fost răsturnat de la putere. în cazul Timișoarei, contrastul a fost mai izbitor, din moment ce dincolo de graniță se afla Ungaria, țara est-europeană care a înaintat cel mai repede pe calea reformelor și cu care populația maghiară din România se putea identifica. în Europa de Est aveau loc mari transformări: avea România să rămână singura țară (cu excepția Albaniei) dominată de un dictator neostalinist slăbit? O asemenea perspectivă era greu de suportat și tocmai enunțarea acestei constatări de către revoluționari, care spuneau „acum ori niciodată", a determinat dinamica revoluției[158].

România și vecinii ei

Dat fiind că România făcea parte din Pactul de la Varșovia, revoluția poate fi privită în contextul mai larg al prăbușirii comunismului în Europa de Est. Cu toate acestea, România ocupa un loc aparte în cadrul blocului sovietic, căci ani de zile a încercat să convingă lumea că are o politică externă autonomă, nealiniată, diferită de cea a URSS. S-ar putea ca, în realitate, sub aparența de autonomie, România să-și fi cultivat cu atenție legăturile din interiorul blocului comunist și să se abțină de la

[157] Câmpeanu și Steriade (1993), 917.

[158] Gurr și Goldstone (1991), 331-332, subliniază tendința către astfel de revoluții „la indigo".

orice acțiuni de veritabilă independență, cu toate că retorica conducerii sugera deseori contrariul[159]. O bună parte a anilor '80, România a fost angajată într-un lung și virulent război al declarațiilor cu Ungaria și, într-o măsură mai redusă, cu URSS. Judecând după stenogramele ședințelor CPEx, Ceaușescu era obsedat de teama ca va fi dat jos printr-o lovitură susținută de sovietici, iar după 1989, multe analize ale evenimentelor din decembrie au făcut referire la acele înregistrări. Respectivele stenograme sunt discutate în altă parte a acestui volum, iar pentru a pune aceste lucruri în context, actuala secțiune se încheie cu o scurtă trecere în revistă a relațiilor României cu URSS și Ungaria chiar înaintea revoluției.

în 1989, România nu mai avea prea mare importanță pentru Uniunea Sovietică. Nu reprezenta o provocare ideologică, nu avea importanță geopolitică și, în afara continuelor tensiuni cu Ungaria, referitoare la drepturile minorității maghiare din Transilvania, nu era un factor politic de destabilizare, precum Polonia, în memoriile sale, Gorbaciov subliniază că nu avea o ostilitate intrinsecă față de Ceaușescu și că și acesta pare să-și fi dorit relații mai bune, fie și numai, după cum spune fostul președinte sovietic, pentru a-și susține aspirația de a deveni lider global. în acest scop, Ceaușescu obișnuia să recurgă la tertipuri elaborate, ca atunci când, plimbându-se prin parc cu liderul sovietic, s-a prefăcut că se împiedică pentru ca să poată fi fotografiat braț la braț cu acesta[160].

La 25 mai 1987, marcând o îmbunătățire în relațiile bilaterale, Gorbaciov a fost primul secretar general al PCUS care a vizitat Bucureștiul, după Leonid Brejnev, în 1976. în principala sa cuvântare, transmisă în direct de posturile de radio și televiziune, liderul sovietic a acceptat existența unor căi diferite către socialism pentru fiecare națiune[161]. Cu toate acestea, indiferent de sentimentul de securitate pe care l-ar fi putut dobândi

'5" Shafir (1986a), 366.
iso Gorbaciov (1996), 475-476.
iei Pentru vizita din 1987, a se vedea Gabanyi (2000), 343-354.

grație acestei susțineri din partea lui Gorbaciov pentru o idee pe care el o vehiculase insistent multă vreme, elanul lui Ceaușescu a fost frânt de apelul lansat de liderul sovietic în favoarea „înlocuirii celor care nu pot ține pasul cu vremurile..., care s-au pătat cu necinste, lipsă de principii și nepotism și care, urmărind realizarea de profituri, au sacrificat însăși imaginea morală a partidului"[162]. Totuși, în anii dinainte de 1989, se înregistrase un oarecare dezgheț în relațiile româno-sovietice. Articole polemice continuau să fie publicate, ocazional, în ziare, dar lăsau impresia unor schimburi rituale, lipsite de orice semnificație și destinate mai ales publicului intern. De cele mai multe ori, presa sovietică punea surdină criticilor adresate regimului din România, ceea ce nu era un lucru neobișnuit, regăsindu-se și în referirile la alte state cu o linie politică dură, precum Cehoslovacia sau Germania de Est[163]. Când a împlinit 70 de ani, în ianuarie 1988, Ceaușescu a primit Ordinul Lenin, cu toate că, potrivit unor surse sovietice, acesta a fost un gest formal făcut la solicitarea românilor; ulterior, în cursul aceluiași an, în octombrie, Uniunea Sovietică a acceptat-o pe Elena Ceaușescu în calitate de reprezentant oficial al României la o reuniune la vârf desfășurată la Moscova[164].

Motivul îmbunătățirii relațiilor bilaterale nu este clar în totalitate, dar se pare că ambele părți și-au dat seama că aveau nevoie una de cealaltă. Comerțul crescuse considerabil după venirea la conducere a lui Gorbaciov, așa încât, în 1988, 33 % din schimburile comerciale ale României se efectuau pe relația cu URSS[165]. Exporturile sovietice în România erau mai ales cele din sectorul energetic, inclusiv petrol, care trebuia achitat

[162] BBC, EE/8579, Cl/9, May 28, 1987. Pentru replica lui Ceaușescu, a se vedea BBC, EE/8579, Cl/2, May 28,1987. Discursul lui Gorbaciov nu a fost preluat în întregime de presa română și, potrivit liderului sovietic, el a avut ulterior un franc schimb de idei cu Ceaușescu, în timpul unei cine private; Eyal (1992), 196; Gorbaciov (1996), 476.

[1]«Levesque(1997), 194.

[164] *Ibid.;* Socor (November 9, 1988), 3-8.

'« Eyal (1992), 191.

în valută (preț pe care România trebuia să-l plătească pentru semiautonomia politicii sale externe). România vindea URSS în special produse agricole, mai ales carne[166]. Vizita lui Gorbaciov în România, în 1987, și, fără îndoială, revenirea sa, din iulie 1989, cu ocazia reuniunii Pactului de la Varșovia par să fi confirmat temerile sovietice conform cărora colapsul economic din România ar fi putut genera tulburări politice, care s-ar fi putut răspândi în Republica Moldova, componentă a statului sovietic[167]. După cum sugerează Jonathan Eyal, se pare că la acel moment se considera că păstrarea lui Ceaușescu în funcție era o opțiune preferabilă față de posibilitatea schimbării sale, care ar fi putut crea probleme ulterioare și putea necesita chiar o intervenție costisitoare[168]. Și din punctul de vedere românesc erau de dorit relații mai bune, întrucât izolarea diplomatică a țării din partea Occidentului o forțase să renunțe, practic, la politica ei externă semi-autonomă. Neputința lui Kâroly Grosz în Ungaria și a lui Wojciech Jaruzelski în Polonia de a stăvili trecerea puterii către opoziție i-au confirmat lui Ceaușescu justețea ideii sale potrivit căreia doar colaborarea dintre țările socialiste putea preveni o catastrofa. Aceasta a fost, de altfel, una dintre principalele teme ale cuvântărilor sale din 1989 și a apărut și în cursul ultimei sale întâlniri cu Gorbaciov, care a avut loc la 4 decembrie 1989, la Moscova[169]. Referindu-se la recentele evoluții din Germania de Răsărit și din Cehoslovacia, Ceaușescu a insistat ca Gorbaciov să ia o poziție mai activă. Conducătorii români par să se fi gândit la convocarea unui congres al partidelor comuniste mai degrabă decât la o intervenție militară, deși s-a tot zvonit că, după succesul Soli-

">⁶ Levesque(1997), 193.

[167] Falin (1990), 24.

[168] Eyal (1992), 198.

[169] Stenograma se găsește în Sava și Monac (2001), 80-97. Pentru ipoteza că întâlnirea a fost agitată, a se vedea Codrescu *et al.* (1998), 27,41 -42, n. 6. Șevarnadze (1991), 117, sugerează inclusiv o confruntare, dar nu precizează momentul.

darității în alegerile din Polonia, din iunie 1989, Ceaușescu solicitase o reacție din partea Pactului de la Varșovia[170]. Cea mai mare parte a întâlnirii a fost consacrată discutării problemelor economice bilaterale; imaginea generală a fost a unui Ceaușescu încercând, fără succes, să facă tot posibilul pentru a întări legăturile dintre țări în timp ce liderul sovietic a rămas precaut.

Una dintre principalele preocupări ale Uniunii Sovietice era legată de duritatea confruntărilor dintre România și Ungaria, care puseseră țara într-o lumină defavorabilă pe arena internațională[171]. La sfârșitul anilor '80, tonul retoricii dintre cele două state s-a ridicat întrucât, pe măsura dezintegrării sistemului comunist, a fost abandonată vechea dispută legată de problema naționalității purtată în termeni leniniști, trecându-se la șovinism[172]. Ca urmare, dosarul minorităților a ajuns una dintre prioritățile agendei politice ungare și a crescut neîncrederea dintre cele două țări. în România, regimul se referea la spiritul revanșard ungar pentru a-și spori propria legitimitate, în timp ce în Ungaria, aceeași problemă era folosită în scopul opus și anume pentru a submina autoritatea partidului de guvernământ[173]. Modul în care erau tratate minoritățile în România, și mai ales campania de sistematizare, considerată ca fiind îndreptată împotriva comunităților de etnici maghiari, au devenit principalele teme folosite de opoziție împotriva autorităților ungare, ca de exemplu în cazul Forumului Democratic Maghiar care a strâns 40 000 de persoane în iunie 1988, la Budapesta[174]. Ca răspuns, noul conducător ungar, Grosz, s-a întâlnit cu Ceaușescu în august 1988, la Arad. Cu naivitate, el a luat de bune asigurările venite din partea lui Ceaușescu conform cărora si-

'™ Dobrynin (1995), 632.

[171] Dintre multele materiale publicate în legătură cu diferendul româno-ungar, a se vedea, de exemplu: Gabanyi (April 20, 1987), 11-15; Shafir (January 28, 1988), 15-19; Schopflin și Poulton (1990).

•[72] Schwerthoeffer (1985), 86.

173 ;Q5 (1994).

>[74] Hunya (1989), 327-341; Rady (1992), 73.

tuația din Transilvania urma să se amelioreze, dar a fost umilit apoi de acuzațiile acestuia, care a denunțat „intolerabilul amestec în problemele interne ale României"[175]. După aceea, în noiembrie 1989, a avut loc o reciprocă expulzare de diplomați[176]. Războiul declarațiilor a continuat și în forumurile internaționale. La 27 februarie 1989, într-un discurs pronunțat la Geneva, în cadrul Comisiei pentru Drepturile Omului, adjunctul ministrului ungar de externe Gyula Horn a condamnat politica românească în domeniul minorităților și a drepturilor omului. în luna următoare, Ungaria — împreună cu unele dintre țările blocului comunist, printre care URSS și Bulgaria — a elaborat o rezoluție prin care se cerea efectuarea unei anchete asupra respectării drepturilor omului în România. Germania de Est s-a abținut[177].

Lăsând de o parte polemicile, Ungaria era privită de mulți români ca un loc de refugiu foarte primitor. în ultima parte a lui 1989, se spunea că peste 24 000 de persoane fugiseră din România în Ungaria, dar cifra reală trebuie să fi fost mai mare deoarece mulți dintre transfugi nu erau înregistrați. La sfârșitul anului, fluxul de imigranți crescuse la peste 300 pe săptămână. Dintre aceștia, se aprecia că 25% erau de naționalitate română, cel mai celebru exemplu în acest sens fiind cel al campioanei olimpice la gimnastică Nadia Comăneci, care a părăsit țara în noiembrie 1989. Unii comentatori politici ai vremii au perceput acest exod ca pe o acțiune organizată deliberat, prin care România scăpa de posibili agitatori și, totodată, erau reduse la tăcere plângerile ungurilor referitoare la soarta conaționalilor lor; dar ea nu a ajutat prea mult la imaginea regimului și, într-o perioadă în care restul statelor din blocul răsăritean își dez-

[175] Almond (1992), 206-207, face o observație interesantă, potrivit căreia, politica Ungariei de deschidere a granițelor cu Austria viza direct asigurarea unor drepturi similare și pentru conaționalii maghiari din România.

76 Deletant(1995), 137.

m Deletant (1998), 199-200.

afectau sistemele de apărare la granițe, în 1989, Ceaușescu a purces la întărirea pazei la granița cu Ungaria, ceea ce a dus la condamnarea sa internațională[178].

în 1989, România era izolată pe plan internațional. Nesigură în privința aliaților și aflată într-o opoziție deschisă față de Ungaria, a văzut cum Occidentul îi întoarce spatele și cum din mult lăudata sa politică externă semiautonomă nu mai rămâne nimic. Sistematizarea și distrugerea Bucureștiului au fost unanim condamnate nu numai în interiorul și ci în exteriorul României. Inclusiv prințul moștenitor al Marii Britanii a intervenit la nivel internațional pe această temă, fapt rar întâlnit la această personalitate politică[179]. în replică, România a întors spatele lumii din exterior. A renunțat chiar, în mod unilateral, și la mult prețuita clauză a națiunii celei mai favorizate în februarie 1988. Dat fiind declinul economiei românești din anii '80, tot mai puțini oameni de afaceri americani erau dispuși să facă lobby pentru o prelungire a acestei clauze, iar după ce Washingtonul și-a trimis la București un ambasador conservator, autoritățile române au hotărât să renunțe la respectivul acord, prevenind în acest fel o analiză din partea Congresului SUA a respectării drepturilor omului în România (180). De asemenea, România a refuzat deschis ca, în declarația finală a Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa (CSCE), să se supună constrângerilor legate de prevederile referitoare la drepturile omului și la libertatea religioasă, iar în aprilie 1989, Comisia Europeană și-a suspendat negocierile cu Bucureștiul

[178] Eyal (1988), 130-132; Eyal (1992), 198. Alți 5 000 de refugiați se aflau în Iugoslavia.

[179] Pentru exemple de manifestații de protest atât în interiorul, cât și în exteriorul țării, a se vedea Shafir (August 23, 1988d), 17-22; Socor (September 16, 1988), 19-20; Ionescu (October 20, 1988), 1-12; apelul Doinei Cornea către Conferința Independentă a Drepturilor Omului de la Cracovia este reprodus în *East European Reporter,* 3:4, 1989, 21 -22.

[180] Pentru clauza națiunii celei mai favorizate, a se vedea Harrington și Karns (1988), 71-97; Harrington și Courtney (1991), Kirk și Răceanu (1994).

asupra unor acorduri comerciale tot din cauza abuzurilor semnalate în domeniul respectării drepturilor omului[181].

Când s-au deschis lucrările celui de-al XIV-lea Congres al PCR, la 20 noiembrie 1989, România era tot mai izolată și mai asaltată de critici din toate părțile, în timp ce în restul Europei de Est pradă tulburărilor, licărea speranța. Se pare că întreaga Românie a așteptat cu sufletul la gură discursul inaugural al lui Ceaușescu, sperând împotriva evidențelor într-o trecere de ultim moment la reforme de tip Gorbaciov sau într-o provocare din rândul audienței, ca la cel de-al XH-lea Congres, când Pârvulescu s-a ridicat și a denunțat abuzurile puterii ceaușiste. în loc de asta au auzit o cuvântare cu care erau deja obișnuiți, întreruptă numai de aplauze bine orchestrate, un monolog prin care Ceaușescu promitea doar să mențină rolul conducător al partidului. Nu s-a făcut auzită nici o concesie de la durerosul drum al construirii socialismului, și mulți își aduc aminte că au închis aparatele de radio sau televizoarele cu inima grea[182]. Când Ceaușescu a fost reales cu „unanimitate" de voturi în fruntea partidului, pierderea speranței a devenit palpabilă. A dispărut și ultima speranță într-o schimbare pașnică. Rămânea doar varianta răsturnării violente.

[181] Gafton (March 4, 1988), 3-5; Linden (1989), 302.

[182] Sentimentul pare că era împărtășit de delegații sovietici; a se vedea Gorbaciov (1996), 484.

Capitolul II

Răsturnarea lui Nicolae Ceaușescu

Contextul revoluției

Revoluția română a izbucnit în decembrie 1989, la Timișoara. Perioada din an în care a avut loc, poziția geografică a acestui oraș din vestul țării, precum și evoluția istorică diferită a Banatului și-au pus amprenta asupra naturii revoluției. în general, în România, în decembrie se instalează iarna grea, dar în 1989 cea mai mare parte a acestei luni a fost binecuvântată cu o vreme neobișnuit de blândă. Acest lucru a încurajat mulțimea să rămână pe stradă și, într-o oarecare măsură, a scăzut eficiența metodelor folosite de autorități, dat fiind că tunurile cu apă îndreptate spre demonstranți nu au avut același impact ca pe timp friguros. O figură marcantă a revoluției de la Timișoara, Claudiu Iordache, avea să spună mai târziu că vremea a contribuit la succesul revoluției cât cinci divizii[1]. în mod ciudat, și înainte și după revoluție, s-au înregistrat perioade geroase. In primele zile ale lui decembrie 1989, sosirea iernii, cu întreruperi de curent electric și lipsă de alimente, a crescut, probabil, disperarea demonstranților, în timp ce după evenimente, revenirea temperaturilor scăzute, la începutul lui ianuarie, a frânat zelul celor care voiau să continue luptele de stradă împotriva noului regim. Fiind iarnă, se însera devreme și, din cauza slabei iluminări, întunericul era ca smoala. O bună parte din revoluție s-a desfășurat în întuneric, ceea ce a influențat puternic evoluția evenimentelor. Noaptea i-a ajutat pe primii manifestanți, care, la adăpostul anonimatului, au aruncat în forțele de

[1] Galloway și Wylie (1991), 175.

ordine cu pietre și cu sticle incendiare. Dar tot întunericul nopții a ușurat și sarcina ofițerilor, care au dat ordin unor recruți speriați și slab instruiți să tragă asupra concetățenilor lor, mai degrabă niște umbre decât imagini scăldate în lumina clară de zi. Totodată, întunericul a ascuns fața executanților și a complicat identificarea atât a celor vinovați de a fi tras în mulțime înainte de 22 decembrie, cât și a teroriștilor care au tras după această dată, problemă mai lungă și mai dificilă.

Timișoara este mai aproape de Belgrad și Budapesta decât de București. Vecinătatea cu frontiera iugoslavă și ungară a permis o circulație relativ ușoară către jurnaliștii din Vest a datelor despre primele demonstrații, în pofida blocadei informaționale impuse de regimul comunist. Apoi, prin intermediul posturilor de radio occidentale, precum BBC, Radio Europa Liberă și Deutsche Welle, detaliile despre evenimente s-au răspândit repede în alte părți ale României[2]. în interiorul țării, informațiile referitoare la tulburările de la Timișoara au continuat să circule în mod neoficial, nu numai prin zvonuri răspândite prin vecini sau pe la cozile de la magazinele alimentare, ci și prin intermediul telefoanelor. De-a lungul aproape întregii perioade, acestea au funcționat în Timișoara, fiind posibile și legăturile interurbane cu alte localități din România. Când acestea nu s-au făcut în sistemul clasic, s-a putut folosi rețeaua sistemului de căi ferate[3]. Doar convorbirile internaționale erau aproape imposibil de efectuat, deși au existat excepții și în acest domeniu, Radio Europa Liberă, BBC și televiziunea și radioul din Ungaria transmițând interviuri cu locuitori din Timișoara[4]. Se pare că nici transmisiunile prin telex nu au fost întrerupte.

[2] Suciu (1990), 222; Rateș (1991), 35-36. în 1989, zilnic între orele 1.00 și 13.00, CNN era retransmis de la Belgrad, iar semnalul putea fi recepționat la Timișoara; *Washington Post,* December 31, 1989, A30.

3 Suciu (1990), 58, 138, 170-171, 183-186, 225, 238; Milin (1990), 155-156; Haidău (1997), 159.

[4] Pentru emisiuni, a se vedea exemplele din Sârcă (1998), 34-57; *Independent,* December 21, 1989, 1.

Și trenurile au circulat, așa încât călătorii au putut duce în restul țării știri noi despre evenimentele de la Timișoara.

încercările de a explica faptul că leagănul revoluției a fost la Timișoara subliniază, în general, dezvoltarea istorică diferită a Banatului, care a făcut multă vreme parte din Imperiul Habsburgic[5]. Habsburgii au încurajat, de la mijlocul secolului al XVIII-lea, migrația către această regiune, devenită o zonă de mare diversitate etnică. Dar, în preajma anului 1989, tradiționala structură multietnică a Banatului era pe cale de dispariție. Ca multe alte orașe românești, Timișoara a cunoscut, în perioada Ceaușescu, o masivă creștere a populației. Practic, între 1966 și 1992 orașul și-a dublat populația, de la 174 243 la 334 278 de locuitori (datele cele mai apropiate de anul 1989 datează din 1992). Majoritatea noilor veniți fuseseră aduși din alte părți ale țării: statistici din 1977 arătau că 43% din populația județului Timiș se născuse în afara limitelor acestuia. Acest fapt, coroborat cu exodul etnicilor germani și cu deportările sârbilor din anii '50, a făcut ca, în 1989, marea majoritate a populației județului să fie de origine română. Conform recensământului din 1977, ultimul înainte de 1989, 71% din populația urbană era de origine română, 13% erau maghiari, 12% germani și numai 2% sârbo-croați[6]. în timpul revoluției, Ceaușescu a dat vina pe agenții iredentismului străin, dar, exceptând originea maghiară a lui Lâszlo Tokes și faptul că nucleul inițial al protestatarilor provenea din rândul credincioșilor Bisericii Reformate — elemente de necontestat — este greu de susținut că diversitatea etnică ar fi avut un rol în declanșarea evenimentelor. Toate minoritățile naționale au fost reprezentate printre cei arestați în timpul revoluției de la Timișoara într-o proporție aproximativ egală cu cea pe care o aveau în totalul populației municipiului[7]. Acest lucru a influențat poate doar în măsura în care a incitat

s Birăescu (1990), 11-15; Rateș (1991), 17-19.

[6] Toate cifrele sunt extrase din *Recensământul* (1980) și *Anuarul statistic al României 1992* (f.a.).

[7] Pitulescu *etal.* (1995), 111-113.

prejudecățile antimaghiare ale conducătorului român, făcându-l să judece greșit cauza demonstrațiilor și să ordone acțiuni nepotrivite.

Imigranții, în special cei de origine germană, au acționat ca un catalizator în dezvoltarea Banatului în ansamblu, introducând metode avansate în agricultură și tehnici mai moderne în manufacturi[8]. La acest aspect s-a adăugat și tradiția bunei instruiri a membrilor tuturor comunităților etnice, așa încât toată regiunea, dar mai ales Timișul și orașul Timișoara au atins un nivel de dezvoltare economică și socială mult superior celorlalte părți ale României. Situația pare să se fi perpetuat în perioada Ceaușescu, căci, se pare, raționalizarea pe scară largă a alimentelor s-a făcut în Banat abia în octombrie 1989[9]. Este posibil ca întârzierea cu care s-a produs degradarea nivelului de trai să fi jucat un rol semnificativ în declanșarea revoluției, mai ales dacă se are în vedere că Banatul era o regiune renumită pentru producțiile sale agricole. Nivelul de dezvoltare mai ridicat, diversitatea etnică și poziția geografică — toate au conferit Banatului o identitate distinctă, iar Traian Birăescu scria despre înalta cultură civică din regiune: *Homo Timisensis* este caracterizat prin toleranță, înțelegere și predispoziție către armonie civică[10]. în mod tradițional, timișorenii s-au mândrit cu orientarea lor pro-occidentală, iar alți români au privit cu respect această regiune, pe care o identificau cu valorile occidentale. Izolarea și corupția regimului ceaușist erau diametral opuse acestor tradiții, iar tensiunile provocate de modul în care această cultură politică locală a acceptat, de voie, de nevoie, viziunea conducătorului român despre lume, par să fi jucat un rol în izbucnirea revoluției. Miodrag Milin observa că revoluția română nu s-a declanșat acolo unde era cea mai mare mizerie, ci acolo unde sentimentul de rușine a fost cel mai puternic[11]. Totuși,

[8] Lampe și Jackson (1982), 78.

[9] *Washington Post,* December 31, 1989, 30.

[10] Birăescu (1990), 12.

[11] Milin (1990), 31.

acest lucru nu explică în totalitate de ce tulburările au început la Timișoara și nu la București, Brașov, Cluj sau alte orașe mari, care aveau să cunoască violența în următoarele săptămâni. Spre deosebire de Timișoara, nici una dintre aceste localități nu a avut declanșatorul evenimentelor: Lâszlo Tokes.

Lâszlo Tokes și declanșarea revoluției române

Lâszlo Tokes, un preot reformat de 37 de ani, cu figură tinerească dar plină de hotărâre, avea serioase antecedente ca element de dezordine și avusese dese conflicte cu șefii bisericii sale[12]. După ce a urmat cursurile Institutului Teologic din Cluj, a fost numit la Brașov, apoi la Dej. Acolo, a intrat în conflict cu autoritățile din cauză că susținea cauza maghiarilor și, după o îndelungată acțiune în justiție, a fost obligat să părăsească viața bisericească și să locuiască cu părinții săi la Cluj. Convins de ilegalitatea demiterii sale, Tokes a protestat cu încăpățânare, timp de doi ani — într-o manieră extrem de asemănătoare cu aceea adoptată în timpul revoluției —, până a obținut o audiență din partea unei comisii de revizuire. Ca urmare, în 1986 a primit postul de asistent al pastorului din Timișoara. Probabil că autoritățile au gândit că aceea era o poziție relativ sigură, Timișoara aflându-se departe de regiunea natală a lui Tokes. Populația maghiară din Timișoara era relativ redusă numeric și nu fusese activă în mod special în manifestarea nemulțumirilor, în anii '80 au existat relatări despre mai multe tulburări în județul Timiș, dar nici una dintre acestea se pare că nu a atins dimensiuni mari, poate din cauză că nu au fost bine orientate. Ca urmare, conform lui Filip Teodorescu, adjunctul comandantului Direcției a III-a a Securității, un „audit" intern al DSS din octombrie 1989 considera că județul Timiș era „liniștit"[13].

[12] Pentru detalii complete privind cariera lui Lâszlo Tokes, a se vedea Tokes (1990); Corley și Eibner (1990).

[13] Pentru detalii asupra incidentelor de după victoria României într-un meci de fotbal împotriva Danemarcei, în noiembrie 1989, și pentru zadarnicul protest la o uzină din Timișoara contra realegerii lui Ceaușescu la Congresul din noiembrie, unde cei 300-400 de muncitori care se adunaseră au fost dispersați de conducerea întreprinderii, a se vedea Suciu (1990), 6-7; Teodorescu (1992), 45.

Tokes venise de puțin timp în Timișoara când, în ianuarie 1987, după decesul superiorului său, Leo Peuker, a fost numit pastor pentru o perioadă de probă, fără a fi titularizat. în acest statut incert se aflau 70% dintre preoții acelei dioceze, care se găseau direct sub conducerea episcopului de Oradea, Lâszlo Papp. Potrivit lui Tokes, era de notorietate că Peuker fusese un „preot roșu", care colaborase cu autoritățile și sub conducerea căruia biserica ajunsese o umbră a ceea ce fusese odinioară. Cu obișnuitul său zel, Tokes și-a propus să schimbe această situație și, în acest fel, se pare că a cucerit admirația și loialitatea multora dintre enoriașii săi. în următoarele luni, aveau să-l susțină fără încetare, înaintând petiții episcopului și alimentându-l pe ascuns cu mâncare și combustibil atunci când a fost pus, practic, sub arest la domiciliu. Totodată, au format un sistem secret de comunicații, prin care un flux constant de date despre cazul Tokes a ajuns în Ungaria și apoi, mai departe, în Occident[14]. Conform lui Tokes, autoritățile au trecut de la acceptarea pasivă a acțiunilor sale la măsuri active de intimidare după două evenimente petrecute în toamna lui 1988. Parohia Timișoara făcea parte din Dioceza de Arad și, în septembrie 1988, aceasta a trimis o scrisoare deschisă episcopului de Oradea în care era criticată politica de sistematizare promovată de Ceaușescu. Scrisoarea fusese redactată de Janos Molnar, dar autoritățile au crezut cu tărie că Tokes era autorul și l-au interogat. Incidentul i-a adus o mustrare oficială și a intensificat suspiciunea autorităților în legătură cu tulburările pe care le provoca Tokes din nou. La scurt timp după aceea, în luna octombrie a aceluiași an, aceste suspiciuni au fost, aparent, confirmate cu prilejul unei slujbe comune ținute la Timișoara de Biserica Catolică și de cea Refor-

[14] Pentru importanța publicității ca un scut, a se vedea Deletant (1995), 144.

mată. Atrăgând tineri și intelectuali din ambele culte, acest eveniment a provocat autorităților teama de o disidență organizată, așa încât au declanșat proceduri menite să-l evacueze din locuința sa din Timișoara. în martie 1989 a fost emisă o notă oficială de suspendare din funcție, dar, așa cum procedase și anterior, la Dej, Tokes a contestat vehement acest act injustiție. Principalele elemente în discuție erau cine avea dreptul să decidă cine locuiește într-o casă parohială și dacă fuseseră respectate procedurile legale în emiterea ordinului de evacuare[15]. După aproape un an de intense lupte în justiție, la 7 decembrie a fost emis ordinul de evacuare. Instrumentele justiției s-au mișcat lent, dar au crescut presiunile exterioare asupra lui Tokes. A fost supus unei campanii de intimidare, la un moment dat a fost atacat în propria locuință de indivizi mascați, iar în decembrie era, efectiv, arestat la domiciliu.

în timpul ultimei slujbe duminicale pe care a oficiat-o înainte de planificata sa evacuare, Tokes le-a cerut enoriașilor săi să se adune în jurul bisericii în ziua de vineri, 15 decembrie, pentru a fi martori ai evenimentului. Perspectiva declanșării unei manifestații pare să fi alarmat autoritățile, care l-au somat pe Tokes să-și retracteze chemarea, sugerându-i că nu va fi mutat, decât cel mai devreme în săptămâna următoare. Dar cererea nu a fost ascultată și, vineri dimineața, 30-40 dintre cei mai vârstnici credincioși din parohie s-au adunat în fața sediului bisericii reformate și a casei parohiale pentru a urmări desfășurarea evenimentelor și pentru a-l sprijini moral pe pastorul Tokes. Clădirea se află într-o mică piață din centrul Timișoarei, în apropierea Begăi, unde se află o stație de tramvai. în decembrie 1989, tramvaiele aglomerate care treceau prin zonă au fost un veritabil releu de transmisie, prin intermediul căruia s-au răspândit în oraș vești despre evoluțiile din jurul bisericii. Călătorii care așteptau în

[15] Tokes (1990), 4, 137-138; BBC EE/0649, B/7, December 29, 1989. Avocatul lui Tokes își expune propria viziune asupra evenimentelor în *Adevărul,* 26 decembrie 1989,2, și Kincses (1992); pentru explicația lui Laszlo Papp privind evacuarea, a se vedea BBC EE/0647, B/6-7, December 23,1989.

stație se amestecau cu enoriașii lui Tokes, sporind dimensiunile mulțimii care părea și mai numeroasă în spațiul îngust al pieței, și dând curaj demonstranților și atrăgând curioșii.

Agitația continuă de pe bulevard însemna că orice acțiune urma să aibă loc în fața oamenilor, ceea ce poate explica de ce autoritățile au permis ca acel miting restrâns și pașnic să continue, chiar dacă încălca în mod flagrant prevederile legale draconice referitoare la adunările publice. După revoluție, s-a sugerat că lipsa de acțiune a Securității făcea parte dintr-o strategie care viza potențarea violenței pentru a destabiliza regimul pe care voia să-l schimbe; s-a spus chiar că pastorul Tokes era informator al Securității[16]. în realitate se pare că Ceaușescu însuși a respins cererea Securității de a accelera procesul împotriva lui Tokes, probabil pentru că voia să evite publicitatea negativă pe care ar fi generat-o recurgerea la forță față de un slujitor al bisericii, care, în 1989 devenise un fel de caz recunoscut pe plan internațional[17]. Postul ungar de radio a relatat cu regularitate despre situația lui Tokes; în iulie, cazul său a atras și mai mult atenția când, într-un interviu pentru televiziunea ungară, acesta a atacat conducerea Bisericii Reformate din România. Știrile legate de activitatea lui s-au răspândit din Ungaria spre Occident și au fost preluate de principalele posturi de radio pe unde scurte care se puteau recepționa în România. Așa se face că, atunci când au început demonstrațiile, exista o anumită cunoaștere a lui Tokes și a protestului său nu numai în Timișoara și România, ci și în întreaga lume. în consecință, ambasada americană și cea britanică și-au trimis reprezentanți la Timișoara pentru a relata de la fața locului despre evoluția evenimentelor[18]. Deși, ulterior, acești oficiali au fost obligați

[16] Pentru o cercetare a publicațiilor care sugerau un asemenea scenariu, a se vedea Hali (1997), 154-157. Acuzații implicându-l pe Tokes au apărut periodic din 1990. A se vedea, de exemplu, BBC, EE/2189, B/4:12, December 30, 1994; BBC, EE/2193, B/3:8, January 5, 1995; FBIS-EEU-98-175, June 24, 1998.

[17] Aceasta este opinia lui Teodorescu (1992), 45-46.

[18] Se pare că și ambasada franceză a trimis un observator; Nicolaescu (1999), 34.

să părăsească locul, apariția lor, aproape de miezul zilei de 15 decembrie, se poate să fi determinat autoritățile române să mențină forțele de ordine în planul secund, în speranța că situația se va calma de la sine[19].

Această abordare precaută a fost însă o eroare. Permițând accesul liber al enoriașilor în casa pastorului, pentru prima dată după mai multe săptămâni, s-a obținut doar întărirea hotărârii lui Tokes și a susținătorilor săi. După cum menționa mai târziu unul dintre credincioși, pe măsură ce demonstrația s-a prelungit, s-a întărit ideea că „aveau puterea". „Puteam controla ceea ce se întâmpla. îndepărtasem Securitatea. Era ca într-un vis nebunesc, o fantezie interzisă"[20]. A doua zi, s-a răspândit zvonul că Securitatea și autoritățile sunt neputincioase în fața protestului deschis, ceea ce a adus și mai mulți oameni în jurul bisericii pentru a se convinge de veridicitatea acestei relatări.

în acel 15 decembrie, pe măsură ce orele treceau, printre calviniști au început să se amestece și baptiși și penticostali români, care aflaseră în cursul săptămânii despre evacuare. Când s-a adresat mulțimii, după-amiază, pastorul Tokes a vorbit în română. Până la căderea serii, numărul celor din jurul bisericii sporise atât de mult încât s-a întrerupt circulația pe bulevardul din apropiere. Spiritul mulțimii a început să se schimbe. Adoptând un ton mai radical și vădit antiguvernamental, manifestanții au început să sfideze autoritățile. Când a încercat să disperseze mulțimea promițând eliberarea unui permis temporar de ședere în Timișoara pentru pastor și repararea ferestrelor și ușilor casei parohiale distruse în incidentele anterioare, primarul Timișoarei, Petru Moț, a fost primit cu o asemenea ostilitate încât lui Tokes i-a fost teamă că primarul va fi linșat. Pastorul a fost nevoit să negocieze cu mulțimea nu numai pentru a-l proteja pe Moț,

[19] Această opinie este susținută de oficialul britanic implicat; a se vedea și Tokes (1990), 7; Corley și Eibner (1990), 21; și Teodorescu (1992), 54-55, care îi prezintă, în mod inventiv, pe cei doi ca spioni.

[20] Lajos Varga citat de Tokes (1990), 10. Multe dintre cele ce urmează se bazează pe descrierea completă a evenimentelor din această carte.

ci și pentru a i se permite să discute cu acesta, iar după aceea, în pofida nenumăratelor îndemnuri, puțini dintre demonstranți au fost de acord să plece. Auzind prin fereastra casei sale scandându-se „Libertate", pastorul simțea că pierde de sub control manifestația. Mulțimea a început să dobândească sentimentul propriei puteri și așa a început revoluția română din decembrie 1989. Totuși, la acel moment nu era violentă încă. în acea seară, se pare că au avut loc unele încăierări când autoritățile au încercat să facă arestări, dar au existat doar puține semne de represiune. Se pare că ziua s-a încheiat pașnic, 15-20 de persoane continuând să rămână de veghe în afara bisericii până la primele ore ale dimineții următoare și după aceea.

Protestatarii iau în stăpânire străzile

La mijlocul zilei următoare, 16 decembrie, primarul Moț și-a făcut din nou apariția lângă biserica reformată. De data aceasta era însoțit de muncitori pentru a repara apartamentul lui Tokes, așa cum promisese în ajun. Adusese și trei doctori care să o examineze pe Edit, soția lui Tokes, care era însărcinată. Se pare că, la acel moment, autoritățile încă mai sperau că vor putea calma situația doar prin dialog și concesii minore, așa încât primarul a stat de vorbă cu un comitet de negociere ad-hoc, format din șase români și patru maghiari. Prezența românilor în acest comitet marca, implicit, faptul că problema depășise cadrul disputei legate de cazul Tokes. Cu toate acestea, primarul nu putea decât să dea asigurări referitoare la pastor. Nici așa nu a reușit, Moț neputând garanta în scris că Tokes nu va fi evacuat. Deși a promis că va primi un fax de la București, primarul nu a tăcut decât să sporească neîncrederea mulțimii — care avea, probabil, dreptate pentru că, în același timp, Ceaușescu îi ordonase secretarului de județ, Radu Bălan, să organizeze evacuarea lui Tokes[21].

[21] Nicolaescu (1999), 54.

în cursul zilei de 16 decembrie, la cererea primarului și a viceprimarului, Tokes a făcut mai multe încercări de dispersare a mulțimii, dar nu a reușit. „Mulțimea mă privea ca pe un lider, dar, în realitate, eram doar prizonierul mâniei lor" — avea să scrie el mai târziu[22]. într-adevăr, atmosfera se schimbase vizibil, protestele își amplificaseră obiectivul, iar sloganurile scandate de demonstranți aveau caracter politic. Inițial, mulțimea cerea pâine și carne, dar apoi a început să strige „Jos Ceaușescu!", „Jos cu tirania!" și „Libertate"[23]. La primele ore ale serii, numărul demonstranților crescuse într-atât încât aceștia blocau trecerea tramvaielor prin piață. Oratori spontani s-au urcat pe caroseria vehiculelor oprite și s-au adresat mulțimii, alcătuite predominant din români și tineri. Incitați de cuvintele lor înflăcărate, demonstranții au început să spargă geamurile magazinelor din zonă. întorcând spatele casei lui Tokes și lăsând în urmă un lung șir de distrugeri, grupurile de manifestanți au început să se îndrepte către centrul orașului. Unul dintre cele mai mari grupuri s-a deplasat către sediul PCR. Neputând să pătrundă în interiorul clădirii pentru că ușa era baricadată, protestatarii și-au îndreptat atenția asupra magazinelor din apropiere, dând foc volumelor lui Ceaușescu găsite într-o librărie. Insă apariția trupelor i-a determinat să fugă în noapte. între timp, trupe ale forțelor de ordine în uniformă s-au ivit în vecinătatea bisericii lui Tokes. Fiind insuficiente pentru a controla mulțimea, prezența lor nu a făcut decât să incite și mai mult demonstranții. Când au sosit întăriri, cu ajutorul mașinilor de

[22] Tokes (1990), 155.

[23] Milin (1990), 24; Suciu (1990), 209. Următoarea relatare a evenimentelor de la Timișoara se bazează în principal pe relatările mai multor martori oculari, cuprinse în aceste două cărți foarte valoroase. Au survenit două probleme în folosirea acestor surse. Prima ține de natura fragmentată a revoluției de la Timișoara, în special în primele zile, ceea ce îngustează perspectiva fiecărei relatări și duce frecvent la contradicții între acestea. In al doilea rând, se pare că descrierile principalilor actori au tendința, poate naturală, de a fi autolaudative și par uneori că sunt rodul unor reflectări ulterioare. Aceste cazuri au fost tratate cu maximă prudență.

pompieri, care se mișcau în lungul bulevardului stropind manifestanții cu apă rece, trupele au reușit să asigure controlul zonei. Nu înainte însă ca o ciocnire de două ore să se producă și să lase străzile pline de geamuri sparte și cu cel puțin un vehicul carbonizat. Ciocnirile și arestările au continuat până pe la 4 dimineața, când au fost dispersați ultimii demonstranți, dar înainte de aceasta, în zorii zilei de 17 decembrie, Tokes și familia sa au fost ridicați din biserică împreună cu șapte prieteni[24]. în relatările sale, Tokes spune că a fost bătut cu cruzime înainte de a fi dus în fața lui Ion Cumpănașu, șeful Departamentului Culte, care l-a forțat să semneze în alb o hârtie prin care accepta să fie demis și evacuat. Ulterior, el și soția lui au fost transportați, în mașini separate, la Mineu, un sat izolat din județul Sălaj, unde fusese el transferat.

Se pare că autoritățile încă mai credeau că Tokes era centrul revoltei și că răul putea fi tăiat de la rădăcină prin îndepărtarea sa. însă ziua următoare era duminică și, fiind zi nelucrătoare, o mulțime și mai mare a ieșit în stradă. Mulți erau curioși să vadă urmele revoltei din noaptea precedentă. Spargerea unui număr atât de mare de vitrine a fost un răspuns de ordin emoțional, dar a avut și o semnificație practică. Anterioarele izbucniri anticeaușiste, precum incidentele din toamna lui 1989, au fost șterse din analele istorice din lipsa unor urme vizibile. în lipsa unor relatări oficiale, rămăseseră doar la nivel de zvon neconfirmat. Dar distrugerile lăsate în urmă de violențele din 16 decembrie erau atât de mari încât chiar și atunci când autoritățile au vrut să le disimuleze — așa cum se pare că au făcut la sediul partidului — tot au rămas destule pentru ca vestea despre aceste devastări să se răspândească repede prin oraș, aducând și mai mulți oameni pe străzi, pentru a se convinge de cele auzite.

Toată ziua, un mare număr de persoane s-au perindat prin Piața Operei din centrul orașului. Mulțimea era în expectativă și, în afară de unele izbucniri sonore se mai puteau auzi, ocazional, voci intonând vechiul cântec patriotic „Deșteaptă-te

[24] Corley și Eibner (1990), 30-31.

române". Pe la prânz, o mare parte a mulțimii, de aproximativ 2 000 de persoane, s-a îndreptat către sediul Comitetului Județean al PCR. Acolo au întâlnit trupe așezate pe două rânduri și dotate cu tunuri de apă. Pe măsură ce oamenii avansau, unul dintre tunuri a înaintat și a început să stropească mulțimea. Dar în loc să-i reducă avântul, această măsură pare să-i fi înfuriat și mai tare pe demonstranți, care au răsturnat vehiculul și i-au spart parbrizul înainte de a-i da foc. A urmat o ciocnire în care a predominat lupta corp la corp, spre deosebire de noaptea precedentă, când se aruncase îndelung cu pietre. Treptat, manifestanții au reușit să împingă cordoanele de securitate suficient de mult pentru ca un grup de demonstranți, majoritatea tineri, să poată intra în clădire. înainte ca forțele de ordine să se regrupeze și să-i dea afară, demonstranții au avut timp să devasteze parterul și o parte din primul etaj, aruncând pe geam toate obiectele mai ușoare care le ieșeau în cale și încercând să dea foc[25]. După câteva minute, forțele de ordine s-au regrupat și i-au scos pe protestatari din clădire, nu înainte însă ca mai multe vehicule și mașini de pompieri să fie serios avariate și incendiate. După aceea, cea mai mare parte a mulțimii a părăsit zona, întreptându-se către centru, în fața hotelului Continental, unde se afla un alt mare grup de demonstranți care aruncau cu pietre și cocteiluri Molotov. Acest grup era înghesuit de două mașini blindate care tocmai fuseseră aduse acolo. Un tanc se pare că fusese mutat mai aproape de marginea îngustă a Pieței Libertății, unde se găseau mai multe clădiri ale armatei, inclusiv comandamentul garnizoanei locale. Piața fusese deja devastată: vitrinele fuseseră sparte și un chioșc de ziare fusese incendiat. Tancul, care nu putea să efectueze manevre din cauza spațiului prea

[25] Intr-una dintre camere, demonstranții au găsit un steag mare și în acel moment a apărut unul dintre principalele simboluri ale revoluției: steagul românesc cu stema decupată din centru. A se vedea relatarea lui Petre Boroșoiu în Milin (1990), 57. Chiar tară să știe, poate, demonstranții urmau astfel tradiția revoluției ungare din 1956, când a existat un simbol asemănător; Eyal (1990), 156.

îngust, a fost atacat de demonstranți și imobilizat cu bare de fier puse în șenilele sale. în această atmosferă de haos și instabilitate, în contextul în care geamurile dintr-o parte a comandamentului armatei fuseseră sparte, iar mobilierul fusese scos în stradă și incendiat, s-au auzit primele împușcături în acea seară a zilei de duminică, 17 decembrie. Tot atunci au căzut primii răniți și morți ai revoluției[26].

Concomitent cu evenimentele din centrul orașului, un incident major s-a produs și de cealaltă parte a canalului Bega, pe Calea Girocului[27]. Mai devreme, în cursul după-amiezii, vehiculele blindate — care, ulterior, au apărut în centrul orașului — se deplasaseră în lungul străzii și loviseră o mașină. Curioșii au ieșit pe stradă să vadă ce se întâmplase. Când a apărut o a doua coloană de tancuri, mulțimea s-a mișcat repede pentru a le prinde într-o capcană. într-un anumit punct, din cauza unor lucrări care se efectuau în mijlocul Căii Girocului, tancurile au fost obligate să ocolească pe câteva străzi mai mici. în acel moment, mulțimea a acționat rapid pentru a bloca drumul principal cu troleibuze. Prin urmare, blindatele au rămas blocate, având în față această barieră și în spate șantierul. O parte a demonstranților s-a grăbit să blocheze și celelalte puncte de ieșire, în timp ce alții au încercat să imobilizeze tancurile. Când câteva minți înfierbântate au încercat să dea foc tancurilor, militarii din acestea au părăsit vehiculele. Mulțimea nu și-a vărsat mânia: ofițerului care comanda misiunea și care sângera din cauza unei răni la cap i s-a permis să-și scoată subordonații de acolo[28]. La sfârșitul după-amiezii de 17 decembrie, autoritățile se aflau într-o situație critică. Practic, pierduseră controlul asupra centrului orașului Timișoara, unde mulțimea furioasă devasta în voie diferite proprietăți; fusese devastată și o parte a sediului județean de partid, cinci tancuri cu 275 de obuze ajunseseră

[26] Pitulescu *et al.* (1995), 103, reproduce date din Dosarul nr. 331/P/1991 de la Parchetul Militar Local din Timișoara.

n Milin (1990), 79-95; Suciu (1990), 66-124.

[28] Povestea ofițerului se găsește *în Adevărul,* 21 decembrie 1992, 3.

în mâinile protestatarilor. Se putea prevedea o periculoasă escaladare a conflictului[29].

Răspunsul autorităților

în timpul primelor zile ale revoluției, autoritățile au oscilat între dialog și represiune. Nici una dintre metode nu a avut succes. Negocierile au fost duse la un nivel prea scăzut pentru a avea o reală autoritate în fața mulțimii. Iar trupele desfășurate pentru a zdrobi demonstranții erau insuficiente numeric, ceea ce a permis demonstranților să obțină o serie de „victorii" minore, care le-au dat încredere pentru viitoare confruntări. Faptul că autoritățile nu au apelat la acțiuni decisive a însemnat că, în primele zile, s-a reacționat doar la protestele demonstranților. Autoritățile nu au fost capabile să prevină răspândirea conflictului din preajma bisericii lui Tokes către centrul orașului, lucru care a făcut ca situația să se complice și să scape de sub control.

Ceaușescu a urmărit cu mare atenție evenimentele încă de la început. în timpul nopții de 16 decembrie, i-a tot telefonat ministrului de interne, Tudor Postelnicu, căruia i-a ordonat să acționeze viguros pentru a dispersa demonstranții, să recurgă la „o demonstrație de forță" pentru a-i intimida și supune pe manifestanți[30]. Dar, ciudata paradă militară care a avut loc în centrul Timișoarei, în dimineața de 17 decembrie, cu steaguri fluturând și în zgomot de claxoane, în loc să descurajeze mulțimea, se pare că, mai degrabă, a uimit pe cei mai mulți dintre cei de pe stradă și a fost, în fond, un pretext pentru ca lumea să se adune și să formeze grupuri compacte[31]. De asemenea,

[29] Unele relatări vorbesc despre capturarea, în acel moment, a unor arme ale forțelor de ordine de către demonstranți; Nicolaescu (1999), 65.

[30] Nicolaescu (1995), 277.

[31] Milin (1990), 48-49; Suciu (1990), 80, 83, 86, 120; *Adevărul,* 25 mai 1992, 2; Teodorescu (1992), 68.

desfășurarea de blindate în centrul orașului nu însemna doar că armata urma să fie principalul instrument de represiune la Timișoara, la 17 decembrie. După cum s-a văzut, acest lucru a transformat o tulburare locală într-o criză, care avea să zguduie înseși bazele regimului.

După devastarea Comitetului județean de partid, Bălan și Ilie Matei, secretarul Comitetului Central, venit în oraș, l-au sunat pe Ceaușescu pentru a-i raporta cele petrecute[32]. A fost convocată o ședință a CPEx, la ora 17.00. După o oră, a urmat o teleconferință între Ceaușescu și secretarii de partid și principalii lideri de partid[33]. Ședința CPEx a fost dominată de Ceaușescu, secondat din când în când de soția sa. în multe privințe, partea cea mai interesantă a acestor evoluții nu constă în detaliile despre revoluție pe care le poate aduce la lumină, ci în informațiile despre ce era atunci în mintea lui Ceaușescu și care era atmosfera în clădirea CC. Dincolo de mustruluirea miniștrilor și de rituala autoumilire a lui Postelnicu, este greu ca întreaga ședință să nu fie văzută ca o șaradă, ca o piesă de teatru politic menită să-i întărească pe cei șovăielnici, dar fără prea mult conținut[34]. Ceaușescu a început cu o scurtă prezentare a evenimentelor, așa cum le vedea el. S-a referit la Tokes și la înfăptuirea evacuării sale și a menționat că această problemă trenează de prea mult timp. Și-a exprimat întregul său respect față de normele „legalității socialiste" și, cu toate că era o reuniune restrânsă, cu oameni de încredere, a subliniat

[32] Pitulescu *et al.* (1995), 85.

[33] Stenograma întâlnirii CPEx se găsește în Nicolaescu (1995), 274-288, și teleconferință în *ibid.,* 289-291. Toate extrasele citate mai jos provin din această sursă. Se spune că aceste transcrieri s-au găsit în timpul revoluției într-un birou al clădirii Comitetului Central și au fost folosite ulterior ca dovezi-cheie ale acuzării în procesul membrilor CPEx. Ele au fost tratate ca autentice de cei care au studiat revoluția; a se vedea, de exemplu, Tănase (1999), 265. în general, multă lume participa la teleconferințe, chiar dacă nu existau garanții că aparatura va funcționa. De exemplu, la Cluj, puțini l-au putut auzi pe Ceaușescu la 17 decembrie. Nicolaescu (1999), 280-281.

faptul că evacuarea era de domeniul justiției și nu privea direct CPEx-ul. Mai presante erau alte aspecte, pentru că — potrivit lui Ceaușescu — violențele de la Timișoara erau opera „câtorva elemente decăzute", iar Tokes era doar un paravan, în spatele căruia se ascundeau forțe mult mai periculoase. Conducătorul român a afirmat categoric că „sunt implicate cercuri străine, agenturi de spionaj străine, începând cu Budapesta pentru că el [Tokes] a dat și un interviu. Faptele sunt bine cunoscute. în plus, se știe că atât în Est, cât și în Vest, toată lumea spune că lucrurile ar trebui să se schimbe în România. Atât Estul, cât și Vestul au decis să schimbe lucrurile și folosesc toate mijloacele posibile"[35].

Coroborate cu mesajul adresat națiunii la 20 decembrie și cu cuvântarea sa din București, din 21 decembrie, aceste afirmații confirmă faptul că modul în care Ceaușescu a interpretat evenimentele de la Timișoara a depins de felul în care înțelegea evoluțiile din Europa de Est[36]. Era convins că Uniunea Sovietică și alți aliați din Pactul de la Varșovia și-au unit forțele cu Occidentul pentru a pune la cale răsturnarea sa și și-au infiltrat agenții în România pentru a provoca tulburări și pentru a netezi drumul către o lovitură de stat. Potrivit lui Ceaușescu, România se găsea în stare de război, iar acest mod de a interpreta evenimentele avea să aibă consecințe considerabile asupra procesului de luare a deciziilor. Odată ce părerea a fost formată și a devenit literă de lege, ea a rămas de neclintit, toate dovezile disponibile fiind manipulate pentru a intra în acest tipar. Generalul-locotenent Ilie Ceaușescu, frate cu Nicolae Ceaușescu, a raportat

[34] Imaginea de teatru politic ar fi potențată dacă s-ar dovedi reală o relatare dintr-o sursă neidentificată, potrivit căreia, la sfârșitul ședinței CPEx, Ceaușescu, într-un acces de furie, ar fi amenințat cu demisia, cedând doar în fața implorărilor adresate de lingușitorii lui; a se vedea *Adevărul,* 14 ianuarie 1990, 1,3.

[3]5Nicolaescu(1995), 275.

[36] Pentru traducerea în engleză a discursului din 20 decembrie, a se vedea BBC EE/0646, B/1-2, December 22, 1989 și pentru cel din 21 decembrie, BBC EE/0647, B/5-6, December 23, 1989.

chiar în mod fals Ministerului Apărării că, la Timișoara, 100 dintre cei arestați la 19 decembrie erau din Târgu-Mureș; iar a doua zi, la Cluj, se pare că nu a făcut decât să reitereze ideea că evenimentele de la Timișoara erau o diversiune teroristă organizată de Ungaria, cu sprijinul Statelor Unite, al Uniunii Sovietice și al Europei Occidentale, diversiune menită să declanșeze un conflict armat astfel încât Ungaria să poată anexa Transilvania[37]. într-adevăr, soldaților trimiși la Timișoara li s-a spus că vor avea de luptat cu insurgenți unguri[38]. Considerând tulburările din Timișoara drept rezultatul activității agenților străini și al nemulțumiților din țară, Ceaușescu se pare că s-a convins pe el însuși că marea majoritate a populației s-ar alătura cauzei sale dacă situația i-ar fi bine explicată. Poziția sa se pare că s-a bazat pe o imagine trandafirie a evenimentelor din 1968, când, în cadrul unui miting plin de entuziasm, el a condamnat invadarea Cehoslovaciei de către Pactul de la Varșovia și a făcut o izbitoare declarație asupra independenței României[39]. La vremea respectivă, acest lucru i-a adus o mare susținere populară, iar în 1989, deși se pare că era pe deplin conștient că situația era mult mai serioasă decât în 1968, Ceaușescu a crezut că amenințarea la adresa suveranității teritoriale va fi suficientă pentru a-i permite să joace încă o dată cu succes aceeași carte națională. Dar, de data aceasta, elementul care se împotrivea liberalizării nu era Uniunea Sovietică, ci România, și toate eforturile de a atrage populația de partea lui Ceaușescu nu au făcut decât să pună în evidență fragilitatea poziției sale, cel mai vizibil moment fiind mitingul de la București din 21 decembrie.

Adânca temere legată de o lovitură de stat se pare că i-a hrănit lui Ceaușescu continua suspiciune legată de loialitatea forțelor de securitate, pe care le-a acuzat de defetism și capitulare în cursul ședinței CPEx. Conform analizei făcute de el tulburărilor,

[37] Nicolaescu (1999), 109, 295.

[3]« Watts (1992), 106-107.

[39] Pentru discursul din 1968, a se vedea Costello (September 6,1968), 1-11.

incapacitatea forțelor de ordine de a controla evenimentele de la Timișoara își avea originile în faptul că ordinele sale nu au fost respectate de către comandanții de la București. Pe parcursul ședinței CPEx, el a afirmat de mai multe ori că ordinele date de el — ca toate unitățile să fie dotate cu muniție de război și să fie puse în mișcare cu hotărâre pentru a-i zdrobi pe demonstranți — au fost ignorate de Postelnicu, de ministrul Apărării, generalul-colonel Vasile Milea și de general-colonelul Iulian Vlad, șeful Securității. Atât Milea, cât și Vlad au recunoscut că nu au dat forțelor din subordinea lor ordinul de a folosi muniție de război în 16 decembrie; rămâne însă sub semnul întrebării dacă acesta a fost un act premeditat de nesupunere din partea lor. Ceaușescu însuși, se pare, avea convingerea nefondată că în fața unor forțe de ordine mai hotărâte, demonstranții ar fi bătut repede în retragere; iar din poziția lor înaltă, ruptă de societate, și șefii armatei și ai securității ar fi putut să împărtășească acest punct de vedere. Și ordinele date de Ceaușescu par să fi fost destul de vagi și, după cum era poate de așteptat, Milea, Postelnicu și Vlad au făcut aluzie la acest lucru în răspunsurile date în ședința CPEx. Dată fiind fluiditatea tulburărilor din Timișoara, care este posibil să-i fi lăsat și pe ofițeri oarecum în necunoștință de cauză în legătură cu ceea ce se întâmpla de fapt, poate fi pusă la îndoială însăși claritatea imaginii transmise la centru despre evenimentele de pe Bega; la ședința CPEx, Milea avea să afirme că nici nu se gândise că lucrurile ar putea lua o asemenea amploare[40]. Dispunând doar de puține trupe instruite să țină o demonstrație sub control, comandanții militari au avut rezerve în a aproba desfășurarea forțelor armate știind că, dacă demonstranții nu se dispersau, așa cum li s-ar fi cerut, riscau să se implice într-un masacru.

Ceaușescu continua să acorde o mai mare încredere nu armatei, ci structurilor partidului și, în mod special, clasei muncitoare, înainte de a pleca în vizita sa în Iran, a delegat toate responsabilitățile conducerii județene de partid, menționând că

[40] Nicolaescu (1995), 282.

orice operațiune militară trebuia efectuată sub controlul PCR. Această subliniere a caracterului politic al operațiunilor este posibil să fi diminuat dorința comandanților militari de a continua lupta. într-adevăr, Ceaușescu continua sa opună loialității îndoielnice a forțelor armate și ale Ministerului de Interne, gărzi patriotice pe care le considera demne de încredere. La ședința CPEx și-a adus aminte cu emoție de timpurile în care muncitorii au fost mobilizați pentru a asigura preluarea puterii din 1945 și a atribuit aceluiași fapt și succesul său din 1968. Dar atunci, în decembrie 1989, după ce i-a criticat și i-a amenințat cu demiterea pe Postelnicu, Vlad și Milea, le-a mai acordat o șansă și le-a ordonat cu claritate să reprime în forță demonstrațiile.

Autoritățile au dispus de o diversitate de forțe pentru a înăbuși revolta de la Timișoara. Pe străzile orașului, pe lângă armată, au fost desfășurate — într-o veritabilă confuzie — trupe de ordine, USLA, miliție, grăniceri, gărzi patriotice și activiști de partid[41]. Totodată, un continuu șir de generali au sosit la Timișoara — cu trenul sau cu avionul — pentru a gestiona criza. O echipă condusă de generalul-maior Emil Macri, șeful Direcției de contraspionaj economic al Securității, și cei mai importanți comandanți din cadrul miliției — generalul-locotenent Constantin Nuță și generalul-maior Mihalea Velicu — au venit, separat, la Timișoara în dimineața zilei de 17 decembrie. In după-amiaza aceleiași zile, lor li s-au alăturat generalul-colonel Ion Coman, secretar al CC responsabil cu problemele militare și de securitate, precum și o serie de generali printre care generalul-maior Ștefan Gușă, prim-adjunct al ministrului Apărării și șef al Marelui Stat Major, generalul-locotenent Victor Stănculescu, adjunct al ministrului Apărării, și generalul-locotenent Mihai Chițac, comandantul trupelor înarmate chimic și comandantul garnizoanei București. Sosirea acestor șefi militari și întărirea armatei au schimbat situația. în dimineața de 17 decembrie, desfășurarea de trupe fusese mai ales defensivă, concentrându-se în jurul primăriei, al Consiliului județean de partid

[41] Pitulescu *et al.* (1995), 77.

și al bisericii lui Tokes, dar, spre seară, după ce au primit muniție de război, forțele de ordine au trecut la o ofensivă menită să zdrobească fără milă manifestațiile[42].

Pe măsură ce se lăsa întunericul, mulțimea continua să controleze centrul orașului; din când în când, se mai spărgeau vitrine și mai erau devalizate magazine, printre care o parfumerie și un magazin de blănuri din Piața Operei. La aceste violențe luau parte doar puține persoane, și unii dintre demonstranți se pare că au încercat să oprească actele de vandalism. Incidentul a atras însă unele acuzații, sugerându-se că spargerea magazinelor ar fi fost făcută deliberat pentru a da pretext evoluțiilor ulterioare[43]. Jafurile din Piața Operei au reprezentat însă doar o mică parte a extraordinarei dezordini din întregul centru al orașului. Conform declarațiilor oficiale, au fost vandalizate peste 300 de magazine, pagubele produse ridicându-se la cinci miliarde de lei (de atunci); și în anul următor, unele persoane erau judecate pentru furturile de îmbrăcăminte și produse electrice comise în decembrie 1989[44]. Având în vedere gravitatea situației și faptul că se trăseseră deja focuri de armă, forțele de ordine nu mai aveau mare nevoie să producă „motive" suplimentare pentru masacrul ce avea să urmeze. Se prea poate ca, prin megafoane, demonstranții să fi fost somați să se retragă și apoi să se fi executat focuri de avertisment, dar este cert că armele au început să fie tot mai mult folosite direct împotriva civililor neînarmați, inițial trăgând în picioare, iar apoi pentru a ucide. în masacrul care a urmat cele mai multe victime au căzut în centrul orașului, în jurul Catedralei și în Piața Operei, unde au fost 21 de morți și aproape 100 de răniți. Incidente s-au înregistrat și în alte cartiere: Calea Lipovei, unde împușcăturile din apropierea unei unități militare s-au soldat cu șase

[42] Nicolaescu (1999), 66.

[43] Milin (1990), 65; Suciu (1990), 71; pentru descrierea unor personaje dubioase prezente la acel moment, a se vedea Rateș (1991), 29, și pentru o prezentare generală a subiectului, Hali (1997), 72-75.

[44] *Adevărul,* 25 mai 1992, 1; Pitulescu *et al.* (1995), 96-97.

morți, și Piața Traian, unde și-au găsit sfârșitul alte șase persoane[45], în acea noapte, detașamentele armate au continuat să patruleze pe străzi împușcând demonstranții și arestând pe oricine le cădea în mână. De asemenea, armata și-a recuperat tancurile care fuseseră blocate pe Calea Girocului. Un detașament venise acolo la începutul serii, dar dimensiunile mulțimii i-au obligat pe militari să stea pe loc. Tancurile au putut fi recuperate abia mai târziu, după sosirea unor întăriri dinspre centru și după ce focurile de armă făcuseră mai multe victime în rândul populației civile. La primele ore ale dimineții, când a început să plouă puternic, forțele de ordine recâștigaseră controlul asupra Timișoarei. Prețul era însă înfricoșător: peste 60 de civili morți și peste 200 de răniți zăceau prin spitale. Mulți alții nici nu apelaseră la ajutorul medical de frica Securității. Fuseseră operate aproximativ 100 de arestări.

Ceaușescu pleacă în Iran

Confruntat cu cea mai mare amenințare cunoscută de regimul său, Ceaușescu a plecat, la 18 decembrie, ora 8.30, pentru o vizită de stat de trei zile în Iran. între cele două țări exista o recentă istorie de vizite reciproce la nivel înalt. Președintele iranian vizitase Bucureștiul în februarie 1989, iar vizita lui Ceaușescu fusese perfectată în vară. Cu toate acestea, faptul că el a decis să efectueze deplasarea în pofida gravității situației interne a dat loc la numeroase speculații. La vremea respectivă s-a zvonit că a dus în Iran o mare cantitate de aur, fie pentru uzul său personal în cazul în care ar fi fost obligat să plece în exil, fie pentru a plăti o intervenție armată realizată de teroriști arabi sau iranieni[46]. După cum era de așteptat, iranienii au negat

[45] Nicolaescu (1999), 101.

[46] *Adevărul,* 26 decembrie 1989, 1. Pentru dezmințirea acestor afirmații de către Iran, a se vedea *Washington Post,* December 25,1989, A40, și pentru o relatare profund antiiraniană a unui ziar occidental, care

vehement aceste alegații, iar dovezile în favoarea acestei idei nu sunt deloc concludente. La 20 decembrie, un mic grup de șapte iranieni a venit în România în scopul de a vizita câteva fabrici, dar nu se știe absolut nimic despre ce au făcut până la 31 decembrie, când au ieșit din țară pe la Giurgiu[47].

Inițial, vizita prezidențială a fost binevenită pentru iranieni, care, ca și românii, deveniseră un fel de paria pe plan internațional, iar sosirea lui Ceaușescu era văzută ca o breșă în izolarea diplomatică la care erau supuși. Dar după ce au început să circule primele știri referitoare la evenimentele de la Timișoara, este posibil ca Teheranul să fi încercat o anulare în ultimul moment a vizitei lui Ceaușescu. Cu siguranță, la sosirea acestuia, a existat o anumită stânjeneală, iar după revoluție, ambasadorul Iranului la București, Mohammad Jamshid Gowhari, a fost rechemat de la post și dat afară pentru că nu a furnizat date clare despre situația din România. Atacat în Parlament de radicali, ministrul de Externe iranian, Aii Akbar Velayati, s-a simțit obligat să susțină, într-un discurs, necesitatea vizitei lui Ceaușescu. Referirea sa la acorduri vitale în domeniul apărării este o explicație a motivului pentru care Ceaușescu s-a încăpățânat să nu contramandeze acea vizită[48].

Se pare că România și Iranul erau foarte aproape de încheierea unui extrem de profitabil acord în domeniul armamentului, care prevedea vânzarea a 155 de tancuri T55 și, posibil, a unui avion de luptă IAR 93 la prețul de aproximativ 10 milioane de dolari bucata. Totodată, se zvonea că era aproape și parafarea unui contract în baza căruia România ar fi urmat să repare și să modernizeze tot echipamentul militar pe care Iranul îl achizi-

susținea speculațiile privind milioanele de dolari în aur ascunse de Ceaușescu în Iran și prezența gărzilor revoluționare iraniene în timpul evenimentelor din decembrie 1989, a se vedea *ibid.,* January 17, 1990, E17; a se vedea și *România liberă,* 28 septembrie 1990, 1, 3.

[47] Nicolaescu(1999), 106.

[48] *Financial Times,* December 27, 1989, 4; *Independent,* January 3, 1990, 10.

ționase prin Pactul de la Varșovia în timpul războiului irano-irakian din 1980-1988. în plus, România ar fi urmat să se implice în construirea unei baze navale iraniene și în reconversia unei uzine de tractoare în unitate producătoare de vehicule militare. în schimb, România urma să primească, anual, 130 000 de tone de petrol și un miliard de metri cubi de gaze naturale, în total, se spune că, la Teheran, Ceaușescu a semnat contracte de peste două miliarde de dolari[49]. Considerabila industrie de armament construită în România în anii '80 se afla într-un pronunțat declin în 1989, iar posibilitatea de a asigura contracte atât de consistente a fost, probabil, îndeajuns să-l determine pe Ceaușescu să-și respecte data programată pentru vizită. Un rol în acest sens se poate să fi jucat și dorința de a afișa o aparență de normalitate și de a nu-și pierde prestigiul internațional. Plecarea din București s-a făcut cu obișnuitele onoruri, iar comportamentul său din decembrie 1989 nu mai pare chiar atât de straniu dacă ne aducem aminte că, în noiembrie 1987, la numai o săptămână după revoltele de la Brașov, a efectuat o vizită de stat în Egipt. La acel moment, situația din 1989 trebuie să fi părut similară celei din 1987. în zorii zilei de 18 decembrie, la ora 5.30, Coman îi raportase că situația de la Timișoara se afla sub control, așa încât Ceaușescu a putut să creadă că partea cea mai gravă a crizei fusese depășită. Este posibil să fi avut în vedere o menținere a stării de urgență, până la sfârșitul anului, dar acest lucru nu indică decât că se aștepta ca furtuna să se calmeze, la fel ca și în cazul tulburărilor precedente.

Contrar obiceiurilor sale, Ceaușescu a plecat în Iran fără soția sa, Elena, pe care a lăsat-o în România pentru ca să coordoneze munca de partid și de stat alături de Manea Mănescu și Emil Bobu. în realitate însă, procesul politic era înghețat. Politica de reprimare nu era controlată și nu s-a făcut nici o încercare

[49] Pentru detalii asupra vânzării de arme, a se vedea Socor (December 23, 1986), 17-21; Brzoska și Ohlson (1987), 105, 124; Eyal (1989), 85; *Guardian,* April 29,1989, 8; *Independent,* May 20,1989,14; Stockholm International Peace Research Institute (1990), 246-247, 280.

de a purta un dialog cu demonstranții din Timișoara până când situația a scăpat în totalitate de sub controlul autorităților. Absența lui Ceaușescu într-o asemenea perioadă crucială nu a putut decât să slăbească poziția regimului și, în special, să fi diminuat disponibilitatea forțelor de ordine de a continua suprimarea manifestațiilor. De asemenea, plecarea sa a alimentat zvonurile că ar fi părăsit țara, ceea ce se poate să fi sporit dezamăgirea provocată de revenirea sa, crescând starea de disperare.

Neliniște crescândă în fabrici

începând din 18 decembrie, forțele de ordine patrulau pe străzile Timișoarei, orașul aflându-se practic în stare de necesitate, deși aceasta nu fusese decretată. Cetățenilor li se cerea să meargă doar cel mult câte doi, iar grupurile mai mari erau imediat dispersate. Prin urmare, demonstranții au fost repede îndepărtați din spațiile publice, ei redirecționându-se către locurile de muncă, singurele spații alternative de socializare pe care le mai aveau la dispoziție[50]. înclinația comunismului de a construi mari complexe industriale a dus la o concentrare a atitudinilor și a facilitat transmiterea de informații între nenumărații muncitori. în pauzele de țigară sau în diferite adunări neoficiale începuseră să circule vești despre morții sau răniții din familiile unor muncitori, în care nevinovăția victimelor contrasta flagrant cu comportamentul barbar al forțelor de securitate, despre care se spunea că ar fi înjunghiat până și femei însărcinate. în mod ironic, circulația acestor informații despre tulburările de stradă a fost intensificată de autorități, care au hotărât să se organizeze întruniri la locul de muncă. Menite să „explice" cele întâmplate și să-i denunțe pe participanții la revolte drept huligani, aceste reuniuni nu au făcut, în general, decât să confirme pentru cei mai mulți muncitori dimensiunile

[50] Starea de necesitate a fost instituită oficial la Timișoara prin decret prezidențial la 21 decembrie; BBC EE/0646, B/2-3, December 22,1989.

pagubelor și ale revoltei. Cu această ocazie au aflat noutățile și cei din afara Timișoarei, care până atunci nu prea aveau idee de cele petrecute în oraș în timpul weekend-ului. Luările de cuvânt ale activiștilor din conducerea județeană de partid și ale șefilor de la locurile de muncă au fost aparent ascultate în liniște. Dar, în unele fabrici mai mari, precum „Electrobanat" (ELBA), aceste adunări s-au transformat în forumuri de dezbatere. Șefii de secții au participat la reuniuni preliminarii cu conducerea întreprinderii și reprezentanți ai conducerii locale de partid, iar după aceea s-au întâlnit cu personalul din subordine. Neavând însă aceeași autoritate ca superiorii lor, ei au fost contrazișiș; s-au declanșat dezbateri aprinse, care au creat o platformă pentru criticarea regimului.

Paralel cu încercarea de a mobiliza clasa muncitoare în sprijinul său, regimul a avut și o tentativă de acoperire a dimensiunilor masacrului. în timpul nopții de 18 spre 19 decembrie, cadavrele a 40 de victime au fost luate de la morgă, încărcate într-o mașină frigorifică și transportate, mai întâi la comandamentul local de miliție și apoi la București, unde au fost arse. Cenușa lor a fost aruncată la marginea Bucureștiului, într-o gură de canal din Popești-Leordeni[51]. Dar această acțiune s-a întors cu totul împotriva autorităților, întrucât închiderea zonei din jurul morgii pe durata operațiunii de transfer a cadavrelor nu a făcut decât să grăbească răspândirea zvonurilor. în zilele următoare, una dintre cele mai susținute și emoționante revendicări ale demonstranților a fost tocmai aceea de a le fi predate corpurile victimelor pentru a fi înmormântate creștinește. Aruncarea corpurilor celor uciși a fost un alt incident care a intrat în mitologia revoluției și stă la baza incertitudinii asupra cifrei exacte a celor omorâți în 17 și 18 decembrie, mai ales că se pare că au fost distruse și majoritatea înregistrărilor din spitale din acele zile.

si Suciu (1990), 151-154, 160-163; Teodorescu (1992), 294-299; Pitulescu *etal.* (1995), 114-120; Nicolaescu (1999), 97-100. Detalii asupra identității cadavrelor scoase de la morgă apar în *Adevărul,* 23 martie 1991, 5.

Pe măsură ce sporea neliniștea, zvonurile au devenit tot mai importante în mobilizarea mulțimii, mai ales după producerea a două incidente — unul la catedrală și altul în afara atelierelor de la ELBA — ajunse să fie considerate ca emblematice. în seara de 18 decembrie, trupele au deschis focul asupra unui grup de tineri manifestanți adunați pe treptele Catedralei; ucigând un tânăr de 22 de ani[52]. Mulți dintre tinerii adunați acolo vedeau Catedrala ca pe un refugiu, asupra căruia forțele de represiune nu vor îndrăzni să deschidă focul. Când acest lucru s-a produs, a fost considerat un sacrilegiu și a întruchipat imaginea maniheistă a luptei dintre bine și rău. Desigur, incidentul a inflamat imaginația populară, astfel încât au început să circule povești cu tot felul de exagerări legate de vârsta foarte fragedă a victimelor sau de numărul celor uciși, fapt care a contribuit la creșterea perceptibilă a tensiunii. Cel de-al doilea incident a avut loc în ziua următoare, atunci când nemulțumirea muncitorilor a depășit cadrul uzinelor ELBA. Luni, 19 decembrie, s-au produs mai multe greve spontane și în zonă a fost adus un transportor blindat. Marți, când s-a declanșat o grevă, se pare că trupele au pătruns în incinta fabricii sau, cel puțin, au ajuns până la gard. Ca urmare, muncitorii au lăsat unelte și s-au îndreptat către birourile conducerii. Au cerut îmbunătățirea condițiilor de lucru, dar printre aceste solicitări au apărut și altele, politizate, vizând retragerea din zonă a armatei. întrucât conducerea fabricii nu a reușit să-i determine pe oameni să reia lucrul, la fabrică au sosit Bălan, Moț și un alt lider local de partid, Constantin Posa, urmați, mai târziu, de Ștefan Gușă, pentru a iniția negocieri cu muncitorii. Martori de la fața locului afirmă că aceștia au fost primiți cu entuziasm, dar că muncitorii au refuzat să se disperseze în pofida repetatelor asigurări ce le-au fost făcute că vor avea loc negocieri oficiale pentru soluționarea doleanțelor lor[53]. Vizita la ELBA l-a adus pe șeful

[52] Suciu (1990), 154-158. Alți doi au murit în apropiere și alți patru au fost răniți. în total, în acea zi au murit șapte persoane; Pitulescu *et al.* (1995), 100.

[53] Milin(1990), 111.

Marelui Stat Major în contact cu baza protestelor din Timișoara. Chiar dacă inițial ar fi avut unele îndoieli legate de natura protestului, acestea s-au risipit. După cum spunea chiar el, și-a dat scama că „protestatarii nu erau huligani, ci oameni serioși"[54]. Sămânța viitoarelor îndoieli încolțea, ajutată, probabil, de rapoartele unei echipe a serviciilor de informații ale armatei care acționa în Timișoara din 18 decembrie, pe când politica de represiune era încă în vigoare[55]. în timp de negocierile continuau în interiorul uzinei, în apropierea podului peste Bega s-a strâns o mulțime atrasă de zvonurile referitoare la tulburările din fabrică, în zonă au fost dislocate mai multe mașini blindate încărcate cu soldați și, puțin după aceea, forțele de ordine au deschis focul. Se pare că una dintre victime, o femeie, a fost transportată la dispensarul fabricii pentru a i se acorda primul ajutor. Pe străzile din jurul uzinelor, situația a devenit incendiară, urmând tiparul deja cunoscut al protestelor. S-au spart ferestre, au fost incendiate vehicule și un chioșc de ziare, s-a aruncat cu pietre și cocteiluri Molotov în vehiculele blindate și în forțele de ordine. Trupele au răspuns deschizând focul[56]. încă doi demonstranți au murit în acea zi.

Greva de la ELBA, protestele și împușcăturile din zonă au alcătuit, ulterior, încă un aspect din mitologia revoluției, zvonurile care s-au născut din acest incident fiind grăitoare. Cea mai tulburătoare poveste spunea că un băiat aflat pe pod fusese împușcat, iar corpul lui fusese aruncat în Canalul Bega[57]. Treptat, pe măsură ce acest zvon s-a răspândit, evenimentele au devenit atât de complexe încât a dispărut distincția între cele întâmplate în stradă și cele din interiorul fabricii. Veștile vorbeau

[54] *Adevărul,* 1 februarie 1991, 2, prezintă opinia lui Gușă asupra evenimentelor.

55 Nicolaescu (1999), 76, 82-83.

[56] Pentru relatări complete asupra evenimentelor, a se vedea Milin (1990), 112-14; Suciu (1990), 164-165, 174-176; Tatomirescu (1990), 152-164.

57 Milin (1990), 111; Suciu (1990), 170-171,211; Tatomirescu (1990), 163.

nu numai despre grevă, ci și despre împușcături la ELBA, așa încât de la o singură persoană, Tokes, simbol al revoluției devenise o întreagă fabrică[58]. Curând, s-a auzit despre greve de solidaritate, iar a doua zi, în timp ce se îndreptau de la fabricile lor spre centrul orașului, muncitorii scandau lozinci de susținere a colegilor de la ELBA. Principala coloană a străbătut Timișoara către ELBA, înainte de a se întoarce către centru. Violențele din 19 decembrie au marcat eșecul politicii de represiune. Deși orașul era împânzit de trupe și vehicule blindate, autoritățile păreau neputincioase în fața izbucnirilor de nemulțumire și, în ziua următoare, hotărârea lor a fost pusă la încercare până a cedat.

Deznodământul revoluției de la Timișoara a avut loc miercuri, 20 decembrie 1989. Când a venit la lucru schimbul de dimineață, protestele cuprinseseră majoritatea întreprinderilor mari; oamenii se strânseseră în spațiile deschise și scandau lozinci. Autoritățile au reacționat recurgând la tacticile din ziua precedentă. Reprezentanți ai conducerii locale de partid au făcut turul celor mai mari fabrici, încercând să negocieze reîntoarcerea la lucru. Moț și Posa au mers din nou la ELBA, Bălan și vicepremierul Cornel Pacoste la UMT și Vasile Bolog la Electrotimiș[59]. Nu au avut mai mult succes decât în ajun, deși se pare că furia muncitorilor era îndreptată mai degrabă împotriva forțelor de ordine și a autorităților centrale decât contra conducerii și oficialilor locali. La ELBA, Moț și Bălan au fost primiți mai mult cu indiferență decât cu ostilitate, iar la Electromotor se pare că muncitorii au încercat să convingă conducerea fabricii să li se alăture în marșul către centru. La început, se pare că în multe fabrici au existat discuții referitoare la avantajul pe care îl prezenta rămânerea sub protecția zidurilor uzinei prin comparație cu riscurile de dispersare care apăreau dacă ar fi ieșit pe străzi. Dar apoi, încurajați adesea de știrile primite prin telefoanele — care încă mai funcționau — despre alți muncitori

[58] Milin (1990), 116.

[59] Pacoste ajunsese la Timișoara la 17 decembrie 1989, la ora 23.

care erau în grevă sau văzându-i pe alți colegi demonstrând pe străzi, muncitorii au început să mărșăluiască în număr tot mai mare. Circumstanțele exacte în care s-a produs acest exod dinspre fabrici rămân neclare; la fel, gradul de organizare și de implicare a conducerii. Muncitorii de pe marginea coloanelor de demonstranți purtau banderole albe pe braț și se pare că acționau ca oameni de ordine; unele relatări au sugerat chiar că, în această fază a revoluției, au apărut consilii ale muncitorilor, care au dat formă protestului care inițial părea spontan și neorganizat[60]. Tot neclară este și proporția de muncitori din totalul demonstranților. Lucrurile au variat de la o fabrică la alta. în unele cazuri conducerea a împiedicat ieșirea muncitorilor, blocând porțile. Pe măsură ce manifestanții avansau către centru, forțele de ordine aveau posibilitatea să-i oprească, dar confruntați cu asemenea mulțimi, se pare că soldații nu au prea opus rezistență. Nu s-a stabilit dacă, în acea dimineață, mai aveau ordin să tragă. Martori oculari au vorbit despre împușcături și se pare că a murit o persoană, dar nu este clar cum s-au petrecut toate acestea[61]. Existau mai multe coloane de manifestanți; cea mai lungă, căreia i-a trebuit un sfert de oră pentru a trece prin dreptul unui punct de pază, s-a îndreptat spre centru pe un drum lung și șerpuit pentru a strânge cât mai mulți susținători pe parcurs. Coloana a mers de la complexul industrial către ELBA, pe Calea Buziașului, înainte de a coti, puțin înainte de amiază, către Piața Operei. Acolo, în apropiere de primărie, s-a confruntat cu un cordon de trupe și vehicule, dar, după câteva momente de ezitare, mulțimea a înaintat strigând „Armata e cu noi" și „Fără violență". Soldații au rămas fără reacție. Urcându-se pe vehiculele blindate, demonstranții au fixat steaguri în țeava puștilor și le-au dat tinerilor recruți țigări, pâine și șuncă. Din acel moment, forțele de ordine erau neutralizate.

Rânduri dese de oameni au inundat spațiul liber din fața Operei, iar restul forțelor de ordine s-au retras din fața lor.

« Socor (February 2, 1990), 21; Nicolaescu (1999), 84.

◇ Milin (1990), 117; Pitulescu *et al.* (1995), 100.

Intrarea principală în clădire era închisă, dar după ce trupele s-au retras pe o stradă lăturalnică, s-a putut intra pe o ușă din spate. Detaliile despre modul în care unii demonstranți au reușit să pătrundă în clădirea operei sunt ușor diferite, momentul ajungerii în piață și poziția ducând la perspective variabile. Atunci Claudiu Iordache a lansat un fierbinte îndemn trupelor să se retragă[62]. Pe la ora 14.00, o primă persoană a ajuns în balconul Operei. A spus că se numește Lorin Fortuna, că este profesor la Politehnica din Timișoara și a cerut mulțimii să nu părăsească piața, ci să stea unită pentru a fi puternică[63]. Curând, lui i s-au alăturat alte figuri și, de-a lungul întregii după-amieze, prin balcon s-a perindat un flux continuu de vorbitori reprezentând diferite uzine și grupuri etnice. în piață erau 40 000 de persoane. La scurt timp după ce au început discursurile, câteva transportoare blindate care fuseseră retrase în cursul dimineții s-au întors în piață, pline de protestatari. Nu mult după aceea, a sosit un grup de ofițeri superiori care au trecut nestânjeniți prin mulțime pentru a cere înapoierea blindatelor în cazarmă. Această măsură a marcat retragerea armatei din centrul orașului, la ordinul lui Gușă, se pare; majoritatea unităților au părăsit clădirea consiliului județean în cursul după-amiezii.

O altă parte a mulțimii s-a adunat în fața sediului Comitetului județean de partid. Mai devreme, în cursul dimineții, primul ministru, Constantin Dăscălescu, și Emil Bobu, un membru important al CPEx și unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Ceaușescu, veniseră de la București și acum se cerea în mod repetat ca ei să urce la balcon și să se adreseze mulțimii. Pe la ora 16.00, Dăscălescu, poate și Bobu, au apărut, dar s-au retras imediat ce au fost huiduiți. Se pare că atunci s-a solicitat

[62] Milin (1990), 124-25; Galloway și Wylie (1991), 126.

[63] Amintirile lui Fortuna din acea zi se găsesc în Fortuna (1997), 162-166. Un megafon fusese instalat deja la balcon pentru ca primul ministru, Constantin Dăscălescu, care trebuia să sosească în acea zi în localitate, să se adreseze mulțimii. A se vedea Teodorescu (1992), 106; Pitulescu *et al.* (1995), 125.

formarea unei delegații de demonstranți care să intre în clădire și să poarte negocieri au reprezentanții regimului; s-a alcătuit un grup de 13 până la 18 demonstranți. Numerele sunt aproximative pentru că intrarea s-a făcut în mai multe rânduri; ultimul, din care făcea parte și Fortuna, nu a sosit decât seara târziu[64]. Delegația care a intrat în sediul comitetului de partid era alcătuită din demonstranți cu profesii diverse, provenind din diferite locuri de muncă și includea cel puțin două femei[65]. Se pare că nici unul dintre aceștia nu fusese cunoscut public înainte de revoluție, dar unii, mai ales Sorin Oprea și Petre Boroșoiu, se afirmaseră într-o oarecare măsură în zilele anterioare. Tratativele au început pe la mijlocul după-amiezii. Din partea autorităților, șeful negociatorilor era Dăscălescu, susținut de Bălan și de vicepremierul Cornel Pacoste[66]. Erau de față și mai mulți generali. Conform lui Ioan Savu, unul dintre membrii delegației demonstranților, era cu adevărat o delegație ad-hoc, care nu ajunsese la o platformă comună înainte de negocieri. Acest lucru, coroborat cu faptul că delegații erau oarecum intimidați de oficialitățile din fața lor, a făcut ca, la început, convorbirile să respecte agenda regimului, concentrându-se pe probleme relativ minore precum pașapoartele, locuințele și aprovizionarea. Dar, pe fundalul scandărilor care se auzeau din stradă,

[64] Galloway și Wylie (1991), 129.

[65] Următorii negociatori sunt menționați în două sau mai multe surse: Sorin Oprea, 27, mecanic; Ion Marcu, electrician; Petru Petrișor, avocat; Dumitru Cornel Pop, 49, economist; Ioan Savu, 39, magazioner; Simona Tomuța; Petre Boroșoiu, 28, actor; Lorin Fortuna, 41, profesor universitar și Valentin Vârtan. E posibil ca un alt membru să fi fost Adela Săbăilă. Relatările privind negocierile diferă și provin în special din tabăra protestatarilor, fiecare narator dorind să-și plaseze propria contribuție într-o lumină cât mai favorabilă. Ceea ce urmează se bazează pe scurte relatări aparținând lui Oprea, Boroșoiu și Bălan și pe o relatare mai amplă, aparținând lui Savu, care include câteva fotografii neclare cu listele de solicitări schițate în jurnalul său de la acea vreme; a se vedea Suciu (1990).

[66] Pacoste fusese înainte prim-secretar și membru al Consiliului județean între 1982 și 1985.

reprezentanții protestatarilor se pare că au devenit mai fermi. Inițial, au formulat o serie de revendicări, majoritatea vizând situația din Timișoara, care erau doar ceva mai coerente decât sloganurile manifestanților. După aceea însă solicitările au devenit de ordin mai general: demisia lui Ceaușescu și a guvernului și convocarea de alegeri libere[67]. Spre seară, discuțiile ajunseseră într-un impas, iar Dăscălescu trăgea constant de timp susținând că trebuie să se consulte cu Bucureștiul. Simțindu-se într-o poziție nesigură, membrii delegației demonstranților au cerut ca numele și solicitările lor să fie transmise consulatului iugoslav din Timișoara, probabil în speranța că de acolo știrea se va răspândi în lume. Se pare că unul dintre demonstranți, Valentin Vârtan, s-a dus personal la consulat; un scurt manifest în cinci puncte a fost expediat prin fax ambasadei iugoslave din București și apoi la Belgrad[68]. Apoi, în 22 decembrie, din această sursă sau din alta, presa internațională a publicat o relatare destul de clară a negocierilor, deși în *The Times* se afirma în mod eronat că acestea ar fi avut loc la 21 decembrie[69]. în cele din urmă a devenit evident că autoritățile nu erau dispuse să accepte decât cel mult trei solicitări, garantând imunitatea delegaților, eliberarea celor arestați și predarea cadavrelor celor uciși. La ora 19.00, Ceaușescu a rostit o cuvântare inflexibilă, în care a pus tulburările de la Timișoara pe seama huliganilor și a agenților străini instigatori și nu a acceptat nici o abatere de la construcția socialismului. După aceea, negocierile au eșuat, deși Dăscălescu și Bobu au rămas la Timișoara până în zorii zilei următoare[70].

După încheierea negocierilor și retragerea forțelor de ordine din centrul orașului, asupra Timișoarei s-a instalat neliniștea.

[67] Suciu (1990), 274.

[68] Atanaskovici (1997), 184.

[69] *The Times,* December 22, 1989, 7.

[70] Textul discursului lui Ceaușescu este reprodus în BBC EE/ 0646, B/1-2, December 22, 1989. Pentru eliberarea deținuților, a se vedea Suciu (1990), 177.

Puterea nu era deținută pe deplin nici de demonstranți, ascunși in clădirea Operei, nici de reprezentanții regimului, rămași în sediul Comitetului de partid. în Piața Operei, manifestanții au început să-și consolideze poziția, dar, spre deosebire de euforia din zilele anterioare, pe măsură ce numărul protestatarilor a scăzut la câteva sute, a început să domnească suspiciunea și teama, răspândindu-se zvonul că spre Timișoara se îndreaptă trenuri cu trupe. Aceste temeri nu erau total nefondate întrucât în acea noapte s-a plănuit asaltarea Pieței Operei, în timp ce între 10 000 și 20 000 de muncitori din Oltenia se deplasau către Timișoara în trenuri speciale[71]. Mulți dintre aceștia fuseseră luați direct din schimbul lor, înarmați cu răngi și bâte și îmbrăcați în costum de gărzi patriotice. Li se spusese că vor trebui să se lupte cu „huliganii" și „bețivii" care au făcut jocul serviciilor secrete străine pe străzile Timișoarei. Operațiunea fusese ordonată de Ceaușescu însuși și fusese organizată de colaboratorul său apropiat Ion Dincă, membru al CPEx, împreună cu comandanții gărzilor patriotice și cu secretarii de partid din județele Dolj, Olt și Vâlcea[72]. Dacă ar fi ajuns mai devreme și dacă ar fi fost primiți de liderii locali potriviți, muncitorii olteni ar fi fost în stare să facă prăpăd în oraș. Dar ei au fost întâmpinați numai de câteva sute de protestatari. Până la ora 11.15, la intervale regulate, au mai sosit alte nouă trenuri, dar cei mai mulți muncitori — obosiți, flămânzi și confuzi — au rămas în vagoane, așteptând întoarcerea acasă. Numai puțini s-au dus în Piața Operei pentru a vedea cu ochii lor ce se întâmplase. La începutul serii, alte cinci trenuri se aflau oprite în diferite gări din Banat, când Ceaușescu a aprobat să fie duși înapoi acasă.

în noaptea de 20 decembrie, multe dintre figurile proeminente din timpul zilei au părăsit scena extenuați. Rezistența devenise o valoare maximă, întrucât prezența fizică în Piața Operei părea să fi devenit principalul argument al deținerii puterii, în cursul zilei, Fortuna înființase Frontul Democratic Român, format din cinci persoane în frunte cu el. Seara, numărul membrilor crescuse prin includerea unora dintre cei angajați în negocierile din clădirea Comitetului județean de partid. A

doua zi dimineața însă, când numărul celor din balcon s-a diminuat, s-au făcut presiuni pentru ca limitele frontului să fie extinse din nou. Curând le-a fost clar tuturor că între conducătorii revoltei era o slabă coeziune. Un program creionat de Fortuna în seara precedentă a fost modificat. în ceea ce pare a fi forma de compromis, cererea demisiei lui Ceaușescu era plasată alături de afirmația că Frontul Democratic era alcătuit ca o organizație politică menită să negocieze cu guvernul în scopul de a asigura democratizarea țării. După aceea, urma o listă de cereri referitoare la libertatea politică, inclusiv alegeri libere și democratice, libertatea presei și respectarea drepturilor omului. De asemenea, se cerea înfăptuirea unei reforme economice și ameliorarea aprovizionării cu alimente și a asistenței medicale. Potrivit lui Savu, trupele au intervenit pentru a împiedica tipărirea programului la 21 decembrie, așa încât acesta a apărut abia la 22 decembrie, după fuga lui Ceaușescu de la București. Intitulat „Tirania a căzut", acesta a fost citit la postul român de radio[73].

în realitate, noii lideri erau foarte obosiți după mai multe zile în care mâncaseră și dormiseră doar foarte puțin. Spiritele erau încinse, iar continua nesiguranță și posibilele pericole nu au făcut decât să sporească stresul. Mulțimea i-a bombardat cu cereri și, din 22 decembrie, presiunile au crescut după ce în zonă au venit jurnaliști străini. Savu recunoaște cu sinceritate că nu știau cum să acționeze pentru că ani în șir fuseseră din greu deprinși cu nemulțumirile, dar nu deprinseseră abilitățile necesare pentru a conduce o revoluție. Situația a fost destabilizată și de zvonurile referitoare la iminenta sosire a noi trenuri cu gărzi patriotice sau la otrăvirea surselor de alimentare cu apă. în această atmosferă de confuzie și îndoială, se pare că

[71] Nicolaescu (1995), 39; Durac (1997), 117-118.

[12] *Adevărul,* 31 ianuarie 1990, 3; Milin (1990), 170-171.

[73] Manifestul este reprodus în Milin (1990), 173, iar textul tradus în engleză al emisiunii radiodifuzate se găsește în BBC EE/0648, B/7-8, December28, 1989.

unii protestatari i-au cerut lui Bălan să se alăture conducerii revoluționare. în general, secretarul de partid pare să nu fi fost nepopular în oraș și a fost aplaudat prima dată când a vorbit din balconul Operei. Este posibil ca revenirea sa să fi fost solicitată și în contextul creșterii haosului din Timișoara și din necesitatea presantă de a normaliza situația și de a asigura aprovizionarea normală cu alimente. Deschiderea arătată față de liderul local de partid poate să fi fost însă și un complot pus la cale de rivalii lui Fortuna în scopul diminuării puterii acestuia. Cel puțin aceasta pare să fi fost intenția lui Savu, care spune că el l-ar fi adus pe Bălan în sediul Operei[74]. în dimineața lui 22 decembrie, evenimentele de la Timișoara au avut un curs care, curând, avea să fie reprodus și la București, cu noii lideri afirmați din mulțime încercând să ajungă la înțelegere cu reprezentanți „nepătați" ai vechiului regim.

Revoluția din afara Timișoarei

în 21 decembrie, autoritățile se confruntau cu o criză în creștere, pe măsură ce tulburările din Timișoara se extindeau, mai întâi în alte orașe din Banat și Crișana, iar apoi în Transilvania. La 20 decembrie, protestele se răspândiseră într-un număr de orașe și sate din apropierea Timișoarei, inclusiv Jimbolia, Sânnicolau Mare, Deta și Lugoj (unde demonstrațiile din seara acelei zile s-au soldat cu doi morți)[75]. în ziua următoare, valul de manifestații a ajuns la Buziaș, tot din județul Timiș, precum și în principalele centre din județele vecine: Reșița și Caransebeș, din județul Caras Severin, Oradea, din județul Bihor și Arad, din județul cu același nume. La Arad, urmând modelul de la Timișoara, s-a format un Front Democratic Român cu 15 membri[76]. Ulterior, cele mai grave incidente din 21 decembrie

[74] Suciu (1990), 246-248; Mioc (2000a).

n Codrescu *et al.* (1998), 81-82; Pitulescu *et al.* (1995), 130.

[76] Pentru Buziaș, a se vedea Suciu (1990), 196-197; pentru Arad, a se vedea Simăndan (1999); Codrescu *et al.* (1998), 79-81; Nicolaescu

avea să aibă loc în mari orașe: Cluj, Sibiu, Târgu-Mureș, Brașov și București, deși tulburări s-au produs și în orașe mai mici din Transilvania, precum Cugir și Cisnădie. în dimineața zilei de 22 decembrie, protestele cuprinseseră și alte zone urbane: Alba Iulia, Bistrița, Miercurea-Ciuc, Sfântu Gheorghe și Turda. Numai în extremitățile de sud și est ale țării era liniște[77].

Tiparul protestelor din aceste localități urbane a corespuns, în mare, celor de la Timișoara. Se poate face însă o distincție între orașele în care a existat un conflict și cele în care nu. Distincția a fost determinată nu de proteste, ci de atitudinea forțelor de ordine. Din orașele care au cunoscut violențe în acea perioadă, cele mai impresionante imagini au venit din Cluj. Acolo, primele semne de tulburare s-au manifestat înjurai amiezii zilei de 21 decembrie, la schimbarea turelor din fabrici. în acea după-amiază, urmăriți de o mulțime de curioși, câțiva protestatari s-au adunat în parcul central al orașului și au început să scandeze lozinci anti-Ceaușescu. Când au apărut trupele înarmate, manifestanții au devenit batjocoritori, iar tânărul actor Călin Nemeș i-a îndemnat pe soldați să deschidă focul dacă aveau curaj. A urmat o ciocnire confuză, soldată cu cel puțin un mort — Lucian Mateș; Nemeș și comandantul trapelor au fost răniți[78]. Au existat voci care au susținut că glonțul care l-a atins pe Nemeș nu venea din piață, ci dintr-o clădire din vecinătate. Comisia senatorială de anchetă a apreciat însă că acest lucru era neverosimil, sugerând, în schimb, că pistolul unui ofițer s-ar fi descărcat în timp ce acesta se lupta cu Nemeș, rănindu-1 la umăr. în cădere, ofițerul ar fi intrat în panică și ar fi dat ordinul „Foc", iar tinerii soldați, speriați și ei, au tras în toate direcțiile[79].

(1999), 346; pentru Oradea, a se vedea Bradu și Moisa (2000); pentru Reșița, a se vedea *Raportul SRI;* pentru Caransebeș, a se vedea Codrescu *etal.* (1998), 82-83.

[77] Unele dovezi privind evenimentele din câteva județe se găsesc în Popa și Ștefan (f.a.), 22-28 și Codrescu *et al.* (1998), 108-109.

[78] *Sunday Times,* January 21, 1990, A13-A16. în total, se pare că au fost 11 decedați în acea zi, în piață sau în jurul ei.

[79] Codrescu *etal.* (1998), 88, 144-145; Nicolaescu (1999), 260-265.

('ând s-a răspândit vestea despre acest incident, coloane de protestatari s-au îndreptat către centru. Cordoanele de trupe au încercat să le blocheze și, în cursul nopții, s-au produs mai multe ciocniri violente, atunci când demonstranții, în repetate rânduri, au provocat forțele de ordine. în dimineața următoare, pe străzile Clujului zăceau 26 de morți, iar mulți alții erau răniți[80].

Și în alte părți ale Transilvaniei au avut loc violențe. La Târgu-Mureș, protestele au început pașnic și doar la căderea nopții a erupt violența, prin spargerea de vitrine. în cursul ciocnirilor dintre protestatari și forțele de ordine, un soldat a cărui pușcă se blocase, a pus mâna pe mitraliera de pe un tanc. în 20 de secunde, a tras suficient pentru a omorî patra oameni[81]. Ciocnirile din Sibiu au fost extrem de semnificative pentru că, în parte, au determinat dinamica evenimentelor de după căderea lui Ceaușescu. Revoluția din Sibiu a avut o rezonanță specială și pentru că primul secretar de partid al județului era unul dintre fiii lui Ceaușescu, Nicu. Deși prin oraș au circulat informații despre evenimentele de la Timișoara, în Sibiu a fost liniște până la 21 decembrie. în dimineața acelei zile, demonstranții s-au ciocnit cu forțele de ordine; a fost incendiat un jeep și apoi trapele aduse pentru a potoli protestatarii au deschis focul[82]. Acest lucru s-a întâmplat în timp ce se retrăgeau, iar împușcăturile se pare că au fost, la început, doar de avertizare. Totuși, două persoane au fost omorâte, iar multe altele au fost rănite, în cea mai mare parte a după-amiezii, situația s-a menținut tensionată: grupuri de demonstranți strigau lozinci în fața unor clădiri emblematice, precum sediul Comitetului de partid sau

[80] Pentru evenimentele din Cluj, a se vedea Cornea (1997), 239-244; Lungu (1997), 245-258; Cocan (1999).

[81] *Raportul SRI.* încă doi aveau să moară în acea noapte. Pitulescu *etal.* (1995), 161-163.

[82] Descrierea evenimentelor de la Sibiu este preluată în principal din Avram (1992). A se vedea și Codrescu *et al.* (1998), 98-106, 266-276; Nicolaescu (1999), 317-342; *Adevărul,* 21 decembrie 1992, 2; pentru afirmațiile mai degrabă exagerate, a se vedea *Washington Post,* January 9, 1990, A1, A15.

al Miliției. S-a produs apoi o amplă fraternizare între manifestanți și soldați, majoritatea lor tineri studenți ai academiei militare locale. Dar, după căderea nopții, s-a aruncat cu pietre, s-a dat foc mai multor mașini și împușcăturile au reînceput. Câțiva dintre protestatari au fost omorâți.

în dimineața următoare, la Sibiu au avut loc noi demonstrații. La prânz, înjur de o mie de persoane se strânseseră în fața comandamentului Miliției și Securității, cerând eliberarea celor arestați în ajun. între cei din clădire și protestatari se pare că a început un dialog într-o atmosferă tensionată, dar pașnică. Vasile Avram a făcut o descriere vie și plauzibilă a atmosferei de confuzie și dubii instalate atunci când cei din interiorul clădirii, care se pare că primiseră ordinul să o apere cu orice preț, și-au dat seama că nu au nici o conducere. Nicu Ceaușescu părăsise deja orașul, iar ofițerii superiori se aflau la o bază aeriană din apropiere. în acest context, comunicarea pare să fi colapsat, așa încât toate încercările de a clarifica niște ordine s-au soldat doar cu replici evazive și neconcludente. Cei din interior se mențineau în ambiguitate în timp ce, afară, mulțimea dorea tot mai tare să doboare acel bastion din Sibiu al regimului ceaușist și să-i elibereze pe cei pe care îi credeau reținuți în garnizoană ca urmare a demonstrațiilor din ziua precedentă. Lovind și împingând, mulțimea a forțat intrarea; demonstranții au spulberat cordonul de soldați și au pătruns în curtea interioară, unde au fost întâmpinați cu gaze lacrimogene și cu focuri de armă. Era o atmosferă de haos. Probabil că ocupanții clădirii se temeau pentru viața lor și un grup de 25-30 a spart depozitul de armament. Luați prin surprindere, soldații i-au luat drept o forță ostilă de atac și au deschis focul, omorând sau rănind 23 de persoane[83]. După punctul culminant atins după-amiaza, s-au mai auzit împușcături sporadice până la ora 16.30 când armata și mulțimea au intrat în clădirea Ministerului de Interne și au preluat controlul asupra ei[84]. în cursul acestor evenimente au mai fost uciși câțiva pro-

[83] Nicolaescu (1999), 328.

[84] Codrescu *et al.* (1998), 267.

testatari și locatari din clădirile dinjur. Relatările despre aceste împușcături — probabil, primele din România după fuga lui Ceaușescu — au ajuns la București în după-amiaza zilei de 22 decembrie și au declanșat temerile legate de un atac „terorist" al Securității asupra capitalei.

Spre deosebire de cele petrecute la Timișoara, Cluj și Sibiu, demonstrațiile din Brașov — centrul tulburărilor din 1987 — au fost preponderent pașnice; nu s-au înregistrat morți înainte de plecarea lui Ceaușescu din București. După manifestațiile care avuseseră loc în piața centrală, la 21 decembrie, conducerea locală de partid a inițiat negocieri mai degrabă neorganizate cu un comitet format din 23 de protestatari. Aceștia prezentaseră o petiție-program în șapte puncte, printre primele figurând destituirea lui Ceaușescu și convocarea de alegeri în care ar fi urmat să candideze și cei neînregimentați politic. Nu s-a obținut aproape nimic mai mult decât promisiunea că solicitările vor fi trimise la București. în ziua următoare, demonstranții s-au adunat din nou în centrul orașului, în fața clădirii Consiliului județean. Au scandat lozinci și au ars portretele lui Ceaușescu. Au fost pașnici până când, după ce au auzit știrea plecării lui Ceaușescu, au pătruns în clădire[85].

Și în localitățile mai mici se pare că protestele au fost pașnice, în Făgăraș, după un miting în 21 decembrie, o mulțime numeroasă s-a strâns a doua zi și a mers prin fabrici, îndemnând muncitorii să se alăture protestului. Se pare că unii dintre șefi au permis subordonaților să plece împreună cu mulțimea, dar în alte întreprinderi paznicii au încercat să împiedice ieșirea muncitorilor prin afișe în care erau avertizați asupra consecințelor la care se expuneau. Acestea au fost însă ignorate și o vastă mulțime a mărșăluit către zona centrală a orașului. După o oră,

[85] Pentru revoluția de la Brașov, a se vedea *The Times,* December 29, 1989, 10; *Le Monde,* December 31, 1989/January 1, 1990, 3; *New York Times,* January 5,1990, 14; *ibid.,* January 9,1990, 12: David(1990), 3-5; *Adevărul,* 21 decembrie 1992,3; Codrescu *etal.* (1998), 95-98,276-283; Nicolaescu (1999), 372-377.

au intrat în sediul Comitetului orășenesc de partid și, ca și în alte părți, au devalizat birourile și au aruncat pe fereastră portretele lui Ceaușescu.[86]

Au existat însă și excepții de la această regulă a demonstrațiilor pașnice din micile orașe. La Cisnădie, lângă Sibiu, mulțimea s-a strâns în fața sediului Miliției la 21 decembrie crezându-se că unii dintre cei arestați lângă Sibiu se aflau înăuntru. Se pare că unii protestatari, folosindu-se de un buldozer au încercat să-și facă drum spre intrarea baricadată, iar în replică, milițienii din interior au deschis focul și au ucis doi civili. în Caransebeș, demonstrațiile din 21 decembrie au devenit violente după căderea întunericului. Când manifestanții au încercat să spargă ușa de la secția de Miliție cu o macara mobilă, cei din interior au început să tragă. Rezultatul: un mort și 13 răniți. Au fost atacate și alte instituții, comitetul de partid, primăria, tribunalul și chiar oficiul poștal[87]. La Cugir, muncitorii au reacționat la zvonul că s-ar fi făcut arestări în rândul celor care demonstraseră dând foc pe străzi unor portrete ale lui Ceaușescu. A fost luat cu asalt sediul Miliției, unii dintre manifestanți și-au vărsat mânia asupra unor vehicule parcate în fața clădirii, pe care le-au incendiat, iar alții au încercat să forțeze intrarea. în mijlocul acestei dezordini, cei din interiorul sediului miliției au făcut uz de arme. Aproape 40 de protestatari au fost răniți — majoritatea în picioare și brațe. Departe de a îmblânzi mulțimea, toate acestea nu au făcut decât să-i sporească furia. Manifestanții au pătruns în clădire, au distrus lucrurile de la parter și au dat foc la mobilier. Pe măsură ce flăcările se întețeau, milițienii au început să sară pe ferestre; dar nu au făcut decât să ajungă în mâinile demonstranților, care i-au bătut atât de tare încât doi dintre ei au fost omorâți. Au fost, se pare, singurii membri ai forțelor de ordine care au murit în revoluție înainte de răsturnarea lui Ceaușescu[88].

[86] Kideckelț 1993), 213-214.

[87] Pitulescu *etal.* (1995), 152-153; Nicolaescu (1999), 90; 418-419.

[88] *Raportul SRI;* Pitulescu *et al.* (1995), 153-156; Nicolaescu (1999), 343-344.

Revoluția din București

Pe măsură ce revoluția se răspândea ca o vâlvătaie prin orașele din Banat și Transilvania, tulburările au izbucnit și din capitală, care, din acel moment, a devenit principalul punct al demonstrațiilor. La 20 decembrie, Ceaușescu s-a întors din vizita în Iran la ora 15.00, cu trei ore mai devreme decât era programat. La începutul serii, a ținut o teleconferință cu conducerea de partid, iar apoi a rostit o cuvântare sfidătoare la televizor, care practic, a provocat eșecul negocierilor în curs la Timișoara[89]. După transmisiunea tv, în toată țara s-au convocat adunări ale oamenilor muncii — în fabrici, alte locuri de muncă, inclusiv în cazărmi — pentru a se denunța evenimentele de la Timișoara și pentru a se reafirma sprijinul față de regim. Aceste adunări au fost organizate, probabil, în grabă și, mai ales cele din București, au fost conduse doar de membri din eșalonul secund al sindicatelor și partidului și de nici o figură politică majoră[90], în același timp, la o ședință a biroului permanent al CPEx, s-a decis ca, în ziua următoare, să se organizeze un spectacol similar, dar la o scară mult mai mare, în centrul Bucureștiului, în Piața Palatului. Uriașul miting, care urma să fie transmis în direct la radio și televiziune, trebuia să demonstreze publicului din România largul sprijin de care continua să se bucure regimul și, în consecință, să legitimizeze reprimarea demonstrațiilor de la Timișoara. Dată fiind tensiunea în creștere, aceasta era o strategie foarte riscantă, despre care, ulterior, Postelnicu avea să spună că „nu a prea avut sens". Dar Ceaușescu nu a văzut-o astfel deoarece continua să creadă cu tărie că beneficia de sprijinul maselor de muncitori[91].

[89] Sava și Monac (2001), 176-184; BBC EE/0646, B/l, December 22, 1989

[90] Pentru relatări privind astfel de întâlniri, împreună cu fotografii prezentând muncitori lipsiți de entuziasm, a se vedea *România liberă,* 21 decembrie 1989, 2.

[91] Postelnicu intervievat de Andon și Roveli (fa.), 19.

Organizarea mitingului a fost, în cea mai mare parte, încredințată lui Barbu Petrescu și aparatului de partid din București, în special Comitetul municipal și prim-secretarii organizațiilor de sector din capitală. Veștile despre organizarea acelei adunări se pare că au circulat prin București încă din seara zilei de 20 decembrie. Evenimentul a fost cunoscut a doua zi dimineața, când organizațiile de partid din fabrici au reapărut și au declanșat mobilizarea participanților. Diferite relatări vorbesc despre faptul că mitingul ar fi fost amânat și re-convocat ulterior. Nici una dintre aceste relatări nu este atât de precisă încât să menționeze reperele orare, dar, dacă sunt adevărate, sugerează că, în interiorul regimului, existau unele dubii în legătură cu oportunitatea organizării unui asemenea miting[92]. Selecționați de către întreprinderi, participanții au fost transportați în centru, unde au fost dotați cu lozinci și pancarte. în coloană, s-au deplasat spre Piața Palatului. La intrarea în piață au fost controlați pentru ca să nu aibă asupra lor posibile instrumente de distrugere. Martorii oculari își aduc aminte că atmosfera era de supunere și că atunci când adunarea a început, în jurul prânzului, apatia reieșea evident din mutenia cu care erau primite cuvântările de încălzire pronunțate de reprezentanți ai organizațiilor de partid din întreprinderi. Mulțimea — amplă, dar nu prea strânsă — s-a concentrat spre marginile pieței, ținând în sus bannere care proclamau victoriile comunismului și portrete ale cuplului conducător cu chipuri întinerite. în fața participanților la miting, la balconul Comitetului Central al PCR, stăteau Ceaușescu și soția sa, Elena, înconjurați de mulți dintre conducătorii de partid. După discursul inaugural al lui Petrescu, Ceaușescu s-a apropiat de microfon și a început să vorbească. Era ora 12.31. Abia apucase să spună câteva fraze când a fost întrerupt de o mișcare a mulțimii și de țipete ascuțite. Imediat a fost oprită difuzarea în direct prin radio și tv, nu înainte însă ca grimasa de uluire de pe fața lui Ceaușescu să fie surprinsă de camera de luat vederi, rămânând întipărită în memoria telespectatorilor

[92] Rateș (1991), 38; Ioniță (fa.), 16.

ilm întreaga țară. Saluta mulțimea, agitând mâna abia perceptibil, și mulți români își amintesc acel moment ca fiind punctul ile cotitură în care au realizat fragilitatea puterii lui Ceaușescu și posibilitatea răsturnării lui. Nu este imposibil ca gânduri de acest fel să fi trecut și prin mintea colegilor săi de partid și a comandanților forțelor de ordine[93].

Sursa tulburărilor nu a fost niciodată stabilită cu precizie. S-a avansat ideea că zgomotul puternic ar fi fost cauza, dar tot nu se știe dacă acest lucru a fost produs printr-un act deliberat. Unii au susținut că totul a pornit de la o petardă din piață și, potrivit lui Postelnicu, aceasta a fost impresia celor de la balcon. Dar, în egală măsură, se poate ca sursa să fi fost cu totul întâmplătoare, ca de exemplu dărâmarea unui stâlp de iluminat sau ruperea unuia dintre elementele de susținere a unui banner[94]. Inevitabil, s-a afirmat și că tulburările ar fi fost declanșate deliberat de Securitate, care ar fi aranjat ca prin difuzoare să se emită un zgomot sugerând apropierea unor tancuri aflate în mișcare către piață sau a unor stranii mesaje subliminale[95]. Mai credibilă pare versiunea conform căreia megafoanele ar fi fost scurtcircuitate sau că zgomotul ar fi fost produs la lansarea unor grenade cu gaze lacrimogene asupra protestatarilor care se adunau pe marginea pieței. Corespondenți de presă bulgari și iugoslavi aflați la fața locului au relatat acest lucru și tot spre aceeași concluzie conduc și transcrierile discuțiilor purtate între diferite unități ale Ministerului de Interne care au putut fi consultate după revoluție[96]. Este probabil ca adevărata cauză a tulburărilor să nu fie cunoscută niciodată. Dar, indiferent care ar fi fost originea sa, zgomotul a provocat panică în rândul mulțimii, care

[93] *New York Times,* January 5, 1990, 14. Se pare că în unele cazărmi ale Securității, trupele au primit ordinul să urmărească discursul, inclusiv momentul de consternare al lui Ceaușescu; a se vedea *România liberă,* 7 ianuarie 1994, 7.

[94] Nicolaescu (1995), 41; Postelnicu intervievat de Andon și Roveli (f.a.), 19.

F Rateș (1991), 107.

[96] Hali (1997), 206-219.

era deja tensionată și răvășită de zvonuri, iar în învălmășeala care a urmat au fost rănite 15 persoane[97].

Simultan, sau poate imediat după aceea, s-au auzit și câteva proteste cu voce destul de joasă, dar suficient de puternică pentru a fi captate cu claritate de microfoane[98]. De-a lungul anilor, mai multe persoane și-au asumat aceste gesturi. Deseori sunt amintiți în acest sens Leon Nica, dar și un grup de tineri muncitori de la Turbomecanica, despre care se spune că ar fi început să scandeze „Timișoara"[99].

Câteva minute mai târziu, ordinea a fost aparent restabilită, așa încât Ceaușescu și-a putut relua cuvântarea. El a anunțat o serie de măsuri menite să crească nivelul de trai: creșterea salariului minim de la 2 000 la 2 200 de lei și, de asemenea, majorarea alocației pentru copii, a pensiilor și a ajutoarelor sociale. Aceste majorări fuseseră aprobate la ședința CPEx din aceeași dimineață, dar nu pot fi privite ca o încercare serioasă de a cumpăra susținerea publicului deoarece sumele despre care se vorbea erau relativ mici, iar majorările fuseseră deja anunțate anterior, cu ocazia celui de-al XlV-lea congres al PCR[100]. Apoi, referindu-se la evenimentele de la Timișoara, Ceaușescu a încercat să câștige sprijinul popular făcând apel la unitate națională pentru a face față numeroaselor pericole de care era pândită România într-o lume ostilă. Pentru Ceaușescu era evident că

[97] *Adevărul,* mai 25, 1992, 2.

[98] Galloway și Wylie (1991), 134; Postelnicu intervievat de Andon și Roveli (f.a.), 19.

[99] Este numit adesea, într-un mod care poate induce în eroare, Nica Leon. Chiar în ziua anterioară Nica publicase o scrisoare deschisă într-un ziar canadian, în care denunța regimul lui Ceaușescu. Pentru o discuție amplă despre Nica și modul în care s-a alterat relația lui cu presa atunci când ziariștii i-au reevaluat rolul în revoluție, a se vedea Hali (1997), 209-213. Pentru muncitorii de la Turbomecanica, a se vedea *România liberă,* 17 martie - 25 aprilie 1990.

[100] BBC EE/0647, B/7, December 23, 1989. Totuși, există dovezi că mulțimea a perceput gestul ca pe o încercare de cumpărare; a se vedea *Washington Post,* December 23, 1989, A1, A15.

la Timișoara „avea loc o acțiune orchestrată de cercurile care vor să distrugă integritatea și suveranitatea României, să oprească edificarea socialismului și să supună, din nou, poporul dominației străine... Trebuie să acționăm într-o deplină unitate și cu hotărâre împotriva tuturor celor care încearcă să slăbească forța și unitatea națiunii noastre și care sunt în slujba diferitelor agenturi străine și a cercurilor imperialiste pentru a împărți din nou România și a ne subjuga poporul". Confruntat cu aceste amenințări, el a afirmat în fața poporului că „este mai bine să mori în plină glorie luptând decât să devii din nou sclav pe pământul strămoșesc"[101]. Cuvintele lui obosite au trezit însă doar puțin entuziasm și, spre sfârșitul discursului, a fost din nou întrerupt de scandări neclare, așa încât după cuvântarea sa de numai vreo 20 de minute, mitingul s-a sfârșit mai devreme decât fusese planificat. Mulțimea, confuză și îngrijorată, s-a grăbit să plece, așa încât piața s-a golit în numai câteva minute. Pe pavaj rămăseseră grămezi de pancarte, iar atunci când echipele de televiziune au început să-și strângă echipamentele, piața a fost deja umplută de echipe de la salubritate care să curețe piața. Totodată, au început primele desfășurări de trupe.

Se pare că autoritățile au luat anumite măsuri de precauție pentru a preveni tulburările din capitală. Căminele studențești au fost puse sub observație, iar mai târziu, în acea noapte, mai mulți disidenți cunoscuți, precum Dumitru Mazilu și Gabriel Andreescu, au fost mutați de Securitate în afara Bucureștiului[102]. Au fost, parțial, activate unitățile de gărzi patriotice. Din 17 decembrie, ca o atenționare pentru militari, garnizoana București a fost pusă în stare de alertă sub numele de cod „Radu cel Frumos". în vederea mitingului de la 21 decembrie, opt plutoane cu trupe de ordine au fost plasate, în autobuze, în puncte

101 BBC EE/0647, B/5-6, December 23, 1989.

[102] Pentru căminele studențești s-a folosit tactica utilizată, cu puțin înainte, la congresul partidului; a se vedea *Adevărul,* 25 ianuarie 1990, 5. Pentru arestarea disidenților, a se vedea *România liberă,* 20 octombrie 1994, 16.

strategice ale capitalei, iar alte trupe s-au alăturat unui detașament de soldați în Piața Palatului. Totuși, veștile despre miting au circulat în lungul și latul Bucureștiului și au atras oamenii către centru, iar la întâlnirea lor cu muncitorii care părăseau piața s-au produs tulburări izolate[103]. Grupuri răzlețe de tineri s-au mișcat prin mulțimea de curioși și de cumpărători din zonă, scandând lozinci și îndemnându-și concetățenii să se alăture protestului lor. Au fost sparte vitrinele câtorva magazine de pe Calea Victoriei și, după sosirea întăririlor, forțele de ordine au făcut uz de gaze lacrimogene și de bastoane pentru a dispersa manifestanții. Aceștia au fugit pe străzile laterale; s-au făcut multe arestări.

Dispersarea demonstranților din spațiul străbătut al Căii Victoriei a fost relativ simplă, dar s-a dovedit mult mai dificilă într-una din cele mai importante piețe din București, Piața Universității. Piață și, în egală măsură, punct de intersecție a două bulevarde, această zonă se întinde sub geamurile hotelului Intercontinental, clădire turn în care se cazau în mod tradițional mulți dintre vizitatorii străini ai României comuniste. Acesta avea să devină punctul central al revoluției din București. Se pare că mulțimea a început să se strângă acolo imediat după ce s-au retras participanții la mitingul din Piața Palatului, vorbindu-se despre faptul că unii demonstranți s-au urcat pe parapetul de la intrarea în parcarea subterană pentru a se adresa mulțimii. La puțin timp după dispersarea mitingului oficial, o parte a acestei mulțimi neliniștite se pare că a încercat să reintre în Piața Palatului pe o stradă lăturalnică, dar înaintarea i-a fost blocată de scutieri. Cele două tabere ajungând la o confruntare deschisă, un ofițer de miliție a pășit înainte și a tras direct în mulțimea neînarmafâ, rănind doi manifestanți. Răniții au fost transportați la spital, unde au fost internați în jurul orei 13.30. Au fost primele dintre numeroasele victime ale revoluției din București[104]. Curând, în piață au fost aduse întăriri militare, dar, la început

[103] Codrescu (1991), 35.

[104] *Adevărul,* 21 decembrie 1994, 1, care include și o fotografie.

nu au fost nici un fel de împușcături. Demonstranții au rămas pașnici, iar mulțimea fraterniza cu trupele. Față în față cu protestatarii din Piața Universității erau scutieri, în spatele cărora erau dispuse mai multe vehicule de pompieri și transportoare blindate cu soldați înarmați. Spre seară, se pare că au sosit noi întăriri militare. Potrivit audierilor din comisa senatorială de anchetă, la acea oră, un camion al armatei a rămas parțial blocat de mulțime, care cerea retragerea acestuia[105]. Pentru că acest lucru nu s-a petrecut, cineva a aruncat cu o cărămidă în parbrizul mașinii și l-a lovit pe șofer în cap[106]. Vehiculul scăpat de sub control s-a deplasat doborând și rănind 23 de civili și trei sau patru soldați, înainte de a se opri, la numai câțiva centimetri de un transportor blindat. Incidentul a inflamat mulțimea, care s-a revărsat către răniți, împingând trupele pe margine. în haosul care a urmat s-au tras focuri de armă și șapte demonstranți și-au pierdut viața. Acea deschidere a focului a dat startul unei nopți de calvar, în care forțele de ordine și demonstranții au continuat să se lupte în Piața Universității și în jurul acesteia, o noapte a cărei radiografie este greu de făcut. Atât Milea, cât și Postelnicu au venit personal în teatrul de operațiuni[107]. La începutul serii, se pare că au fost utilizate mașinile de pompieri în încercarea de a dispersa manifestanții, dar către miezul nopții, protestatarii încă se mișcau liber și blocau majoritatea străzilor laterale din zonă. Un incident despre care s-a vorbit mult a fost incendierea baricadei construite de-a curmezișul Bulevardului Bălcescu. Transportoare blindate, acoperite de nori de gaze lacrimogene și focuri de armă au avansat pentru a dărâma baricada, iar unul dintre vehicule a luat foc înainte ca misiunea să fie îndeplinită cu succes. Pe la ora 3.00, atmosfera de pe străzi

[105] *Ibid.,* 25 mai 1992, 2. Pentru o opinie din tabăra protestatarilor, a se vedea Dolghin, Lăcustă, Matei, Ștefan și Ursu (1990), 6.

[106] Pentru mărturia soldatului, a se vedea Codrescu *et al.* (1998), 151.

[107] Au fost desfășurate trupe din garnizoana București și ale Ministerului de Interne. Pentru o prezentare amplă a rolului pe care l-ar fi jucat trupele USLA, a se vedea Hali (1997), 219-224.

s-a calmat, în sfârșit. în zonă au fost aduse echipe de la salubritate care să șteargă lozincile ce fuseseră scrise pe ziduri și să îndepărteze resturile rămase după confruntări. Bilanțul nopții: 49 de demonstranți morți, 463 răniți și 698 arestați[108].

Revoluția din București a avut un tipar extrem de asemănător cu cea din Timișoara. în după-amiaza și noaptea lui 21 decembrie, protestele de stradă dezorganizate, la care au luat parte mai ales tineri, au fost zdrobite fără milă de autorități. Zgomotul împușcăturilor s-a răspândit în oraș, iar știrile despre violențele de pe stradă s-au transmis cu repeziciune prin telefon. Când demonstranții care fugeau s-au întâlnit cu muncitorii care ieșeau din schimbul de noapte, a început să iasă la iveală o mânie adâncă. Aceasta, coroborată cu dezaprobarea totală față de acțiunile regimului, a produs un înalt nivel de așteptare. La primele ore ale dimineții următoare, situația era descrisă drept calmă, transportul urban de călători funcționa și magazinele erau deschise. Treptat însă, au început să se strângă grupuri de demonstranți[109]. în unele cazuri, directorii de fabrici au dat ordin ca porțile să fie sudate în speranța deșartă că în acest fel îi vor putea ține pe muncitori înăuntru. Și-a făcut apariția un elicopter care a împrăștiat fluturași prin care demonstranții erau avertizați că se angajau pe un drum periculos și erau îndemnați să renunțe la proteste[110]. Unități ale armatei, amplasate în puncte strategice, au încercat să oprească curgerea mulțimii: de exemplu, printre altele, în fața uzinei Turbomecania, în Drumul Taberei, în Piața Gorjului sau pe Bulevardul Republicii[111]. Pe alocuri se pare că au fost trase salve de avertizare, care au avut însă prea puțin efect, mulțimile continuând să se deplaseze către

'os Nicolaescu(1999), 122.

[109] Pentru situația din acea dimineață, a se vedea relatarea agenției TASS, reprodusă în BBC EE/0647, i, December 23, 1989.

[110] *România liberă,* 7 ianuarie 1994, 7.

[111] Pentru prezentarea incidentului din Piața Gorjului, a se vedea *ibid.,* 23 decembrie 1993, 10; pentru Bulevardul Republicii, a se vedea Ursu, Dolghin și Lăcustă (1990), 4.

centru, adesea copleșind unitățile militare care le ieșeau în cale. Soldații au rupt rândurile și au început să fraternizeze cu mulțimea și, pe măsură ce a devenit evident că forțele existente nu erau capabile să reinstaureze ordinea pe străzi, s-a dat ordin să lie aduse în București puternice intăriri militare. Nici una dintre acestea nu a ajuns însă în oraș înainte de fuga lui Ceaușescu.

Situația continua să se înrăutățească pentru regim. La ora 10.58, radioul a anunțat instituirea stării de necesitate la nivel național, prin care toate unitățile forțelor armate, ale Ministerului de Interne, precum și gărzile patriotice erau puse în alertă maximă. De asemenea, se interziceau adunările publice a mai mult de cinci persoane[112]. A urmat imediat tensionatul anunț referitor la sinuciderea generalului Milea, în care se vorbea insistent despre comportamentul trădător al acestuia. Milea era acuzat că a lansat zvonuri și minciuni „în strânsă colaborare cu trădători din interiorul țării și cu cercurile imperialiste" și că a „dat informații false despre situația din țara noastră"[113].

Circumstanțele morții lui Milea au fost mult timp subiect de dezbatere. Unii susțin că s-ar fi sinucis, așa cum s-a anunțat la acel moment, în timp ce alții sugerează că ar fi fost omorât din ordinul lui Ceaușescu[114]. Cuvântarea rostită de general-colonel Ion Hortopan la înmormântarea lui Milea a fost ambiguă. El a vorbit despre o persoană care „a fost și va rămâne în conștiința armatei române..., ucis de clica dictatorială a lui Ceaușescu"[115]. Totuși, cercetările comisiei senatoriale de anchetă înclină spre varianta oficială, a sinuciderii, așa cum a fost ea

H2 BBC EE/0648, B/9, December 28, 1989.

[113] *Ibid.*

[114] Printre comentatorii de limbă engleză, și Sweeny (1991), 211, și Rady (1992), 103, sugerează că Milea a fost asasinat, în timp ce Behr (1991), 3, și Rateș (1991), 42, se abțin de la a da un verdict categoric, dar înclină totuși către ipoteza crimei. Almond (1992), 12, adoptă o poziție neutră, în timp ce Galloway și Wylie (1991), 143-144, combină cu înțelepciune ambele posibilități, sugerând că Milea s-a sinucis după ce Ceaușescu a ordonat să fie împușcat pentru trădare.

[115] BBC EE/0652, 13:23, January 3, 1990.

anunțată de Ceaușescu colegilor săi din CPEx imediat după constatarea morții lui Milea. Ele arată că Milea, după ce a avut o întrevedere cu Ceaușescu, s-a dus în biroul pe care îl ocupa în calitate de șef al gărzilor patriotice, la etajul VI al Comitetului Central, și a cerut un pistol pe motiv că dorea să iasă în stradă. Rămas singur în birou, s-a împușcat, pe la ora 9.30. Se pare că nu a murit imediat, ci la spital sau în drum spre spital[116]. Potrivit lui Stănculescu, atât autopsia, cât și raportul medicului legist susțin varianta sinuciderii. Aceeași idee se regăsește și în depoziția pe care a făcut-o ca martor în procesul lui Bobu, Dincă, Mănescu și Postelnicu ultima persoană care se pare că l-a văzut pe Milea în viață, colonelul Corneliu Pârcălăbescu[117]. Anterior însă, în cursul aceluiași proces, Bobu a afirmat în fața instanței că Milea a fost împușcat din ordinul lui Ceaușescu și mulți români apreciază drept credibilă această versiune a evenimentelor, despre care s-a relatat la radio încă din 23 decembrie[118].

De altfel, imediat după fuga lui Ceaușescu, a început să se răspândească un elaborat mit al martiriului lui Milea. La 28 decembrie, a fost avansat post mortem în grad de la general-colonel la general de armată. Mark Almond remarca felul în care moartea l-a transformat pe Milea din „infam lingău al tiranilor într-o victimă nevinovată"[119]. Rămășițele pământești ale lui Milea se odihnesc în pământ, dar imaginea sa de ofițer nobil, care a sfidat ordinele dictatorului și a refuzat să comande trupelor din subordinea sa să deschidă focul asupra civililor lipsiți de apărare, a fost cultivată cu asiduitate de membrii noului regim.

[116] Bunea(2000), 10.

[117] Codrescu *et al.* (1998), 126-130.

[118] Pentru detalii complete în legătură cu dovezile lui Pârcălăbescu, a se vedea *Washington Post,* January 31, 1990, A10; *România liberă,* 31 ianuarie 1990, 5. Pentru îndoielile legate de versiunea oficială a morții lui Milea, a se vedea și interviul căpitanului Alexandru Borbu din *Tineretul liber, 2* iunie 1990, 1-2, și, de asemenea, observațiile lui Săndulescu în Bunea (2000), 9-12.

[119] Almond (1992), 12.

Scopul lor era acela de a proclama nevinovăția întregii armate în acuzația că a deschis focul în timpul revoluției. Audierile din comisia senatorială de anchetă au conținut în mod constant referiri la faptul că, în dimineața zilei de 22 decembrie, înainte de a se sinucide, Milea ar fi dat ordin armatei să nu deschidă focul, existând presupunerea larg împărtășită că sfidarea lui Ceaușescu i-a adus moartea. în clădirea Comitetului Central parveneau deja informații despre soldați dezarmați de mulțime și nu pare imposibil ca, pe măsură ce soldații fraternizau cu demonstranții, Milea să se fi văzut în situația de a ordona trupelor sale nu numai să tragă în manifestanți, ci și să se împuște între ele. Este posibil ca tocmai această perspectivă să-1 fi determinat să recurgă la sinucidere. Acesta este scenariul creionat de Dumitru Mazilu la înmormântarea lui Milea. Afirmând că moartea lui Milea a fost „simbolul revoluției române, momentul care a marcat schimbarea cursului evenimentelor și ne-a ajutat să învingem", el a mai adăugat că „atunci când a primit odiosul ordin să tragă în armată, el a spus «Armata sunt și eu, prin urmare, trag în armată»"[120].

în pofida afirmațiilor contrare, există puține dovezi că Milea ar fi fost iubit de toți subordonații[121]. în loc să genereze o durere fără margini, vestea morții sale a provocat confuzie și chiar panică nu numai în rândurile armatei, ci și ale regimului în ansamblu, dacă se dă crezare celor reieșite din stenograma ședinței CPEx din acea dimineață[122]. Pe străzile Bucureștiului, vestea a devenit un subiect comun de dialog între unitățile armatei și mulțime, iar atunci când i s-au adăugat zvonuri despre faptul că, în noaptea

i2o BBC EE/0652, 13:23, January 3, 1990.

[m] Milea a fost numit ministru al Apărării Naționale în decembrie 1985, în locul lui Constantin Olteanu. A fost legat de gărzile patriotice și de armată și se spune că a fost un susținător de nădejde al politicii lui Ceaușescu de utilizare a militarilor pentru economia națională, o formă de muncă forțată detestată de mulți soldați; Eyal (1989), 104-106; Maier (January 10, 1986), 7-10. Pentru un tipic portret fără menajamente al lui Milea, a se vedea Pacepa (1989), 157.

122 Nicolaescu (1995), 289-291.

precedentă, vehicule ale miliției fuseseră arse, iar ocupanții lor uciși, ea a subminat dorința soldaților de a opune rezistență[123]. După vizita în Iran și mitingul din 21 decembrie, anunțul public al sinuciderii lui Milea a fost cea de-a treia mare eroare a lui Ceaușescu[124]. După moartea ministrului Apărării, Stănculescu a primit ordinul de a prelua comanda, dar revenise la București abia în zorii acelei zile și — după cum a recunoscut chiar el, ulterior — a făcut tot ce a putut ca să se prezinte incapabil de a juca vreun rol în derularea evenimentelor. Nu în ultimul rând, s-a prefăcut că și-a rupt un picior, pe care și l-a pus în ghips[125]. A ajuns în cele din urmă la sediul Comitetului Central după ora 10.00. în clădire mai erau prezenți general-locotenent Nicolae Eftimescu, prim-adjunct al Marelui Stat Major, și general-maior Gheorghe Voinea, comandantul Armatei I, din București. Aceștia, împreună cu Gușă, aflat încă la Timișoara, se pare că au alcătuit în haosul orelor ce-au urmat un soi de conducere colectivă[126].

După dispersarea demonstranților în cursul nopții, dispunerea trupelor a fost schimbată în dimineața zilei de 22 decembrie, cele mai mari concentrări fiind mutate în imediata vecinătate a clădirii Comitetului Central. La ora 7.00, în zonă se găseau 14 tancuri, 45 transportoare blindate și peste 1 000 de militari ai Armatei și Securității. Totuși, până la mijlocul dimineții, tancurile și trupele fuseseră retrase din fața sediului CC. Conform constatărilor comisiei senatoriale de anchetă, ordinul de retragere a fost dat de Stănculescu, la ora 10.45 și a început să fie pus în aplicare de la 11.00[127]. Alte depoziții au susținut că, mai

[123] *România liberă,* 7 ianuarie 1994, 7. Nicolaescu (1999), 516, sugerează că, în acea dimineață, la București, au murit șase membri ai forțelor de ordine, dar nu dă detalii.

[124] Nicolaescu (1995), 46.

[125] Galloway și Wylie(1991), 131-144; Almond(1992), 11; *Adevărul,* 3 noiembrie, 1993, 1.

[126] Codrescu *et al.* (1998), 152, n. 72; Nicolaescu (1999), 134.

[127] Unele relatări sugerează că alți generali încă încercau să-și regrupeze forțele în piață la acel moment, Voinea dând un ordin în acest

devreme, în jurul orei 10.00, colonelul Dumitru Pavelescu de Iu Securitate a dat ordin de retragere trupelor din subordinea **NII**, dar ultimii nu au părăsit dispozitivul decât pe la 13.30-14.00, ii ui II după plecarea lui Ceaușescu. Se spune că Pavelescu a dat «cest ordin din proprie inițiativă și că decizia a fost transmisă Im Vlad, care și-a dat acordul[128]. La ora 11.20, Stănculescu și conducerea armatei prezentă în sediul CC au dat ordin generalului-maior Iosif Rus, șeful aviației militare, ca patru-cinci elicoptere să vină la București[129]. Acestea au decolat de la aeroportul Otopeni, la ora 11.33, iar primul aparat a aterizat pe acoperișul clădirii puțin după 11.40. Ordinul de deplasare a unui număr atât de mare de elicoptere sugerează că, inițial, s-a avut în vedere aterizarea în Piața Palatului și evacuarea celei mai mari părți a conducerii politice. Dar acest lucru s-a dovedit a li imposibil odată ce demonstranții au pătruns în sediul CC.

Hotărârea de a retrage trupele din fața sediului PCR a fost crucială pentru revoluție. Forțele de ordine au fost îndepărtate de la o confruntare directă cu demonstranții, permițându-le efectiv să renunțe la responsabilitățile față de Ceaușescu și dându-se demonstranților acces nestingherit în clădirea Comitetului

sens la 11.24, iar generalul Constantinescu la 11.38; a se vedea Deletant (1995), 357. A se vedea și Codrescu *et al.* (1998), 113, 120, 153 n. 76.

[128] Pentru aceste amănunte, a se vedea *Adevărul,* 25 mai 1992, 2-4. A se reține și afirmația unui ofițer din U.M. 01210, conform căreia au primit ordinul de retragere la 10.25, așa încât, pe la ora 11.00, erau deja toți în cazărmi; *România liberă,* 8 septembrie 1993, 8. Comandantul trupelor Ministerului de Interne aflate la sediul Televiziunii, lt. Mihai Dijiu, a relatat că a primit ordin să nu deschidă focul de la comandantul U.M. 0596 din București, maiorul Ilie Gorjan, pe la ora 11.00; Televiziunea Română (1990), 336. Membri ai Direcției a Hl-a a Securității susțin, de asemenea, că au primit, între 11.30 - 12.00, ordin să predea armele; *România liberă,* 20 octombrie 1994, 16. Și unitățile USLA desfășurate pe străzi susțin că au revenit în cazărmi în jurul orei 11.00; *Tineretul liber,* 7 martie 1990, 1,3. Imaginea de la sediul Radioului este confuză, dar se pare că ordinul de înapoiere a armelor nu s-a dat decât după 12.30. *România liberă,* 7 ianuarie 1994, 7.

[129] Ordinul a fost dat și de generalul Neagoe; Domenico (1999), 54.

Central; în ultimă instanță, se pava astfel drumul către căderea vechiului regim. Dacă ordinul de retragere a fost dat independent de Ceaușescu sau cu acceptul lui, rămâne unul dintre marile mistere ale revoluției. Pe la ora 10.00, armata rupea deja rândurile, disciplina militară prăbușindu-se cu rapiditate. Corespondentul agenției TASS la București a relatat că un val de demonstranți scandând „Armata e cu noi" s-a amestecat cu soldații uluiți și că „sute de oameni" s-au urcat pe tancuri și transportoare blindate[130]. De asemenea, au existat zvonuri persistente că demonstranții puneau stăpânire pe arme. Odată cu stoparea efectivă a capacității de luptă a forțelor de ordine, a dat oare conducerea ordinul de reîntoarcere în cazărmi — unii rememorând scenele de la Timișoara — pentru a-și proteja trupele și echipamentul și pentru a păstra măcar o aparență de ordine și disciplină militară? Acesta este răspunsul standard la fraternizarea soldaților cu masele și este, în general, preludiul regrupării forțelor armate, probabil implicând și aducerea de întăriri din altă parte, necontaminate de contactul cu populația civilă, înainte de a declanșa o nouă tentativă de zdrobire a demonstranților. Se pare că un asemenea scenariu a fost urmat și în China în 1989, când, după ce membri ai garnizoanei din Beijing au fraternizat cu protestatarii civili, autoritățile au adus forțe din afara capitalei pentru a suprima demonstrațiile din Piața Tien an Men. De asemenea, în ultimele zile ale revoluției iraniene, când un milion de demonstranți se îndreptau către Teheran, înaltul comandament a luat decizia de a-și retrage trupele de pe străzi pentru a preveni orice posibilă revoltă în rândul armatei[131]. Odată ce armata din București a fraternizat în mare parte cu masele, contopindu-se cu acestea, ofițerii superiori nu au prea avut altă opțiune decât aceea a retragerii forțelor, indiferent dacă această măsură răspundea sau nu unor ordine ale lui Ceaușescu. Există indicii că,

[130] Relatare din *Izvestia* tradusă în *The Current Digest of the Soviet Press,* 41:51, 1989, 14.

[131] Pentru China, a se vedea Calvert (1990), 43; pentru Iran, a se vedea Moshiri (1991), 128-129.

iu uncie locuri, a fost o hotărâre spontană a trupelor"[2]. Prin ui mare, nu este nevoie să se invoce necesitatea unei conspirații (Im partea înalților comandanți ai armatei române pentru a explica aceste măsuri. Dar acest lucru nu înseamnă o respingere a posibilității ca unii dintre ofițerii superiori să fi fost la curent cu intențiile celor care complotau împotriva lui Ceaușescu sau să fi luat parte la alcătuirea planurilor. Cu siguranță, dată fiind evoluția evenimentelor, în mintea lor trebuie să fi apărut îndoiala in legătură cu oportunitatea menținerii asocierii între forțele de ordine și asediatul Ceaușescu. Nu este improbabil ca, pe la mijlocul zilei de 22 decembrie, ei să fi căutat încă variante și, din nou, este interesantă comparația dintre revoluția română și cea iraniană, în care, înainte de căderea finală a guvernului, la 11 februarie 1979, o serie de generali iranieni, inclusiv Șeful Statului Major, trecuseră deja de partea opoziției[133].

Deși Ceaușescu avusese de mult timp îndoieli în legătură cu forțele de securitate, se pare totuși că a crezut că muncitorii și forțele patriotice îi rămăseseră fidele. în timpul nopții precedente, se făcuseră încercări de mobilizare a 5 000 de membri ai gărzilor patriotice, dar au răspuns apelului numai 300 de persoane. O unitate a fraternizat cu protestatarii, în timp ce restul au rămas în așteptare, până când, în zorii zilei, au fost trimise înapoi la fabricile lor[134]. în dimineața de 22 decembrie, principalii oficiali de partid au fost, din nou, trimiși în întreprinderile mari pentru a încerca să atragă muncitorii de partea lui Ceaușescu[135]. Sarcina lor era imposibilă și, pe măsură ce oamenii săi se întorceau cu informații despre coloanele de muncitori care scandau sloganuri împotriva regimului și se îndreptau către centrul orașului, Ceaușescu, împreună cu ceilalți membri ai CPEx, a fost obligat să ia decizia dacă să lupte sau nu. Pentru prima dată, nu s-a auzit numai vocea lui, întrucât și ceilalți membri ai CPEx și-au susținut părerile. Ar fi putut conveni decretarea

[132] Deletant(1995), 356.

[133] Moshiri (1991), 129.

[134] *România liberă,* 20 ianuarie 1990, 1.

[135] *Adevărul,* 28 ianuarie 1990, 3.

stării de necesitate pe întregul teritoriu al țării, dar ce urmau să facă atunci când protestatarii — dintre care unii, după cum li se spusese, luaseră arme de la soldați — ar fi ajuns la sediul Comitetului Central? Dacă deschideau focul, ar fi putut, în mod legitim, să cheme armata să-i apere, dar dacă demonstranții veneau pașnic, puteau oare ei,,reprezentanți ai oamenilor muncii", să provoace un masacru? în timp ce Ceaușescu continua să vorbească despre trădare, discuția se împotmolea și nu ajungea la nici o concluzie[136]. Opțiunile liderului român scădeau cu repeziciune. Personalul de la televiziune îl aștepta să se adreseze națiunii din studioul aflat în clădirea Comitetului Central, la ora 13.00, probabil pentru a anunța formarea unui nou guvern. Dar, înainte de aceasta, pe măsură ce piața din fața clădirii a fost invadată de o imensă mulțime, Ceaușescu a ieșit pentru ultima dată în balcon[137]. Era în stilul lui să facă o ultimă încercare de a se adresa mulțimii, dar în piață discuțiile aprinse erau legate deja de o alternativă la guvernare. A început să vorbească pe la 11.30, dar a fost întrerupt curând de huiduieli și s-a retras în clădire[138].

Odată ce asediatul conducător a ieșit din scena publică pentru ultima dată, mulțimea s-a năpustit asupra ușilor Comitetului Central și, întrucât nu a întâmpinat aproape nici o opoziție, a năvălit în interior. Majoritatea relatărilor despre fuga lui Ceaușescu vorbesc despre o cățărare nedemnă până pe acoperișul clădirii, după ce liftul se blocase între etaje[139]. Apoi, la numai

[136] Transcrierea este reprodusă după Nicolaescu (1995), 289-291.

[137] Televiziunea Română (1990), 177.

[138] *Financial Times,* December23, 1989,2; *Independent,* December 23, 1989, 1. Perva și Roman (n.d.), 26-27.

[139] Există mai multe relatări asupra fugii lui Ceaușescu și, deși cele mai multe sunt pline de hiperbole și de contraste implauzibile între modul jalnic și deplorabil în care a fugit cuplul Ceaușescu și eroismul celor care au fost obligați să-i transporte, faptele de bază se pare că sunt recunoscute onest aproape uniform, chiar dacă motivele multor participanți rămân neclare; a se vedea Sweeny (1991), 213-214, 218-221; Behr (1991), 4-17; Rateș (1991), 70-73; Almond (1992), 13-18; Galloway și Wylie (1991), 168-172; *Adevărul,* 4 aprilie 1991, 3; *ibid.* 19 ianuarie 1990, 3; Pitulescu *et al.* (1998), 17-26; Nicolaescu (1999), 472-473.

i ;itcva minute după amiază, înainte ca primii oameni din mulțime să-l ajungă din urmă pe conducătorul fugar, un elicopter supraîncărcat și-a luat zborul avându-i la bord pe Nicolae și Llena Ceaușescu, Bobu, Mănescu și doi membri ai gărzii prezidențiale; maiorul Florian Rat și căpitanul Marian Constantin Rusu. Zece minute mai târziu, aparatul a ajuns la reședința prezidențială de la Snagov, din nordul Bucureștiului. Acolo, fugarii se pare că și-au luat repede câteva lucruri, în timp ce Ceaușescu a dat niște telefoane pentru a afla care era situația la nivelul țării. în jurul orei 13.15, elicopterul a plecat din nou, de data aceasta doar cu cuplul Ceaușescu și cu gărzile lor de corp. Bobu și Mănescu au plecat separat, pe șosea și au fost prinși aproape de Găești, la mijlocul drumului dintre București și Pitești, în seara zilei de 22 decembrie. Conform pilotului, când a decolat de la Snagov, a încercat să se întoarcă la baza de la Otopeni, dar a fost obligat de pasageri să se îndrepte, mai întâi, spre baza militară aeriană de la Boteni și apoi, după ce Ceaușescu și-a schimbat ideea, către Pitești. Totuși, Brucan a afirmat că, încă de la început, Ceaușescu a plănuit să meargă la Târgoviște, unde voia să-și stabilească o bază de rezistență. în favoarea ideii lui Brucan vin unele documente publicate după revoluție. Acestea duc la ideea că Ceaușescu avea de multă vreme un plan de evacuare din București pentru situația unei invazii străine sau a unei lovituri de stat interne. Ar trebui, totuși, remarcat faptul că veridicitatea acestor documente nu a fost pe deplin stabilită și că originalele se pare că au fost scrise de mână, ceea ce implică cel puțin faptul că erau destinate unei circulații extrem de limitate[140]. Elaborat pentru prima dată în 1970, sub numele de „Rovine-IS-70", planul de evacuare s-a numit, ulterior, „Luceafărul", iar după apariția în presa română, „Planul Z"[141].

[140] Pentru dovezi despre existența planurilor, a se vedea *Evenimentul zilei,* 8 iulie 1993, 3; *ibid.,* 10 iulie 1993, 3.

1[41] Deletant (1995), 84-88. Inițial, responsabilitatea pentru securitatea fugii cuplului conducător trebuia să-i revină colonelului Dumitru Penciuc, o figură asociată, ulterior, cu comploturile împotriva lui Ceaușescu, ceea

Existența unui plan nu însemnă însă că acesta ar fi fost pus în aplicare vreodată și, cu siguranță, textul nu prevede nicăieri evenimentele care aveau să urmeze.

Conform pilotului elicopterului, locotenentul-colonel Vasile Maluțan, după ce l-a avertizat pe Ceaușescu în legătură cu pericolul ca aparatul de zbor să fie depistat prin radar și doborât, a primit ordinul să aterizeze, ceea ce a și făcut, pe un câmp de lângă satul Serdanu, aproape de Titu[142]. Acolo, prima mașină de pe șosea a fost oprită. Era condusă de un doctor din zonă, Nicolae Decă; el i-a dus pe Ceaușești până în satul Văcărești, de lângă Târgoviște[143]. Adevărat sau simplă invenție, la Văcărești, se pare că mașina a rămas în pană de benzină și cuplul prezidențial a fost transferat într-o altă mașină, condusă de Nicolae Petrișor. El i-a dus la Târgoviște, unde una dintre gărzile de corp i-a părăsit, probabil, pentru a-l căuta pe secretarul de partid din localitate; celălalt însoțitor se pierduse deja, undeva, pe drum. Petrișor a fost lăsat singur cu cuplul prezidențial și, în jurul orei 14.00, au ajuns la Centrul pentru Protecția Plantelor. Cei doi au rămas acolo pentru puțin timp, până când au sosit două vehicule pentru a-i prelua: unul de la miliția locală și un altul din escorta prezidențială, despre care o sursă afirmă că ar fi fost în alertă încă din ajun[144]. Se pare că milițienii au încercat să-l ducă pe Ceaușescu direct la sediul Miliției, aflat în aceeași clădire cu cel al Securității, dar au renunțat la acest plan la vederea unei mulțimi ostile, care luase clădirea cu asalt. Cele două mașini s-au despărțit apoi și, pentru a-și proteja pasagerii de mulțimea furioasă, cei doi milițieni în al căror vehicul se aflau soții Ceaușescu s-au îndreptat către satul Rățoaia, unde s-au

ce ar sugera că existența unui plan era cunoscută celor care conspirau împotriva lui Ceaușescu, chiar dacă nu se știa și conținutul planului, care suferise mai multe modificări de-a lungul anilor.

[142] Pentru relatarea lui Maluțan, a se vedea *The Times,* January 2, 1990, 6.

[143] Nicolae Decă intervievat în *România liberă,* 23 decembrie 1993,15.

[144] Domenico (1999), 113.

ascuns în stufărișul de pe marginea unui lac. Se pare că au așteptat acolo, menținând legătura prin radio cu postul de miliție din Târgoviște, până când li s-a transmis că nucleul demonstranților s-a disipat și că armata a restabilit ordinea. în jurul orei 18.00, s-au întors, soții Ceaușescu fiind, în final, transferați la o unitate militară din apropiere, în jurul orei 18.30. Informația despre acest lucru a ajuns la Stănculescu, la București, o oră mai târziu.

Capitolul III

„Dezmățul însângerat"*

Și suntem aici ca pe o câmpie în amurg
Bântuiți de confuze zgomote de luptă și fugă,
Unde armate neștiutoare se ciocnesc în noapte.

MATTHEW ARNOLD, *Plaja din Dover*

Evenimentele care au condus la fuga lui Ceaușescu pot fi privite în prezent cu o claritate relativă, dar cele care au urmat imediat după aceea continuă să fie cufundate într-o ceață deasă. Este evident că perioada de după fuga liderului răsturnat de la putere a fost, de departe, cea mai sângeroasă din revoluția română. Bilanțul oficial al victimelor întregii revoluții a fost de 1 104 morți și 3 352 de răniți[1]. Dintre aceștia, 162 au murit și 1 101 au fost răniți între 17 decembrie și 22 decembrie, la prânz. După fuga lui Ceaușescu, cifrele au crescut puternic, astfel încât până la 10 ianuarie, numărul celor care și-au pierdut viața a ajuns la 942, iar al celor răniți la 2 251. Numai în Timișoara și Cluj numărul victimelor dinainte de amiaza zilei de 22 decembrie a fost mai mare decât după acest moment. După această dată, în București au fost ucise 493 de persoane și rănite alte 1 275[2]. Referitor la cei care și-au pierdut viața în alte părți ale țării cifrele variază în funcție de surse, dar se pare că au fost aproximativ 99 la Sibiu, 66 la Brașov, 42 la Brăila, 29 la Buzău,

* Titlul acestui capitol este preluat dintr-o remarcă din Falin (1990), 24.

[1] *Adevărul, 22* decembrie 1994,1. Ioniţoiu (1998), 145, prezintă cifra de 1 247 de morți. Dintre aceștia, 120 au murit înainte de plecarea cu elicopterul a lui Ceaușescu și ceilalți după. Nicolaescu (1995), 342-343, introduce o cifră totală de 1 207 morți, bazându-se pe registre spitalicești.

[2] Ioniţoiu (1998), 145, prezintă o cifră totală de 617 morți în București, în timp ce Nicolaescu (1995), 342-343, sugerează 563.

29 la Constanța, 24 la Craiova, 20 la Timișoara, 19 la Arad, 13 la Turda și 11 la Reșița[3].

Tabelul 3.1. *Evenimente revoluționare în diferite zone*

Au avut loc aceste evenimente în zona dv.?	Da	Nu	Nu știu
Violență	31%	57%	10%
Arestări	15	57	24
Demonstrații	50	38	10
Atacuri asupra unor instituții	26	53	17
Adunări publice	60	23	14
Participare personală la evenimente	23	76	0
Participarea unor membri de familie	21	74	4

Sursă: Câmpeanu (1993), 179-180.

Majoritatea celor morți erau civili, dar conform datelor armatei și-au pierdut viața și 221 de soldați, iar 635 au fost răniți[4]. Mai greu de întocmit este bilanțul victimelor din cadrul forțelor Ministerului de Interne deoarece Securitatea era amestecată cu armata pe atunci; au murit 97 de membri ai trupelor de Miliție și Securitate, cei mai mulți la București, Sibiu și aeroportul Otopeni[5]. Dintre cei morți la București după fuga lui Ceaușescu, cei mai mulți și-au pierdut viața în numai 48 de ore, în intervalul cuprins între seara zilei de 22 decembrie și sera de 24 decembrie, majoritatea deceselor producându-se în 23 decembrie.

[3] Aceasta este doar o listă a orașelor unde au murit mai mult de 10 persoane. S-au înregistrat morți și în alte părți, inclusiv Târgoviște, Alba Iulia, Blaj, Hunedoara și Sfântu Gheorghe. Nicolaescu (1995); Codrescu *etal.* (1998); Ioniţoiu (1998); Pitulescu *etal.* (1998); Nicolaescu (1999); *Adevărul,* 21 decembrie 1991, 2-3.

[4] Codrescu *et al.* (1998), 462-474. Sava și Monac (2001), 460, sugerează că au fost 224 de morți în rândul armatei.

[5] Pitulescu *et al.* (1998), 433-443.

După revoluție, martorii oculari au făcut descrieri pline de viață ale luptelor. Ei au vorbit despre „un atac masiv al unei forțe extrem de mari" lansat asupra Ministerului Apărării Naționale de „valuri succesive de teroriști", în timp ce luptele de la Timișoara din noaptea de 22 spre 23 decembrie au fost prezentate în termeni aproape apocaliptici: „După masacru, am crezut că sâmbătă dimineața vom fi toți ridicați de la casele noastre și puși cu spatele la zid. Am crezut că era nu sfârșitul revoluției, ci sfârșitul întregii lumi."[6] Numărul victimelor nu lasă loc de dubii în legătură cu intensitatea împușcăturilor, iar un sondaj efectuat în decembrie 1992 arată că 31% dintre cei intervievați au afirmat că aveau cunoștință despre evenimentele violente care au avut loc în localitatea lor în timpul revoluției (Tabelul 3.1).[7] Și cantitatea și tipul muniției folosite, inclusiv rachetele antiaeriene și obuzele de tanc sugerează un conflict de proporții considerabile. Conform unui fost președinte al comisiei senatoriale de anchetă asupra evenimentelor din decembrie 1989, armata a tras în total, în timpul revoluției, peste cinci milioane de cartușe și proiectile. Numai o unitate din București, care a mobilizat pe lângă infanterie 14 tancuri și 61 de transportoare blindate, a utilizat 176 351 de cartușe și 1 216 grenade[8].

Dar, deși s-a folosit atât de multă muniție, distrugerile fizice înregistrate la unele instalații-cheie, chiar în centrul Bucureștiului, au fost surprinzător de mici. Clădirile care au fost în centrul luptelor, precum Televiziunea și sediul CC, au rămas practic nevătămate, dar structurile dimprejur au fost foarte afectate. Interiorul Bibliotecii Centrale Universitare, situată în imediata apropiere a sediului CC, a ars în întregime, iar în vecinătatea

[6] General Traian Dafinescu într-un interviu din martie 1990, citat în Perva și Roman (f.a.), 73; *East European Reporter,* 4:2, 1990, 33.

[7] Câmpeanu (1993), 179-180. Sondajul s-a desfășurat în București și în zonele urbane și rurale din toate județele.

[8] *Daily Telegraph,* December 12, 1994, 10; *România liberă,* 8 septembrie 1993, 8.

Televiziunii șapte imobile au fost complet distruse, cinci doar parțial și alte 54 au fost atinse de gloanțe[9]. Aceste aspecte nu au prea fost observate în focul luptelor, dar, după aceea, au alimentat suspiciunile legate de natura artificială a violențelor și ideea că distrugerile nu au fost accidentale, ci au decurs după un scenariu elaborat anterior[10].

Totuși, violența a fost doar unul dintre aspectele revoluției, deoarece, după fuga lui Ceaușescu, gama activităților care pot ti considerate revoluționare s-a lărgit, cuprinzând devastarea instituțiilor de stat și de partid, precum și adunările publice de susținere a FSN. Ar fi dificil și nu foarte relevant de urmărit cursul revoluției în fiecare oraș din România, dar, dacă se au în vedere datele din Tabelul 3.1 coroborate cu rapoartele militare accesibile, atunci localitățile se pot împărți în trei categorii distincte, în funcție de modul de acțiune (sau inacțiune) revoluționară: a) cele în care au avut loc lupte în care au fost implicate forțele de ordine, în care s-au produs demonstrații de masă și distrugerea unor bunuri, b) acelea în care s-au desfășurat demonstrații populare pașnice însoțite, adesea, de devalizarea instituțiilor publice și c) cele în care au existat doar manifestații limitate sau în care nu a avut loc nici o activitate revoluționară.

Localitățile din prima categorie au atras atenția presei la vremea respectivă și, evident, se mândresc cu locul ocupat în toate relatările acelor evenimente. Conform datelor armatei, doar în 37 de orașe din România s-au înregistrat împușcături". Cel mai adesea e vorba de orașe mari, șansa de izbucnire a unui conflict crescând în funcție de dimensiunile localității. Dintre cele mai mari 15 orașe din România, după 22 decembrie s-a tras cu arma în București, Timișoara, Brașov, Sibiu, Constanța, Craiova, Cluj, Brăila, Galați, Bacău și Arad; dintre orașele mai mici, unele dintre cele mai grave violențe se pare că s-au înregistrat la Alba Iulia, Buzău, Caracal, Caransebeș, Giurgiu, Hațeg,

[9] Televiziunea Română (1990), 173.

'o Rateș (1991), 59.

[11] Dintr-un total de 260. Codrescu *et al.* (1998), 392.

Hunedoara, Mihai Bravu, Reșița, Râmnicu Sărat, Râmnicu Vâlcea, Sfantu Gheorghe, Slobozia, Târgoviște și Turda[12].

Nici în momentul în care au izbucnit, luptele din majoritatea acestor orașe n-au fost constante. în schimb, au avut o evoluție discontinuă, lungi perioade de liniște fiind întrerupte de intervale de împușcături intense, produse cel mai des după lăsarea întunericului. în București, focurile de armă s-au înregistrat mai ales în jurul Televiziunii și al Radioului, al Ministerului Apărării, a sediului CC și, în afara orașului, la aeroportul Otopeni. Incidente au avut loc și în apropierea barăcilor de lângă cimitirul Ghencea, pe Șoseaua Olteniței și în alte părți[13].

Probabil, cauzele conflictului au fost diferite de la un oraș la altul. în Sibiu, în mod special, pare să fi fost legat de temerile și așteptările create de faptul că Nicu Ceaușescu își avea reședința în acest oraș. Este de reținut că tendința a fost ca împușcăturile să apară în zone urbane, care aveau garnizoane militare în perimetrul lor sau în apropierea lor.

în unele zone rurale, tensiuni profunde au dat în foc sub forma unor acte de vandalism sau chiar mai rău. Iată ce a descoperit scriitorul germano-român Richard Wagner când a revenit, la puțin timp după revoluție, în satul său natal, „P", cu populație mixtă româno-germană. Satul se află pe Valea Mureșului, la mijlocul distanței dintre Arad și Timișoara. „Au dat-o afară pe primăriță și pe adjunctul ei. Cel de-al doilea adjunct a preluat sarcinile oficiale, până în următoarea săptămână, când a fost dat și el afară. L-au dat afară și pe soțul primăriței, care conducea cooperativa agricolă, pe șeful de la moara de porumb și pe directorul fabricii de pălării. Oamenii l-au scos în stradă pe comandantul postului local de miliție, cum se numea pe vremea comunismului — format din trei oameni a căror principală ocupație era să hărțuiască și să bată oamenii și să ia mită de

[12] Codrescu *et al.* (1998); pentru Giurgiu a se vedea *Daily Telegraph,* December27, 1990, 3.

[13] *Nouvel observateur,* 15-21 februarie 1990, 4-10; Codrescu *et al.* (1998).

la cei care se pregăteau să emigreze — și l-au ciomăgit. De atunci, a plecat în orașul lui natal, la depărtare de patru sate. Un al doilea milițian este la închisoare pentru atacuri brutale. Iar al treilea este încă în funcție, în cadrul noii instituții de ordine publică numite «poliție», ca înainte de cel de-al Doilea Război Mondial."[14]

Și mai rău au evoluat lucrurile în județele Harghita și Covasna, unde nu numai că au fost atacate posturile de miliție — s-a spus că doar în Harghita 35 de posturi de miliție au suferit distrugeri —, ci s-au înregistrat și victime: șase milițieni au fost, se pare, omorâți în acțiuni de răzbunare, iar 23 au fost răniți și spitalizați[15]. în Dealu, un ofițer de la postul local de miliție a murit după ce a fost atacat de o mulțime de aproximativ 300 de săteni, afectați de ceea ce considerau drept ani întregi de rele tratamente. Pentru acel incident și pentru altele au fost condamnați și trimiși în închisoare opt maghiari din regiune, grațiați, ulterior, în martie 1994, după o îndelungată campanie[16].

în cea de-a doua categorie intră unele orașe, precum Piteștiul și alte 19 reședințe de județ[17]. Acolo activitățile revoluționare s-au limitat, în general, la demonstrații de masă și la devastarea sediilor PCR și a birourilor Ministerului de Interne, inclusiv posturile de miliție. Au fost create comitete revoluționare, numite, în general, „Frontul Salvării Naționale", au fost ridicate baricade pe străzi și au fost mobilizate grupuri paramilitare muncitorești, dar nu au urmat împușcături serioase[18]. în aceste centre urbane revoluția a fost în mare măsură pașnică, la fel cum s-a întâmplat și în localitățile din cea de-a treia categorie

[14] Wagner (1990), IX.

[15] Parlamentul României (1991). Dragoș (cl995) oferă o interpretare a evenimentelor care pune accentul pe antagonismele etnice, dar a se observa că trei dintre cei zece milițieni morți purtau nume maghiare.

»« BBC EE/0920, B/9, November 13, 1990; BBC EE/1992, B/4:12, May 9, 1994; BBC EE/1957, B/3:9, March 28, 1994.

[17] Codrescu *et al.* (1998), 392.

[18] Pentru manifestațiile revoluționare de la Pitești, a se vedea *The Times,* December30, 1989, 10.

— de departe cea mai frecvent întâlnită — din care au făcut parte aproape toate orașele mici și marea majoritate a satelor din România. în acestea, în afara blocării drumurilor de către tineri înflăcărați sau de sporadica alungare a vreunei oficialități locale compromise, nu s-a mai întâmplat aproape nimic, cu excepția, poate, a unor mitinguri. Acesta a fost cel mai frecvent tip de activitate revoluționară atât în localitățile mari, cât și în cele mici, dar participarea la ele a fost redusă; conform cercetării sociologice menționate anterior, mai puțin de un sfert din populația de 17 ani sau peste a luat parte la vreo acțiune de susținere a revoluției, definită în cea mai largă accepțiune. Deși aceasta înseamnă că aproximativ patru milioane de persoane au participat la revoluție, concluzia inevitabilă este că majoritatea românilor au avut o atitudine pasivă față de aceste evenimente. Mulți par să fi urmat exemplul muncitorilor din regiunea Brașov-Făgăraș, care făceau naveta de la sat la oraș. La primul semn al revoluției, aceștia au părăsit fabricile și s-au dus acasă, unde au rămas pe toată durata evenimentelor[19]. Pentru acești muncitori și pentru ceilalți locuitori ai satelor mici din România revoluția nu a fost nimic altceva decât o neînsemnată piesă de teatru ușor ireală, urmărită la televizor, ceea ce dădea impresia că lucrurile „se petreceau în altă țară", după cum observa la acel moment un profesor român[20].

Prăbușirea vechiului regim și căutarea unei noi ordini

La 22 decembrie, după fuga lui Ceaușescu din București, mulțimii care ocupa vasta Piață a Palatului, din fața sediului Comitetului Central, i s-au alăturat zeci de mii de cetățeni, care au ieșit din case și au invadat largile bulevarde ale orașului. Crescând mereu, mulțimea exuberantă a devenit euforică, pe

[19] Kideckel (1992), 71.
[20] Citat în *Sunday Times,* January 7, 1990, A. 14.

măsură ce românii se îmbătau de libertate și de senzația de eliberare după lungi ani de represiune[21]. Barierele sociale au fost lăsate deoparte. Generalii și viitoarea elită politică stăteau umăr la umăr cu muncitorii și studenții, într-o aparentă egalitate, iar viitorul oferea perspective nelimitate unui popor uluit de noile sale posibilități. Dar chiar și când luau parte la această sărbătoare în masă, cei din mulțime erau conștienți de propria lor individualitate, mulți amintindu-și că au simțit revoluția ca fiind, mai presus de toate, un moment de intensă autoeliberare.

Imediat după ce elicopterul la bordul căruia se afla Ceaușescu s-a ridicat de pe acoperișul Comitetului Central, mulțimea a năvălit în clădire. Fără a întâmpina nici o opoziție — cei care erau de gardă păreau să se fi evaporat — marea de demonstranți, tineri în cea mai mare parte, s-a răspândit în uriașul imobil, rechiziționând birouri și împrăștiind hârtii în timp ce se amestecau în totală libertate cu conducători de partid înspăimântați și cu trupe ale armatei și ale Ministerului de Interne. Protestatarii au urcat în balconul recent părăsit de Ceaușescu și au început să se adreseze mulțimii din piață. Numele multora dintre cei care au vorbit în acea zi au fost uitate de mult, la fel ca și intervențiile lor, adesea incoerente, dar în 22 decembrie 1989, cuvintele lor au străfulgerat mulțimea, care a răspuns la unison, ca un cor grecesc, scandând pe silabe: „Li-ber-ta-te", „Ro-mâ-ni-a" și „Nu ple-căm". Se pare că unii dintre vorbitori erau „îmbătați" de oportunitatea de a se exprima liber în public — spre exemplu, un bărbat nu a făcut decât să repete iar și iar cuvintele „Ceaușescu a plecat" —, dar alții aveau de transmis mesaje mult mai serioase[22]. De-a lungul după-amiezii, un întreg șir de persoane care aspirau la un rol de conducător s-au adresat imensei mulțimi în speranța că își vor dobândi legitimitatea prin aprobare publică. Erau și fețe familiare — printre cei care au încercat să vorbească mulțimii în acea zi s-a numărat și Dăscălescu —, în timp ce alții erau tineri plini de speranțe[23]. Cei mai

[21] A se vedea observațiile din Granqvist (1999), 50-54.
[22] Galloway și Wylie (1991), 153.
« Scurtu *etal.* (1990), 48.

mulți dintre aceștia au trecut repede în uitare, dar unul dintre primii vorbitori, un tânăr cadru universitar pe nume Petre Roman, care a făcut o declarație în numele unei grupări pe care a numit-o Frontul Unității Populare, avea să aibă un impact de mai mare durată[24]. Balconul Comitetului Central nu avea să fie punctul nodal al revoluției. Adevărații lideri ai României postceaușiste aveau să fie prezentați națiunii în altă parte, dar masele din Piața Palatului aveau să rămână o importantă sursă de legitimare, iar mai târziu în acea zi, chiar și Iliescu avea să considere că era oportun să meargă și să vorbească din balcon. Situația din interiorul sediului CC nu diferea de cea de afară. Atmosfera de acolo a fost comparată cu aceea dintr-o casă de nebuni, cu oameni care fugeau încoace și încolo și cu guverne care se tot formau unele după altele[25]. O relatare menționează alcătuirea a 14 guverne, „câte unul la fiecare etaj și la fiecare colț"[26]. Majoritatea acelor „guverne" par să fi dispărut fără urmă aproape instantaneu, dar unele au durat mai mult, devenind centre alternative radicale ale revoluției și sursă a primelor demonstrații anti-Front[27]. Tinerii din sediul CC au fost considerați ca vocea revoluției și, într-un anumit moment, se pare că s-a pus problema instituționalizării lor sub forma unei gărzi revoluționare, dar la începutul lui ianuarie 1990, au plecat pașnic la casele lor, în timp ce unii au primit posturi în noile structuri administrative[28].

Viteza cu care s-a produs revoluția pare să-i fi prins cu garda jos pe mulți lideri ai PCR. Unii erau încă departe de București,

[24] *Le Monde,* 5 ianuarie 1990, 1, 4; Televiziunea Română (1990), 34-36,234-235; Rateș (1991), 45-46; Galloway și Wylie (1991), 148-150; Roman (1994), 112-114.

[25] Liviu Viorel Crăciun, un „ministru de Interne" timpuriu, citat de Rateș (1991), 46.

[26] Nicolaescu(1999), 174.

[27] Ziaristul de la BBC John Simpson a dat, la mai multe zile după răsturnarea lui Ceaușescu, în fosta clădire a Comitetului Central, peste un „cabinet" format dintr-un șofer de taxi, un soldat, un figurant de film, un sociolog, un sculptor paranoic și o „animatoare" de la Hotelul Intercontinental; Simpson (1992), 271-274; a se vedea și *Independent,* December 27, 1989, 8.

[28] Mazilu(1991).

prin orașele în care fuseseră trimiși de Ceaușescu pentru a icmstaura ordinea, dar alții se găseau în sediul Comitetului Central. Când masele au pătruns în clădire, se pare că au existat unele iik creări de ultim moment de a realiza un transfer sistematic al puterii. Se spune că atunci când a apărut în balcon, Dăscălescu a anunțat că forma un nou guvern. A fost însă fluierat și s-a retras în clădire pentru a reapărea în balcon, puțin după aceea, doar pentru a-și anunța demisia[29]. între timp, în interiorul Comiletului Central, lideri vechi și noi, precum și revoluționari necunoscuți formau tot felul de alianțe, cea mai discutată fiind o configurație din care făceau parte fostul prim-ministru, Ilie Verdeț, Vasile Vâlcu, un alt oficial de partid, și generalul-colonel Vlad[30]. Mai multe surse au sugerat că au încercat să alcătuiască un comitet de acțiune, ca o primă fază în alegerea unui guvern provizoriu[31]. Comitetul ar fi inclus câțiva tineri revoluționari, dar nici acest lucru nu era suficient pentru a le oferi legitimitatea necesară pentru a avea câștig de cauză. Revoluția era în plină desfășurare și curând a devenit clar că orice nou lider trebuia să nu provină dintre cei care fuseseră intim legați de vechiul regim.

Ion Iliescu și formarea Frontului Salvării Naționale

De pe la mijlocul dimineții de 22 decembrie, oamenii au început să se adune în jurul sediului Televiziuni, situat într-un

[29] Ștefănescu (1995), 23; Rateș (1991), 46.

[30] După ce, aparent, a căzut în dizgrația lui Ceaușescu, Verdeț a fost retrogradat în postul de șef de secție în cadrul Comitetului Central; Maier (11 septembrie 1986), 13-18. Diferența semantică dintre „comitet" și „guvern" i-a permis lui Verdeț să declare că a nu a făcut pe atunci nici o încercare de a deveni prim-ministru. Brucan, fără a detalia contextul în care a primit această ofertă, a afirmat că Iliescu era pregătit să-l accepte pe Verdeț pentru acest post; a se vedea *Expres,* 9-15 februarie 1993, 6.

[31] *România liberă,* 5 ianuarie 1990, 1; *Linia întâi,* septembrie 1991, 8-9; Mazilu(1991), 55.

cartier liniștit din nordul Bucureștiului. Inițial, protestatarii au rămas afară, o delegație fiind primită în cele din urmă înăuntru pentru a negocia reluarea transmisiunilor astfel încât știrile despre evenimentele din capitală să poată ajunge și în restul țării. Relatările despre aceste întâlniri sunt extrem de variate, dar impresia generală este că direcțiunea Televiziunii a fost evazivă și a tras de timp cât mai mult cu putință, invocând probleme de natură tehnică; poate din cauză că directorul, Constantin Petre, fusese la sediul Comitetului Central, pregătind, după cât se pare, o a doua apariție a lui Ceaușescu în fața națiunii. Starea de spirit s-a schimbat în jurul prânzului, odată cu sosirea primului vehicul blindat încărcat cu demonstranți, împreună cu actorul Ion Caramitru, cu poetul disident Mircea Dinescu și, la scurt timp după aceea, a regizorului Sergiu Nicolaescu[32]. Toată dimineața, televiziunea difuzase decretul de instituire a stării de urgență dat de Ceaușescu, dar apariția celor trei figuri bine cunoscute și a lui Petre, care știa direct de la sursă ce se întâmplase în Piața Palatului, pare să fi fost un argument suficient pentru începerea transmisiunii în direct în jurul orei 13.00.

Prima persoană care a apărut la televiziune după fuga lui Ceaușescu a fost Caramitru, care a deschis transmisiunea cu cuvintele: „Fraților, mulțumită lui Dumnezeu, suntem în studioul Televiziunii, am reușit să ajungem aici suiți pe tancuri, cu armata și cu studenții și cu mulțimea pe care o vedeți și cu mii și mii de români."[33] Pentru mulți români, aceste cuvinte au adus vestea

[32] Dinescu a fost informat despre evenimente de ambasadorul olandez Coen Stork; Stork (1993), 70-71. Relatarea lui Dinescu despre sosirea sa la postul de televiziune poate fi găsită în *Independent,* January 6 1990, 15.

[33] Televiziunea Română (1990), 21. Această carte, la paginile 19-130, conține o transcriere a transmisiei televizate din 22 decembrie. 1989. Comparată cu transcrierile unora dintre cele mai importante declarații oficiale făcute de BBC, pare a fi corectă. Dar nu este completă și, în unele locuri, a fost reconstituită din diferite înregistrări video suprapuse — în special limbajul identic de la paginile 69 și 89. De asemenea, există diferențe față de citatele reproduse într-o carte publicată mai târziu de

revoluției. După plictisitoarele programe de televiziune din anii lui Ceaușescu, apariția oarecum dezordonată a lui Caramitru și Dinescu, împreună cu invocarea deschisă a lui Dumnezeu, au fost cel mai clar semn al totalei rupturi cu trecutul, sentiment tntărit atunci când Dinescu s-a apropiat de microfon și a anunțat că „dictatorul a fugit". După ani în șir de adulație lingușitoare, au fost de ajuns doar aceste trei cuvinte pentru a dărâma cultul personalității și pentru ca puternicul conducător să devină doar un fugar. Vederea actorului și a poetului, aproape simultană cu apariția la radio a poetei Ana Blandiana, a dat dintr-odată o notă de real revoluției; totodată, a dat culoare și romantism celor ce au urmat, echivalente cu situarea în centrul scenei politice a lui Vaclav Havel în timpul „revoluției de catifea" din Cehoslovacia[34]. Ei au dat revoluției române o față umană, facând-o acceptabilă atât în interior, cât și în exterior, lucru care probabil nu s-ar fi întâmplat dacă primele imagini prezentate lumii i-ar fi înfățișat pe vechii soldați și pe foștii conducători de partid Militam, Tudor, Iliescu și Brucan. într-o anumită măsură, se poate spune că, probabil fără intenție, Dinescu și Caramitru au servit drept paravan pentru legitimizarea grupului Iliescu. De asemenea, se poate spune, fără îndoială, că apariția lor melodramatică a sporit speranța într-o schimbare reală.

Imaginea creată de Caramitru arunci când a vorbit despre drumul până la televiziune parcurs pe tanc a creat o stare de excitare și tensiune. Apoi, în timpul primei ore de transmisie — dominată de muzică și intervale de liniște — sentimentul dramatic a fost amplificat de întreruperile pentru difuzarea de știri. Sentiment care nu a putut decât să sporească atunci când s-au difuzat în direct imagini din curtea televiziunii, acolo unde diferite persoane articulau cu greu vorbe incoerente în fața unui microfon. Mult mai puțin liniștite erau studiourile de transmisie, înțesate

Radioul român, Sârcă (1998). Un punct slab al ambelor cărți constă în aceea că nu indică momentul exact în care au fost difuzate declarațiile (toate precizările de timp provin din transcrierile de la BBC).

[34] Sârcă (1998), 78-79.

de oameni, unde nenumărate fețe și voci se înghesuiau pentru a da vestea marii victorii, în timp ce Caramitru și Dinescu încercau energic, dar nu cu deplin succes, să impună o oarecare ordine. Impresia dominantă pe care aceste imagini o lăsau privitorilor era aceea de confuzie, amestecată cu incertitudine și tulburare. Apariția, destul de curând, a căpitanului Mihai Lupoi și a generalilor Voinea și Chițac a dat de înțeles că armata ar fi fost de partea revoluției, dar victoria nu era câtuși de puțin asigurată întrucât persistau numeroase suspiciuni referitoare la intențiile Securității, precum și la locul în care se ascundeau soții Ceaușescu[35].

Din nevoia de a pune capăt nesiguranței și de a umple vidul politic, s-au făcut eforturi menite să reinstaureze ordinea. Dinescu, în mod nerealist, a cerut forțelor aeriene să fie pregătite să transporte la televiziune reprezentanți din fiecare județ pentru a forma un guvern provizoriu în seara acelei zile. Presiunile din spatele acestui gest și al altora au fost relevate ulterior de Dinescu, potrivit căruia armata — nu a precizat la cine se referea cu acest termen — a cerut, la început, apariția unor „politicieni serioși" în locul „câtorva poeți și intelectuali nebuni"[36]. Singurii care aveau o asemenea experiență erau înalți activiști de partid — foști sau în activitate. Unul dintre aceștia s-a dovedit a fi în mod special pregătit să iasă în față și să joace acest rol: Ion Iliescu.

Următoarea fază a revoluției, așa cum s-a văzut ea la televiziune, a început după una dintre pauzele transmisiunii. în locul lui Dinescu și Caramitru au apărut prezentatorii de televiziune Teodor Brateș și Petre Popescu, care aveau să conducă transmisiunea tot restul zilei[37]. A urmat un val de vorbitori, un amestec de nou și vechi, care poate fi împărțit, în linii mari, în cinci categorii, în primul rând, reprezentanții puterii militare: generalii

[35] Televiziunea Română (1990), 25.

[36] Rateș(1991),52; Rady(1992), 107, citat dintr-un interviu din *Frankfurter Allgemeine Zeitung.*

[37] Amintirile lui Brateș despre acea zi se pot găsi în Brateș (1992).

Voinea, Chițac, Gușă și colonelul Marius Oprean, apropiat al lui Stănculescu, precum și generalul Câmpeanu și colonelul Ruși, de la Miliție. în al doilea rând, foști militari căzuți în dizgrația lui Ceaușescu: generalii Nicolae Militaru, Nicolae Tudor, Nicolae Doicaru, Stelian Țârca și căpitanul de rangul întâi Emil Dumitrescu. Cea de-a treia categorie cuprindea foști activiști tic partid care fuseseră și ei în conflict cu Ceaușescu: Ion Iliescu, Silviu Brucan și Alexandru Bârlădeanu, iar cea de a patra era formată din intelectuali proeminenți, dintre care unii fuseseră disidenți: Mircea Dinescu, Ion Caramitru și Sergiu Nicolaescu. în sfârșit, cea de-a cincea a cuprins un mare număr de civili necunoscuți la vremea respectivă, dintre care unii erau membri ai PCR și dintre care câțiva au dobândit notorietate, printre care Petre Roman, Cazimir Ionescu, Ion Mânzatu și Gelu Voican Voiculescu.

Fiecare avea să folosească Televiziunea pentru propriile sale scopuri, deoarece Televiziunea, facilitând lumii imaginea spectacolului, avea să joace un rol activ în configurarea evenimentelor, în particular, ea a fost un alt forum prin care cei care aspirau să devină lideri ai revoluției au încercat să câștige susținerea populară. în după-amiaza zilei de 22 decembrie, mai multe grupuri politice au venit la televiziune pentru a prezenta țării programele lor politice. Boris Zingher a vorbit în numele Mișcării Democrate Române, Florin Filipoiu pentru un grup autointitulat Acțiunea Socială și, cel mai important, Ion Iliescu, a apărut ca reprezentant al unui grup care avea să preia puterea, Frontul Salvării Naționale (FSN)[38]. într-o cultură populară obișnuită timp îndelungat cu cultul personalității, televiziunea a făcut familiare figuri necunoscute anterior, dându-le autoritate și transformându-le în embleme ale revoluției transmise în casa fiecărui român. Nu a fost o coincidență faptul că sondajele de opinie efectuate după revoluție au relevat existența unei mari încrederi

[38] Pentru Zingher, a se vedea Televiziunea Română (1990), 36-37; pentru Filipoiu, a se vedea *ibid.,* 53-54, și BBC EE/0648, B/7, December 28, 1989.

a publicului în persoane care apăruseră la televiziune în acea perioadă. Prin intermediul televiziunii, liderii nou-apăruți s-au legitimizat în ochii poporului drept noile autorități ale țării; în primele zile ale revoluției, pe această cale a ajuns FSN la public, odată ce PCR-ul se autodizolvase.

Mai mulți dintre primii sosiți la sediul televiziunii s-au grăbit să-l aducă în clădire pe Ion Iliescu. Militam afirmă că l-a chemat pe Iliescu prin telefon și Nicolaescu se pare că l-a trimis pe Mihai Bujor Sion să-l cheme pe viitorul președinte, dar Dumitrescu a cerut în direct, în emisie, fostului său coleg să vină la televiziune[39]. Iliescu spune că a văzut de la birou importantele evenimente care aveau loc la televiziune. Agentul de Securitate care îl urmărise mai mulți ani dispăruse, așa încât, cu un grup de colegi, s-a dus la el acasă, unde s-a întâlnit cu Bujor Sion, care l-a dus cu mașina lui la televiziune. Se pare că Iliescu a făcut unele eforturi pentru a pregăti terenul înainte de a sosi la televiziune. A recunoscut că le-a telefonat atât directorului televiziunii, Petre, pe care se pare că îl cunoștea personal, cât și lui Stănculescu, la Ministerul Apărării, pentru a se lămuri care era situația. De asemenea, Iliescu a dat telefon și la „cabinetul nr. 1" al Comitetului Central, probabil, în încercarea de a contacta membri ai conducerii PCR. Ar fi interesant de știut ce mesaj voia să transmită, dar la vremea respectivă s-a trecut peste acest lucru ca peste un fel de glumă. Iliescu a afirmat că, în locul persoanei „numărul unu" în cabinet nu l-a găsit decât pe tovarășul Luca, un cetățean care nu auzise niciodată de el. La care, Bujor Sion a adăugat premonitoriu: „Vă va cunoaște."

Majoritatea celor care au urmărit sosirea lui Iliescu la Televiziune au reținut că imediat ce a intrat a dovedit un evident simț al autorității. în Occident, s-a spus multă vreme că el ar fi fost preferat de Gorbaciov drept înlocuitor al lui Ceaușescu și, întru câtva ironic, date fiind polemicile ulterioare, aceste zvonuri s-au răspândit în România prin intermediul postului de radio Europa Liberă și al altor posturi care emiteau pe unde

[39] Televiziunea Română (1990), 40.

scurte[40]. Totodată, Iliescu era cunoscut pentru curajosul, dar opacul îndemn la reformă publicat în 1987, în *România literară.* Acest apel a fost în mare măsură interpretat ca o intenție deschisă de a fi moștenitorul prezumtiv al lui Ceaușescu și, după cum susține istoricul Dinu Giurescu, după publicarea apelului, numele lui Iliescu era „singurul de pe buzele poporului"[41]. Rezultatul a fost acela că, atunci când Iliescu a intrat în Televiziune la 22 decembrie, exista deja o anumită așteptare — cel puțin în rândul intelectualilor — în legătură cu faptul că el urma să fie viitorul lider în stil Gorbaciov.

Fără îndoială, speranța că Iliescu va prelua puterea era întru totul pe măsura propriilor sale aspirații, iar lungul discurs rostit de el, în contrast cu bâlbâielile care l-au precedat, dovedește cu claritate un anumit grad de pregătire. într-o retorică puternică, deși confuză uneori, presărată cu expresii din limba de lemn socialistă, liderul în devenire a lansat acuzații nemiloase la adresa lui Ceaușescu. Punând, fără urmă de îndoială, pe seama conducerii lui despotice dezastrele abătute asupra României, Iliescu s-a referit constant la „popor" și „țară" și a prezentat imaginea unei suferințe colective de care el însuși ar fi fost deplin susținut, în vădit contrast cu disprețul total al lui Ceaușescu. „Principalul vinovat este Ceaușescu... Acest om lipsit de inimă, de conștiință... lipsit de minte... de rațiune... care nu a vrut să se dea la o parte, un fanatic care a condus această țară cu metode medievale și a mers atât de departe până la dramatica deschidere a focului,... până la a da ordin să se tragă împotriva propriului său popor. Și a avut nerușinarea să vorbească în numele poporului! Să vorbească în numele apărării suveranității și independenței naționale! Cine! El? El care a pus în pericol soarta acestei țări și a adus acest popor în mizerie. Și, după cum vedeți, și-a luat zborul, a fugit în mod rușinos, acum când trebuie adus să dea

[40] Menționat prima dată într-un articol din *Der Spiegel,* în noiembrie 1986. Almond (1990a), 489; a se vedea și intrarea lui Iliescu în prerevoluție, Stroynowski (1989), 2: 466 și Gilberg (1990), 122-123.

«' Galloway and Wylie (1991), 288.

socoteală în fața poporului."[42] Câteva minute mai târziu, Iliescu a continuat în același stil, atacându-l pe Ceaușescu pentru că se autonumise în funcții, dar apărând cu aplomb atât PCR, cât și comunismul. Cu un ton grav, i-a denunțat pe „cei care s-au autonumit conducători, care s-au declarat aleși de popor, care s-au autointitulat comuniști, care nu aveau nimic în comun nici cu socialismul, nici cu ideologia... comunismului științific... Nu au făcut decât să întineze numele Partidului Comunist Român, să întineze memoria celor care și-au dat viața pentru victoria socialismului în această țară"[43].

Sarcina imediată cu care se confruntau Iliescu și susținătorii săi a fost organizarea unei structuri care să preia controlul asupra situației, primul obiectiv major constând în reinstaurarea ordinii publice. în acest scop, Iliescu a făcut apel la toți oamenii „responsabili" — referindu-se în mod special la semnatarii „Scrisorii celor șase", pe care i-a chemat să vină în sediul Comitetului Central, la ora 17.00, pentru a constitui un comitet de salvare națională. Pe măsură ce se apropia ora fixată, piața din fața clădirii continua să rămână înțesată de o mulțime zgomotoasă. Se găseau deja acolo mai multe vehicule ale Televiziunii Române, transportând fiecare stații de amplificare; li s-au alăturat reflectoare puternice, a căror raze de lumină străpungeau întunericul. Este posibil ca, pe la 17.30, când Iliescu a apărut în balconul Comitetului Central împreună cu Gușă, Militam, Lupoi, Voiculescu și Roman, printre alții, să fi izbucnit deja împușcături în apropiere, dar cât timp a vorbit el, nu s-a auzit nici un foc de armă. în primul rând, Iliescu s-a referit la situația Securității, spunând că procesul de transformare era ireversibil și că Securitatea nu mai exista, de fapt, din moment ce fusese inclusă în rândurile armatei. Apoi, a anunțat că se retrage din balcon pentru a înființa Consiliul Frontului Salvării Naționale și și-a exprimat speranța că vor fi create formațiuni similare la nivel local, deoarece, după cum a sublimat, „vechile structuri — partidul,

[42] Televiziunea Română (1990), 42.
[43] *Ibid.,* 46.

guvernul și așa mai depate — au fost în realitate eliminate"[44]. A cemt sprijinul populației pentm autoritățile provizorii care urmau să fie create până la alegeri și și-a încheiat discursul anunțând că există știri, neconfirmate, conform cărora Ceaușescu ar fi fost arestat lângă Târgoviște.

Curând după ce a terminat el de vorbit, microfonul a fost preluat de Dumitru Mazilu, care s-a lansat într-un discurs pasional, vizibil mai populist și mai vizionar decât cuvintele precaute ale lui Iliescu. Fost șef al Direcției juridice din Ministeml de Externe, Mazilu fusese dat afară din acest post după ce, pe la sfârșitul anului 1987, prezentase un raport neașteptat de critic despre România în cadml subcomitetului ONU pentm drepturile omului. Se pare că, în dimineața zilei de 22 decembrie, Securitatea l-a mutat forțat din București, împreună cu familia sa, și l-a dus la Alexandria, dar, după fuga lui Ceaușescu, cei care îl păzeau l-au adus înapoi acasă la București. A recuperat programul politic la care lucrase — și pe care soția sa îl ascunsese după frigider în dimineața zilei, când securiștii intraseră în casă — și a ajuns la sediul CC între ora 17.30 și 18.00[45]. în discursul său, Mazilu a făcut apel la emoția mulțimii, atacând odioasa dictatură ceaușistă și elogiind eroismul martirilor din Timișoara și București. I-a salutat pe cei strânși sub balcon și apoi a început să enumere principalele puncte ale programului său. Ulterior, a susținut că a elaborat acel text singur, după izbucnirea demonstrațiilor de la Timișoara, bazându-se în linii mari pe Magna Carta, pe Declarația de Independență a lui Thomas Jefferson și pe Declarația Drepturilor Omului și ale Cetățeanului din Revoluția Franceză, precum și pe ceea ce se scrisese despre schimbările din alte părți ale Europei de Est[46]. Discursul său conținea, într-adevăr, multe dintre ideile reformiste care circulau pe atunci

[44] *Ibid,* 84-85.
[45] *România liberă,* 24 ianuarie 1990, 3; Mazilu (1991), 46-47; Mazilu (1999), 50-51,281-282; pentru începuturile carierei lui Mazilu, a se vedea Shafir (August 23, 1988), 23-26.
[46] Mazilu (1991), 13; Mazilu (1999), 281.

în București și în restul regiunii, punând accentul pe concepte precum „restructurare", „eficiență" și „competență". Lucru demn de remarcat, el respingea deschis doctrina marxist-leninistă, când, ridicând tonul — pentru a acoperi constantele urale din partea publicului —, a făcut următoarea propunere:

„Să organizăm alegeri libere anul viitor, cel mai târziu în mai. Să separăm puterile legislativă, executivă și judecătorească în stat. Toți conducătorii politici să fie aleși pentru unul sau cel mult două mandate. Nimeni să nu aibă voie să dețină puterea pe viață — putere nelimitată învești mântată în straie anormale. Doi — restructurarea întregii economii naționale pe criterii de eficiență. Să restructurăm agricultura și să oprim planul de distrugere a satelor patriei noastre. Să respectăm țăranul! Să reorganizăm învățământul și, începând chiar de astăzi,... să lăsăm deoparte marxism-leninismul, această dogmă... Să eliminăm minciuna... neadevărul... Să stabilim criterii de competență, de responsabilitate și de devotament față de România!... Presa, radioul și televiziunea să treacă în mâinile poporului și niciodată să nu mai aparțină unei singure familii sau unui clan... Să respectăm drepturile tuturor cetățenilor, fără deosebire de naționalitate. Nu suntem indiferenți față de naționalitate, așa cum obișnuia să spună tiranul, iubim minoritățile și vrem să trăim în liniște și pace cu toate minoritățile din țară. Să nu uităm că printre ei sunt martiri... întreaga politică externă și comerțul exterior să servească interesele poporului. începând de azi, să punem capăt tuturor exporturilor de alimente pentru ca țara să nu mai rabde de foame... Principalul nostru obiectiv este INDIVIDUL, respectarea INDIVIDULUI. Ar trebui să fim bucuroși că avem onoarea să trăim pe acest pământ. Să fim mândri, să fim mândri că suntem români!... Concetățeni, țara noastră are oameni deosebiți, oameni care în aceste zile au știut cum să-și recapete... libertatea și demnitatea, cu prețul propriului lor sânge."[47]

[47] Televiziunea Română (1990), 69, 89.

Discursul s-a încheiat cu un apel la alcătuirea de comitete cetățenești în toată țara, inclusiv a unui forum național cetățenenesc în București. Mazilu se pare că s-a implicat atunci în formarea unui asemenea grup. Discuțiile cu o mare mulțime purtate în uriașul hol al Comitetului Central s-au soldat cu o listă de aproximativ 30 de nume, printre care și câțiva cunoscuți disidenți. Nu este clar dacă Mazilu a văzut în aceasta o modalitate de a se afirma și de ajunge la o poziție conducătoare, întrucât, la sfârșitul zilei, ajunsese în rândurile FSN-ului condus de Iliescu, în care fusese numit adjunct al lui. Cu toate acestea, în primele zile ale revoluției, se pare că Mazilu s-a ținut la o oarecare distanță de corpul principal al FSN, situându-se undeva între tinerii revoluționari din clădirea Comitetului Central și restul noii conduceri[48].

în timp ce Mazilu își ținea discursul, adunarea de înființare oficială a FSN începuse deja într-un mic birou din clădirea Comitetului Central, reuniunea fiind înregistrată pe casetă video pentru posteritate[49]. La ședința respectivă a luat parte un grup select, nu mai mare de 12 persoane, printre care Iliescu, Roman, Gușă, Militam, Lupoi, Pârcălăbescu și colonelul Ardeleanu, șeful trupelor antiteroriste, USLA, și doi secretari ai lui Ceaușescu, Dumitru Apostoiu și Vasile Nicolcioiu. Ulterior, acestora li s-au alăturat Bmcan și Bârlădeanu, dar alții care au încercat să ia parte, precum Gheorghe Apostol, se pare că au nu au fost primiți, probabil pentru că Bmcan a crezut că a colaborat cu Securitatea după publicarea „Scrisorii celor șase"[50]. Cu toate că

[48] Mazilu (1991).

[49] Ulterior, această bandă a ajuns în Franța și a fost difuzată de canalul de televiziune FR3 în ziua de Anul Nou, iar transcrierea sa a apărut în ziarul *Liberation* din 2 ianuarie 1990. în presa românească au apărut mai multe transcrieri; a se vedea, de exemplu, *România liberă,* mai 10-12, 1990, iar o copie poate fi găsită și în Pitulescu *et al.* (1998), 241-248.

[50] Rateș (1991), 53-55, 163n. 11. Silviu Brucan intervievat în *Adevărul,* 16 ianuarie 1990, 1,5; Brucan (1993), 162-163. Brucan (1993), 172, a spus și că Vlad a participat la reuniune, deși acest lucru nu a fost confirmat din alte surse.

principalul punct de pe ordinea de zi era constituirea FSN și elaborarea unui comunicat prin care să se anunțe acest lucru, acest subiect a fost surprinzător de puțin discutat. în schimb, reuniunea a degenerat curând într-un schimb de replici tăioase, în cursul căreia Iliescu și-a petrecut majoritatea timpului la telefon, iar ceilalți au profitat de ocazie pentru a se pune la curent cu noutățile zilei, Roman povestindu-le lui Gușă și Militam, spre vădita lor surpriză, cum a scăpat Ceaușescu.

Ca și anterioara sa apariție televizată, principala declarație făcută de Iliescu la această reuniune a fost confuză, fără o viziune clară. Părea să aibă îndoieli chiar asupra scopului adunării — de a resuscita vechiul regim sau de a crea unul nou — de vreme ce, la un moment dat, s-a referit, în mod contradictoriu, la restmcturarea unui nou mecanism al puterii. Spre deosebire de mulțimea din stradă, Iliescu nu a vorbit despre „o revoluție", ci despre „schimbare" și „transformare"[51]. Se pare că viziunea sa avea surprinzător de puține idei concrete dincolo de reinstaurarea ordinii și angajamentul de a asigura aprovizionarea cu elementele de absolută necesitate. Acest lucm era evident nu doar în termeni ideologici, ci și din aparenta sa neputiță de a sesiza nevoia de a prezenta un program de viitor înălțător care ar fi câștigat susținerea mulțimii de afară și, totodată, ar fi galvanizat națiunea în așteptare. Unii dintre cei prezenți se pare că au sesizat deficiențele unei asemenea abordări; de exemplu, Bârlădeanu a susținut că orice comunicat trebuie să amintească de asigurarea nevoilor populației și de evoluția către democrație. Idei similare fuseseră enunțate, mai devreme, de Bmcan, la televiziune, când a afirmat că principala problemă cu care se confrunta România era trecerea de la dictatură la democrație. Atunci, el a pledat pentm formarea în toate orașele a unor comitete de „oameni de bine", nepătați în perioada ceaușistă, și pentm alcătuirea unui guvern provizoriu care să conducă țara până când vor putea fi organizate alegeri libere[52]. Dar, la adu-

[51] *România liberă,* mai 10-12, 1990.
[52] Televiziunea Română (1990), 43-44.

narea respectivă a adăugat doar foarte puține, iar Iliescu se pare că s-a inspirat din altă parte, cerând insistent să fie găsit Mazilu.

După toate aparențele, noii lideri au fost depășiți de ritmul trepidant al evenimentelor și șovăiau să se adapteze la dinamica revoltei populare. Doar Militam, într-un necizelat stil militar, pare să fi menționat un scop ceva mai clar. Când s-a adus în discuție relația care trebuia să existe între orice nouă organizație și stat, el a susținut cu tărie că, după modelul anterior al PCR, „Consiliul Salvării Naționale este un organ de partid și de stat"[53]. Aici el a fost susținut de Iliescu, care l-a redus la tăcere pe Roman atunci când acesta a vorbit despre separarea puterilor. Apămseră deja primele semne ale unor disensiuni care, în lunile următoare, aveu să se consolideze ca liniile de ruptură ale unui conflict mai serios; lucm care a ieșit din nou în evidență atunci când Roman a declarat că noile entități trebuiau să aibă o singură conducere, pe Iliescu, iar ideea sa a fost contrazisă de Bmcan, care a fost în favoarea unei conduceri colective. Dar cea mai semnificativă parte a discuției a fost dezbaterea înfierbântată legată de numele noii organizații. Iliescu folosise la televiziune numele de „Comitetul Salvării Naționale", dar la adunarea aceea o voce anonimă a obiectat că „salvare nu este bine (pentm că)... se leagă de o lovitură de stat". Calm, Iliescu a replicat că „democrația este a tuturor", dar a fost din nou întrebat „ce înseamnă salvare?". După aceea, cineva a afirmat cu franchețe că „se creează o stare de panică atunci când spui salvare"[54]. Roman a menționat că el vorbise în numele „Frontului Unității Populare", denumire respinsă de Bmcan. Alte voci au intervenit în dialog, opinând că trebuia introdus cuvântul „democrație", la care Roman a atras corect atenția că folosirea denumirii de „Front Democratic" nu era posibilă deorece aceasta fusese utilizată în trecut. Dezbaterea a fost întremptă atunci când Militam a venit cu ideea că noua structură trebuia să se intituleze „Frontul Salvării Naționale", pentm că această organizație

» Pitulescu *et al.* (1998), 245.
54 Rateș(1991), 54-55.

„exista de șase luni". Apoi, Iliescu a întrebat ce denumire se folosea la Timișoara și după ce Roman i-a spus că aceasta era „Frontul Unității Democrației Socialiste", a început să mediteze la cuvintele „democratic și socialist". Roman a susținut însă că termenul „socialist" era inacceptabil, iar dezbaterea s-a încheiat, Iliescu afirmând că era nevoie de mai mult timp pentru a cântări aceste aspecte. Reuniunea s-a încheiat brusc, în jurul orei 18.15, când Nicolaescu a intrat grăbit în încăpere anunțându-i precipitat că trebuiau să părăsească edificiul care era minat. El a îndemnat noua conducere să se disperseze; majoritatea participanților la adunare s-au întors la Televiziune, unde și-au stabilit cartierul general, la etajul 11.

Hotărându-se să evite termenul „partid", FSN urma, la prima vedere, exemplul organizațiilor similare din alte părți ale Europei de est, precum Forumul Civic din Cehoslovacia, Noul Forum din Germania de Est și Uniunea Forțelor Democrate din Bulgaria. De fapt, nu numai în București, ci și în alte părți din România, în timpul revoluției au apărut diferite organizații care conțineau în numele lor cuvântul „front". După cum s-a menționat deja, la Timișoara, Fortuna își denumise organizația „Frontul Democratic Român", nume care fusese folosit și la Arad. La Iași, eșuata demonstrație din 14 decembrie fusese convocată în numele „Frontului Popular Român", la Brașov a apărut pentru scurt timp „Frontul Renașterii Naționale", iar la Alba Iulia, „Frontul Libertății Patriotice"[55]. în 1989, restul Europei de Est poate să fi abandonat termenul de „front", considerat drept contaminat de perioada comunistă, dar în România și în mai multe state desprinse din fosta Uniune Sovietică, printre care și Moldova, încă mai avea legitimitate. Poate că alegerea numelui de FSN a fost influențată de dorința de a crea un viitor consens politic, în care confruntările politice să fie cât mai mici. Dar, cu acest nume care avea semnificații cvasimesianice, spre deosebire de denumirile noilor forumuri cetățenești din celelalte țări est-europene care promiteau o renaștere a elementului

Pitulescu *et al.* (1998), 50; Neacșu (c!999).

civic, FSN sugera un singur scop, care nu prea lăsa loc pentru negociere și compromis[56]. Legat de titulatură, cea mai apropiată de FSN era, în istoria românească, cea de Front Democratic Național, o alianță fictivă de partide alcătuită în 1944 și prin intermediul căreia comuniștii au preluat puterea; după 1989, denumirea avea să-și sporească renumele infam prin folosirea sa de către un grup de ofițeri ruși, foști comuniști și ultranaționaliști, care a fost inițial interzis de președintele Boris Elțîn în octombrie 1992[57].

Până la urmă, programul FSN a fost prezentat națiunii la 22 decembrie, ora 23.35, când Iliescu a apărut din nou la televizor, în linii mari, semăna izbitor cu declarația făcută mai devreme de Mazilu din balconul Comitetului Central, așa încât se poate presupune că a fost elaborată în mare măsură de acesta, deși unele modificări au fost aduse de Brucan și apoi de Iliescu, într-o lungă ședință desfășurată la sediul Televiziunii[58]. Cele mai importante schimbări au constat în introducerea unui pasaj în care se afirma necesitatea ca România să-și respecte obligațiile asumate în cadrul Tratatului de la Varșovia și în înlocuirea numelui de „Forum Civic național" cu acela de „Frontul Salvării Naționale"[59]. Deși programul ocolea cuvântul,revoluție", amploarea transformărilor pe care le preconiza era mult mai mare decât cea din declarațiile vagi făcute anterior de Iliescu. De remarcat că nenorocirile trecute nu mai erau atribuite exceselor lui Ceaușescu, ci „tiraniei totalitare". După ce a adus un omagiu spiritului de sacrificiu al tinerilor, „care, cu sângele lor, ne-au redat sentimentul de demnitate națională", Iliescu a prezentat poporului o viziune care părea să implice în cel mai bun caz o evoluție fermă, vorbind despre trecerea tuturor funcțiilor statului în sarcina CFSN și despre faptul că ministerele și

[56] Fischer (1992), 53.

[57] Slater (September 24, 1993), 1-6; *Independent,* October 28, 1992, 10.

« Mazilu (1999), 282-283.

59 Brucan (1993), 173-174.

organismele centrale urmau să funcționeze, pentru moment, în forma lor de atunci. într-o formulare care a subliniat obiectivele abstracte mai degrabă decât un proces, Iliescu a anunțat că obiectivul FSN era acela de a instaura democrația, libertatea și demnitatea poporului român și, în acest scop noul organism va cuprinde „toate forțele sănătoase" din țară, precum și pe cei care „s-au ridicat cu curaj pentru a apăra libertatea și demnitatea în anii totalitarismului". în mod frapant, nu a făcut, practic, nici o mențiune asupra situației Securității, exceptând precizarea că înaltul Comitet Militar — însărcinat cu coordonarea activităților armatei și a Ministerului de Interne — urma să fie subordonat CFSN.

Programul conținea 11 puncte. 1. Abandonarea sistemului partidului unic în favoarea unui sistem de guvernare democratic și pluralist. 2. Organizarea de alegeri libere, în aprilie 1990. 3. Separarea puterilor legislativă, executivă și judecătorească; toate mandatele politice puteau fi deținute doar o dată, maximum de două ori. 4. Restructurarea economiei pe baza criteriilor de eficiență și eficacitate. Eliminarea conducerii centralizate a economiei, bazată pe metode administrativ-birocratice și promovarea liberei inițiative și a competenței în conducerea tuturor sectoarelor economice. 5. Restructurarea agriculturii, acordându-se o atenție sporită producției țărănești la scară redusă. Oprirea distrugerii satelor. 6. Reorganizarea învățământului în conformitate cu cerințele actuale și eliminarea dogmelor ideologice. Dezvoltarea culturii naționale pe o nouă bază. Trecerea presei, radioului și televiziunii din mâinile unei familii despotice în mâinile poporului. 7. Asigurarea drepturilor și libertăților minorităților naționale și garantarea unei depline egalități a acestora cu etnicii români. 8. Reorganizarea comerțului României, având ca prim scop satisfacerea necesităților interne. în acest scop, se prevedea sistarea exporturilor de alimente și reducerea exporturilor de produse petroliere, asigurându-se furnizarea de energie către populație. 9. Aplicarea unei politici externe bazate pe principiile bunei vecinătăți, a prieteniei și păcii, cu integrarea României în procesul de construire a Europei unite

și a unei case comune pentru toți locuitorii continentului. Asumarea tuturor obligațiilor internaționale, în special cele decurgând din Tratatul de la Varșovia. 10. Subordonarea întregii politici interne și externe nevoii și intereselor dezvoltării „individului", asigurându-se totala respectare a drepturilor și libertăților omului, inclusiv libertatea de mișcare. 11. Organizându-se în FSN, noii lideri își reliefau angajamentul de a face tot ce le stătea în putință pentru a reinstaura societatea civilă în România și pentru a garanta triumful democrației, libertății și demnității pentru toți cetățenii țării[60].

După prezentarea acestui manifest, Iliescu a dat citire listei membrilor CFSN[61]. Primele au fost rostite numele unor disidenți proeminenți, printre care Doina Cornea, Ana Blandiana, Dan Deșliu, Mircea Dinescu și László Tókés. Mulți dintre ei nici nu fuseseră contactați de FSN și, deși Iliescu a declarat că aceste bine cunoscute personalități au fost trecute pe listă pentru că au dat dovadă de spirit de sacrificiu în timpul tiraniei, ulterior au apărut acuzații conform cărora disidenții nu au fost folosiți decât ca un paravan în spatele căruia se afla adevărata conducere a regimului[62]. Pe lângă un grup de ofițeri activi care

[60] BBC EE/0648, B/8, December 28, 1989.

[61] Componența primului CFSN, în ordinea în care s-a făcut anunțul: Doina Cornea, Ana Blandiana, Mircea Dinescu, Lâszlo Tokes, Dumitru Mazilu, Dan Deșliu, gen. Ștefan Gușă, gen. Victor Stănculescu, Aurel Dragoș Munteanu, Corneliu Mănescu, Alexandru Bârlădeanu, Silviu Brucan, Petre Roman, Ion Caramitru, Sergiu Nicolaescu, Mihai Montanu, Mihai Ispas, Gelu Voican Voiculescu, Dan Marțian, cpt. Mihai Lupoi, gen. Gheorghe Voinea, cpt. Emil Dumitrescu, Vasile Neacșa, Cristina Ciontu, Marian Baciu, Bogdan Teodoriu, Eugenia Iorga, Paul Negroțiu, Gheorghe Manole, Cazimir lonescu, Adrian Sârbu, Constantin Cârgan, Geza Domokos, Magdalena lonescu, Marian Mierlă, Constantin Ivanovici, Ovidiu Vlad, Valeriu Bucurescu și Ion Iliescu. *Monitorul Oficial al României,* 1:1, 22 decembrie 1989, 2.

[52] S-a sugerat că, la fel ca și principalul program al Frontului, această listă era și ea rezultatul fuziunii cu o alta, redactată mai devreme, în cursul aceleiași după-amiezi; pentru Forumul Cetățenesc al lui Mazilu cu cele ale lui Iliescu, axate pe FSN, a se vedea Neacșu (c. 1999).

fuseseră în mod deschis de partea revoluției, în centrul noului regim se găsea și un grup de foști membri ai PCR care căzuseră în dizgrația lui Ceaușescu, precum Iliescu, Brucan, Bârlădeanu și Marțian. în seara zilei de 22 decembrie, limitele noii conduceri erau în linii mari fixate. în următoarele luni, acea listă a cunoscut modificări — cu nume adăugate sau eliminate —, dar mulți dintre cei care aveau să conducă România în următorii ani erau deja în funcție. în mai puțin de 12 ore, s-a decis succesiunea politică, însă noii lideri încă mai trebuiau să reinstaureze controlul asupra forțelor dezlănțuite de revoluție, sarcină ce se va dovedi mult mai dificilă și mai îndelungată decât se așteptaseră ei.

Scufundarea în anarhie

După prăbușirea vechiului regim în dimineața zilei de 22 decembrie, era post-ceaușistă din România a început într-o pace relativă, cu excepția clară a Sibiului. în mare măsură, eforturile conducerii militare au fost încununate de succes și, în cele mai multe orașe, armata a început să-și retragă unitățile în cazărmi. Dar ieșirea militarilor din scenă a creat un vid de putere critic deoarece, după cum s-a văzut în după-amiaza zilei de 22 decembrie, revoluția eliberase pasiuni și forțe ce depășeau așteptările noilor conducători. După ani de amorțeală, românii, plini de energie și eliberați de constrângerile obișnuite, au început să joace un rol activ în desfășurarea evenimentelor. Motivele care îi animau erau diferite. în cazul multora nu era vorba decât despre pură curiozitate sau dorință de a lua parte la asemenea evenimente istorice. Exista, de asemenea, dorința națiunii — atât la nivelul indivizilor, cât și a ansamblului societății — de a șterge vechile umilințe prin gloria revoluției, ceea ce Iliescu numise „restaurarea demnității naționale". Totuși, pentru o minoritate semnificativă contau mult motivații de altă natură. Unii au încercat să-și acopere vechi fărădelegi și să devină parte a noului proces politic, în timp ce mulți alții pur și simplu au

profitat de haosul creat pentru a dobândi recompense materiale pentru anii de suferință și sărăcie îndurați. Cea mai clară manieră de a dovedi atașamentul față de revoluție consta în a se alătura uriașei mulțimi de pe străzi. Mulți au făcut acest gest spontan, iar alții încurajați de constantele apeluri lansate locuitorilor capitalei la radio și televiziune, de-a lungul întregii zile de 22 decembrie, pentru a forma „ziduri vii" care să apere centrele vitale ale revoluției[63]. Apărătorii revoluției nu au venit însă numai din București, ci și din restul țării; la radio erau difuzate declarații ale unor tineri sosiți din județele Bihor, Galați sau Râmnicu Vâlcea[64]. Ajunși în principala gară din București, Gara de Nord, ei și-au ales propriii lideri și, înainte de a se avânta în luptă, s-au grupat în funcție de județul din care proveneau.

Din rândul mulțimii de pe străzi, unii au simțit nevoia să ia parte la acțiuni mai directe de sprijinire a revoluției. La numai câteva ore după fuga lui Ceaușescu și se pare că înainte de reluarea împușcăturilor, pe calea Dorobanți fusese ridicată o baricadă. Dând curs apelurilor de la radio și televiziune care îndemnau șoferii de camioane să blocheze drumurile cu vehiculele lor, la începutul serii existau știri despre 6-8 asemenea bariere ridicate între centrul orașului și sediul Televiziunii[65]. Pe măsură ce revoluția progresa și creștea amenințarea teroristă, baricadele s-au înmulțit rapid, și nu doar în București, ci și în restul țării. Controalele repetate care se făceau la aceste bariere nu făceau decât să crească atmosfera de suspiciune în baza căreia fuseseră înălțate. Se întâmpla ca o mașină să fie verificată de două sau trei ori pe o lungime de numai 200 de metri, întreg acest exercițiu având un aer de totală irealitate, după cum a observat un jurnalist de la *The Times* într-un oraș din provincie. „în Slatina, ca și în multe alte orașe, din haosul inițial a apărut o periculoasă situație suprarealistă. Tineri, deveniți prin propria lor decizie apărători ai revoluției, poartă pe

« Sârcă(1998), 228-229.
<* *Ibid.,* 107.
[65] *Ibid.,* 81-82, 91; Televiziunea Română (1990), 134, 153, 173.

revere «ecusoane» scrise de mână, și se agită controlând actele unor oameni pe care îi cunosc de-o viață și verifică atent sacoșa cu cumpărături a câte unui fost profesor. Acționează alături, dar nu chiar la ordinele câtorva soldați — poate cu numai un an mai mari decât ei —, care, uneori, îi consideră un motiv de enervare."[66] Mulți dintre cei care nu avuseseră nici o putere dobândiseră un sentiment de putere grație acestor baricade. Dar instituirea acestor puncte de control a dus și la numeroase tragedii produse din cauza unor confuzii de identitate, a nesupunerii la ordinul de oprire și a nenumăratelor întreruperi în comunicațiile dintre diferiții apărători ai revoluției; multe mașini au fost ciuruite de gloanțe și mai multe persoane au fost omorâte în întreaga țară.[67]

Destrămarea ordinii a adus pe scenă și multe ispite josnice, întrucât, ca și în cazul altor revoluții, pe lângă eroismul de necontestat, revoluția română a avut și partea ei întunecată, cu acte de vandalism și de tâlhărie. Puse adesea pe seama țiganilor, majoritatea acestor incidente nu au fost raportate, cu toate că amploarea lor se putea deduce din constantele apeluri la sistarea difuzării unor asemenea acte la radio și televiziune[68]. în după-amiaza zilei de 22 decembrie, reședința lui Ceaușescu din nordul Bucureștiului a fost „vizitată" de mulți și prădată, iar în prima sa apariție televizată, Iliescu s-a referit direct la distrugerea de magazine[69]. A doua zi, tot la televiziune, și Gușă a invitat populația că „acționeze împotriva celor care încearcă să ne destabilizeze și care sparg magazinele"[70]. Și mai alarmante pentru noii conducători erau veștile despre mulțimile care intrau în

[66] *The Times,* December 30, 1989, 10. Pentru relatări similare a se vedea *Daily Telegraph,* December 27, 1989, 3; *The Times,* December 26, 1989, 6; *Independent,* December 27, 1989, 1.

[67] A se vedea nenumăratele exemple din Codrescu *et al.* (1998); also *Washington Post,* December 27, 1989.

[68] A se vedea, de exemplu, Sârcă (1998), 92-93, 180, 184, 189, 222.

[69] Televiziunea Română (1990), 46; *România liberă,* 10-12 mai 1990; Scurtul *al.* (1990), 47.

[70] BBC EE/0648, B/10, December 28,1989. Sârcă (1998), 197-198.

birourile guvernului, furau dosare și ardeau documente. Până și la 27 decembrie, un corespondent occidental scria: „într-atât de mare este starea de anarhie din capitală încât, în pofida prezenței armatei, la numai câțiva metri depărtare, hoții pătrund încă în clădirile guvernamentale abadonate acum."[71]

în paralel cu atacul proprietății de stat, în perioada revoluției s-au produs și o serie de atacuri violente asupra unor persoane legate de vechiul regim. Așa se face că, la 24 decembrie, noul regim cerea — tot prin radio și televiziune — „cetățenilor sau grupurilor de cetățeni care au făcut uz de armă pentru răzbunări absurde" să se oprească deoarece „aceste excese au atins proporții alarmante"[72]. Multe dintre aceste apeluri — inclusiv cele radiotelevizate la 28 decembrie 1989 și la 8 ianuarie 1990 — aveau legătură cu acțiuni îndreptate împotriva unor ofițeri de securitate și miliție, iar pe măsură ce revoluția continua, tot mai mulți jurnaliști occidentali au relatat despre întâmplări similare; unul dintre acești ziariști abia a scăpat, el însuși, să nu fie linșat[73]. Unul dintre jurnaliști a văzut un bărbat împușcat în cap cu propriul lui revolver, în timp ce alții au relatat despre suspecți dați jos din mașinile lor și omorâți în bătaie. Un alt jurnalist a descris o scenă văzută de el în care un membru al Securității era acuzat de o mulțime furioasă. Fără a ține cont de faptul că omul susținea că este nevinovat, mulțimea îi cerea moartea și a fost executat sumar cu două împușcături în cap[74].

[71] *Independent,* December 27, 1989, 1.

[72] BBC EE/0649, B/3, December 29, 1989; a se vedea și comunicatul CFSN citit de Măgureanu în aceeași zi, BBC EE/0648, B/13, December 28, 1989.

[73] Pentru asemenea relatări, a se vedea *Independent,* December 27, 1989,21; *Times,* December 26, 1989, 1; *Guardian,* January 12,1990, 23. Postul de radio a făcut apel la 28 decembrie la evitarea atacurilor de răzbunare, iar un nou apel a fost difuzat pe 8 ianuarie 1990; a se vedea BBC ERE/0650, B/11, December 30, 1989; and BBC EE/0658, B/11, January 10, 1990. Pentru relatări despre continuarea atacurilor de răzbunare a se vedea *The Times,* January 10, 1989, 6.

[74] *Sunday Telegraph,* December 24, 1989, 1; *Independent,* December 29, 1989, 8; au relatat că vreo zece ofițeri de Securitate „mai răi decât

Chiar și după oprirea luptelor, au continuat să apară relatări despre șefi locali ai Securității, bătuți și omorâți în provincie, așa încât, la 6 ianuarie, Mazilu s-a văzut obligat să lanseze, pe prima pagină a ziarului *România libera* un apel la încetarea vendetelor și a denunțurilor anonime[75]. Faptul că foști securiști sau persoane suspectate de a fi teroriști ar fi căzut victime violenței mulțimii în timpul revoluției continuă să rămână foarte controversat, iar detaliile unor asemenea evenimente sunt, explicabil probabil, greu de coroborat. Pe lângă relatările menționate anterior, indiciile că un suspect de terorism a fost linșat la Brăila de o mulțime furioasă au fost evocate într-un proces în 1993; dar și elementele din jurul acestui caz sunt greu de lămurit[76].

Intr-o analiză a mersului revoluției după căderea lui Ceaușescu, haosul și dezordinea — reflectate de multe ori în amintirile martorilor oculari — trebuie scoase în evidență. Violența care a cuprins România în acele zile poate fi înțeleasă doar în contextul atmosferei de exaltare, amestecată cu frică, suspiciune și încărcată de zvonuri, al dizolvării totale a controlului social și politic, care a dus la erodarea tuturor barierelor de comportament. In acea atmosferă de anarhie, prima sarcină a noii conduceri era restabilirea ordinii publice. După fuga lui Ceaușescu, a fost anulat ordinul ce fusese dat de Ilie Ceaușescu, în cursul dimineții, de la Ministerul Apărării, prin care tuturor unităților militare li se cerea să ia toate măsurile pentru aplicarea stării de necesitate și să îndeplinească doar ordinele date de

niște monștri" au fost linșați la Sibiu. Simpson (1992), 260-261; furnizează, de asemenea, mărturii oculare referitoare la uciderea ilegală a unui presupus terorist când s-a descoperit că avea asupra lui documente ale Securității. *The Times,* December 26,1989, 6, publică o relatare din partea unui ziarist român de la un jurnal local referitoare la cazul unui bolnav mintal împușcat cu sânge rece. Cea mai cunoscută victimă a acțiunilor de răzbunare a fost Nicu Ceaușescu, care a fost lovit atunci când a fost adus la sediul televiziunii la 22 decembrie; a se vedea Nicolaescu (1999), 210.

[75] *New York Times,* January 2, 1990, A12; *România liberă,* 6 ianuarie 1990, 1.

[76] *Adevărul,\9* noiembrie 1993, 2.

comandantul suprem, fratele său, Nicolae. Acest ordin a fost înlocuit de un altul care cerea tuturor forțelor armate să reintre în cazărmi cât mai repede și să ocupe poziții pentru apărarea unităților militare. Puțin mai târziu, acest ordin a fost anulat de generalul Stănculescu, care a cerut comandanților să aibă în vedere apărarea obiectivelor strategice în colaborare cu autoritățile locale, dar să nu deschidă focul decât dacă s-ar fi tras asupra lor; un ordin care, prin el însuși, presupune că acest lucru s-ar fi putut petrece[77]. Ca urmare, în după-amiaza zilei de 22 decembrie, unitățile de armată au părăsit din nou cazărmile. Când s-a lăsat întunericul, între orele 17.00 și 18.00, militarii erau deja în dispozitiv de apărare la sediul Radioului și al Televiziunii și în alte locații importante din București, printre care clădirea Comitetului Central, Banca Națională și aeroporturile Băneasa și Otopeni.

Intenția noilor conducători de a reinstaura ordinea a fost serios stânjenită de deficiențele forțelor militare. Armata nu avea nici echipamentul adecvat și nici instruirea necesară unei asemenea sarcini și nici nu voia să-și asume vreo acțiune care ar fi putut pune în pericol statutul pe care tocmai îl dobândise, de apărător al poporului; excludea, prin urmare, orice posibilitate de a acționa la ordinul autorităților împotriva poporului. Forțele de securitate au fost repede puse sub controlul armatei, în timp ce Miliția — obiect al sfidării populare și a nenumărate glume referitoare la prostia milițienilor — a fost pusă într-o situație imposibilă: i s-a comandat să mențină ordinea într-un context în care, dacă ar fi întreprins vreo acțiune decisivă, risca să fie catalogată drept forță contrarevoluționară. Mai mulți milițieni au cunoscut, se pare, răzbunarea mulțimii, în numeroase orașe

[77] Codrescu *et al.* (1998), 156-157. Confuzia a fost întreținută și de faptul că complexitatea sistemului de comandă făcea ca ordinele să fie recepționate în diferite unități în momente diferite. Ordinul lui Ilie Ceaușescu a fost primit la Brăila la 12.15, iar la Brașov abia la 14.30, în vreme ce ordinul lui Stănculescu a ajuns la Brăila la ora 14.00, iar la Buzău abia la 17.45. Vezi Nicolaescu (1999) pentru aceste ore.

și sate posturile de miliție fiind ocupate după fuga lui Ceaușescu. Clădirile au fost luate în stăpânire de mulțime din entuziasm revoluționar, dar, uneori, și din dorința de răzbunare, ca în cazurile deja menționate din Banat și Transilvania. Alteori, la bază a stat doar dorința de a-i elibera pe cei arestați, după cum se spune că s-ar fi întâmplat la Târgoviște[78]. Pătate de asocierea cu regimul anterior, forțele de ordine nu erau capabile — din diverse motive — să acționeze efectiv pentru reinstaurarea ordinii, dar după ce s-a lăsat noaptea, la 22 decembrie, au găsit un nou obiectiv. Din cauza haosului, a apărut un inamic împotriva căruia să lupte.

Apare un inamic

După fuga lui Ceaușescu, pe străzile Bucureștiului, sentimentul de triumf a fost întreținut de însăși densitatea mulțimii, dar în fluxul și refluxul său se ascundeau temeri ascunse, iar uriașa masă de oameni avea o stare de spirit schimbătoare, influențată de zvonuri. Nu erau clare nici dimensiunile victoriei. Ceaușescu fugise, dar unde? Putea fi el răsturnat atât de ușor? Cum era posibil ca un regim atât de puternic, care ținuse un întreg popor scufundat în mizerie așa mult timp, să nu aibă o reacție puternică? Ce se întâmplase cu temuta Securitate? Bucureștiul era un amestec nebun, în care zvonurile se răspândeau ușor nu numai în mulțime, ci și în mintea unor comandanți militari care trecuseră de partea revoluției. Generalul Chițac, unul dintre primii care a apărut la Televiziune, a avertizat unitățile militare care se retrăgeau să fie vigilente și să fie pregătite a riposta decisiv în cazul în care noua orientare politică socialist democratică a țării ar fi fost în pericol[79]. Acest anunț, ca și altele difuzate la radio sau televiziune, a exacerbat nervozitatea și așa în creștere. O încercare inabilă de a opri răspândirea zvo-

[78] Nicolaescu (1999), 440.

[79] Televiziunea Română (1990), 35.

nurilor nu a dus decât la un avertisment total contraproductiv că Securitatea ar manipula istorii exagerate; curând s-a răspândit un zvon, cunoscut deja în Timișoara, potrivit căruia magazinele ar fi fost atacate de ofițeri de Securitate îmbrăcați civil care au acționat ca agenți provocatori. Zvonuri de acest gen s-au extins tot mai mult în după-amiaza zilei de 22 decembrie. S-a spus că Securitatea ar fi aruncat în aer o clădire în care se aflau rezerve de sânge pentru a împiedica tratarea celor răniți în luptele din noaptea precedentă; de asemenea, s-a zvonit că Securitatea ar fi otrăvit apa din Timișoara și Sibiu și, posibil, și din București[80]. Se vorbea și despre amenințări imediate, ca de exemplu despre o coloană înarmată care se îndrepta către o uzină nucleară și către rafinăriile de la Pitești, precum și către un baraj din apropiere. Bucureștenilor li se spunea să fie în alertă pentru a respinge o contralovitură ce urma să fie lansată de șeful Miliției, generalul Nuță[81]. Punctul de vârf al acestor istorii s-a atins la ora 16.10, când Brateș a anunțat în mod dramatic faptul că o coloană de teroriști — care, de fapt era de trupe antiteroriste, adică USLA — se deplasa spre sediul Televiziunii. Câteva minute mai târziu, știrea a fost repetată isteric de un

[80] *Ibid.,* 51. Asigurările conform cărora calitatea apei era în siguranță au fost difuzate după 24 de ore, dar temerile erau atât de mari încât a fost nevoie să fie repetate constant și în zilele următoare.

[81] *Ibid.,* 58, 61. De fapt, Nuță și adjunctul lui Velicu nu au revenit de la Timișoara împreună cu Gușă, ci s-au urcat, mai târziu, în altă cursă TAROM. Printre ceilalți pasageri se numărau Lorin Fortuna și alți revoluționari de la Timișoara. Avionul a aterizat la Arad din cauza vremii nefavorabile, iar pasagerii au fost cazați la hotelurile din oraș. în dimineața următoare, când a fost clar că avionul tot nu putea decola, Nuță și Velicu au luat trenul către București. La Simeria, au fost luați de un microbuz și duși la Deva, iar de acolo au fost preluați de un elicopter, care trebuia să-i transporte la Sibiu. Dar acesta s-a prăbușit în apropiere de Alba Iulia, în seara zilei de 23 decembrie 1989, toate persoanele aflate la bord pierzându-și viața. Se pare că unele focuri de armă au fost trase în acest timp de către paznicii unui rezervor și, posibil, de membrii unei unități militare din vecinătate, dar cauza reală a prăbușirii rămâne necunoscută; a se vedea Nicolaescu (1999), 331-357; Codrescu *et al.* (1998), 371-373.

revoluționar, identificat drept Costin Țugui, în paginile *Revoluției române în direct*. Disperat, el a chemat în ajutor populația: „Ajutați-ne, ajutați-ne, să ne apere armata, să ne apere cineva!"[82] Pericolul era imaginar, nu au venit nici un fel de trupe USLA, dar este posibil ca nervozitatea să fi făcut ca unele detașamente ale armatei care veneau să păzească Televiziunea să fie luate drept forțe ostile[83]. Indiferent cum ar fi stat lucrurile, nervii au fost întinși la maximum și în continuare, când, imediat după anunțul respectiv, ecranul televizoarelor a rămas gol aproape o oră. Se pare că de vină a fost supraîncălzirea unor aparate din televiziune, dar cert este că tensiunea a atins un nivel insuportabil. Televiziunea și Radioul s-au hrănit și, la rândul lor, au hrănit prejudecățile populare și au ocupat centrul scenei dramaticelor evenimente; au ajuns să reflecte temerile și suspiciunile întregii țări. Radioul a primit toată ziua apeluri telefonice și a difuzat tot felul de zvonuri și povești, așa cum soseau, fără cea mai mică verificare prealabilă. Dar ambele transfigurau mesajul întrucât Televiziunea și Radioul, ca și armata, deveniseră acum Radioul și Televiziunea poporului; în mod miraculos, din portavocea gri a lui Ceaușescu, ajunseseră purtătorii veștii căderii acestuia. în acest proces, fuseseră eliberate de moștenirea lor de minciuni și deveniseră depozitarele adevărului revoluționar, dotate cu puterea de a transforma ficțiunea în realitate[84]. Conform așteptării populare, trebuia să existe un inamic, iar odată cu lăsarea întunericului, acesta avea să apară.

Când Televiziunea a reînceput să emită, s-a trecut repede la o transmisiune în direct din Piața Palatului, probabil, pentru a prinde momentul în care Iliescu și-a ținut discursul din balconul Comitetului Central. Deja agitată din cauza știrilor despre

[82] Televiziunea Română (1990), 64-65; BBC EE/0647, i, December 23, 1989. Un anunț similar s-a făcut la radio, Sârcă (1998), 187.

[83] Există anumite indicii în acest sens în Televiziunea Română (1990) 144, 146.

[84] Unul dintre primele sondaje de opinie a înregistrat o rată de aprobare a televiziunii de 89%, mai mare chiar decât cea a FSN.

luptele de la Sibiu și despre împiedicarea atacurilor îndreptate contra clădirilor Radioului și Televiziunii, mulțimea a fost alarmată suplimentar de anunțurile prin care oamenilor li se cerea să fie atenți deoarece printre ei se aflau „dușmani... care sustrag arme... și care împușcă"[85]. Nu se cunoaște ora exactă la care s-a produs prima împușcătură, dar relatări despre focuri izolate de armă au apărut în timpul transmisiunii din Piața Palatului, care a început în jurul orei 17.00. Treptat, împușcăturile au devenit mai numeroase și mai pronunțate, iar televiziunea a început să difuzeze imagini cu ferestre găurite de gloanțe. Sursa acestor focuri rămâne necunoscută. Unii demonstranți dispunând de arme, este posibil să fi tras doar din entuziasm revoluționar, dar este posibil și ca acele focuri să fi fost trase în încercarea de a controla mulțimea și de a descuraja jafurile. Cei din balconul Comitetului Central lansau constant apeluri la calm, încercând să explice că era vorba despre gloanțe oarbe menite să descurajeze sau că erau focuri trase de soldați loiali revoluției pentru a deschide încuietorile unor uși pentru care nu aveau chei. La un moment dat, s-a spus chiar că o pușcă furată, care era armată, se descărcase din greșeală, după ce căzuse. Cu toate acestea, pe măsură ce s-a lăsat întunericul, focurile de armă au început cu adevărat, iar anunțul că la subsolul clădirii au fost prinși câțiva „bandiți" sugera că dușmanii noului regim începeau să ia o formă tangibilă.

Inițial, se pare că majoritatea gloanțelor s-au îndreptat asupra fostului palat regal, aflat tot în Piața Palatului, pe latura opusă sediului Comitetului Central. Aripa de nord a palatului adăpostea Muzeul Național de Artă și se pare că mulțimea intrase în clădire în cursul după-amiezii; pe la ora 17.00 Radioul a anunțat că „grupuri iresponsabile forțau ușile", așa încât cetățenii au fost chemați să apere operele de artă „și să nu permită intrarea teroriștilor în clădire"[86]. Exista și teama de hoți, dar, pe măsură ce întunericul devenea mai pătrunzător, o bună parte

« Televiziunea Română (1990), 82.

[86] Sârcă (1998), 82.

din mulțimea din piață se pare că a devenit convinsă de faptul că fostul palat regal fusese ocupat de forțe ostile și, în pofida apelurilor disperate la oprirea împușcăturilor lansate din balconul Comitetului Central, focurile au continuat și chiar au crescut în intensitate. Transmisiunea în direct a lăsat să se vadă atât drama, cât și absurditatea situației, revoluția desfășurându-se în public, în fața unei mulțimi de privitori care ascultau îndemnurile din megafoane. La un moment dat, s-a format chiar un duet nebun: la un megafon, apeluri la încetarea focului, iar la un altul, încercări isterice de a stabili punctele din care trăgeau teroriștii[87]. Pe măsură ce se apropia miezul nopții, Ion Caramitru a reapărut în balcon și a încercat, în zadar, să restabilească ordinea, făcând constant apel la cei din piață să oprească împușcăturile și la toți civilii cu arme să le depoziteze în siguranță în sediul Comitetului Central. Dar cei vizați erau surzi la îndemnurile sale și împușcăturile au continuat. Mulțimea a început să fie străbătută de valuri de teamă, iar vorbitorii de la balcon — simțindu-se la fel de expuși ca și compatrioții lor de la Timișoara, cu câteva zile mai devreme — implorau oamenii să nu părăsească piața. Se pare că mulți au acceptat și au rămas, ziariștii străini prezentând imagini pline de viață ale unor grupuri de cetățeni care stăteau pe loc, refuzau să fugă la adăpost și urmăreau trasoarele care brăzdau cerul nopții. Prin aplauze și urale, îi încurajau pe soldații care orientau mitralierele grele către ferestrele după care se credea că se ascundea inamicul[88]. Pe măsură ce luptele s-au intensificat, tancurile s-au îndreptat, din nou, către centrul Bucureștiului și zgomotul mitralierelor a răsunat iarăși în Piața Universității; focul nu s-a oprit până în zorii zilei următoare[89].

Pe măsură ce se lăsa noaptea, știrile difuzate la Televiziune deveneau din ce în ce mai alarmante; se spunea că situația la

[87] Televiziunea Română (1990), 126.

[88] *Washington Post,* December 23, 1989, A1,A15.

[89] Pentru unele dintre primele relatări realizate de străini, a se vedea *Independent,* December23,1989,1; ibid.,December27,1989,21; *Washington Post,* December 23, 1989, A1, A15; *The Times,* December 23, 1989, 1.

sediul Radioului devenise deosebit de critică, mulțimile fiind chemate cu patetism să meargă să apere această instituție[90]. S-a anunțat că erau atacate și alte obiective: Ministerul Apărării, precum și centralele telefonice din Dorobanți și Rahova. Dar aproape imediat după ce se difuza o asemenea știre, apăreau retractări sau corectări ale informațiilor. Cuibul de teroriști din subsolul Casei Scânteii era, de fapt, un post de comandă al apărării civile, iar centrala telefonică din Dorobanți nu era amenințată[91]. Aceste false alarme nu au făcut decât să adâncească confuzia, sporind impresia de confruntare, pe măsură ce zvonurile s-au extins tot mai mult. Curând, părea că tot Bucureștiul era brăzdat de o rețea, pe mai multe niveluri, de buncăre și tuneluri prin care teroriștii se deplasau cu ușurință, de la o țintă la alta. Părea că acest labirint subteran avea dimensiuni uriașe, cu tuneluri peste tot: legau Comitetul Central cu alte instituții importante din centru, Palatul Cotroceni cu Sala Palatului și Casa Poporului, care era conectată și cu stația de metrou Izvor. Tuneluri existau și la uzinele IMGB. Lista era fără sfârșit[92]. Se făcea apel la sprijinul persoanelor care cunoșteau planul labirintului subteran, în timp ce cetățenii vigilenți erau îndemnați să blocheze intrările și ieșirile acestuia[93]. Dar tunelurile s-au dovedit a fi la fel de vagi ca și oamenii înarmați despre care se spunea că le-ar fi folosit. Sub Comitetul Central existau o serie de buncăre, iar Ceaușescu se pare că elaborase planuri detaliate de evacuare bazate, parțial, pe tuneluri. Zvonurile legate de acestea ajunseseră în Occident chiar înainte de revoluție[94]. Totuși,

[90] BBC EE/0648, B/8, December 28, 1989. Pentru situația asediului Radioului, a se vedea *România liberă,* 7 ianuarie 1994, 7; Sârcă (1998), 81,85, 92, 95-98, 101, 194-195.

[9]> Sârcă (1998), 234.

[92] *Ibid.,* 206.

[93] Pentru exemple de ziare care au pus accentul pe dimensiunile rețelei de tuneluri, a se vedea *Washington Post,* December 25, 1989, 38; *The Times,* December 26, 1989, 7.

[94] *Sunday Times,* November ig, 1989, Al 9; pentru planurile lui Ceaușescu, a se vedea *Evenimentul zilei,* 10 iulie 1993, 3.

rămâne sub semnul întrebării în ce măsură era vorba de tuneluri sau de canale de deversare și toate poveștile legate de tunelurile subterane n-au avut decât rolul de a-i ascunde și mai bine pe teroriștii ascunși. Poetul și ziaristul româno-american Andrei Codrescu observa cu sensibilitate că „labirintul subteran de sub picioarele noastre era imaginea exactă a coșmarului pe care dictatorul îl clădise pe pământ pentru poporul său. Stăteam deasupra lui, dar în mintea noastră, încă mai căutam metode pentru a ieși din el"[95]. Dar cea mai corectă apreciere a poveștilor despre tuneluri a fost făcută, probabil, de un poet intervievat de Codrescu. La afirmația acestuia că nu își putea imagina nimic comparabil cu aceste tuneluri în lumea modernă, el a adăugat doar: „Eu pot... mintea românilor după o dictatură de 45 de ani."[96]

Apoi, a fost atacat chiar și sediul Televiziunii. Primele gloanțe izolate par să fi fost trase înjurai orei 20.00, dar, date fiind constantul du-te-vino și dimensiunile complexului, diferitele relatări menționează repere orare diferite. Luptele care au urmat au fost lungi și sângeroase, iar bilanțul lor a fost de 62 de morți, marea majoritate civili. Timp de trei zile, zona a răsunat de zgomotul puștilor, dar luptele nu au fost continue, ci sporadice, cu câteva momente de vârf, urmate de împușcături ocazionale, produse izolat. Postul de televiziune este situat într-una dintre cele mai elegante zone din București; cu multă verdeață, era unul dintre cartierele preferate ale nomenclaturii. Aparținând elitei lui Ceaușescu, vilele de acolo au fost cu ușurință acoperite cu o aură malignă și transformate adesea într-un paradis al teroriștilor numai având în vedere identitatea proprietarilor acelor case. Spre exemplu, s-a spus că din reședința lui Valentin Ceaușescu s-au tras foarte multe gloanțe. Prin urmare, asupra acestor clădiri s-a tras intens cu proiectile grele de pe tanc sau cu alte arme venite în apărarea Televiziunii. Multe dintre vile au fost distruse sau grav avariate, în timp ce sediul Televiziunii a rămas, practic, neatins.

[95] Codrescu (1991), 20-21.
[96] *Ibid.*

Apărătorii revoluției

împotriva inamicului au fost desfășurate diferite tipuri de forțe, în centrul lor aflându-se armata. în timpul demonstrațiilor de la Timișoara, sloganul „Armata e cu noi" a fost pe buzele protestatarilor, iar după răsturnarea lui Ceaușescu a dobândit, în sfârșit, substanță. De la balconul Comitetului Central, generalul Voinea declarase că armata era de partea revoluției și, împreună cu căpitanul Lupoi și un grup de ofițeri importanți din armată, a repetat acest mesaj la teîeviziune. Tema a fost reluată fără încetare pe parcursul zilei, așa încât atunci când Gușă a vorbit, alături de Iliescu, din balconul Comitetului Central și a afirmat că „armata va fi totdeauna cu noi și cu voi" a fost clar că armata devenise un bastion al revoluției, iar comandanții ei, o importantă forță în noua conducere[97].

Când au ocupat noile poziții defensive, militarii erau total nepregătiți pentru situația cu care se confruntau. Mulți dintre cei care trebuiau să apere Televiziunea fuseseră instruiți doar două luni, iar parașutiștii nu efectuaseră nici o săritură din avion[98]. Tinerii recruți — dintre care mulți nu primiseră botezul focului —, dotați cu arme grele, potrivite mai degrabă unei confruntări pe câmp deschis decât unei lupte de gherilă, au fost trimiși într-o zonă urbană intens populată pentru a se opune unei amenințări vagi și intangibile. Înjurai lor mișunau mulțimi de revoluționari civili entuziaști, care cu bunăvoință îi țineau la curent cu toate zvonurile care circulau pe străzi. După izduc-nirea demonstrațiilor de la Timișoara, în multe cazărmi fusese instituită o cenzură totală față de știrile de afară, iar acum tinerii recruți erau expuși unor povești înfricoșătoare despre atacuri iminente din partea unor unități de elită ale Securității, dotate cu armament sofisticat pentru lupte de gherilă, sau provocate de forțe străine neprecizate, care ar fi folosit elicoptere sau arme de atac lansate de pe mare[99].

[97] BBC EE/0648, B/7, December 28, 1989; Televiziunea Română (1990), 84 (sublinierea îmi aparține).
"8 Televiziunea Română (1990), 306.
[99] Codrescu *et al.* (1998), 166-170, 192-199.

într-o asemenea atmosferă, a devenit tot mai greu de făcut distincția între prieteni și dușmani, iar imaginile luate ulterior în care apăreau teroriști care se predau erau, de fapt, fotografii ale unor voluntari care ridicau mâinile pentru a fi lăsați să intre în clădirea Televiziunii. Mulți, inclusiv unii jurnaliști străini, își amintesc riscul pe care îl implica parcurgerea drumului până la intrarea în Televiziune, în fugă, printre trupele cu mâna pe trăgaci; în mod inevitabil, s-au produs accidente[100]. Un martor ocular povestește că, într-o noapte, un ofițer tanchist a observat niște suspecți a fi teroriști în fața unui tanc staționat în curtea Televiziunii. Le-a ordonat să se predea, dar abia au apucat respectivii să iasă cu mâinile ridicate și să facă vreo zece metri, când au fost seceraţi de o mitralieră, care a împușcat și trei sau patru civili care se adăposteau în apropierea gardului care înconjoară clădirea. Deși nu se spune, se poate totuși deduce că mitraliera fusese acționată de apărătorii postului de televiziune[101].

Mai mult, unități precum U.M. 01210, care doar cu o zi înainte fuseseră implicate în luptele din Piața Universității, s-au văzut deodată apărând exact oamenii cu care anterior fuseseră obligați să se bată. Această schimbare bruscă avea nevoie de o motivație, și mulți dintre ei se pare că și-au canalizat entuziasmul către confruntarea cu amenințarea teroristă. în Piața Palatului, un ziarist de la BBC, John Simpson, a ajuns să se certe cu un tanchist al cărui unic motiv de a trage în cupola Bibliotecii Centrale Universitare era că i se păruse a fi o „țintă tentantă". Concluzia lui Simpson a fost că „soldații erau nervoși și înfierbântați și nu primiseră ordine clare în legătură cu ceea ce trebuiau să facă. Armata, slabă și prost instruită, era dornică să-și demonstreze totalul său devotament față de popor. Așa încât și-a folosit uluitoarea sa putere pentru a bombarda clădirile din centrul orașului, indiferent de pagubele pe care le provoca. Zgomotul și distrugerile erau un scop în sine: exprimarea prin semne

[100] Simpson (1992), 264-265.

[101] Televiziunea Română (1990), 157. O altă descriere a acestui incident poate fi găsită în *ibid.,* 142.

vizibile a dorinței intime și vinovate de a face uitat faptul că nu fusese de partea poporului mai devreme. Armata își demonstra astfel angajamentul de a continua să servească poporul. Distrugerea câtorva clădiri era mai puțin importantă decât dobândirea unei noi încrederi publice în loialitatea sa"[102].

Militarilor care au fost deplasați pentru a apăra puncte strategice din București și din alte părți li s-au alăturat trupe de Miliție, Securitate, USLA, gărzi patriotice și chiar marină. Era o veritabilă rețetă pentru instaurarea haosului care avea să dea naștere unui masacru sângeros: comunicațiile între diferitele forțe de ordine au colapsat, iar membrii unor unități s-au împușcat între ei din greșeală. Datele oficiale ale armatei conțin detalii despre multe asemenea incidente. La Brăila, un pluton care ocupa poziții în vecinătatea unor clădiri ale garnizoanei a fost confundat cu un grup de teroriști deghizați. Conform unei surse, acest lucru s-a întâmplat din cauză că unii dintre soldați vorbeau o limbă străină — maghiara. O unitate militară care fusese desfășurată anterior în zonă a deschis focul, omorând cinci soldați și un civil aflat într-o stație de autobuz și rănind alte cinci persoane. La Arad, un soldat care conducea o ambulanță a fost luat drept terorist când a tras ca răspuns către o țintă neprecizată. Trupele care păzeau drumul pe care circula ambulanța au deschis focul, iar ambulanța s-a răsturnat într-un șanț, bilanțul incidentului fiind de un mort și doi răniți. La Buzău, un ofițer, un trăgător și un revoluționar transportau suspecți către garnizoana locală când un detașament de miliție i-a luat drept teroriști, a deschis focul către vehiculul lor omorând ofițerul și trăgătorul și rănind alte trei persoane[103].

Asemenea confuzii nu s-au înregistrat doar la forțele de uscat, în revoluție au fost mobilizate și aparate de luptă, printre care avioane de tip MIG-23 S și elicoptere. La Sibiu, un escadron de 12 elicoptere a efectuat 47 de misiuni în intervalul 22-23

'02 Simpson (1992), 262.

[103] Detalii în Codrescu *et al.* (1998), la pp. 317, 340 și respectiv 306. Pentru incidentul de la Brăila, a se vedea și Alexandru (1998), 77-79.

decembrie. Erau la ordinea zilei zvonurile legate de contracararea unor atacuri aeriene și, în mai multe orașe, primele focuri au fost trase cu arme de apărare antiaeriană împotriva unor ținte localizate prin radar. Și în aceste cazuri au avut loc dese neînțelegeri. S-au înregistrat un număr de incidente, soldate cu morți și răniți, în care din elicoptere s-a tras asupra trupelor de la sol și invers. Majoritatea acestor incidente s-au produs din cauza deficiențelor de comunicare, dar se pare că un rol a jucat și lipsa de precauție. în Caransebeș, doi ofițeri practic s-au rătăcit într-o zonă minată, în timp ce la Hațeg, un soldat a fost rănit de explozia unei grenade aruncate de el[104]. în alte părți, extenuarea provocată de mai multe zile și nopți fără odihnă și-a luat și ea tributul. La Buzău, un ofițer și un membru al gărzilor patriotice au deschis focul cu un pistol mitralieră, omorând patru civili și rănind un altul. După părerea Tribunalului militar, eroarea s-a înregistrat din cauza oboselii, a fricii și a nesiguranței, dar la momentul respectiv se pare că acțiunile sale nu au fost puse la îndoială, din moment ce, opt ore mai târziu, a rănit alți doi civili[105].

Pe primul loc la capitolul confuzii se pare că s-au situat numeroasele unități de gărzi patriotice mobilizate pentru a apăra puncte strategice din întreaga țară. Doar la Televiziune au venit 14 unități diferite, totalizând 300 de oameni'[06]. Doar unele dintre aceste unități acționaseră la ordin; restul, veniseră din proprie inițiativă, răspunzând apelurilor patetice difuzate de Radio și Televiziune[107]. Mulți dintre membrii gărzilor patriotice veniseră fără uniformă, în haine civile, și nu au informat despre sosirea lor nici centrul de comandă de la televiziune, nici comandamentul de care aparțineau. Odată ajunși acolo, se pare că adesea au

i»[4]Codrescuefa/.,354, 375.

[105] *Ibid.,* 305.

[106] Nicolaescu (1999), 192-193.

[107] O relatare a acțiunilor întreprinse la sediul Televiziunii de o unitate de gărzi patriotice se poate găsi în Televiziunea Română (1990), 169-170. Pentru apeluri la mobilizarea gărzilor patriotice, a se vedea Sârcă (1998), 82-83, 85, 92-93.

acționat după cum au crezut de cuviință, efectuând uneori cercetări fără a-i informa pe ceilalți apărători. în dimineața zilei de 23 decembrie, s-a difuzat un apel la o mai bună coordonare între armată și gărzile patriotice[108]. Din nou, se pare că au avut loc multe accidente tragice. Trei civili, înregistrați de armată ca „pretinzând că ar fi dorit să formeze o unitate de gărzi patriotice", s-a strecurat în complexul Televiziunii după un tanc și au deschis focul, omorând cinci parașutiști și rănind grav alți trei[109]. Membrii unei alte unități de gărzi patriotice, conduși — potrivit declarațiilor unui martor — de un bărbat beat, au început să tragă de la etajul unui post de prim ajutor, atrăgând replica soldaților care păzeau Televiziunea. Nu se știe dacă au fost victime, dar membrii acelei unități de gărzi patriotice au refuzat să-și asume vreo responsabilitate în declanșarea incidentului[110]. Acest lucru nu sugerează că vreuna dintre numeroasele unități de gărzi patriotice mobilizate în întreaga țară în acele zile ar fi acționat activ împotriva revoluției, întrucât nu există dovezi serioase care să susțină această idee. Dar se poate spune că entuziasmul membrilor acestor unități, care s-au grăbit să sprijine revoluția, a avut deseori efecte tragice, deoarece prezența lor pe linia de tragere n-a făcut, de multe ori, decât să sporească confuzia. în consecință, mulți dintre cei arestați sub bănuiala de a fi fost teroriști se pare că erau, în realitate, membri ai gărzilor patriotice[111].

Majoritatea celor care au ieșit pe străzi pentru a apăra revoluția au fost civili care au dat curs apelurilor disperate auzite la radio și la televizor. Unii au alcătuit unități ad-hoc de gărzi patriotice, de exemplu la Gara de Nord sau la sediul Radiodifuziunii, unde s-au așezat pe acoperiș și ajuns sub un foc susținut, dar cei mai mulți au continuat să acționeze independent[112].

[108] Neacșu(cl999).

'"'TeleviziuneaRomână(1990), 142,305; Codrescu e/a/. (1998),233.

no Televiziunea Română (1990), 143.

m Dolghin, Lăcustă, Matei, Ștefan și Ursu (1990), 5.

i'[2] Ursu, Dolghin și Lăcustă (1990), 4.

Mulți dintre acești civili nu erau „înarmați" decât cu pietre sau cocteiluri Molotov, dar un număr surprinzător de mare au primit arme, devenind un fel de armată neregulată. în Brașov, s-au distribuit astfel peste 600 de puști[113]. Uneori, se obținea o armă doar prezentând buletinul de identitate sau o legitimație de serviciu. La București, în clădirea Comitetului Central, Gabriel Matei, care se afla acolo când au început împușcăturile — pe la ora 16.30, spune el —, susține că tinerii aflați în clădire au cerut și au primit arme; același lucru s-a întâmplat, se pare, la Televiziune și la Gara de Nord[114]. Nu exista însă o structură oficială de comandă a acestor civili înarmați și, de multe ori, singura cale de a-și afișa loialitatea față de revoluție era purtarea unei banderole pe braț. Mulți erau foarte tineri. în unele părți s-a estimat că jumătate din arme au fost luate de adolescenți; un revoluționar mult mai matur își amintește cum el personal a dezarmat trei băieți care nu păreau să aibă mai mult de 14 ani[115]. Deseori, puștile proveneau din rastelurile gărzilor patriotice situate în sediile de partid sau în întreprinderi. La Brașov, unele dintre arme au fost luate dintr-o cameră situată sub scara principală care ducea la biroul prefectului[116]. Altele proveneau de la Securitate și Miliție, de unde fuseseră luate de mulțime. Unii civili au folosit puștile de vânătoare sau au preluat armele de la soldați răniți sau morți.[117] în timpul revoluției, a existat o strânsă legătură între distribuirea de arme și omoruri. Acolo unde au fost distribuite arme civililor, rata uciderilor a fost mai ridicată și analizele ulterioare au arătat că distribuirea de arme cu atâta libertate a fost o greșeală majoră. Noii lideri erau conștienți chiar atunci de această problemă. în mod constant, la

[113] Nicolaescu (1999), 380.

[114] *România liberă,* 6 ianuarie 1990, 3; Ursu, Dolghin și Lăcustă (1990), 6.

[115] Nicolaescu (1999), 377.

[116] *Ibid.,* 379.

[117] *România liberă,* 25 iulie 1990, 1, 3; *Independent,* December 27 1989, 8.

Radio și Televiziune s-au făcut apeluri la distribuirea cu atenție a puștilor și atât înainte, cât și după s-au depus eforturi pentru recuperarea armelor[118]. în final, s-a stabilit ca predarea armelor să se facă până la data limită de 25 decembrie, cei care nu procedau în consecință riscând să fie „pedepsiți în cel mai aspru mod"[119].

Situația din București corespundea rețetei haosului. Iată cum descria situația fostul președinte al Comisiei senatoriale de anchetă, Valentin Gabrielescu: „Mii de civili erau înarmați la fel ca Armata și Poliția și se aflau sub influența stresului provocat de zvonuri false sau de false pericole din interior sau din afară. Oricine împușca pe oricine, oricine era «terorist». Era un haos. Oricine avea o armă în mână. Armata a tras aproximativ cinci milioane de gloanțe, iar populația, pe cele pe care a putut să pună mâna: la început, au tras de bucurie, apoi împotriva «teroriștilor» și după aceea pentru că erau beți."[120] Imaginea rezultantă este a unei pletore de forțe militare — armată, unități de Securitate, gărzi patriotice și miliție — care, împreună cu indivizi armați sau neînarmați, se amestecau într-un mod total necoordonat. Mulți se aflau sub comandă, dar alții nu, în atare circumstanțe fiind aproape imposibil de identificat cine cu cine era. în această atmosferă de haos și incertitudine și în absența unei comunicări adecvate, se pare că zvonurile și insinuările au triumfat mult prea ușor. Concluzia de netăgăduit este că multe femei și mulți bărbați curajoși care au căzut în apărarea revoluției au fost victimele tragice a ceea ce acum cunoaștem sub numele de „foc prieten". Acestea sunt printre uciderile cele mai inacceptabile și mai cumplite dintr-un război, iar dificultatea de a admite adevărul în asemenea incidente ar putea sta în centrul dilemelor revoluției. Printre primele recunoașteri publice ale unor asemenea greșeli se numără asumarea răspunderii de către SUA pentru distrugerea a două blindate în timpul

[118] A se vedea, de exemplu Särcä (1998), 78, 79.

[119] BBC EE/0648, B/13, December 28, 1989.

[120] *Daily Telegraph,* December 12, 1994, 10.

primului Război din Golf și mărturiile despre bombardarea refugiaților albanezi în timpul campaniei NATO din Kosovo. Anterior, tendința tuturor armatelor era aceea de a acoperi toate detaliile, uneori într-o măsură extraordinară, mult timp după producerea evenimentului respectiv. Un interviu cu Gabrielescu a scos la iveală faptul că președintele comisiei senatoriale de anchetă a ajuns la concluzia că majoritatea celor uciși erau „nevinovați, prinși în schimbul de focuri dintre soldații bolnavi de panică și civilii care trăgeau în «teroriști» imaginari". O analiză a armatei române asupra luptelor de la Televiziune se încheie cu următoarele cuvinte, care, la o privire ulterioară, trebuie apreciate ca având un sâmbure de adevăr: „Nu putem omite că printre cauzele de deces se numără accidente sau greșeli de conducere generate de condițiile specifice ale acțiunii."[121] Până în prezent, Procuratura Militară a admis responsabilitatea armatei pentru 333 de morți și 648 de răniți în timpul luptelor, forțele Ministerului de Interne fiind implicate în uciderea a 63 de persoane și rănirea altor 47[122].

Interpretarea conform căreia multe dintre uciderile din cea de-a doua fază a revoluției au fost tragice erori pare a fi susținută de circumstanțele în care a avut loc cea mai mare pierdere de vieți omenești produsă într-un singur incident, în acele zile. Este vorba despre cele petrecute la aeroportul Otopeni, în dimineața zilei de 23 decembrie, eveniment care, ca multe altele din cursul revoluției, continuă să fie înconjurat de controverse și declarații divergente. Totuși, în linii mari, situația pare să fi fost următoarea: după fuga lui Ceaușescu cu un elicopter care fusese staționat la Otopeni, s-a cerut deplasarea de trupe de întărire la aeroport. Ca urmare a acestei solicitări, în zorii zilei de 23 decembrie, un detașament de soldați de la Școala de ofițeri de rezervă a Securității, încazarmați temporar la școala de Securitate de la Băneasa, s-a deplasat spre aeroport. Puțin înainte de ivirea zorilor, au sosit trei camioane pline cu tineri soldați. Până

[121] *Ibid.;* Televiziunea Română (1990), 306.
[122] *Adevărul, 22* decembrie 1994, 1.

acolo se pare că trecuseră prin mai multe puncte de control, unde fusese verificată legitimitatea misiunii lor. Un ofițer de la ultimul punct de control a urcat chiar în cabina primului camion pentru a escorta convoiul până la clădirea aeroportului. Situația din aeroport era deja tensionată, arme antiaeriene trăgând în ținte ale radarului, în timp ce se vehiculau zvonuri despre apropierea de convoaie ale teroriștilor. în versiunea armatei, camioanele s-au îndepărtat de la ruta prescrisă, deviind pe prima cale de acces la dreapta. Fără a putea comunica prin radio, atunci când vehiculele ajunseseră aproape de clădire, militarii aflați pe poziție de-a lungul drumului au deschis focul[123]. împușcăturile au continuat pentru ceva vreme, iar când au încetat au lăsat în urmă 40 de morți între ocupanții celor trei camioane. Tot atunci, a intrat sub gloanțe și un autobuz care aducea la lucru angajați ai aeroportului; nouă persoane au fost ucise. Ofițerii și ceilalți membri ai trupelor de securitate care au supraviețuit au fost imediat încercuiți și puși sub pază, după care au fost prezentați cu emfază la televizor drept teroriști capturați. A fost difuzată o fotografie macabră, în care trupurile celor uciși erau încărcate cu un escavator pe care era scris „teroriști". Incidentul a făcut obiectul unei anchete detaliate a Procuraturii Militare, care a elaborat un raport, iar la 17 decembrie 1993 a început o acțiune legală împotriva a doi ofițeri care răspundeau de apărarea aeroportului Otopeni în 1989 — colonel Dumitru Drăghin și locotenent-major Ionel Zorilă, precum și împotriva fostului comandant al trupelor de securitate, general-maior Grigore Ghiță. Au fost aduși în fața Secției Militare a Curții Supreme de Justiție, sub acuzația de „omorâre și rănire gravă" și de „neglijență în serviciu legată de organizarea și permanenta coordonare a activități grupurilor din subordinea lor... (și de) decizii eronate și transmitere defectuoasă a ordinelor"[124]. La început, după revoluție, Ghiță a dat vina pe teroriști neidentificați, dar

[123] Codrescu *et al.* (1998), 251-257; *România liberă,* 5 ianuarie, 1990, 2.
[124] BBC EE/1879, B/4, December 23, 1993.

acum se pare că s-a acceptat că întregul episod tragic a fost doar rezultatul unei comunicări defectuoase, în care o parte autoriza deplasarea de trupe la aeroport, iar alții telefonau pentru a avertiza asupra apropierii unor teroriști[125].

In mare parte, confuzia din primele 24 de oare de după fuga lui Ceaușescu poate fi explicată prin lipsa de coordonare dintre forțele armate. Nu existau o comandă unificată și nici un plan de acțiune, iar majoritatea stațiilor radio militare erau fie defecte, fie inutilizabile[126]. Prăbușirea ierarhiilor și a metodelor de comandă tradiționale a fost evidentă, folosindu-se televiziunea pentru a da ordine. La un moment dat, un prezentator a ajuns chiar să afirme pe post că: „O unitate militară așteaptă ordine... De la cine așteaptă ordine? Acum ordinele sunt date de popor. La arme."[127] Imediat după fuga lui Ceaușescu, Militam a apărut la televiziune și a adresat un apel dramatic armatei și trupelor Ministemlui de Interne să „oprească măcelul" și să se reîntoarcă în cazărmi[128]. El s-a adresat personal, pe nume, mai multor înalți comandanți, cu notabila excepție a lui Stănculescu. Mai târziu, în cursul aceleiași zile, și Dumitrescu, în numele lui Gușă, a folosit aceeași metodă pentm a ordona unităților din jurul Bucureștiului să apere instalațiile-cheie. Dar, la 23 decembrie, pe la ora 12.20, Gușă îi telefona lui Dumitrescu pentm a-i cere să nu mai dea ordine în numele său la televizor deoarece destabilizează țara[129].

în orele care au urmat fugii lui Ceaușescu, au luat naștere trei centre de comunicare diferite, fiecare încercând, se pare, să influențeze cursul revoluției. Generalii Gușă și Vlad, ultimul comandant al Securității, împreună cu colonelul Pârcălăbescu,

[125] *România liberă,* 5 ianuarie 1990, 2.

[126] Nicolaescu (1999), 173.

[127] Neacșu (c 1999).

[128] Televiziunea Română (1990), 38-39; BBC EE/0649, B/2, December29, 1989.

[129] Televiziunea Română (1990), 119; Sârcă (1998), 195 și, mai ales, 230.

de la gărzile patriotice, își fixaseră sediul în clădirea Comitetului Central al PCR[130]. Gușă a stat la acel post de comandă până in dimineața de 23 decembrie, iar Vlad până în seara aceleiași zile. în acest timp, conducerea politică a FSN și unii generali de rezervă au stat la sediul Televiziunii până în dimineața zilei de 23 decembrie. După aceea, s-au mutat la Ministeml Apărării, unde o serie de generali, inclusiv Stănculescu și Chițac, stătuseră, se pare, în tot acel interval. Ulterior, atât Stănculescu, cât și Gușă au admis că fragmentarea conducerii a fost o gravă greșeală[131]. Abia după ce aceste trei grupuri s-au reunit la Ministerul Apărării, la 23 decembrie, și după ce s-a restabilit coordonarea între diferitele conduceri, situația militară a fost readusă, treptat, sub control. Un indiciu al detensionării a fost și mutarea conducerii politice de la Ministeml Apărării la vechiul Minister de Externe, în ziua de Crăciun. Fragmentarea centrelor de comandă nu a fost o problemă doar în capitală, ci s-a petrecut și în alte părți. La Brăila, au existat, fără să coopereze între ele, trei centre de comandă, iar la Sibiu s-a stabilit o comandă unică abia la 25 decembrie[132].

Execuția cuplului Ceaușescu

La sfârșitul anilor '80, din poziția sa avantajoasă de outsider al regimului, Bmcan și, poate, și unii dintre ceilalți conducători ai Frontului, ajunseseră la concluzia că politica lui Ceaușescu urmărea în primul rând creșterea puterii acestuia și a Securității pe seama partidului[133]. Pe baza acestei analize, poate că nu a fost tocmai o coincidență faptul că, în seara zilei de 24 decembrie,

[130] Această clădire era deja bine dotată din punct de vedere al comunicațiilor, dar, din ordinul lui Milea, la 21 decembrie, a primit echipamente suplimentare; *Adevărul,* 25 mai 1992, 2.

131 Codrescu *etal,* (1998), 206.

1[32] Pitulescu *et al.* (1998), 413; Codrescu *et al.* (1998), 271-272.

[133] Silviu Brucan intervievat în *Financial Times,* December 29, 1989, 11.

când se pregătea să stabilească o nouă structură de putere, noul regim a procedat, simultan, la îndepărtarea a ceea ce considera drept pilonii vechiului regim: cuplul Ceaușescu și Securitatea.

Decizia a fost luată într-un moment în care conducătorii Frontului erau departe de a se simți siguri pe propriile poziții. Pe străzi, se spunea că ar fi fost dați jos de la putere, în timp ce ei înșiși continuau să se îndoiască de loialitatea unui număr de comandanți militari care trecuseră de partea revoluției[134]. Din aceștia, cei mai vizați erau Vlad și Gușă, din cauză că, în timpul nopților petrecute la centrul de comandă de la Comitetul Central, se retrăseseră de mai multe ori pentru consultări secrete într-o cameră alăturată. Suspiciunile au fost sporite și de faptul că în clădire s-au aflat în permanență Postelnicu și Dincă, pe care cei doi generali i-au consultat în legătură cu problemele de securitate[135]. Rămâne o necunoscută dacă Vlad și Gușă plănuiau să-i aresteze pe liderii revoluției — așa cum s-a spus —, dar la vremea aceea, puțini s-ar fi îndoit de această intenție[136]. Cei doi generali au fost eliberați din funcție. Militaru a fost instalat oficial ca nou ministru al Apărării și au fost reactivați mai mulți generali în rezervă considerați de încredere. Mai târziu, Iliescu avea să spună doar că Gușă a fost eliberat din funcție pentru că ar fi comis „greșeli nepermise pentru un comandant militar", dar este de reținut că a fost sigurul membru din vârful ierarhiei militare îndepărtat din funcție în acea perioadă fără să i se fi adus vreodată acuzații serioase[137].

Animozitățile personale par să fi jucat un rol și în decizia de eliberare din funcție a lui Vlad, întrucât mulți din noul regim au suferit mult în timpul lui Ceaușescu. în mod special Brucan

[134] BBC EE/0649, B/6, December 29, 1989.
[135] Pitulescu *etal.* (1998), 259-260.
[136] *Jurnalul național,* 23 decembrie 1997.
[137] Citat în Shafir (January 26, 1990), 40. O respingere tranșantă a afirmațiilor împotriva lui Gușă făcute de un civil în clădirea Comitetului Central în acea noapte se găsește în *Adevărul,* 6 iulie 1991, 1.

pare să fi avut resentimente adânci, după relele tratamente la care a fost supus de Securitate după apariția „Scrisorii celor șase". Ulterior, Roman avea să afirme că Brucan era singurul pe deplin conștient de puterea Securității și este sigur că el a fost printre cei dintâi care au denunțat conducerea Securității[138]. Brucan și Vlad au ajuns la o confruntare deschisă în seara de 24 decembrie. După cum spune Brucan, el l-ar fi întrebat pe general de ce, în dimineața de 23 decembrie, când s-a adresat prima dată națiunii la televizor, nu a dat trupelor sale ordin clar să înceteze focul. La acea vreme, Vlad a dat nenumărate asigurări că oamenii săi erau de partea revoluției, susținând că Securitatea „s-a descotorosit singură de elementele fidele clanului Ceaușescu" și că trupele sale „luptau cot la cot cu armata română"[139]. Iar în acel moment, orice instrucțiuni explicite pe care șeful Securității le-ar fi dat subordonaților săi de a înceta focul ar fi însemnat, implicit, recunoașterea responsabilității pentru conflictul din noaptea respectivă. Se pare că Brucan era convins că teroriștii erau membri ai Securității și că acționau după un plan bine pus la cale, pe care Vlad refuza să-l divulge. Potrivit lui Brucan, aceste acuzații, care ar fi fost formulate la una sau două dintre întâlniri (relatările sale diferă), au semănat în mințile celorlalți membri ai conducerii asemenea îndoieli în legătură cu loialitatea lui Vlad, încât acesta fost demis[140].

Relatarea lui Brucan asupra evenimentelor este extrem de personală, dar având în vedere faptul că după aceea a fost demisă aproape întreaga conducere la vârf a Securității, pare probabil să fi fost vorba despre o strategie concertată de la a îndepărta primul eșalon al acestui puternic organism[141]. La

[138] *Le Monde,* January 5, 1990, 1, 4. Potrivit lui Nicolaescu, Brucan a avut un rol important și în campania împotriva lui Gușă; Nicolaescu (1999), 177.
[139] BBC EE/0648, B/10, December 28, 1989.
[140] A se compara cu Silviu Brucan în interviul din *Financial Times,* December 29, 1989, 11, cu Brucan (1993), 178-181.
[141] Hali (1997), 368-369.

31 decembrie s-a comunicat eliberarea din funcție și arestarea lui Vlad, a foștilor adjuncți ai ministrului de Interne generalul-locotenent Aristotel Stamatoiu și generalul-maior Gianu Bucurescu, precum și a generalului-locotenent Gheorghe Vasile, șeful Direcției a IV-a[142]. Ulterior, au fost trecuți în rezervă, împreună cu alți generali din Ministerul de Interne, între care generalii-maior Marin Neagoe, șeful Direcției a V-a, Gheorghe Bucur, Emil Macri, șeful Direcției a Il-a, Ioan Moț, șeful contraspionajului, Alexandru Țencu, șeful Serviciilor de ascultare a telefoanelor și de monitorizare video, Vasile Moise, Ștefan Alexie, secretar de stat la Direcția Securității Statului (DSS), Ioan Marcu, șeful comitetului politic al DSS, Aurelian Mortoiu, șeful Direcției a III-a, Victor Neculicioiu, Alexe Olteanu, Gheorghe Radu, comandantul secției de cifru a U.M. 0525, precum și generalii-locotenent Istifie Gearta and Epifanie Amohnoaie[143]. Câteva luni mai târziu, Stănculescu a anunțat că au fost desființate Direcțiile a IV-a și a V-a și că 3 583 de ofițeri din București și din diferite județe au fost trecuți în „posturi de rezervă", după cum s-a exprimat el. Pa baza datelor de personal declarate, aceasta echivalează cu 33% din totalul personalului, exclusiv trupele de securitate[144].

Decizia de a-i judeca pe soții Ceaușescu a fost luată în seara zilei de 24 decembrie. Conform lui Brucan, hotărârea s-a luat în cursul unei furtunoase reuniuni de trei-patru ore a Biroului Executiv al FSN, în care principala problemă dezbătută era dacă soții Ceaușescu să fie supuși imediat judecății unui tribunal militar sau, câteva săptămâni mai târziu, în fața unui tribunal civil[145].

[142] BBC EE/0652, B/12:17, January 3, 1990.

[143] *Monitorul Oficial al României,* 8-10 ianuarie 1990; *ibid.,* 19 ianuarie 1990, 6.

[144] Sturdza (April 13, 1990), 33; *România liberă,* 10 ianuarie 1991, 5. Ulterior, Iliescu a sugerat că numai din București au fost transferați 4 000 de ofițeri de Securitate în alte posturi, iar în județul Dolj s-a spus că ar fi fost dați afară 181; a se vedea *România literară,* 5 iulie 1990, 14; pentru Dolj, a se vedea BBC EE/0698, B/12, February 26, 1990.

[145] Silviu Brucan intervievat de *Financial Times,* December 29, 1989, 11; Brucan (1993), 181.

La ședința respectivă lua parte și Roman, ceea ce sugerează că decizia a fost, de fapt, mai puțin oficială. Gușă a susținut că a fost luată de un mic grup având în centru pe Iliescu, Roman, Brucan, Stănculescu, Voiculescu și Militam[146]. O versiune foarte colorată a evenimentelor a fost dată de Galloway și Wylie, care atribuie decizia intervențiilor personale ale lui Voiculescu și Stănculescu, despre care se spune că l-ar fi convins pe „idealistul" Iliescu să-și depășească reținerile inițiale[147]. Rămâne sub semnul întrebării dacă Iliescu chiar nu dorea o asemenea soluție, mai ales dacă se are în vedere că, după arestarea cuplului Ceaușescu, a declarat că „va veni timpul judecării lor juste și nemiloase de către popor"[148]. Bmcan susține însă că Stănculescu făcuse cu anticipație unele pregătiri pentm proces, iar toate relatările conicid în legătură cu faptul că aranjamentele finale legate de tribunalul militar au fost efectuate de el și Voiculescu, amândoi prezenți în calitate de reprezentanți ai regimului, împreună cu Virgil Măgureanu.

Explicația oficială pentm decizia de a-i executa pe soții Ceaușescu a fost aceea că respectiva măsură era impusă de situația militară: doar prin dispariția fizică a celor doi puteau fi determinați teroriștii să renunțe la campania lor ucigașă și, în acest fel, se putea asigura victoria finală[149]. La o privire ulterioară, această motivație poate fi însă pusă sub semnul întrebării. Atmosfera din București era suficient de calmă în ziua de Crăciun — ziua execuțiilor —, astfel încât mulți s-au simțit în siguranță pentm a merge la slujba de la biserică; au fost chiar relatări despre încheierea a trei căsătorii în sectoml 5[150]. Totuși,

[146] Coruț (1993), 145.

[147] Galloway și Wylie (1991), 177-180.

[148] BBC EE/0648, B/11-12, December 28, 1989.

[149] BBC EE/0658, B/12:22, January 10, 1990. Pentru opinii similare ale lui Iliescu, a se vedea Televiziunea Română (1990), 225; și Ion Iliescu intervievat în *România literară,* 5 iulie 1990,14; pentru Brucan, a se vedea BBC EE/0654, B/11, January 5,1990. Pentru părerile lui Mazilu referitoare la legitimitatea execuției, a se vedea *Independent,* December 28, 1989, 1.

[150] Neacșu (cl990).

în seara precedentă, atunci când noii conducători s-au întâlnit la Ministerul Apărării, pe străzi încă se mai auzeau împușcături, iar dacă la acest lucru se adaugă îndoielile pe care le avea în legătură cu loialitatea șefilor din armată, decizia lor devine, poate, mai de înțeles. Preocuparea lor a fost, probabil, sporită și de deteriorarea situației de la Târgoviște. Soții Ceaușescu se găseau într-o garnizoană militară din oraș încă din seara zilei de 22 decembrie, sub arest sau pentru a fi protejați; se pare că nici ei nu știau cu claritate. Lui Ceaușescu i se vorbea cu respect, folosindu-se formula de „tovarășe președinte" sau „tovarășe comandant suprem". Cuplului prezidențial nu i s-a permis să iasă din cazarmă, dar i s-a spus că interdicția era motivată de pericolul pe care îl reprezenta revoluția[151]. Comandantul garnizoanei, colonelul Andrei Kemenici, i-a ținut ascunși pe soții Ceaușescu și doar foarte puține persoane cunoșteau locul exact în care se găseau ei. La un moment dat, au fost chiar îmbrăcați în uniforme militare pentru a nu fi vizibili și duși într-un post de comandă mobil. Cu toate acestea, zvonurile s-au răspândit cu repeziciune atât în interiorul, cât și în afara garnizoanei. Membrii FSN local au fost convinși că Andrei Kemenici trădase revoluția și îi ascundea pe soții Ceaușescu. Bănuiala a fost accentuată de vechea rivalitate dintre Kemenici și ofițerii de armată care conduceau consiliul, precum și de continua prezență în garnizoană a adjunctului comandantului local al Securității, locotenent-colonelul Gheorghe Dinu. Situația de la Târgoviște era plină de ambiguități, fapt care a amplificat presiunea psihologică resimțită de trupele care apărau garnizoana. Permanent, zi și noapte, trăiau cu teama că vor fi atacați de la sol sau din aer și, în după-amiaza zilei de 24 decembrie, când s-a spus că teroriștii trăgeau lângă o școală, au replicat cu atâta forță încât clădirea a fost practic distrusă până la temelii. Situația amenințând să scape de sub control, se pare că Andrei Kemenici a ajuns la concluzia că singura soluție era să-i transfere pe soții Ceaușescu la București. A fost pregătit un convoi de mașini, iar cu-

Această relatare se bazează în mare măsură pe Domenico (1999).

piui prezidențial a fost urcat într-un transportor blindat. Dar când Kemenici l-a sunat pe Stânculescu pentru a-i aduce la cunoștință intențiile sale, i s-a spus că mutarea soților ar fi o măsură dezastruoasă, fiindcă la București situația scăpa de sub control. La primele ore ale dimineții de 25 decembrie, la Târgoviște a sosit un trimis de la București, care aducea insulina pentru Ceaușescu, iar venirea sa pare să fi coincis cu renunțarea la evacuare, dar știrile referitoare la evoluțiile de la Târgoviște trebuie să fi influențat luarea deciziei de a-l judeca pe conducătorul român.

La ora 7.00 din dimineața zilei de 25 decembrie, garnizoanei Târgoviște i s-a comunicat că acolo vor sosi elicoptere de la București. Semnalul de recunoaștere urma să fie o eșarfă galbenă, arborată de primul aparat de zbor. între timp, soții Ceaușescu au primit din nou haine civile și apoi au fost din nou introduși într-un transport blindat. Conform lui Kemenici, erau bucuroși, crezând, ca și el, că elicopterele veneau ca să-i ducă la București[152]. în realitate însă, îi aduceau pe cei care aveau să-i execute. Dar se pare că, nici la controlul premergător actului de judecată, Ceaușescu nu și-a dat seama că era ceva în neregulă, crezând că era un examen de rutină. Procesul a avut loc în fața unui complet de judecată militar, într-o sală de conferințe a garnizoanei din Târgoviște[153]. Completul a fost prezidat de colonelul Gică Popa și a avut cinci asesori, dintre care trei făceau parte chiar din unitatea din Târgoviște. Procuror-șef a fost maiorul Dan Voinea, iar apărarea a fost asigurată de Nicolae

™ *Ibid.,* 100.

[153] Pentru proces, a se vedea Rateș (1991), 73-77; Behr (1991), 13-23; Galloway și Wylie (1991), 181-203; Marcu (1991); Sweeny (1991), 221-224; Rady (1992), 114-121; Almond (1992), 231-236; Domenico (1992); Brucan (1993), 181-183; Ardeleanu, Savaliuc și Baiu (1996); Domenico (1999). Transcrierea nu a fost tradusă în totalitate în limba engleză. Pentru o traducere parțială, a se vedea BBC EE/0648, B/15-17, December 28,1989; *Washington Post,* December 29,1990, A26; și traducerile accesibile la adresa http://www.timisoara.com/ timișoara/ rev/ trialscript.html.

Teodorescu și Constantin Lucescu[154]. Procesul a durat doar 55 de minute. Nu s-a făcut nici un efort serios de cercetare a acuzațiilor aduse soților Ceaușescu și toți observatorii independenți au fost de acord că a fost doar un simulacru de proces[155]. Elicopterele sosite de la București aduseseră nu doar oamenii legii, ci și un detașament de trăgători, iar potrivit lui Kemenici, acesta a fost pus să aleagă un loc pentru execuție încă înainte de a începe procesul[156]. însăși legalitatea procedurilor a fost pusă la îndoială, unii susținând că, dat fiind faptul că era în vigoare starea de urgență, între pronunțarea sentinței cu pedeapsa capitală și aplicarea ei ar fi trebuit lăsat un interval de zece zile, chiar și în absența unui recurs la sentință[157]. Dar în cazul cuplului Ceaușescu aceste scrupule legale erau irelevante. în realitate, o caracteristică a procesului a fost ineficienta apărătorilor, ale căror luări de cuvânt erau acuzații abia voalate ale propriilor clienți. în cele mai multe cazuri, soții au răspuns ei înșiși, iar Nicolae Ceaușescu a repetat de nenumărate ori că, în calitatea sa de președinte al republicii și de comandant suprem al armatei, refuză să accepte legalitatea acelui complet de judecată, întrucât el avea de răspuns doar în fața Marii Adunări Naționale.

în timpul procesului, s-au formulat patru capete de acuzare: genocid, conform art. 357 din Codul Penal; subminarea puterii de stat prin organizarea de acțiuni armate, potrivit art. 162; distrugerea, degradarea sau aducerea în stare de neutilizare, prin explozii sau prin alte metode, a unor instalații industriale sau de alt tip, în baza art. 163; și subminarea economiei naționale, art. 165 și 145. Acuzațiile erau numai de ordin general, iar în timpul procesului nu prea au fost susținute cu dovezi. în mod ciudat, nu s-a făcut nici o referire la stenograma ședinței CPEx — despre care s-a vorbit în cap. II al acestei cărți —, care conform

[154] Nicu Teodorescu intervievat de *The Times,* January 24, 1990, 12. Numai trei luni mai târziu, la 1 martie 1990, Popa s-a sinucis, alimentând noi speculații legate de proces; a se vedea Hali (1997), 343-344.

[155] A se vedea, de exemplu, Behr (1991), 18.

[156] Domenico(1999), 105.

[157] Galloway și Wylie (1991), 179; Behr (1991), 21.

cel puțin unei surse, era accesibilă în acel moment[158]. Când au fost citite la postul de televiziune, în aceeași seară, la aceste acuzații a mai fost adăugată una: tentativa de a fugi din țară cu o sumă de peste un miliard de dolari depusă în bănci străine. Tot atunci, s-a vehiculat cifra de 60 000 de victime ale genocidului. Conform lui Voiculescu, la această cifră uriașă s-a ajuns prin adunarea la cei 4 000 uciși la Timișoara, așa cum relatase radioul iugoslav, a celor care se estima că ar fi murit în ultimii ani din cauza frigului și foamei[159]. Totuși, la un moment dat al procesului, președintele completului de judecată a afirmat că *„astăzi,* din cauza ordinelor dumneavoastră, sunt 64 000 de victime în toate orașele". Remarca a fost făcută în timpul acuzelor generale la adresa politicii lui Ceaușescu, dar ulterior, un număr de ziare occidentale au preluat, de la agenția iugoslavă de presă Taniug, un extras din proces, ceea ce a făcut ca această cifră să fie luată drept număr al victimelor revoluției[160]. Așa cum numai o parte din numărul vehiculat corespundea celor morți în revoluție, și milioanele de dolari ascunși în bănci străine s-au dovedit a fi ceva iluzoriu. Imediat după căderea lui Ceaușescu, elvețienii au anticipat orice solicitare din partea FSN înghețând orice bun pe care conducătorul român le-ar fi avut în acea țară, dar o cercetare inițială nu a pus în evidență existența nici unei sume de bani. La aceeași concluzie a ajuns, se pare, și comisia oficială de anchetă, creată în august 1990, sub conducerea lui Mugur Isărescu[161].

îs» Televiziunea Română (1990), 162, unde se sugerează că ar fi existat o dezbatere în interiorul FSN în legătură cu oportunitatea citirii sau nu a transcrierii la televiziune.

159 Galloway și Wylie (1991), 184-185.

1 6 0 Ardeleanu, Savaliuc și Baiu (1996), 30 (sublinierea îmi aparține).

[161] *Washington Post,* December 25, 1989, A40; *Financial Times,* January 16, 1990, 2. în martie 1990, Guvernul român a cerut sprijinul firmei internaționale Peat Marwick în depistarea presupuselor fonduri, dar scurgerile din raportul întocmit de acesta, conform cărora un miliard de dolari s-ar fi aflat în bănci străine, au rămas neconfirmate; *Washington Post,* November 17, 1991, Cl-2.

Procesul a fost o întrecere de țipete și de neînțelegeri reciproce — un dialog al surzilor —, dar este de remarcat că, pe parcursul său, Ceaușescu nu a fost un spectator total uluit, așa cum s-a sugerat uneori, ci s-a angajat în propria sa apărare, chiar dacă doar în calitate de „cetățean". A refuzat să răspundă la întrebările despre masacrul de la Timișoara și a dezmințit cu tărie că ar fi existat împușcături în Piața Palatului, susținând chiar explicit că ar fi dat ordin trupelor să nu deschidă focul asupra mulțimii din piață. Poziția lui, consecventă cu declarațiile anterioare, a rămas bazată pe convingerea sa clară că dispunea de popularitate în rândul clasei muncitoare. Cu mândrie, a declarat că în România condițiile nu fuseseră niciodată mai bune și, dovedindu-și propria concepție redusă, a invocat faptul că fiecare persoană primea anual câte 200 de kg de făină albă, ca și cum subzistența țăranilor ar fi fost de ajuns pentru a asigura cererile populației urbane în creștere. Conducătorul răsturnat de la putere a refuzat să recunoască legitimitatea FSN și a rămas convins că muncitorii vor fi de partea lui, că „oamenii vor lupta până când vor elimina banda de trădători care a organizat lovitura de stat cu ajutor străin". El a subliniat că răsturnarea sa a fost pusă la cale de agenți străini. Când a fost întrebat: „Pentru ce luptă toți acești oameni în toată țara?", el a răspuns: „Pentru existența lor, pentru independență și suveranitate." Era aceeași mentalitate îngustă, de care dăduse dovadă și înainte, în ședințele CPEx.

Curând, procesul a degenerat într-o serie de atacuri personale, în special împotriva Elenei Ceaușescu, căreia i s-au imputat gustul pentru lux, diplomele false și cantitățile de aur care ar fi fost găsite în apartamentul fiicei sale, Zoia[162]. Elena Ceaușescu a reacționat la acuzații cu scepticism, replicând că ea și cu soțul ei locuiau într-un apartament, la fel ca restul românilor. Alte întrebări, ca și afirmațiile apărătorilor, au reflectat

[162] Pentru informațiile legate de obiectele din aur, *The Times,* December 28, 1989, 6. De asemenea, a se vedea similitudinea cu tacticile folosite de Statele Unite pentru a-și justifica intervenția din Panama împotriva lui Noriega, petrecută în același timp, *The Times,* December 28, 1989, 8.

toată gama de zvonuri care circulau pe atunci în România, făcându-se referiri la mercenarii care ar fi luptat pe străzi, la ofițerii de Securitate care se îmbrăcau în uniforme de soldați pentru a nu fi recunoscuți, uciderile comise în spitale și orfanii care ar fi fost instruiți pentru a fi folosiți împotriva poporului român. Verdictul necontestat a fost „vinovați", iar sentința a fost de executare imediată prin împușcare. Soții Ceaușescu au fost înconjurați de un grup de soldați și li s-au legat brutal mâinile la spate. Ei se zbăteau și protestau, dar au fost duși în curtea unde a avut loc execuția. Președintele român și soția sa au murit, probabil, instantaneu. Dar și acest element a fost subiect de dezbatere întrucât se pare că execuția în sine nu a fost filmată, întrucât cameramanul armatei ar fi fost luat prin surprindere, în timp ce încerca să se conecteze le o sursă de curent portabilă. Plutonul de execuție a fost alcătuit dintr-un ofițer, un subofițer și șase parașutiști. Potrivit versiunii oficiale, soții Ceaușescu au murit după ce doi membri ai plutonului au tras înainte de a primi ordin în acest sens, dar s-a sugerat și că fostul cuplu prezidențial ar fi fost executat sumar, doar cu câte un foc tras în cap. Atât este de mare neîncrederea în revoluție, încât se pare că nici un detaliu nu poate fi confirmat de toate părțile, deși ulterior au apărut imagini cu trupurile celor doi ciuruite de gloanțe[163]. Cadavrele au fost transportate aproape imediat la București, dar, din cauza unei rușinoase încurcături a ordinelor, au fost lăsate, mai bine de douăsprezece ore, pe terenul de fotbal al stadionului Steaua, înainte de a fi duse la Spitalul Militar Central; câteva zile mai târziu, au fost înmormântate la Cimitirul Ghencea din București[164]. Chiar și morți, soții Ceaușescu exercitau o fascinație macabră, mult timp

[163] Rateș (1991), 73-77; Călinescu și Tismăneanu (January-April 1991), 46 n. 14; Hali (1997), 340-346; pentru versiunea „oficială" a execuției, a se vedea Galloway și Wylie (1991), 196-202. Acuzațiile și verdictul au fost anunțate public în seara de Crăciun, iar o înregistrare a procesului a fost transmisă la Televiziunea Română, a doua zi, la miezul nopții.

[164] Până și data înmormântării este disputată. Codrescu *et al.* (1998), 302, și Nicolaescu (1999), 474, sugerează că a fost 28 decembrie, în timp ce Marcu (1991), 80, și Ardelenau, Savaliuc și Baiu (1996), 58 vorbesc despre 30 decembrie.

după aceea, în România și în alte părți din Balcani, circulând zvonul că Ceaușescu nu ar fi fost mort; se spunea că în timpul procesului și al execuției locul lui Ceaușescu ar fi fost luat de un fanatic securist, sosia conducătorului.

în mod oficial, moartea lui Ceaușescu a fost unul dintre momentele-cheie ale revoluției. Brucan a susținut că „de luni seara, după ce lumea a aflat de execuția celor doi, situația s-a schimbat radical. A fost un punct de cotitură". El mai spunea că „doi dintre cei prinși afumaseră că nu se vor considera liberi de legământ [de a-i apăra pe soții Ceaușescu până la capăt] până când nu vor vedea filmul sau imaginile din care să reiasă clar că sunt morți"[165]. La momentul respectiv, majoritatea observatorilor străini se pare că au acceptat o asemenea explicație asupra necesității unui proces rapid și a unei execuții sumare, dar, ulterior, a dispărut o mare parte din euforia legată de revoluție, marcând începutul sfârșitului lunii de miere dintre FSN și lumea din afară. Chiar și atunci, ca o prevestire a diferențelor ulterioare, Statele Unite și-au exprimat „regretul" pentru că procesul soților Ceaușescu nu a fost public și transparent[166]. Decizia a fost deplânsă în mod public și de unele personalități proeminente din estul Europei, precum Lech Walesa. Până și conducătorii Uniunii Sovietice par să fi avut unele rezerve, din moment ce ministrul de Externe de atunci, Eduard Shevarnadze, a recunoscut ulterior că: „Execuția mi-a făcut cu adevărat o impresie proastă."[167] în România însă, ura înăbușită împotriva regimului Ceaușescu era însă atât de mare, încât la început doar câteva voci s-au ridicat împotriva procesului. Un sondaj de atunci arăta că 84% din populație era în favoarea execuției, iar după aceea, unii analiști au susținut că, în haosul din acea

[165] BBC EE/0654, B/12, January 5, 1990.

[166] *Washington Post,* December 26, 1989, A26; Linden (February 2, 1990), 36-40.

[167] *The Times,* December 29, 1989, 1. Eduard Shevarnadze intervievat de John Simpson, *Newsnight* (BBC2, December 16, 1994).

perioadă, nu s-ar fi putut organiza un proces veritabil[168]. Doar puține voci și-au exprimat însă îndoiala.

Vorbind în numele noilor autorități ale orașului Timișoara, Valentin Vârtan a susținut că procesul s-a desfășurat în grabă și că ar fi trebuit să fie televizat, iar scriitorul Octavian Paler a deplâns faptul că s-a ratat ocazia de a avea un Niirenberg românesc[169]. Nu a fost un început de bun augur pentru noul regim; în loc să arate că face dreptate, procesul avea iz de vechi practici comuniste și însuși Iliescu a trebuit, ulterior, să admită că a fost „o greșeală"[170].

Cunoscutul disident român Paul Goma scria că executarea în grabă „l-a răpit pe Ceaușescu celor care suferiseră din cauza lui" și se poate spune că a aruncat un fel de văl peste epoca comunistă, proces încurajat de noul regim care a încercat, fără a reuși în totalitate, să pună semnul egal între moartea lui Ceaușescu și curățarea corpului politic românesc de relele trecutului. De asemenea. Goma a sugerat că procesul „a realizat un lucru extraordinar, nemaiauzit și nemeritat: i-a transformat pe soții Ceaușescu în ființe umane" și a lăsat ușa deschisă pentru o ulterioară reabilitare parțială a cuplului și a susținătorilor lor de odinioară[171]. Mai mult, concentrându-se asupra unor acuzații de genocid imposibil de dovedit și nu asupra amănuntelor conducerii lor defectuoase, procesul Ceaușeștilor a creat și un precedent nesănătos pentru ulterioarele apariții în instanță ale altor lideri ai PCR, care s-au transformat într-o serie de procese de o legalitate atât de dubioasă, încât toți acuzații au fost eliberați după executarea doar a unor sentințe relativ scurte.

[168] *The Times,* January 18, 1990,6; Câmpeanu și Steriade (1993), 918.

[169] *Washington Post,* December 27, 1989, A1, A14; *România liberă,* 14 ianuarie 1990, 2; Ionescu (March 9, 1990), 45; menționează și cererea în *România liberă,* 29 decembrie 1989, 1.

[170] Shafir (January 26,1990), 38. Iliescu abordează această temă, sugerând că procesul ar fi trebuit să fie public, *România literară,* 5 iulie 1990, 14.

[171] Goma citat în Rateș (1991), 77.

După execuția soților Ceaușescu, viața din România a revenit mai mult sau mai puțin la normal. Transmisiunile de la radio și de la televiziune au devenit mai relaxate — în seara de 24 decembrie, radioul găsise spațiu pentru a difuza înregistrări cu Tom Jones și Nana Mouskouri —, oglindind sentimentul că revoluția ieșise învingătoare. Acoperirea media s-a modificat, trecând de la lupte la neajunsurile regimului Ceaușescu, prezentându-se cu mare zgomot arestarea fiicei lui Ceaușescu, Zoia, și a luxului și opulenței din apartamentul acesteia, unde se spune că s-ar fi aflat bijuterii și 97 000 de dolari[172]. La Cluj, Craiova și Mihai Bravu, împușcăturile au încetat, practic, la 25 decembrie, iar în zilele imediat următoare, același lucru s-a întâmplat, la început, la Brașov, Buzău, Sibiu, Timișoara și Turda, iar apoi la Arad, Constanța, Reșița și Târgoviște. Totuși, în seara zilei de 27 decembrie, un soldat a fost împușcat mortal în timp ce patrula lângă Brăila, iar în București au continuat actele de violență izolate; trecătorii fugeau pe străzi în căutarea unui adăpost pentru a se proteja când auzeau zgomotul de împușcături, în timp ce armata căuta teroriști[173]. în aceeași seară, Frontul a difuzat un ultimatum prin care se cerea tuturor teroriștilor să se predea până a doua zi, la ora 17.00. în următoarea dimineață, ultimatumul a fost reluat într-un comunicat lung, în care se informa că fuseseră create tribunale extraordinare, cu puteri pentru starea de urgență, care să judece pe cei acuzați de terorism.

Tot atunci se afirma însă că 85% din populația activă a capitalei își reluase activitatea și, în pofida relatărilor despre schimburile de foc de la Televiziune, din 28 decembrie, care ar fi durat 20 de minute, și declarațiile oficiale începeau să menționeze sfârșitul conflictului[174]. La 29 decembrie, înaltul Comandament al Armatei a declarat cu încredere că „armata...

[172] Neacsu (cl999).

[173] "Codrescuefa/. (1998), 317.

[174] *Independent,* December 27,1989,1; *The Times,* December 29,1989, 1; *ibid,* December 30, 1989, 1; BBC EE/0650, i, December 30, 1989.

controlează în totalitate situația din toate regiunile și din toate localitățile din țară". Iar Chițac a adăugat că nici un grup major de „recunoaștere-diversiune" nu mai rămăsese liber în București și că grupurile izolate care mai existau în alte părți nu mai reprezentau o amenințare pentru public[175]. Cu toate acestea, era clar că moștenirea luptelor avea să dureze. La radio, încă se mai discuta despre tuneluri și despre de-securizare, iar la 4 ianuarie 1990, armata încă a mai înregistrat pierderi la Televiziune, deși circumstanțele în care s-au produs acestea rămân neclare.

175 BBC EE/0651,B/7:15,January 1,1990; BBC EE/0652, B/12:18i, January 3, 1990. A se remarca faptul că Chițac a evitat termenul de „terorist."

Capitolul IV

„Problema cea mai obscură"

Capitolul anterior — în cadrul unei ample analize a evenimentelor care au urmat după răsturnarea lui Ceaușescu — a acordat o atenție specială luptelor care au cuprins Bucureștiul și alte orașe începând din seara zilei de 22 decembrie și mijloacelor prin care proaspăt apărutul Front al Salvării Naționale a pus mâna pe putere. Au fost amintite, dar neaprofundate, două dintre cele mai deconcertante întrebări ale revoluției referitoare la identitatea teroriștilor și, respectiv, la originea FSN. Asupra acestor probleme și a scenariilor despre conspirații care le-au însoțit se concentrează capitolul de față.

Armata e cu noi!

Zilele de conflict care au urmat după căderea lui Ceaușescu au fost lungi și chinuitoare. Relatările jurnaliștilor occidentali au prezentat, în imagini puternice, apărători tenaci ai revoluției angajați în lupte ucigașe cu elemente fidele fostului regim, despre care se spunea că „au ordin să lupte până la capăt și să se sinucidă cu ajutorul unei fiole cu cianură pe care o purtau la guler"'. Timp de câteva zile, acești inamici despre care se spunea că sunt foarte bine dotați din punct de vedere tehnic

* Titlul acestui capitol este extras dintr-o declarație a lui Iliescu referitoare la teroriști în *România literară* din 5 iulie 1990, 14.

[1] *The Times,* December 26, 1989, 6; ibid., Decembrie 23, 1989, 1.

într-un interviu televizat, Chițac susținea că dețineau arme sofisticate și chiar elicoptere și blindate ușoare — păreau să amenințe însăși supraviețuirea noului regim. Apoi, la fel de misterios cum apăruseră, acești inamici numiți în general „teronsli" și identificați drept elemente ale Securității au dispărut Iară urmă, lăsând însă cea mai teribilă enigmă a revoluției, și anume: „Cine au fost teroriștii?"

Pentru cei mai mulți dintre români, Securitatea era, practic, sinonimă cu regimul Ceaușescu, și doar puțini vor fi fost surprinși atunci când la radio și la televiziune au început să se difuzeze apeluri prin care membrii acesteia erau chemați să se alăture revoluției. Căpitanul Mihai Lupoi a lansat o rugăminte melodramatică la televiziune, iar la radio Dan Cristescu a insistat ca trupele de Securitate să se întoarcă în cazărmi și să predea armele. Puțin după aceea, un alt ofițer de armată, maiorul Pavel Lică, s-a grăbit să sublinieze că nu armata, ci Securitatea încercase să înăbușe demonstrațiile pașnice din cursul dimineții[2]. Lupoi, Cristescu și Lică nu făceau decât să exprime ceea ce aștepta majoritatea românilor: armata era de partea revoluției, iar Securitatea era împotrivă. Noua conducere a făcut foarte puțin pentru a risipi acest zvon. Când a apărut prima dată la televizor, Iliescu a relatat că Stănculescu încercase să ia legătura cu Ministerul de Interne, dar nu reușise să găsească pe nimeni cu care să vorbească. Iliescu s-a eschivat afirmând că acest lucru trebuie să se fi petrecut deoarece comandanții Securității ar fi fugit împreună cu conducerea politică[3]. Era deci confirmată legătura dintre Securitate și fostul regim, iar apelul care a urmat, prin care Iliescu cerea forțelor Ministerului de Interne să abandoneze „vulgara clică de trădători" — după cum a numit el regimul lui Ceaușescu — contrasta puternic cu afirmațiile sale entuziaste potrivit cărora armata ar fi stat umăr la umăr alături de popor.

Îndoielile legate de Securitate erau alimentate și de aparenta reținere a ofițerilor superiori ai acestei instituții de a apărea la

2 Sârcă(1998), 222-224.

[3] Televiziunea Română (1990), 42; Neacșu (c1999).

Televiziune și de a-și declara deschis adeziunea la noua ordine. In numai câteva ore după ce revoluționarii au preluat controlul asupra Televiziunii, pe post au apărut Voinea, Gușă, Chițac și alți comandanți de armată și și-au declarat loialitatea față de noul regim. Același lucru l-au făcut, în numele trupelor lor, și membri ai Miliției, inclusiv comandantul provizoriu, generalul Câmpeanu[4]. Prin contrast, primii membri ai Securității care au apărut la televizor au fost doi ofițeri cu grad relativ mic: locotenent-colonelul Stan, ofițer al Direcției a Il-a și vecin de-al lui Militaru, și colonelul Apostolescu, care s-a prezentat drept șeful Serviciului de Informații al Securității[5]. Declarațiile lor — mai mult de scuze și făcute cu jumătate de gură — în care îl îndemnau pe Vlad și pe colegii lor ofițeri să depună armele și să colaboreze cu poporul erau în antiteză cu afirmațiile pline de încredere ale colegilor din armată și Miliție. Abia la 23 decembrie, la ora 16.03, a fost citit la radio un mesaj din partea șefului Securității în care dădea națiunii asigurări că forțele din subordinea sa erau pe deplin de partea revoluției[6]. Stamatoiu, șeful Serviciului de Informații Externe, a făcut o declarație similară la puțin timp după aceea, dar, la acel moment, deja Radioul și Televiziunea îi identificau pe teroriști drept membri ai Securității și, în replică, Vlad, vădit încurcat, nu a putut decât să sugereze slab că trebuia să existe unități conectate cu Nicu și Ilie Ceaușescu.

Natura inamicului

La 22 decembrie, mulți au presupus că Securitatea va rămâne fidelă clanului Ceaușescu, iar această părere a fost întărită de știrile de la radio și televiziune, mai ales după ce s-a relatat

[4] BBC EE/0649, B/2, December 29, 1989; Televiziunea Română (1990), 47-49.

[5] *Ibid.,* 52, 63, 209.

[6] BBC EE/0648, B/10, December 28, 1989.

că la Sibiu au izbucnit lupte între armată și Securitate. în aceeași seară, după ce s-au înregistrat focuri de armă la București și în alte orașe, a devenit ușor de crezut că Securitatea făcea uz de arme împotriva revoluției. Pentru cei mai mulți români, Securitatea era o unitate de monolit, dar, în realitate, era formată din multe unități și direcții. în timpul revoluției, numărul mare al acestor subdiviziuni avea să dea naștere la numeroase confuzii, întrucât, în afara câtorva cunoscători, puțini erau cei care puteau să facă deosebirea între diferitele ramuri ale Securității[7]. La început, întreaga Securitate era percepută ca potențial ostilă, dar, pe măsură ce a devenit clar că unele forțe din Ministerul de Interne erau de partea revoluției, inamicul a fost redefinit subtil, restrângându-se la numai câteva unități speciale. Primul adevărat efort public de identificare a inamicului a avut loc în scurtul mesaj televizat al generalului-maior în rezervă Nicolae Tudor, din seara zilei de 22 decembrie, difuzat imediat după transmisiunea în direct în cursul căreia Iliescu și Gușă au apărut împreună în balconul Comitetului Central. Vorbind în numele Comitetului de Salvare Națională, Tudor a definit autoritar inamicul. „Trupele de securitate conduse de generalul Ghiță sunt, la ora actuală, toate, loiale poporului. Au ordine și emit ordine din partea Comitetului de Salvare Națională. Este corect când se spune că trupe ale securității acționează împotriva poporului, este corect din cauza acțiunilor unor unități speciale. Sunt trupe antitero și alte trupe ale fostului dictator, câteva, puține la număr, dar înrăite și care acționează din puncte diferite. Aceste puncte sunt în curs de lichidare de către forțele armate."[8]

în seara zilei de 22 decembrie, alături de termeni precum „huligani", „extremiști", „fanatici" și „elemente ostile ale vechiului regim", cuvântul „terorist" era deja larg folosit pentru a-i desemna pe opozanții noii ordini; dar, sporind confuzia, Tudor nu a vorbit despre „teroriști", ci despre „trupe

[7] Cea mai bună descriere se găsește în Deletant (1994), 22-49.

[8] Televiziunea Română (1990), 97. Referitor la impactul declarației lui Tudor, a se vedea Brateș (1992), 112-113.

antitero"[9]. Declarația sa urma astfel în mod natural alarmelor din cursul după-amiezii referitoare la trupele USLA, dar etichetând inamicul ca trupe speciale ale Securității, avea să creeze un tipar pentru multe încercări ulterioare de a elucida identitatea teroriștilor. Definiția lui Tudor avea să fie nuanțată de Iliescu în după-amiaza zilei următoare, 23 decembrie, când, imitându-l pe Ceaușescu, care întrebuințase termenul de „huligani" pentru Timișoara, a folosit cuvântul „teroriști" pentru a descrie inamicul. La fel ca Tudor înaintea sa, Iliescu a subliniat faptul că numărul teroriștilor era mic; acceptând că erau trupe ale Ministerului de Interne, nu a specificat nici o unitate anume: „(Există) anumite bande de teroriști special antrenați pentru a lupta împotriva maselor populare și pentru a-l apăra pe dictator,... indivizi fanatici acționând cu o cruzime fără precedent, trăgând în clădiri și cetățeni și făcând victime din rândul militarilor [armatei]... Vrem să spunem că toate unitățile militare și marea majoritate a unităților de miliție și ale Ministerului de Interne acționează împreună împotriva teroriștilor... De fapt, trebuie să vă spun că nu avem de-a face cu un număr mare de elemente teroriste, ci mai degrabă că sunt special instruite și echipate pentru asemenea acțiuni,... teroriștii nu poartă uniforme. Sunt în haine civile. Deseori, încearcă să creeze confuzie și poartă chiar banderole, pentru a putea fi luați drept oameni care fac parte din grupurile de cetățeni. Vor să provoace confuzie. Trag din toate pozițiile. Prin urmare, cer ca oamenii înarmați din grupurile noastre să se rețină de la a acționa pentru că pot fi luați drept teroriști și să cadă victime ciocnirilor cu unitățile militare."[10]

[9] Tudor a vorbit în jurul orei 18.45, probabil, după izbucnirea împușcăturilor din Piața Palatului, dar înainte ca zgomotul armelor să se facă auzit la televiziune; rămâne neclar de unde a primit informațiile sau dacă, înainte de a vorbi, fusese el însuși în contact cu cei din sediul Comitetului Central. Pentru alți termeni folosiți pentru descrierea opozanților regimului din acel timp, a se vedea Sârcă (1998), 82, 85, 92, 95, 101.

[10] BBC EE/0648, B/11, December 28, 1989.

Teroriștii în haine civile au început să se piardă în restul populației, proces care a continuat chiar până la 28 decembrie, când, după înființarea de tribunale militare excepționale, Oliviu Tocaciu, membru al CFSN, a dat o definiție legală a teroriștilor, într-un comunicat al Frontului. „Sunt considerați teroriști și declarați ca atare persoanele care poartă asupra lor arme de foc și alte arme de atac, muniție, explozivi și orice alte tipuri de arme de distrugere sau aparate de emisie, care... luptă împotriva Frontului Salvării Naționale și a învingătorilor din România liberă... De asemenea, sunt considerați teroriști și declarați ca atare persoanele care răspândesc sau publică zvonuri, precum și informații exagerate sau tendențioase despre situația excepțională pentru a induce în eroare populația și pentru a crea panică. Vor mai fi considerați și declarați teroriști cei care întrețin relații cu teroriștii sau favorizează terorismul."[11]

Teroriștii existau încă, dar nu mai erau membri ai Securității. Ei erau acum cei care se opuneau FSN, chiar persoane care răspândeau zvonuri. Din unități fanatice ale forțelor de Securitate, deveniseră simpli panicarzi. Dar o asemenea transformare facilă nu era acceptată de toți. în special armata a continuat să exagereze numărul teroriștilor și capacitățile lor de luptă, în mare măsură ca să-și legitimeze poziția și să „explice" daunele și distrugerile din timpul luptelor. Chiar și după ce împușcăturile se potoliseră, generalul-colonel Vasile Ionel, deși a recunoscut că numărul exact al teroriștilor continua să fie necunoscut, a sugerat că mai rămâneseră, probabil, câteva mii[12].

Ideea că armata se luptase cu un inamic mai puternic a fost susținută și de unii membri proeminenți ai noii conduceri, care au afirmat că teroriștii au acționat, de fapt, în conformitate cu un plan atent întocmit. La 23 decembrie, Iliescu a vorbit despre „acțiuni planificate coordonate" de teroriști[13], iar la începutul

» Neacsu (cl999).

[12] BBC EE/0654, B/9:19, January 5, 1990.

[13] BBC EE/0648, B/ll, December 28, 1989; a se vedea si Chi(ac in BBC EE/0651, B/7:15, January 1, 1990.

lui ianuarie, Brucan a afirmat cu emfază că teroriștii „operau pe baza unui plan — adică aveau locuri de întâlnire, locuri de antrenament cu arme și muniție și mijloace de comunicare care funcționau bine, aveau mijloace de transport care funcționau bine și aveau pasaje subterane bine puse la punct. Toate acestea erau, de fapt, prevăzute într-un singur plan — plan pentru situații de urgență, cum este denumit în termeni militari —, un plan pe care au început să-l pună în aplicare în momentul în care au primit semnalul"[14]. După revoluție, au continuat speculațiile referitoare la existența diferitelor planuri, multe dintre acestea purtând nume absconse precum Planul Z sau Planul M, povestirile despre acesta din urmă provenind, se pare, de la Pacepa[15]. Mai persistentă a fost susținerea de către Brucan și Militam a ideii conform căreia Securitatea respecta ordinul 02600/1988 al Ministerului de Interne, dat după revoltele de la Brașov din 1987[16]. Dar, după cum era de așteptat, la o analiză mai atentă, aceasta pare a fi un mijloc prin care autoritățile aflate la putere să asigure ordinea în cazul unor tulburări populare. Nu pornește de la premisa unei înfrângeri și de la necesitatea desfășurării unor acțiuni izolate de distrugere pentru a împiedica instalarea unui nou regim. Tot așa după cum Ceaușescu, pentru a fugi din Comitetul Central, nu a apelat la nici un plan de evadare prin tuneluri, nu s-a dovedit încă nici faptul că, dacă au existat, aceste planuri ar fi fost folosite vreodată. Iar existența lor rămâne nimic mai mult decât o notă de subsol în istoria revoluției.

Cine erau teroriștii?

Teroriștii erau puțini la număr și, potrivit lui Iliescu, imposibil de deosebit de restul populației. Prin urmare, nu poate

[14] BBC EE/0654, B/12:20, January 5, 1990.

[15] *Independent,* January 7, 1990, 15.

[16] *East European Reporter* 4:3, 1990, 74-77; *România liberă,* 17 decembrie 1992, 2; *Cotidianul,* 25 mai 1995; ordinul este reprodus în Pitulescu *etal.* (1995), 28-38.

surprinde pe nimeni faptul că s-au dovedit a fi invizibili. Cu toate acestea, mulți au încercat să le descopere identitatea, cei mai influenți „detectivi" fiind Brucan și Militam. Mult timp după revoluție, ei au continuat să-i identifice pe teroriști ca provenind din anumite unități speciale de securitate, deși și-au slăbit poziția de-a lungul anilor, schimbându-și părerea în legătură cu unitățile care ar fi fost incluse. Urmându-l pe Iliescu, se pare că au împrumutat de la mitologia populară, și au ridicat teroriștii la rangul de elită bine dotată: „Toți erau trăgători de elită, instruiți în tehnici de gherilă de tip urban și dotați cu cele mai modeme arme automate (cu infraroșii etc.)... Unii ofițeri aveau câte două buletine de identitate și pașapoarte, chei de la câte două apartamente cu frigidere umplute cu alimente, haine militare și civile etc. Au fost numiți teroriști deoarece, începând din seara de 22 decembrie, au ocupat poziții în clădirile din juml posturilor de radio și TV, ale Ministemlui Apărării, ale Comitetului Central al Partidului și așa mai departe, și au început să împuște, fără deosebire, civili și militari."[17] La început, Bmcan și Militam și-au îndreptat bănuielile către patru unități speciale ale Securității: personalul și studenții de la Școala de ofițeri a Ministemlui de Interne de la Băneasa, condusă de generalul Nicolae Andruța Ceaușescu, cu un efectiv de aproximativ 2 000 de oameni; USLA, sub comanda colonelului Gheorghe Ardeleanu, cu 795 de oameni; Direcția a V-a, condusă de generalul-maior Marin Neagoe, care cuprindea 484 de oameni, și forțele de securitate din București, conduse de colonel Gheorghe Goran, cu un efectiv de circa 600 de persoane[18]. Dar, într-o interpretare ulterioară — deși, la fel ca Militam, a continuat să insiste asupra implicării USLA și a personalului și a studenților de la Școala de ofițeri a Ministemlui de Interne — Bmcan a renunțat la acuzațiile împotriva Direcției a V-a și a aparatului din București al Securității, locul acestora fiind luat

[17] *East European Reporter,* 4:3, 1990, 74-77.

[18] *Ibid.* Lista este prezentată și de Brucan (1993), 185.

de absolvenți ai școlii de ofițeri de miliție din București și de cuprinzătoarea expresie „alte unități speciale"[19].

Se pare că multe, dacă nu toate unitățile amintite au jucat un oarecare rol în anihilarea demonstrațiilor din noaptea de 21 decembrie din București, dar nu există încă decât puține dovezi pentru a se proba cu claritate că s-au situat împotriva revoluției după fuga lui Ceaușescu. De fapt, probele existente dovedesc contrariul. în centrul multor acuzații s-a aflat garda pretoriană a lui Ceaușescu, Direcția a V-a a Securității, inclusiv unele relatări apărute în presa occidentală sugerând că aceasta ar fi adăpostit teroriștii[20]. Aceste suspiciuni par să se fi bazat, în parte, pe faptul că sediul acestei unități, situat în imediata apropiere a clădirii Comitetului Central, a fost un punct de plecare al focurilor de armă; de aceea, a fost practic, distrus[21]. Dar, o investigație realizată de respectatul editor al *României libere* Petre Mihai Băcanu nu a găsit nici o dovadă că Direcția a V-a ar fi fost activ implicată în luptele ce au început în după-amiaza zilei de 22 decembrie[22]. Acest lucru a fost confirmat și de șeful procuraturii militare, maiorul Mugurel Florescu, deși se poate ca el să nu fi fost cel mai independent dintre judecători[23]. După fuga lui Ceaușescu, se pare că majoritatea celor din Direcția a V-a au fugit și ei. La sfârșitul după-amiezii de 22 decembrie, când soldații au venit să ocupe sediul direcției, au găsit o clădire abandonată, în care se găseau doar câțiva civili înarmați[24]. Tehnic, la fel ca și restul Securității, această unitate a trecut sub comanda Ministerului Apărării imediat după căderea lui Ceaușescu. Dar, este greu de stabilit ce au făcut membrii săi, deși cel puțin un ofițer superior, colonelul Octavian Nae, și-a petrecut noaptea de 22 spre 23 decembrie alături de revoluționari, în clădirea Comitetului Central, iar altul a căzut ca un erou al revoluției apărând sediul televiziunii[25]. Se pare că aproximativ o treime dintre membrii Direcției a V-a au fost mutați la secții de miliție din capitală, iar din 7 ianuarie, Militam a ordonat să fie transferați în cazărmi de lângă București, pentm a fi anchetați[26]. Totuși, doar puțini au fost judecați. Patm membri, printre care și Rat și Rusu, au fost acuzați în legătură cu fuga soților Ceaușescu, dar nu au fost găsiți vinovați; au fost achitați la 7 martie 1990, aceasta fiind prima sentință de acest gen de după revoluție. Comandantului unității, Neagoe, și altor ofițeri superiori li s-a cemt să depună mărturie în acest proces, dar — lucm demn de remarcat — nu au fost acuzați ei înșiși[27]. Mai târziu, în mai 1991, Neagoe a fost condamnat la șapte ani de închisoare, dar pentm abuz în serviciu, legat, se pare, de vânzări ilegale de benzină și nu pentm vreo acuzație referitoare la decembrie 1989[28].

O altă unitate foarte suspectată a fost forța de elită antitero, USLA. S-a găsit în centml zvonurilor alarmiste care au urmat după răsturnarea lui Ceaușescu, dar, și în acest caz, doar puține dovezi par să sugereze că ar fi folosit armele împotriva noului regim. Comandantul unității, Ardeleanu, a apămt cot la cot cu Iliescu lareuniunea oficială de constituire a FSN, în clădirea Comitetului Central și, lăsând la o parte șocul pe care l-a avut Gușă la vederea lui Ardeleanu, prezența sa la respectiva ședință sugerează că șeful USLA și oamenii din subordinea sa au trecut rapid de partea noului regim. Este drept, ulterior, Ardeleanu a

[19] *Adevărul,* 30 ianuarie 1991, 2.

[20] *Financial Times,* January 2, 1990, 3; Rady (1992), 109, arată cu degetul către Direcția a V-a, la fel ca și *Washington Post,* December 30, 1989, A1, A14; și se pare că și Mazilu, Hali (1997), 317-318. A se vedea și *The Times,* January 4, 1990, 8.

[21] Pitulescu *etal.* (1998), 370.

[22] *România liberă,* 25 iulie 1990, 1, 3.

[23] *Adevărul,* 8 februarie 1991,2. Pentru afirmațiile lui Militam împotriva lui Florescu a se vedea *România liberă,* 25 octombrie 1993, 3; Brucan (1993), 195.

[24] Perva și Roman (f.a.), 61; Pitulescu *etal.* (1998), 369.

« Hali (1997), 361; Pitulescu *et al.* (1998), 334. A se vedea și relatarea căpitanului Ovidiu Soare de la Direcția a V-a, în Sava și Monac (2001), 456-457.

[26] Băcescu (1994), 92; Hali (1997), 369.

[27] *România liberă,* 17 februarie - 8 martie 1990.

[28] BBC EE/1086, B/18, May 31, 1991.

fost unul dintre puținii comandanți ai Securității demiși după revoluție, dar se pare că acest lucru a fost direct legat de confuzul incident petrecut în fața Ministerului Apărării, în noaptea de 23 spre 24 decembrie. Rolul USLA în acel episod, și în revoluție în general, a fost mai târziu cercetat de Horia Alexandrescu în ziarul *Tineretul liber* și, cu toate că articolele sale au prezentat, fără îndoială, o imagine trandafirie a unității, se pare că au avut un sâmbure de adevăr[29]. în timpul nopții de 23 spre 24 decembrie, se pare că trei vehicule blindate ale USLA s-au deplasat către Ministerul Apărării, la ordinul lui Ardeleanu, care se afla în acea clădire. Probabil, ordinul a fost dat inițial de Militam, deși scopul exact al misiunii rămâne acoperit de o oarecare confuzie[30]. Unul dintre transportoare s-a defectat pe dmm, iar celelalte două, când au ajuns, au fost prinse sub timl greu al unităților care apărau clădirea ministemlui. Au fost uciși șapte oameni, inclusiv șeful Statului-Major al USLA, locotenent-colonelul Gheorghe Trosca, iar alți doi au fost răniți. Alți trei membri ai misiunii au scăpat ascunzându-se într-un bloc din apropiere, unde au fost „prinși" de armată a doua zi și duși la interogatoriu, după ce telefonaseră la unitatea lor pentru a

[29] *Tineretul liber,* 4-15 martie, 1990; pentru o interpretare a aceluiași incident mai puțin favorabilă față de USLA, a se vedea în articolul semnat de membri ai armatei în *Adevărul,* 29 august 1990, 1, 2, care, la rândul lui, era un răspuns la o scrisoare deschisă redactată de văduvele celor morți, *Adevărul,* 26 august 1990, 3. A se vedea și Galloway și Wylie (1991), 201; iar pentru fotografia unuia dintre vehiculele avariate, a se vedea *Adevărul,* 26 decembrie 1989, 2. Ardeleanu avea să moară în 1993, după ce înghițise pesticide.

[30] Situația în jurul Ministerului Apărării era deosebit de confuză, dar în afară de acest episod în care era implicată USLA, se pare că au fost cel puțin încă două incidente în care soldații apărând clădirea au tras către forțe prietene care se apropiau, provocând pierderi de vieți omenești. în primul caz, patru ofițeri DIA au fost omorâți pe 22 decembrie chiar înainte de miezul nopții, în cel de-al doilea, în care au fost implicați studenți de la Academia Militară de Studii Tehnice, cinci dintre aceștia au fost omorâți în primele ore ale zilei de 23 decembrie.

anunța unde se află. Imediat, trupele USLA au fost declarate leroriste, cuvânt înscris pe vehiculele lor distruse. Trupurile celor morți au fost lăsate pentru un timp în stradă, pentm a fi văzute de cetățeni. După revoluție, apologeți ai Securității aveau să susțină că tmpele USLA au fost victimele unei ambuscade cinice, întrucât Trosca, în calitate de ofițer de contraspionaj, ar li fost implicat în demascarea lui Militam ca spion sovietic. Dovezile în favoarea acestei insinuări sunt la fel ca acelea referitoare la ideea că respectivii membri ai USLA ar fi fost teroriști. Acești militari au fost, de fapt, victime ale focurilor prietenești, iar Iliescu a recunoscut, mai târziu, că întregul incident a fost un accident nefericit[31]. în alte locuri, tmpele USLA par să fi participat activ de partea revoluției în mai multe acțiuni atât în București, cât și în alte orașe, de exemplu Arad[32]. Intr-una dintre misiuni, s-a spus că ar fi ucis trei teroriști îmbrăcați în uniforme de gărzi patriotice. într-o alta, o unitate a reacționat la o informație conform căreia teroriștii trăgeau împotriva civililor dintr-un apartament de pe Șoseaua Mihai Bravu din București; au fost împușcate mortal două persoane îmbrăcate civil[33]. De asemenea, au luat parte la cercetările din subsolul Televiziunii, la 25 decembrie, și în alte clădiri din apropiere, la fel ca și căutările din „tunelurile" de sub București[34].

[31] *România literară,* 5 iulie 1990, 14; a se vedea și Iliescu (1994), 72-73. Hali (1997), 283-296, argumentează pe larg că ofițerii USLA aveau intenții „nu tocmai curate". Pentru alt punct de vedere a se vedea Deletant (1995), 360-362. A se vedea și Nicolaescu (1999), 221-228; Codrescu *etal.* (1998), 244-245.

[32] Codrescu *etal.* (1998), 225. Pentru Arad, Nicolaescu (1999), 357. Rămâne controversat zborul comercial TAROM, despre care se pretinde că ar fi transportat până la 80 de luptători USLA de la București la Sibiu în 20 decembrie 1989. Nu este clar dacă trupele USLA chiar erau în acel avion, și chiar dacă ar fi fost, ce au făcut la Sibiu. A se vedea Nicolaescu (1999), 340-342, și Săndulescu (cl996), 57-58, care susține că nu erau membri ai USLA, ci ai DIA.

[33] Filip (1999), 101.

[34] *Nouvel Observateur,* 15-21 februarie, 1990, 4-10; Televiziunea Română (1990), 337.

Cât despre celelalte unități mari de securitate vizate, din mărturiile depuse la comisia senatorială de investigații rezultă cu claritate că trupele de la Școala de ofițeri a Ministerului de Interne de la Băneasa au stat în autobuze, de la ora două, din dimineața zilei de 22 decembrie până la amiază, când s-au întors în cazărmi, unde au rămas consemnate. în seara zilei de 22 decembrie, la ordinul lui Stănculescu, trei ofițeri din comandamentul antiaerian de la Băneasa au fost trimiși să preia controlul unității și au sigilat rastelurile, din care nu lipseau decât șase gloanțe[35]. FSN a acționat extrem de lent în privința arestării comandantului acestei unități, Nicolae Andruța Ceaușescu, ceea ce sugerează că nu s-a pus problema ca el sau oamenii din subordinea lui să fi reprezentat vreo amenințare pentru revoluție[36]. Din datele disponibile referitoare la evenimentele de la Otopeni, rezultă că și soldații de la școala de subofițeri a trupelor de securitate au fost trimiși de partea revoluției[37]. Mai devreme, și Brucan aruncase anumite îndoieli asupra loialității trupelor de securitate în general. Cu toate acestea, Tudor, în declarația sa citată anterior, a evidențiat în mod special fidelitatea acestei unități, iar comandantul acesteia, generalul-maior Ghiță, a participat la ședințele noilor lideri din după-amiaza zilei de 22 decembrie, inclusiv la reuniunea de la Ministerul Apărării[38]. Ghiță și un alt comandant al trupelor de securitate, colonelul Pavelescu, s-au grăbit să respingă și apelul radiodifuzat al lui Postelnicu, din 23 decembrie, în care cerea trupelor lor „să înceteze toate acțiunile de natură teroristă și să pună la punct mijloacele efective pentru a se preda"[39]. Cu toate acestea, unele suspiciuni au rămas, din moment ce în ianuarie 1990, Ghiță a simțit nevoia să sublinieze public, în ziarul *Adevărul,* că oamenii săi au fost de partea revoluției încă de la început și că nici unul dintre ei

[35] Codrescu *et al.* (1998), 217; Perva și Roman (f.a.), 84-85.
[36] *Adevărul,* 19 ianuarie 1990, 1, 3.
[37] A se vedea Capitolul II.
[38] Codrescu *et al.* (1998), 157.
[39] BBC EE/0648, B/12, December 28, 1989. Sârcă (1998), 245.

nu era anchetat de procuratura militară[40]. Și dovezile devenite .« t csibile despre unitățile de securitate mai mici sugerează că acestea au trecut de partea revoluției. De exemplu, în noaptea 1< '2 spre 23 decembrie, se pare că lliescu a discutat cu mai mulți comandanți, printre care generalul-maior Ovidiu Diacoin a u , șeful unității tehnice și de transmisiuni, și cu generalul-maior Alexandru Țencu, șeful operațiunilor de supraveghere, nmliii acționând, probabil, de partea noului regim[41].

Referitor la unitățile armatei, poate nu este surprinzător că îndoieli comparabile cu cele legate de unitățile de securitate sau formulat doar în privința Direcției de Informații a Statului Major, cunoscută popular sub numele de Direcția de Informații a Armatei, DIA, și condusă de contraamiralul Ștefan Dinu. Aceste îndoieli s-au extins, uneori și la biroul special al Direcției de (iperații a Statului-Major, condusă de colonel Dumitru Mircea[42]. Apărătorii Securității și alții au afirmat în repetate rânduri că DIA — despre care se spunea că ar fi deținut simulatoare de trageri și alte dispozitive care ar fi fost folosite în timpul revoluției — ar fi pus la cale o sofisticată diversiune[43]. Așa cum era de așteptat, aceste acuzații au fost vehement respinse de către Dinu și alți membri ai unității sale[44]. Ei au susținut că prima sarcină a unității lor era aceea de a culege informații referitoare la armatele altor țări și că, deși a avut misiuni atât în Timișoara, cât și în București, unde s-au înregistrat victime din rândurile sale, rolul său în timpul revoluției a fost doar foarte puțin diferit de cel al altor unități militare. Aceste acuzații la

[w] *Adevărul,* 19 ianuarie 1990, 2; a se vedea și *ibid.,* 25 mai 1992, 2-4.
[41] Televiziunea Română (1990), 168.
[42] Hali (1997), 256,261; Hali (1999), 521-525; *România Mare,* 29 iunie 1992, 12-15; *România liberă,* 24 decembrie 1993, 16; FBIS-EEU-98-115, April 25, 1998; Săndulescu (cl996), 299-328. Superiorul lui Mircea era generalul-locotenent Eftimescu.
[43] S-a recunoscut că Securitatea poseda astfel de simulatori; Nicolaescu (1999), 215.
[44] Codrescu *et al.* (1998), 414-18, 458-459; Săndulescu (cl996), 209-245, 299-328.

adresa DIA sunt parte dintr-o altă viziune asupra revoluției. Conform acesteia, teroriștii n-au existat niciodată, iar luptele de după 22 decembrie au fost doar o diversiune sofisticată menită să justifice preluarea puterii de către FSN și o invazie a României de către Pactul de la Varșovia, chiar dacă aceasta din urmă a fost zădărnicită[45]. E greu însă de găsit, în desfășurarea evenimentelor, vreo dovadă care să susțină o asemenea explicație, la fel cum este greu de dovedit că unități speciale ale Securității au făcut uz de arme împotriva revoluției. Poate că FSN a fost vinovat de a fi căutat efecte și de a fi provocat cea mai mare parte a tulburărilor astfel încât să-și consolideze poziția la putere, dar există puține dovezi care să arate că, în mod deliberat, ar fi declanșat focul sau l-ar fi prelungit inutil; iar cei care susțin contrarii trebuie să aducă argumente mult mai bine fondate pe cele întâmplate.

Din dovezile existente până acum doar puține motive sugerează că unități mari ale Securității ar fi intrat din proprie inițiativă în conflict cu forțe ale revoluției după răsturnarea lui Ceaușescu, deși absența unor informații detaliate face imposibil de respins posibilitatea ca unii membri ai acestor sau altor unități, acționând individual sau în grupuri mici, să fi ridicat armele împotriva noului regim. La o primă analiză, acest punct de vedere poate fi susținut prin dovezile cu caracter balistic prezentate de Richard Hali, care subliniază că în timpul revoluției s-a folosit muniție care nu aparținea armatei[46]. Concentrându-se asupra puștilor automate de 9 mm de proveniență vest-germană care, după cum spune el, se găseau doar în dotarea USLA și a Direcției a V-a, Hali afirmă că gloanțe de acest calibru au fost găsite în numeroase „locuri fierbinți" în timpul revoluției și în cadavrul unui student la Academia Militară ucis în timp ce apăra clădirea Ministerului Apărării în noaptea de 22 spre 23 decembrie. Cu toate acestea, se poate pune întrebarea dacă aceste dovezi sunt chiar atât de convingătoare încât să pună

[45] Hali (1997), 254-259.

[46] *Ibid.,* 319-323.

în evidență existența teroriștilor Securității, așa cum sugerează I lall. Dat fiind că până în martie 1990 încă nu se știa de soarta a 31 de asemenea arme din dotarea Direcției a V-a și având în vedere modul în care au circulat armele în timpul revoluției, nu este deloc cert că trupele acestor unități ar fi folosit armele respective[47]. Și chiar dacă membri ai USLA sau ai Direcției a V-a ar fi fost răspunzători pentru folosirea acestor arme, acest lucru nu înseamnă că ei le-ar fi întrebuințat împotriva revoluției, dacă se are în vedere confuzia din acea perioadă și faptul că unele trupe din aceste unități au fost activ implicate în lupte de partea noilor autorități.

La prima vedere, cea mai bună dovadă a existenței unor teroriști individuali vine din indiscutabilul fapt că, în timpul revoluției, au fost arestați un număr mare de suspecți. La 28 decembrie, doi ofițeri de armată, maior Pavel Lică și colonel Gheorghe Suman, anunțau la radio că prin mâinile lor trecuseră 75 de teroriști capturați, iar curând după aceea noua conducere politică asigura populația neliniștită, afirmând că mii de teroriști se aflau în detenție, nu numai în București, ci și în alte părți ale țării[48]. Dar acum armata spune că, în perioada 22-31 decembrie, în unitățile militare au fost reținuți doar 532 de suspecți, dintre care 516 români și 16 străini[49]. Dintre acești suspecți, 299 au fost trimiși pentru a fi anchetați de miliție și 133 de procuratura civilă; restul de 120, majoritatea din unități militare, au fost anchetați de comandanții garnizoanelor. Totuși, o informare detaliată elaborată în acel moment de Ministerul Apărării, citată ulterior de Brucan, pare să sugereze că, la 4 ianuarie, armata deținea 608 suspecți, marea majoritate fiind deținuți în patru orașe: București (179), Sibiu (171), Brăila (134) și Timișoara (89)[50]. Și, numai

[47] Codrescu *et al.* (1998), 208.

[48] Neacșu(cl999).

[49] Codrescu *et al.* (1998), 188.

[50] Tabelul este reprodus în *Adevărul,* 29 ianuarie 1991,2; a se vedea și *ibid.,* 30 ianuarie 1991, 2, unde se arată că majoritatea celor prinși în București au fost arestați după 27 decembrie, probabil fiindcă erau membri ai Direcției a V-a.

o lună mai târziu, numărul arestărilor crescuse, doar în Sibiu, la 522, din care 389 erau foști membri ai forțelor Ministerului de Interne, iar 133 civili[51].

Deși există unele neconcordanțe între cifre, este clar că în timpul revoluției a fost reținut un mare număr de persoane. Dar puțini aveau să compară în fața justiției pentru terorism. Până la începutul lui 1995, procuratura militară deschisese 4 495 de dosare referitoare la incidentele de după 22 decembrie 1989, dar până în decembrie 1996, doar 203 persoane fuseseră trimise în judecată: 48 din armată, 93 din cadrul forțelor Ministerului de Interne și 62 de civili. în multe din aceste cazuri, practic în toate cele în care erau implicate forțe ale Ministerului de Interne, procedurile începuseră înainte de august 1990[52]. Până la acea dată, conform unei surse, 30 fuseseră deja condamnați pentru infracțiuni legate de revoluție, 17 ca „teroriști". Dintre aceștia, 10 erau ofițeri de securitate, 60 erau milițieni și unul civil[53]. Trei dintre primele procese ale celor suspectați de terorism au fost parțial televizate și au fost pe larg prezentate în presa occidentală. Toate erau legate de incidentele petrecute în județul Sibiu, dar într-un singur caz acuzatul, Ioan Botarel, era membru al Securității; și chiar și acesta cu greu se potrivea imaginii publice a teroristului fanatic. Botarel a fost condamnat la 19 ani de închisoare și șapte ani de interzicerea unor drepturi civile pentru că a tras în mulțime, în după-amiaza zilei de 22 decembrie, de la fereastra clădirii în care se aflau Miliția și Securitatea[54]. Celelalte două cazuri se refereau la ofițeri de miliție. La 8 ianuarie 1990, maiorul Ioan Bunda a fost condamnat la nouă ani de închisoare și la patru ani de interzicerea unor drepturi civile, pentru tentativă de omor după ce a fost găsit vinovat

[51] BBC EE/0690, B/6:20, February 16, 1990. Codrescu *etal.* (1998), 273-27'4, afirmă că 494 au fost reținuți la Sibiu după 22 decembrie 1989.

[52] Stan (1997), 196; Rateș (1991), 61; *România liberă,* 25 august 1990; BBC EE/0856, B/l0:30, 30 august 1990.

[53] Perva și Roman (fa.), 108-109.

[54] *România liberă,* 13 ianuarie 1990, 2.

de împușcarea a cinci ofițeri de armată și de rănirea altuia la Sibiu, în 22 decembrie 1989[55]. A doua zi, căpitanul Liviu Vanga, șeful Miliției din Cisnădie, o localitate de lângă Sibiu, și locotencnt-major Aurel Marcu, din Sibiu, au fost amândoi condamnați la câte 12 ani și jumătate de închisoare și nouă ani de interzicere a drepturilor civile pentru că au tras cu puștile mitralieră în demonstranții din Cisnădie la 22 decembrie, omorând o persoană și rănind alte 11[56]. Vanga și Marcu au fost amnistiați în 1992, la fel ca și alți ofițeri de miliție și securitate, pe motivul că au fost în legitimă apărare[57].

După valul inițial de procese, ritmul cercetărilor penale a scăzut începând din a doua jumătate a anului 1990 și chiar și atunci când au existat condamnări, ca în cazul lui Vlad, pedepsele cu închisoarea executate au fost scurte[58]. Această încetinire a fost deseori pusă pe seama unei schimbări în climatul politic, despre care s-a spus că a devenit mai puțin favorabil proceselor, dar acest lucru poate fi privit și ca dovada unei determinări mai puternice de a asigura domnia legii, făcând imposibilă repetarea unor simulacre de proces, de genul celor în care au fost condamnați soții Ceaușescu și membrii CPEx. Conform principiului neretroactivității legii, un act săvârșit legal într-un anumit moment nu poate fi ulterior considerat ca o încălcare a legii, și mulți dintre cei responsabili pentru cele mai

[55] Pentru diferite relatări ale procesului, a se vedea *The Times,* January 9, 1990, 8; *Financial Times,* January 9, 1990, 18; *Independent,* January 9, 1990, 8; *Washington Post,* January 9, 1990, A15. Pentru o investigație detaliată a cazului vezi Pitulescu *et al.* (1998), 335-348.

5<- *The Times,* January 10, 1990,24; BBC EE/0690, B/6:20, February 16, 1990.

[57] Pitulescu *et al.* (1995), 151. Printre alții se găsesc căpitanul Adrian Tinca, ofițer de miliție din Târgu Mureș, care a fost amnistiat, și maiorii Lupeș și Popovici de la securitate, ale căror sentințe au fost casate; *ibid.,* 160, 163.

[58] Vlad a fost găsit vinovat de „favorizarea genocidului" în iulie 1991 și condamnat la nouă ani de închisoare. în 20 decembrie 1993 a fost eliberat condiționat; Deletant (1995), 389.

mari vărsări de sânge din 1989 acționaseră în baza legilor în vigoare în acel moment. Ei puteau fi învinuiți doar din momentul în care legile respective fuseseră abrogate, ceea ce nu era ușor de probat. După alegerile din 1996, soldate cu instalarea lui Emil Constantinescu la președinția țării, dosarele revoluției au fost redeschise, în parte, se pare, la presiunea organizațiilor revoluționare, cum s-a întâmplat cel puțin în cazul de la Timișoara[59]. S-au formulat noi acuzații dar, spre deosebire de procesele inițiale, de data aceasta accentul nu s-a mai pus pe teroriști sau Securitate, ci pe armată. Au fost condamnate 16 persoane, începând de la generali până la simpli soldați, pentru crime comise în timpul revoluției la Timișoara, Sibiu, Brașov, Buzău, Bacău și Ploiești; au urmat alte acuzații referitoare la Cluj[60]. Cele mai importante procese legate de revoluția din Timișoara s-au bazat în cea mai mare parte pe concluziile unui raport întocmit de o comisie guvernamentală creată în februarie 1990[61]. La vremea respectivă, constatările comisiei au fost ignorate, cel mai probabil din cauză că doi dintre cei propuși pentru a fi judecați, Stănculescu și Chițac, erau membri în guvernul Petre Roman. Sub președinția lui Constantinescu, cei doi, împreună cu alții, au fost trimiși în judecată. Se pare că și Gușă ar fi trebuit să fie alături de ei în boxa acuzaților, dacă nu ar fi încetat din viață la 1 aprilie 1998[62].

[59] FBIS-EEU-97-311, November 7, 1997; FBIS-EEU-97-314, November 10, 1997.

[60] FBIS-EEU-98-105, April 15, 1998.

[61] BBC, EE/3196, B/5, April 8,1998; BBC, EE/3118, B/3, January 7, 1998; *Evenimentul zilei,* 9 martie 1999; BBC, EE/3198 B/3, April 10,1998.

[62] FBIS-EEU-98-007, January 7, 1998. Căutarea dreptății a fost însă problematică și dureroasă. în iunie 1999, Stănculescu și Chițac au fost condamnați la 15 ani de închisoare, dar după victoria lui Iliescu în alegerile prezidențiale în 2000 executarea sentințelor lor a fost suspendată. Cazurile lor continuă să fie un subiect de dispută politică. A se vedea FBIS-EEU-1999-0719, June 19, 1999; FBIS-EEU-1999-0716, July 16, 1999; FBIS-EEU-1999-0721, July 21,1999; FBIS-EEU-2001-0212, February 12,2001; *RFE/RL Newsline,* August 9,2001, http://www.rferl.org/newsline/2001/08/090801 .html; Siani-Davies (2001). în august 2002, Iliescu i-a iertat — din „considerente umanitare" — pe generalul-maior Constantin Rotariu, care, după o serie de procese, a fost condamnat de Curtea Supremă la 10 ani de închisoare pentru că a ordonat trupelor sale să tragă în mulțimea din Calea Lipovei din Timișoara, pe 17 decembrie. *Evenimentul zilei Online,* 12 august 2002, http://www.expres.ro/politica/newsid=g346i.

Nici unul dintre cei condamnați pentru crime comise în timpul revoluției nu se potrivește cu imaginea teroristului bine instruit, vehiculată la vremea respectivă. Dar faptul că nici un terorist nu a fost condamnat nu înseamnă că nu ar fi existat teroriști. Totuși, mii de oameni dubioși, suspectați de terorism, au fost reținuți în timpul revoluției, astfel încât rămâne întrebarea de ce au fost ei arestați dacă nu erau teroriști. începând din 26 decembrie 1989 procuratura militară a început cercetările în legătură cu aproximativ 200 dintre persoanele reținute în București[63]. S-a descoperit că unele dintre acestea fuseseră reținute pentru infracțiuni precum furturi din clădirea Comitetului Central, din sediile PCR, sau ale altor instituții de stat în timp ce altele erau civili înarmați care participaseră la evenimente și fuseseră reținuți pentru comportamentul lor nesăbuit. Unii fuseseră reținuți pe baza unor denunțuri neîntemeiate și alții profitaseră de ocazie pentru a-și plăti vechi polițe. Majoritatea arestărilor se pare că au fost legate de atmosfera de paranoia generală, în care temerile și suspiciunile ajunseseră la un asemenea nivel încât au declanșat un șir aparent nesfârșit de arestări și de eliberări. Acest lucru este deosebit de evident în relatările conținute în *Revoluția română în direct,* conform cărora la sediul Televiziunii se pare că aproape fiecare civil a fost arestat la un moment dat ca suspect de terorism, inclusiv Dan Marțian, una dintre figurile centrale ale revoluției[64]. Adesea, arestările se făceau pentru cele mai neîntemeiate motive: răniții din spital erau reținuți pentru că purtau haine mai deosebite, în timp ce alții erau arestați pentru că se găseau într-o altă zonă decât în

[63] *Adevărul,* 8 februarie 1991, 2.

[64] Televiziunea Română (1990), 225-229.

cea în care își aveau domiciliul sau pentru că se aflau fără un motiv anume în apropierea unei clădiri din care se auzeau împușcături. Una dintre cele mai izbitoare imagini ale revoluției reprezintă un tânăr terorist aflat sub pază pe patul de spital. în realitate, tânărul din imagine, Cristian Lupu, plecase să apere sediul Televiziunii, a fost rănit la 23 decembrie și dus la Spitalul de Urgență unde, pentru nu se știe ce motiv, a fost declarat suspect de terorism. El a murit la 25 decembrie[65]. Ulterior, s-au retras toate acuzațiile împotriva sa, dar se pare că acest caz nu a fost unic. Chiar la 6 ianuarie 1990, *România liberă* prezenta detalii ale unui caz similar referitor la tânărul Gabriel Matei. Dus la spital la 25 decembrie din sediul Comitetului Central din cauza unei grave infecții la un picior, a fost arestat ca suspect de terorism, după care a fost eliberat[66]. Dar cea mai emoționantă poveste a unui om acuzat pe nedrept de terorism în acea perioadă a fost aceea a lui Dominic Paraschiv, devenit ulterior eroul filmului *Recviem pentru Dominic,* realizat de un prieten din copilărie al acestuia, Robert Dornhelm. Potrivit lui Dornhelm, Paraschiv era un om pașnic și foarte religios, care în timpul revoluției s-a alăturat unui grup care căuta teroriști într-o fabrică din Timișoara. La 24 decembrie 1989, extenuat după două nopți consecutive de nesomn, în care s-a aflat de gardă, se pare că a suferit o cădere nervoasă. Și-a amenințat tovarășii cu arma și i-a obligat să se roage în genunchi și să se căiască pentru păcatele lor, pe motiv că toți ar fi colaborat la cei 40 de ani de minciună comunistă. Doborât de soldați, el a fost împușcat și dus la un spital din localitate. Acolo situația a scăpat total de sub control: Paraschiv, dezbrăcat și sângerând, imobilizat într-o plasă a fost prezentat jurnaliștilor străini drept terorist și acuzat de 80 de crime. Dornhelm sugerează că personalul spitalului, dând crezare acestor zvonuri, a refuzat să acorde îngrijiri pacientului, lăsându-l să sângereze până la moarte. în mai 1990,

[65] *Ibid.,* 157-162, și fotografia în *Cronica însângerată* (1990).
[66] Povestea sa se găsește în *România liberă,* 6 ianuarie 1990, 3.

Paraschiv a fost declarat nevinovat și trecut pe lista victimelor revoluției[67]. Moartea sa în timp ce se afla în mâinile autorităților nu a fost însă un unicat, există relatări în legătură cu alte persoane suspectate de terorism, care au fost găsite moarte în celule sau au fost împușcate în timp ce încercau să evadeze[68].

Se pare că inclusiv în rândul celor reținuți la acea vreme există puține dovezi că ar fi fost teroriști. Aproape toți cei deținuți în timpul revoluției au fost eliberați. Mulți au fost declarați nevinovați, dar, în anumite cazuri, suspiciunile au persistat. Procurorul militar a afirmat că unii dintre cei eliberați fuseseră deținuți fiindcă luptaseră cu susținătorii revoluției. El nu a dat detalii, dar se pare că aceste dispute au fost mai degrabă încăierări și înjurături decât acțiuni contrarevoluționare. Mai discutabile au fost cazurile în care au fost implicați membri ai Securității, chiar dacă aceștia și-au dovedit susținerea față de revoluție[69]. Aceste arestări reprezintă problema crucială, deoarece s-a afirmat că mulți teroriști ar fi fost eliberați de tovarășii lor de arme imediat ce erau transferați la secțiile de miliție sau în alte locuri de detenție[70]. Brucan și Militam au susținut chiar că, în acest fel, mulți dintre cei care au îndreptat armele împotriva FSN au reușit să fugă în Ungaria și Turcia[71]. Nu au existat însă ulterior informații care să susțină aceste acuzații, cu toate că înainte de 1 ianuarie 1990, zece dintre cei 79 de români care au fugit în Iugoslavia în timpul sau imediat după lupte au fost arestați, fiind suspectați de a fi agenți ai Securității[72].

[67] *Requiemfor Dominic,* regizat de Robert Dornhelm (Austria, 1990). Filmul a fost difuzat în premieră la Televiziunea Britanică pe 26 decembrie 1990; a se vedea Wilder (1995), 243-246, și interviul cu Robert Dornhelm în *Independent,* 20 decembrie 1990, 13.
[68] Codrescu *et al.* (1998), 279, 281.
[69] *Adevărul,* 8 februarie 1991, 2.
[70] *România liberă,* 17 decembrie 1992, 2.
[71] *East European Reporter,* 4:3, 1990, 74-77.
[72] *The Times,* January 1, 1990, 5.

Imaginea teroriștilor

Cum era de așteptat — dată fiind ipoteza expusă în Capitolul III, conform căreia mulți dintre cei uciși în revoluție după căderea lui Ceaușescu au fost victime ale unor tiruri prietene — se pot găsi doar puține dovezi palpabile ale existenței teroriștilor și cu atât mai puțin pentru a susține că ei ar fi constituit o amenințare reală la adresa noului regim. Chiar și cele mai suspectate unități ale Securității se pare că au trecut repede de partea revoluției, iar potrivit dovezilor disponibile doar puțini sau nici unul dintre cei reținuți ca teroriști nu se potrivește cu percepția publicului asupra imaginii inamicului. Acest fapt produce o mare încurcătură, pentru că dacă teroriștii nu au existat în realitate se pune problema de ce atât în România, cât și în restul lumii a fost îmbrățișată atât de repede ipoteza referitoare la teroriști.

Ceaușescu îi numise „teroriști" pe demonstranții din 21 decembrie, iar folosirea aceluiași termen pentru a-i desemna pe cei care se opuneau noului regim, după răsturnarea lui Ceaușescu, reprezintă o clară inversare a sensului acestui cuvânt. Exista însă și o oarecare continuitate, întrucât cei numiți teroriști după 22 decembrie erau aceleași persoane care terorizaseră populația atât de mult timp în perioada comunistă; singura deosebire era că înainte fuseseră cunoscuți sub numele de Securitate. Una dintre primele acțiuni ale noilor lideri a constat în plasarea Securității în subordinea armatei[73]. în acest fel, au sperat să îndepărteze spectrul Securității, care a renăscut însă ca inamic prin intermediul teroriștilor. Pentru majoritatea românilor, și apoi pentru restul lumii, Securitatea era mai mult decât o simplă entitate, era întruchiparea însăși a răului pricinuit de regimul comunist. Mitologia populară transformase Securitatea într-o forță de represiune omniprezentă și atotputernică, iar după căderea lui Ceaușescu, în baza aceleiași percepții mitice, membrii acestui organism au început să fie considerați capabili de cele mai oribile crime. Relatările occidentale, bazate pe surse locale, erau elocvente în acest sens: „în Arad... [Securitatea] a năvălit în maternitatea principalului spital. Acolo, au ciuruit femeile gravide și copiii"; „în București au atacat cel mai mare spital de urgență"; și „La Cluj, au coborât dintr-un camion și au deschis focul asupra unui mic grup de demonstranți. Au fost omorâte peste 30 de persoane"[74]. în anumite locuri s-a spus că ar fi otrăvit rezervoarele de apă, iar în Brașov s-a zvonit că intenționau să arunce în aer un baraj din apropiere. Un ziarist de la BBC, John Simpson, a auzit povești similare referitoare la otrăvirea apei în timpul revoluției din Iran din 1979, făcându-l să ajungă la concluzia că: „anumite idei apar cu putere în conștiința revoluționarilor, care își dramatizează propria situație"[75]. într-adevăr, în România, ampla răspândire a acestor zvonuri era, de fapt, una dintre consecințele tumultului revoluției. Totuși, acest lucru pare să fi servit și unui alt scop. Potrivit lui Andrei Codrescu, când ajung la limită, românii, în loc să acționeze fizic, își folosesc fantezia pentru a imagina fapte extraordinare. Când i s-a relatat cazul unor securiști care fuseseră trași în țeapă, Codrescu a remarcat că „fără doar și poate fuseseră trași în țeapă. Dar trași în țeapă erau *imposibil de uitat*. Aceasta era esența problemei, fie că fuseseră trași în țeapă sau nu"[76]. Un exemplu similar este cel al unei imagini grotești a lui Ceaușescu rămase atârnate într-un copac din centrul Bucureștiului, care dovedea cum, cu o ură viscerală, toate relele trecutului erau puse în seama conducătorului răsturnat de la putere și a acoliților acestuia[77].

[73] BBC EE/0648, B/7, December 28, 1989; Televiziunea Română (1990), 84. Această mișcare a fost instituită legal printr-un decret difuzat pe 26 decembrie; a se vedea BBC EE/0649, B/5, December 29, 1989.

[74] *Financial Times.* January 2, 1990, 3. *Independent,* December 23, 1989, 1 prezintă relatări potrivit cărora ofițeri de securitate au omorât 30 de copii la Timișoara.

[75] Simpson (1992), 252.

[76] Codrescu (1991), 93; subliniere în original. A se observa aluzia la mitul lui Dracula în privința tragerii în țeapă.

[77] *The Times,* January 10, 1989, 6.

Povestirile despre atrocități au răspuns unei nevoi sociale, prin intermediul lor românii, ca popor, trecând printr-un proces colectiv de autopurificare. Regimul Ceaușescu i-a pătat pe toți, într-o măsură mai mare sau mai mică. Iar acum, prin intermediul poveștilor de groază, erau în stare să plaseze forțele răului din acel regim atât de departe de limitele unei societăți „normale" încât, efectiv, se puteau distanța ei înșiși de demonii acelui trecut[78]. Exista însă și un alt motiv pentru care *trebuia* ca fosta Securitate să apară atât de cumplită: cum altfel ar fi putut fi explicați și iertați anii de suferință îndurată în tăcere sub un tiran bătrân și slăbit precum Ceaușescu?[79] Apariția teroriștilor le-a permis românilor să-și ostracizeze trecutul, dar, pe măsură ce spirala atrocităților evolua în mod necontrolat, nici chiar ofițerii de securitate nu mai erau capabili de asemenea acte, la urma urmelor fiind și ei tot români. în schimb, s-a procedat la distanțarea teroriștilor de societate, aceștia fiind transformați în fanatici drogați și roboți descreierați, pentru ca, în final, să înceteze a mai fi români.

Relatările despre teroriști aflați sub influența narcoticelor au început să apară la 28 decembrie, atunci când, la „prima transmisiune liberă pentru armată" a postului de radio București, s-a susținut că au fost capturate „elemente drogate". Curând după aceea, postul ungar de radio transmitea povești similare, afirmând că fuseseră prinși agenți ai Securității care aveau asupra lor heroină[80]. Iar într-un interviu acordat presei occidentale, doi doctori însărcinați cu tratarea a 15 presupuși teroriști din București, majoritatea având înjur de 20-30 de ani, au afirmat că pacienții lor „erau, cu adevărat, mari consumatori de droguri și alcool"[81]. Mai târziu, Gabrielescu avea și el să spună că mulți dintre participanții la revoluție au acționat sub inflența alco-

[78] Wagner(1990), vi.

[79] *Guardian,* December 12, 1990, 23.

[80] BBC EE/0652, B/l2:20, January 3, 1990.

[81] *Washington Post,* December 30, 1989, A14; *Financial Times,* January 2, 1990, 3.

olului[82]. Cea mai mare parte a acestuia fusese, probabil, furată din magazinele vandalizate și nu părea de neconceput ca mulți dintre cei arestați ca suspecți de terorism pe atunci să fie beți. () încercare și mai vizibilă de distanțare de teroriști a românilor obișnuiți a constat în lansarea ideii că teroriștii erau un fel de automate, proveniți din copii orfani crescuți astfel încât să asculte orbește ordinele iubitului lor stăpân. Acest „mit al orfanilor", care a fost amplu vehiculat în acel timp și a fost chiar menționat în procesul soților Ceaușescu, a apărut și în unele dintre relatările occidentale[83]. Ca nefericită urmare a sărăciei larg răspândite din România și a politicii demografice a lui ('eaușescu de stimulare a natalității, un mare număr de copii fuseseră lăsați în seama instituțiilor statului, dar nu există nici o dovadă că aceștia ar fi făcut obiectul unor recrutări din partea Securității. Mai probabil pare că, precum alte povești despre răpiri de copii apărute în mod regulat în istoria Balcanilor, această variantă românească derivă din practicile otomane de a lua băieți creștini pentru a-i pune în slujba statului *devșirme.* După aceea, mulți dintre acești copii deveneau ieniceri, făcând parte din corpul de elită al armatei otomane, o instituție care avea evidente elemente asemănătoare cu Securitatea.

Procesul de distanțare a fost mai evident în răspândirea zvonului potrivit căruia cei vinovați de cele mai multe cazuri de ucidere nu erau români, ci străini. Povești despre mercenari străini care ar fi luat parte la lupte au fost difuzate de mass-media din România încă din 23 decembrie, relatările concentrându-se pe o implicare arabă[84]. La începutul după-amiezii acelei zile, la radio s-a anunțat cu dramatism că „sediul Radioului este atacat violent de trupe arabe. Caligula al nostru, Caligula din București, a adus trupe arabe să atace românii... Suntem atacați"[85]. Curând, și mass-media din străinătate abundau în povești

[82] *Daily Telegraph,* December 12, 1994, 10.

[83] *Washington Post,* December 24, 1989, A1, A24; *Independent,* December 30, 1989, 1; *Sunday Times,* January 14, 1990, A17.

[84] Sârcâ(1998), 263.

[85] *« Ibid.,* 264.

asemănătoare, postul de radio din Ungaria relatând că 2 000 de libieni fuseseră trimiși în sprijinul Securității de către colonelul Muammar al Gaddafi[86]. Aceste relatări l-au determinat pe însărcinatul cu afaceri al Ambasadei Siriene la Budapesta să ceară ca poporul ungar să fie informat că armata siriană nu lua parte la lupte. Radioul ungar a redat corect declarația sa, dar a menționat că însărcinatul cu afaceri nu negase și o implicare a cetățenilor sirieni și, prin urmare, la 26 decembrie, ungurii au fost puternic criticați de Federația agențiilor de presă arabe pentru că a continuat să relateze despre implicarea în conflict a unor cetățeni din Orientul Mijlociu[87]. Dezmințiri categorice din partea Siriei și Libiei în legătură cu implicarea vreunui cetățean din aceste țări au apărut la 25 decembrie 1989 în *Adevărul,* iar la 27 decembrie la Radio București liderul Organizației pentru Eliberarea Palestinei, Faruk Kaddumi, a declarat că același lucru era valabil și pentru organizația pe care o reprezenta[88]. în cele din urmă, la 30 decembrie, după primirea unui telefon de la Gaddafi, Petre Roman a făcut o declarație publică în care a negat participarea vreunui arab la conflict, adăugând că asemenea „zvonuri" erau răspândite de cei care voiau să destabilizeze „revoluția populară"[89].

Declarația lui Roman nu a pus capăt speculațiilor legate de o implicare arabă, în cunoscutul lor interviu din 23 august 1990, Brucan și Militam revenind asupra disputei și susținând că unităților speciale ale Ministemlui de Interne „li s-au alăturat aproximativ 30 de studenți arabi, majoritatea palestinieni, care fuseseră instruiți la Academia Militară a lui Andmța (Ceaușescu). Unul dintre ei a fost omorât și mulți au fost răniți, dar cadavrul a dispărut de la morgă, iar cei răniți, după ce erau operați sau bandajați la spital, erau preluați de colegii lor și toți au plecat pe calea aerului"[90]. Și aceste afirmații au fost negate de guvern, iar Roman a declarat pentru ziarul israelian de limbă română *Viața noastră* că „nici un terorist arab nu a fost prins" și că „presupusele baze de antrenament pentm teroriști palestinieni nu au existat"[91]. Zvonurile în legătură cu existența unor asemenea baze au circulat însă în continuare și, în contextul revelațiilor despre complicitatea României la activitățile teroristului internațional Ilich Ramirez Sânchez, cunoscut drept Carlos Șacalul, poate nici nu erau atât de fanteziste[92]. în decembrie 1989, în unitățile de învățământ ale Ministemlui Apărării erau înscriși 13 libieni, dar nu este probat faptul că aceștia, cei șapte iranieni menționați în Capitolul II, palestinieni, sirieni sau alți arabi ar fi luat parte la conflict[93].

Se pare însă că misteml teroriștilor arabi poate fi explicat, și el, prin așteptările societății românești. înainte de revoluție, în România exista un mare număr de studenți arabi, față de care majoritatea cetățenilor aveau, în general, resentimente, întrucât erau percepuți ca aroganți și pentm că uneori își etalau luxul în fața sărăciei românilor[94]. Din cauza culorii pielii lor, arabii erau, de asemenea, asociați ponegriților țigani. în realitate, este posibil ca mulți dintre cei care, în timpul revoluției, au fost bănuiți ca fiind arabi să fi fost, de fapt, țigani[95]. Tensiunile latente

[86] *Ibid.,* 264-271; a se vedea și Shafir (October 12, 1990), 37; BBC EE/0649, B/3, December 29, 1989.

[87] BBC EE/0649, B/8-9, December 29, 1989. Pentru detalii asupra relatărilor din surse provenind din Orientul Mijlociu, potrivit cărora arabi și iranieni erau implicați în confruntări, a se vedea *Independent,* January 3, 1990, 10.

[88] BBC EE/0649, B/13, December 29, 1989; a se vedea și *Independent,* December 27, 1989, 8; *The Times,* December 28, 1989, 7.

[89] Shafir (October 12, 1990), 37; a se vedea și comentariile făcute de Corneliu Bogdan, apărute în *Washington Post,* December 28, 1989,A26.

[90] *East European Reporter,* 4:3, 1990, 76. Un interviu anonim cu pretenții similare a apărut în acea lună și în revista *Baricada.* Nestor Rateș a susținut că interviul era, după toate semnele, acordat de Brucan și Militam; Ratesh (1991), 65.

[91] Citat în Shafir (October 12, 1990), 37.

[92] BBC EE/3121, B/6:13, January 10, 1998; *România liberă, 22* ianuarie 1998, 6; *ibid.,* 29 ianuarie 1998, 6.

[93] Privind libienii, a se vedea Nicolaescu (1999), 111.

[94] Angelescu (17 iulie 1985), 19-21.

[95] Nicolaescu (1999), 194. Pentm sentimentul antițigănesc a se vedea Datculescu și Liepelt (1992), 139, unde, într-un sondaj de opinie, 68% dintre români își exprimă antipatia față de țigani.

dintre comunități au răbufnit la un anumit moment, surse din cadrul OLP susținând că arabii erau atacați, iar postul de radio din Cluj difuzând un apel la calmarea conflictului dintre studenții străini și cetățenii români[96]. Elocvent a fost un bizar incident survenit la Iași, unde liderul local al FSN i-a povestit ziaristului David Binder cum a ordonat el armatei să atace după ce a auzit că un grup de studenți arabi se găseau la oficiul poștal; a scos pistolul și a exclamat: „Un revoluționar trebuie să știe... să folosească arma."[97] Este de sperat că acești studenți arabi au scăpat nevătămați, dar fie vrem sau nu, se poate presupune că alții au fost prinși în luptă în vreun fel. Va rămâne însă probabil întotdeauna o necunoscută dacă vreunii dintre aceștia erau instruiți militar.

Ceea ce pare mai sigur este că, indiferent dacă un număr de arabi au luat parte la conflict într-un mod necunoscut, efectul lor asupra conflictului a fost minim. Toate relatările referitoare la teroriștii arabi pot fi analizate prin prisma experienței lui Philip Jacobson, reporter la *The Times,* care a intrat în România venind din Ungaria împreună cu doi jurnaliști sud-coreeni. Când mașina lor a fost oprită de armata română, cei doi coreeni au fost cu brutalitate legați de mâini și aproape executați pe loc de soldații surescitați, înainte să apară un ofițer. Acesta le-a explicat că „teroriștii libieni și sirieni" i-au împușcat doi oameni lângă Arad, duminică noaptea, și că „subordonații săi erau, în mod normal, furioși din cauza aceasta și, oricum, cine se putea aștepta ca ei să facă distincția între libieni, sirieni și coreeni, din moment ce niciodată nu-i văzuseră pe nici unii dintre aceștia?"[98]. Probabil că nu este de mirare că jurnaliștii coreeni, total descurajați, au preferat să se întoarcă în Ungaria.

Trecerea timpului i-a făcut pe teroriști prea puțin mai vizibili decât fuseseră în timpul întunecatelor ore ale revoluției. Se

[96] Sârcă (1998), 268; Neacșu (cl999).
[97] *New York Times,* January 13,1990, 17.
[98] *The Times,* December 26, 1989, 6.

încetățenise acuzația că erau securiști, dar, după cum s-a văzut, există puține dovezi care să probeze că vreo unitate a acestei organizații a folosit armele împotriva noului regim. Ceea ce nu înseamnă că ofițeri de securitate sau chiar grupuri de ofițeri nu s-au situat pe o poziție mai ambiguă. Adevărul este că rămâne un mister ce au făcut mulți dintre securiști în timpul revoluției. Tipic pentru mulți a fost cazul a opt ofițeri și a unor subofițeri USLA care asigurau paza reședinței lui Nicu Ceaușescu de la Sibiu. După plecarea lui Nicu și răsturnarea lui Ceaușescu, fără să aștepte nici un fel de ordine, se pare, și-au ascuns armele și uniformele și au plecat acasă. Au dat raportul la unitatea lor abia în seara de 24 decembrie, iar în ziua următoare și-au recuperat armele și echipamentul în prezența a doi procurori[99]. Nu numai ofițerii cu grade mici din Ministerul de Interne s-au comportat în acest fel; au dispărut și ofițeri superiori: colonelul Gheorghe Goran, șeful Securității din București, și-a părăsit postul pe 22 decembrie la ora 10 și se pare că nu a mai apărut decât pe 25 decembrie[100]. La Târgoviște șeful Securității, locotenent-colonelul Ion Deaconu, și-a părăsit postul în 22 decembrie pe motiv că trebuia să aibă grijă de fiul său handicapat și și-a petrecut noaptea la socrii săi, la Ploiești[101]. Unii ofițeri de securitate au primit chiar ordin să plece acasă înainte de căderea regimului, așa cum s-a întâmplat în cazurile femeilor ofițer din Sibiu în seara de 21 decembrie și în dimineața următoare. Comandantul din Brăila și-a trimis toți ofițerii acasă, astfel încât atunci când armata a venit să preia sediul Securității din oraș, 75% din personal era absent. La Constanța, procentul era de 50%, în timp ce la Brașov nu erau de găsit 40 de ofițeri[102]. Acest lucru nu înseamnă însă că respectivii ofițeri au folosit armele împotriva noului regim. Securiștii aveau multe motive să se teamă, fiind

[99] Nicolaescu, (1999), 336.
[100] *Ibid.,* 124.
[101] Domenico (1999), 173-175.
[102] Respectiv, Nicolaescu (1999), 179, 337, 163-166, 378, 415, 438.

atât de intim identificați în percepția publică cu regimul prăbușit al lui Ceaușescu. Mulțimile din stradă cereau pedepsirea lor, pe unii numindu-i chiar și, după cum s-a menționat anterior, se pare că nu au lipsit atacurile la adresa lor și a bunurilor lor. Ca mulți alții aflați în posturi de conducere, erau, probabil, preocupați mai mult să-și salveze propria piele și au așteptat să vadă din care parte va bate vântul. în mijlocul poveștilor despre securiști-teroriști, ei s-au complăcut în ambiguitate, iar suspiciunile pe care le-au creat se poate să fi dus la violență, întrucât ei erau amenințați sau poate chiar reprezentau o amenințare pentru revoluție. Dar, atunci când Vlad și alți conducători ai Securității și-au declarat public loialitatea față de noul regim, atât populația, cât și, probabil, mulți dintre noii lideri adoptaseră deja ideea securiștilor-teroriști; odată pusă în circulație, această idee s-a dovedit a fi imposibil de oprit, în mare parte din cauză că vehicula o imagine foarte aproape de așteptările publicului.

Conspirațiile interne

Pe lângă identitatea teroriștilor, o altă mare enigmă a revoluției este legată de originile Frontului Salvării Naționale și de măsura în care preluarea puterii de către acesta a fost rezultatul unei conspirații. Inițial, opinia aproape unanimă din România a fost aceea că în decembrie 1989 a avut loc o explozie spontană a mâniei populare, într-un prim sondaj, 90% dintre cei chestionați fiind de acord cu această descriere'[103]. Majoritatea observatorilor străini au avut același punct de vedere, editorialul publicat în *The Times,* în ziua următoare răsturnării lui Ceaușescu, intitulat „Sfârșitul tiraniei", descria evenimentele ca fiind, fără îndoială, „o clasică revoltă populară"[104]. Dar, în numai câteva zile, au început să apară îndoieli sâcâitoare, nemaiștiindu-se

'<» *The Times,* January 18, 1990, 6.

"'*Ibid.,* December 23, 1989, 11.

dacă totul fusese în realitate așa cum păruse la început. întrebările erau legate mai ales de FSN. Apăruse el dintr-o revoluție spontană, așa cum susțineau liderii săi, sau fusese înființat înainte și preluase puterea după o elaborată lovitură de stat? îndoielile s-au răspândit în România și în exterior și, la numai o lună după primul său editorial, *The Times* publica un articol intitulat „O revoluție trădată?", în care făcea o aluzie abia voalată la Shakespeare, comparându-i pe Iliescu și Roman cu Brutus și Cassius[105].

Ideea inițială, conform căreia revoluția a fost o conspirație, pare să fi fost o cupă cu venin lăsată de Ceaușescu, care, în timpul procesului său și-a vărsat mânia pe „banda de trădători ai țării, care, cu sprijin străin, a organizat o lovitură de stat"'[106]. Pe lângă afirmațiile sale anterioare, potrivit cărora revoluția era rezultatul „cercurilor reacționare imperialiste, iredentiste și șovine și a serviciilor străine de spionaj din mai multe țări", acuzația că evenimentele nu ar fi fost nimic mai mult decât o lovitură de stat a primit o greutate suplimentară prin prezența la proces a lui Stănculescu[107]. Așa cum teroriștii au luat naștere din mitul Securității, ideea lui Ceaușescu, potrivit căreia ar fi fost răsturnat de la putere de o conspirație, a căzut pe un teren foarte fertil. România are o lungă tradiție de intrigi politice interne, datând din epoca fanariotă sau chiar dinaintea acesteia. Comunismul, cu climatul său de suspiciune atotcuprinzător și cu tendința sa de a pune orice problemă pe seama „comploturilor" și a „forțelor externe" nu a făcut decât să întărească această înclinație[108]. Anii de educație marxist-leninistă au îmbibat mințile oamenilor cu ideea că revoluția a fost adusă de acțiunile unor grupări de avangardă, care erau adesea organizații ascunse și clandestine.

"» *Ibid.,* January 25, 1990, 13.

[106] Ardeleanu, Savaliuc și Baiu (1996), 31.

[107] BBC EE/0648, B/l, December 22, 1989. Pentru Stănculescu, a se vedea Almond (1992), 233-34.

los Pentru puterea „culturii conspirației", a se vedea Verdery and Kligman(1992), 119.

în timpul comunismului, nu exista nici un alt mecanism legitim de promovare în afară de favorurile venite de sus, așa încât conspirația împotriva unui rival era norma. Romanul bine informat al lui Petru Dumitriu, *Incognito,* a cărui acțiune se desfășoară la vârful ierarhiei PCR, sugerează intrigi, suspiciuni și șicane; Vladimir Tismăneanu a prezentat istoria comunismului românesc drept o „nesfârșită succesiune de comploturi, vendete și asasinate"[109].

Dar cea mai puternică umbră asupra evenimentelor din 1989 pare să fi provenit de la cel mai faimos complot românesc, lovitura de stat de la 23 august 1944, prin care mareșalul Antonescu a fost înlăturat de la putere, iar România a trecut abrupt din tabăra Axei în cea a Aliaților în cel de-al Doilea Război Mondial. Unii dintre participanții din decembrie 1989, precum Brucan, erau suficient de în vârstă pentru a fi putut participa, marginal, la conspirația din 1944 și, cu siguranță, nu a fost o coincidență faptul că Brucan și Militam și-au publicat celebml interviu despre conspirațiile împotriva lui Ceaușescu tocmai la 23 august 1990. După căderea regimului comunist — care mult timp a uzurpat în folosul propriilor sale scopuri politice lovitura de stat din 1944 — în România a apămt o avalanșă de cărți și articole despre evenimentele din acel an și se pare că acestea au contribuit, poate în mare măsură subconștient, la consolidarea „culturii conspirației". într-adevăr, unele similitudini între 1944 și 1989 par izbitoare la prima vedere. Doi martori oculari ai loviturii de stat din 1944 remarcau că „existau atât de mulți complotiști care complotau, conspiratori care conspirau, trădători care trădau și trișori care trișau, inclusiv Siguranța însăși... încât nimeni nu știa cine ce e și ce cum e. Am identificat nouă comploturi separate, fiecare urmărind același scop." Cu toate acestea, înainte de a cădea pradă unui total sentiment de déjà-vu, trebuie remarcat că lovitura de stat din 1944 s-a desfășurat atât de lin încât „a fost realmente lipsită de confruntări

[109] Dumitriu (1964); Tismăneanu (1989b), 330.

dramatice, de strigăte și împușcături, elemente fără de care revoltele din București erau considerate imposibile"[110].

Originile Frontului Salvării Naționale

Experiențele trecute au putut să dea românilor înclinația de a crede în poveștile despre conspirații, dar dubiile legate de FSN nu ar fi ajuns atât de mari dacă povestea relatată de membrii săi nu ar fi fost atât de inconsistentă, mai ales în ceea ce privește originile sale. După transmisiunea televizată a procesului lui Ceaușescu, speculațiile legate de acest subiect au fost întețite de difuzarea la televiziunea franceză a unei înregistrări video a reuniunii din 22 decembrie, din clădirea Comitetului Central, în cursul căreia Militam a declarat că FSN exista cu șase luni înainte de revoluție. Afirmația în sine este adevărată, deoarece o organizație cu acest nume trimisese o serie de scrisori postului de radio Europa Liberă, dintre care două au fost citite pe post: prima la 27 august 1989, iar a doua la 8 noiembrie. Dar ceea ce nu este clar în comentariul lui Militam este dacă el sugera că persoanele reunite în acel moment în camera de la CC erau de fapt membri ai organizației numite FSN sau dacă el doar afirmase că aceasta exista, probabil din cauză că, la fel ca mulți alții, auzise de ea la Radio Europa Liberă. Interpretările date cuvintelor lui Militam au variat în funcție de punctul de vedere politic, Iliescu susținând oarecum contradictoriu această idee — că ar fi vorbit despre o altă organizație, după care comenta că declarația era „o exagerare"[111]. Doar mai târziu Militam a confirmat că se referise la o organizație din care el făcea deja parte, deși la acea vreme doar cu greu ar putea fi numărat printre cei mai credibili martori, întrucât mpsese de mult legătura cu mulți dintre foștii săi colegi[112]. Chiar dacă Militam ar

"o Bishop și Crayfield (1949), 34, 36.

"> Iliescu (1995b), 16.

[112] Generalul Militam intervievat de John Simpson la *Newsnight* (BBC2), December 16, 1994.

fi aparținut unei organizații numite FSN, nu este deloc sigur că aceasta era una și aceeași cu grupul care trimisese scrisorile postului de radio Europa Liberă, întrucât conform postului de radio București, care a relatat despre acest lucru încă de la 30 decembrie 1989, cel puțin una dintre scrisori fusese scrisă de Alexandru Melian, profesor universitar în București, fapt confirmat ulterior și de Brucan[113]. Un element suplimentar de confuzie s-a adăugat după ce Melian a susținut că în spatele scrisorii sale nu se afla nici o organizație reală și nu este pe deplin clar cum se potrivește versiunea sa cu aceea a Radio Europa Liberă, căruia i se spusese că prima scrisoare fusese adusă din România de un medic, membru într-o organizație mai mare, și că același doctor scrisese cea de-a doua scrisoare în timp ce se găsea în vizită la niște cunoștințe în Germania[114].

Legătura dintre FSN-ul autor al scrisorii și FSN-ul care a preluat puterea în timpul revoluției nu este dovedită, ceea ce nu înseamnă însă că această din urmă organizație nu ar fi existat înainte de 1989. Dovada că s-ar fi putut forma mai devreme nu vine doar din numeroasele scenarii despre conspirații discutate mai departe în acest capitol, ci și dintr-o analiză mai atentă a însuși numelui organizației. în discuțiile referitoare la originile FSN s-a omis adesea faptul că, deși Iliescu și alții au preluat puterea în decembrie 1989 sub acest nume, nu acesta pare să fi fost primul nume folosit de organizația lor. în discuțiile din clădirea Comitetului Central, în prima sa luare de cuvânt, Militam s-a referit la Consiliul Salvării Naționale, dar și la Frontul Salvării Naționale, iar în orele imediat următoare răsturnării lui Ceaușescu, atât Iliescu cât și Tudor au folosit denumirea de Comitetul Salvării Naționale. Diferențele semantice dintre variante pot părea minore, dar devin mai interesante atunci când se reamin-

[113] Neacșu (cl999); Brucan (1993), 172; a se vedea și *Adevărul,* 30 martie 1990, 1, 3.

[114] Shafir (January 19,1990), 16, sugerează că limbajul primei scrisori, care conține referiri la Dumnezeu, indică faptul că nu a fost redactată de un activist PCR. Ratesh (1991), 90.

lește faptul că mijlocul prin care generalul Wojciech Jaruzelski a declarat legea marțială în Polonia la 13 decembrie 1989 a purtat numele de Consiliul Militar al Salvării Naționale. Să fi fost oare instituirea legii marțiale în Polonia modelul pe care l-au vizat conspiratorii români?

Evident, există diferențe importante între România și Polonia, nu în ultimul rând pentm că în România nu a existat o organizație de masă similară Solidarității, care să se opună partidului unic, iar acest lucm i-a făcut pe comentatorii occidentali să se îndoiască de posibilitatea ca în România să fi fost pusă la cale o lovitură militară în stil polonez[115]. Lovitura de stat din Polonia a creat însă un precedent pentm răsturnarea unui lider de partid de către militari și, după cum se va vedea în continuare, au existat în România persoane care au dorit să copieze aceste evenimente. Figura centrală din spatele acestor planuri de lovitură de stat, potrivit unui tovarăș de conspirație, Nicolae Radu, a fost generalul Ion Ioniță, un fost ministm al Apărării și vicepremier, care se pare că a acționat nu din dorința de a schimba sistemul comunist, ci mai degrabă de a pune un mai mare accent pe stat și nu pe partid, așa cum s-a întâmplat în Polonia[116]. Să fi ales oare conspiratorii un nume similar celui folosit de militarii polonezi pentm a-și legitima planurile în fața URSS? Sunt indicii certe că au existat mai multe încercări de

[115] Crowther (1989), 207-225, și discuția în Sampson (1983), 139-144.

[116] Sândulescu (c. 1996), 104-105. Ion Ioniță a ocupat de-a lungul carierei sale mai multe poziții la vârf, inclusiv aceea de ministru al Apărării Naționale (1966-1976). în 1976 a devenit vicepremier și membru deplin al CPEx. Totuși, cariera sa a intrat în declin în 1979 când și-a pierdut locul din Consiliul Apărării și apoi din CPEx, sfârșind prin a fi îndepărtat din CC în noiembrie 1984. Conform lui Brucan, încă din 1976 Ioniță se implicase în complotul ce urmărea o lovitură de stat militară cu șeful statului-major, generalul Ion Gheorghe. Și Brucan și Radu au sugerat că Ioniță a murit în circumstanțe foarte suspecte; Brucan (1993), 132-134; Shafir (October 12,1990). Nicolae Radu fusese ofițer în marina militară și comercială. Potrivit lui, Comitetul Salvării Naționale a fost creat în ianuarie 1985. Săndulescu (c!996), 95.

apropiere față de Uniunea Sovietică pentru a obține ajutor în organizarea unei lovituri de stat. Se spune că discuții referitoare la acest subiect ar fi fost purtate în 1984-1985 de Vasile Patilineț, ambasadorul României în Turcia, și omologul sovietic al acestuia[117]. După cum el însuși a recunoscut, Militam a cemt sprijin material, în 1987, consulatului sovietic din Constanța, iar în 1988 Bmcan, identificat și el ca un conspirator, se poate să fi făcut același lucm în cadml audienței sale la Gorbaciov. Militam a fost refuzat și, conform lui Bmcan, Gorbaciov și-a exprimat susținerea pentru un plan bine pus la punct care ar fi putut asigura îndepărtarea lui Ceaușescu, dar, a respins categoric orice intervenție sovietică în sprijinirea unui asemenea scenariu. în pofida asemănării de titulatură între cele două formațiuni instalate la putere în Polonia și România, pregătirile în cel de-al doilea caz nu au fost niciodată atât de avansate ca în primul; unele surse sugerează că planul detaliat al loviturii de stat din Polonia ar fi fost pus la cale în cursul a două întrevederi dintre generalul Jaruzelski și doi înalți ofițeri ai URSS, generalul Kriucikov și mareșalul Victor Kulikov[118].

Știrile referitoare la înregistrarea video transmisă de Televiziunea Franceză au ajuns cu rapiditate în România și, sub presiunea întrebărilor puse de jurnaliștii străini, membri marcanți ai CFSN se pare că au confirmat declarația lui Militam. Un membm important al Frontului, Cazimir Ionescu, a declarat pentru o televiziune străină că: „Am plănuit această revoluție în ultimii doi ani. Niciodată nu ne-am gândit că vom reuși să o declanșăm, dar ne-am continuat reuniunile și l-am urmărit pe Gorbaciov îndeaproape." Lupoi, citat de *Le Figaro,* ar fi spus că Frontul „a fost creat cu mult timp în urmă, dar s-a născut în realitate pe baricade, în timpul insurecției anticeaușiste"[119].

[117] Săndulescu (cl996), 90-91. Brucan i-a mai spus lui Almond (1990b), 42 n. 14, că grupul conspiratorilor era în contact cu KGB-ul. Vasile Patilineț fusese ministru și membru supleant al CPEx.

[118] Andrew și Gordievsky (1990), 485-486.

[119] *The Times,* January 3,1990, 1, 6; Shafir (January 19, 1990), 19 n. 7.

Și unii importanți politicieni străini au început să sugereze că lucrurile în România nu erau așa cum păreau la prima vedere. Ministrul Francez de Externe Roland Dumas a declarat într-un interviu radiodifuzat că avusese cunoștință de un complot încă din vară, întmcât ambasadoml Franței la București „și-a făcut treaba"[120]. în vizita efectuată în România la puțin timp după revoluție, Dumas a încercat să minimalizeze aceste remarci, susținând categoric că nu credea în ideea unei lovituri de stat[121]. Dar pommbelul îi scăpase, iar Dumas a scos în evidență această speculație ulterior, când a comentat că, după părerea sa, Uniunea Sovietică „a știut și ea, fără îndoială, [despre complot]". în sprijinul acestei declarații vine faptul că, în 22 decembrie, la ora 18 (cam pe când Militam făcea respectiva declarație la reuniunea din clădirea Comitetului Central), programul în limba română al postului de radio Moscova relata că existența FSN era cunoscută încă din toamnă și că această organizație lansase un apel pentru ca la cel de-al XIV-ea Congres al PCR Ceaușescu să nu mai fie reales[122]. Acest lucm poate dovedi că și Radio Moscova asculta transmisiunile Radio Europa Liberă, dar, după cum s-a menționat ulterior, Bmcan și Militam fuseseră dinainte în contact cu Gorbaciov și alți oficiali sovietici, iar într-un interviu din mai 1990, Valentin Falin, șeful Departamentului Internațional al PCUS, a sugerat că într-adevăr Moscova avea unele date despre conspirație: „Știam că o lovitură de stat era inevitabilă, pentm că sistemul era nu numai putred, ci și intransigent... Atunci când critici notorii ai regimului au venit la Moscova, precum Silviu Bmcan în noiembrie [1988], ni s-a cemt să fim de acord că România nu avea o altă ieșire. Prin urmare, am urmărit evoluțiile din cadml forțelor armate din România și rezistența tot mai mare față de regim... foarte îndeaproape."[123]

[120] Citat in Ratesh (1991), 102; a se vedea si *The Times,* January 4, 1990, 8.

[121] *Guardian,* January 12, 1990, 10.

[122] Shafir (January 19, 1990), 17, 19 n. 6.

Falin (1990), 24.

Răspunsul Frontului Salvării Naționale

Noul regim a dezmințit că preluarea puterii s-ar fi făcut printr-o lovitură de stat. încă din 26 decembrie, imediat după ce procesul soților Ceaușescu fusese transmis la televiziune, Iliescu a dezmințit public ideea că revoluția era „o lovitură de stat dată de o forță organizată, sprijinită chiar și din exterior", iar în următoarele câteva săptămâni mesajul a fost reiterat de un întreg șir de reprezentanți ai frontului[124]. Apoteoza a fost atinsă prin declarația făcută de Brucan la 4 ianuarie 1990:

„Trebuie să vă spun cu sinceritate cât de uimit am rămas constatând că ziare serioase din Occident au dat crezare poveștii fantastice în legătură cu un complot care ar fi fost pus la cale cu șase luni înainte pentru răsturnarea lui Ceaușescu. Nu am crezut niciodată că mass-media vestice erau atât de vulnerabile la o poveste fabricată atât de grosolan, la o asemenea făcătură monumentală. Primul lucru la care ar fi trebuit să se gândească ar fi fost acela că, dacă era adevărată versiunea complotului de acum șase luni în care erau implicate Frontul și armata, noi, liderii frontului, ne-am fi lăudat cu acest lucru încă de la început. Ar fi fost ceva extraordinar și un mare merit, care ar fi meritat cele mai fierbinți felicitări din partea poporului român, dacă am fi putut să spunem acestuia că răsturnarea lui Ceaușescu a fost rezultatul unei conspirații bine gândite pe care am pus-o la punct cu mult timp în urmă. în realitate... adevărul este că un asemenea plan nu a existat niciodată. Adevărul este că era imposibil de elaborat un asemenea plan în statul polițienesc totalitar al lui Ceaușescu. Represiunea și supravegherea din România erau atât de eficiente încât nici o grupare politică nu s-ar fi putut înființa în interiorul sau în exteriorul partidului, cu atât mai puțin o grupare implicând militarii, armata. Adevărul istoric este că masiva explozie socială din 22 decembrie a fost spontană 100% și că liderii Frontului s-au aflat pentru prima

[124] BBC EE/0649, B/6, December 29, 1989.

dată împreună abia în timpul puternicului atac al fostului sediu al CC."[125]

Vehemența cu care FSN a negat că ar fi pus la cale o lovitură de stat răspundea unor necesități politice. Ajungând la putere, FSN nu se putea baza pe nici un rest de legitimitate rămas de la fostul regim discreditat, și nici nu avea încă un mandat electoral. Purtătorul de cuvânt al FSN, Munteanu, afirma un lucru evident la conferința de presă din 8 ianuarie 1990, când spunea că „Frontul Salvării Naționale este... rezultatul revoluției. Nu are decât legitimitatea pe care i-o conferă revoluția"[126]. Recunoașterea faptului că frontul ar fi ajuns la putere altfel decât adus de valul unei revolte populare spontane l-ar fi făcut vulnerabil la concurența venită din partea noii opoziții, care își dăduse seama foarte repede de importanța politică a revoluției.

Aparentul refuz al liderilor Frontului de a spune adevărul în legătură cu originile propriei lor mișcări au subminat serios poziția acestora în relația cu mass-media străine. Revoluția română fusese în direct prin satelit în cele patru colțuri ale lumii, iar faptul că a coincis cu sărbătoarea Crăciunului se pare că i-a crescut efectul emoțional. Impactantele imagini alb-negru ale unui popor victorios, care reușise să răstoarne unul dintre cei mai ticăloși dictatori, și care obținuse luptând din greu o victorie împotriva odioșilor săi acoliți, a trezit în lumea întreagă interesul pentru România. După aceea, o extraordinară simpatie s-a construit prin poveștile sfâșietoare despre cumplita situație din spitale și din orfelinate. Imaginile eroice ale revoluției, așa cum fuseseră acestea prezentate la Televiziune, și aceste sentimente de compasiune pentru o țară care trecuse prin atât de multe suferințe au produs în întreaga lume așteptări poate prea mari față de noul regim. Se pare că acest lucru a fost valabil în special în cazul francezilor, determinându-l pe Andrei Codrescu să

[125] BBC EE/0655,6/9:36, January 6,1990. Pentru o afirmație similară a lui Iliescu a se vedea Ratesh (1991), 87-88, aceste afirmații l-au făcut pe Ratesh să vorbească despre o conspirație pentru acoperirea altei conspirații.

[126] BBC EE/0658, B/12:21, January 10, 1990; Brucan sugerează același lucru în BBC EE/0675, 6/8-9:24, January 30, 1990.

noteze că: „Francezii au un interes special. Franța s-a îndrăgostit de România. în 1989, anul bicentenarului propriei lor revoluții, după ce au fost aduși la saturație de ceremonii despre *la gloire* și *la patrie,* revoluția română a izbucnit ca o teribilă ilustrare a întregii lor istorii. A fost marea finală a tuturor focurilor de artificii organizate în fiecare *mairie,* începând de la Paris până la Strasbourg. România a dat francezilor cea de-a treia dimensiune a marii lor comemorări: realitatea."[127]

Ulterior, atunci când unii membri ai FSN s-au dovedit a avea un trecut nu chiar atât de curat cum s-a crezut la început, iar când revoluția a început să se vadă mai obscur și mai neconcludent decât fusese prezentată, declinul a fost la fel de neechilibrat. Cu o agendă elaborată într-o măsură mai mare sau mai mică de către considerabila populație de emigranți români din Paris, relațiile dintre o parte a presei franceze și noul regim s-au dezintegrat curând, transformându-se într-o mlaștină de acuzații reciproce[128]. începând cu Michel Castex, șeful echipei de la *Agence France Presse* care sosise la București la 25 decembrie 1989, dubiile asupra evenimentelor s-au transformat într-o serie de articole critice și apoi de cărți. Majoritatea acestora au apărut mai întâi în Franța, dar prin intermediul posturilor de radio pe unde scurte și a altor metode, au ajuns repede în România, multe fiind traduse și tipărite în presa de aici[129].

Pe măsură ce mass-media străine încercau să facă lumină în misterele revoluției, unele dintre suspiciunile lor legate de existența unor conspirații au fost confirmate de o serie de interviuri acordate de personalități asociate anterior cu noul regim,

[127] Codrescu (1991), 84-85. Pentru entuziasmul francez față de revoluția română, a se vedea *Independent,* January 6, 1990, 15.

[128] *The Times,* December 28, 1989, 6.

[129] Cea mai clară explicație a diferitelor declarații se găsește într-un articol de Weber și Portocala în *Le Point,* 21 mai 1990. Acesta a apărut în traducere în *Expres,* 4-11 iulie 1990, 44-45. Subiectul a fost ulterior dezvoltat în mai multe cărți, din care s-au publicat multe extrase în ziarele românești; a se vedea Portocala (1990); Castex (1990); Loupan (1990); Gabanyi (1990). Pentru o încercare de analiză a jurnaliștilor francezi care relatau despre România, a se vedea Reporters san Frontières (1990).

care au declarat că voiau să relateze „adevărata" poveste din spatele evenimentelor. Apărute adesea în obscure reviste românești, aceste revelații au venit mai ales din partea lui Brucan, Radu, Militam și a unui fost general de armată, Ștefan Kostyal[130]. Diferitele variante în legătură cu conspirațiile împotriva lui ('eaușescu trebuie luate în serios, dar cu o considerabilă precauție, întmcât oferă o interpretare foarte selectivă a trecutului realizată de înșiși complotiștii, dintre care mulți au fost îndepărtați după revoluție și aveau clare interese politice personale. De exemplu, Michael Shafir a arătat cu claritate că articolul deja menționat al lui Bmcan și Militam, publicat la 23 august 1990 de *Adevărul,* a avut ca primă menire discreditarea lui Iliescu și crearea unei breșe între el și primul ministm de atunci, Petre Roman[131]. în realitate, se poate spune că relatările despre conspirații s-au bucurat de atât de multă atenție din cauză că erau percepute ca o subminare a legitimității revoluționare a FSN și a urmașilor acestuia și, pe acest fundal, măsura în care au preferat interesele politice în detrimentul sincerității istorice va rămâne întotdeauna sub semnul întrebării.

Din punctul de vedere al conținutului lor, aceste dezvăluiri au ridicat tot atâtea întrebări câte răspunsuri au oferit. Comploturile, prin însăși natura lor, se bazează pe accesul participanților la informații. Dar numai unii — dacă au existat și aceștia — dintre conspiratori au avut o imagine globală a evenimentelor, așa încât amintirile personale tind să ofere numai o viziune fragmentară, lăsând loc unor presupuneri suplimentare. Există, de asemenea, o fină linie de demarcație între planificarea serioasă a unei lovituri de stat și simpla nemulțumire a unor uneltitori. Pentru a fi considerat disident, se pare că o persoană trebuie să vorbească deschis, dar comploturile încununate de succes sunt, prin natura lor, ascunse până în momentul punerii lor în practică. Slăbiciunile regimului Ceaușescu nu erau necunoscute multor membri ai nomenclaturii românești, dar când

'Jo Shafir (May 11, 1990), 24-27; Shafir (October 12, 1990), 29-42; Ratesh (1991), 80-119; Behr (1991), 220-229; Deletant (1995), 342-351.

ui Shafir (October 12, 1990), 29-42.

Eliberat în februarie 1988 în baza unei amnistii generale, Radu se pare că a reluat unele legături cu conspiratorii, sugerând că au continuat să elaboreze planuri și atât el cât și Militaru au amintit că o altă lovitură de stat era planificată pentru februarie 1990. Dar faptul că o lovitură de stat fusese planificată în 1984 și, posibil, în 1987 nu înseamnă că aceeași conspiratori au pus la cale ceva similar în 1989. Poate fi adevărat că, la o primă vedere, evenimentele din decembrie 1989 au o asemănare superficială cu planurile din 1984, deși ar trebui probabil amintit că acestea nu au fost făcute publice decât mult după revoluție. Dar în România, orice insurecție, indiferent de modul în care s-ar fi declanșat, era probabil să urmeze un același curs. Mobilizări ale maselor, treceri în tabăra opusă a unor membri ai forțelor de securitate și preluarea controlului asupra posturilor de radio și televiziune sunt principalele elemente ale multor revoluții. După evenimente, Militaru a afirmat că revoluția i-a luat prin surprindere pe complotiști, lucru confirmat din neatenție de Kostyal, când a recunoscut în dialogul cu jurnalistul Edward Behr că el s-a dus la Ministerul Apărării la 22 decembrie doar pentru că și-a adus aminte că acesta figura printre obiectivele țintă din 1984.[136]

Cu toate acestea, dacă se acceptă ideea că unii dintre cei implicați în plănuirea unei lovituri de stat în 1984 se mai întâlneau încă și după acea dată, apare imediat întrebarea în ce măsură au influențat aceștia evenimentele din 1989. Brucan vorbește despre o strategie în trei direcții de infiltrare a armatei, Securității și aparatului de partid, cu rezultate amestecate, dar o asemenea structură organizată se poate să fi fost mai mult rezultatul speranțelor decât al realității. Atunci când au fost stabilite, legăturile se pare că au fost foarte nebuloase și dominate de bănuieli reciproce, mai ales după 1984. în afara militarilor, persoanele cel mai des menționate ca parte a unei forme de conspirație sunt Brucan, Măgureanu și Iliescu. Datele referitoare la intervalul de timp în care au făcut parte din vreun complot

[136] Militaru citat de Ratesh (1991), 91; Behr (1991), 227.

și la importanța rolului acestora variază în funcție de sursă. De exemplu, Radu susține că Iliescu a fost recrutat de Măgureanu încă din 1971, după ce a fost demis și mutat la Timișoara; Militaru afirmă că s-a întâlnit prima dată cu Iliescu la spital în 1982 și că a fost permanent în contact cu el în lunile premergătoare revoluției, informație confirmată de Roman, care a adăugat că după una dintre întâlniri au fost interogați de Securitate[137]. Iliescu a recunoscut că a făcut parte dintr-un grup de conspiratori, declarând că unii dintre membrii acestuia, precum Militaru, erau mai entuziaști, în timp ce alții, cum ar fi Ioniță și Măgureanu, erau mai circumspecți. Cu toate acestea, Iliescu a încercat să diminueze importanța complotului, sugerând, pe drept cuvânt probabil, că ei au rămas un grup izolat, iar când a vorbit despre intențiile lor unor membri mai importanți de partid, pe care i-a întâlnit în mod accidental, spune el, a rămas cu impresia clară că orice conspirație avea puține șanse de a-l răsturna pe Ceaușescu[138]. în interviul său din 23 august, Brucan susține că ar fi avut legături cu conspirația din 1983, când a început să se întâlnească în mod regulat cu Ioniță și alți militari, dar dă doar puține amănunte în legătură cu ceilalți. Iliescu a recunoscut că îl știa pe Brucan, dar a spus că nu erau apropiați[139]. După ce „Scrisoarea celor șase" a fost făcută publică, Brucan a fost pus sub arest la domiciliu și apoi mutat în ceea ce el a numit o „cocioabă" din Dămăroaia, un cartier mărginaș al Bucureștiului. Lipsit de legături cu restul lumii, el a ajuns la sediul Televiziunii, la 22 decembrie, doar pentru că a fost adus de un vechi prieten, Eduard Stan[140]. Poziția în care se afla Brucan cu greu i-ar fi permis să influențeze evenimentele înainte de decembrie 1989 și același lucru se poate spune și despre Măgureanu. Fost securist, se pare că a trecut în rezervă pentru a ocupa un post la Academia de Partid „Ștefan Gheorghiu".

Ratesh (1991), 92; Shafir (January 19, 1990), 17.

[138] Iliescu (1995b), 34.

[139] *Ibid.*, 66.

[140] Brucan (1993), 169-170.

în iunie 1989 a fost transferat într-un post relativ obscur, la Muzeul de Istorie din Focșani, iar evenimentele din 22 decembrie l-au surprins la Zalău, în nordul Transilvaniei, de unde a plecat către București abia spre seară[141]. Incontestabil, Brucan, Măgureanu și, mai ales, Iliescu au jucat roluri esențiale în revoluție. Dar acest lucru nu înseamnă că au ajuns la putere cu ajutorul unei conspirații, în favoarea căreia există puține dovezi. Dintre cei trei, doar Iliescu era în București și dispunea de o oarecare libertate de mișcare în zilele anterioare revoluției. El și alții se poate să fi făcut anumite pregătiri pentru a prelua puterea. După cum se va vedea mai departe, o sursă afirmă că, în acea perioadă, el a încercat să intre în contact cu generali și oficiali de partid pentru a le sonda intențiile și că pe atunci circula cel puțin o listă a celor care urmau să preia o funcție; un profesor universitar american care locuia în București a primit o asemenea listă în seara zilei de 21 decembrie[142]. Acest lucru „miroase" mai degrabă a grup care încearcă să profite de o situație în evoluție decât să determine evenimentele. La fel, faptul că unii dintre cei care au apărut la televizor la 22 decembrie păreau să se cunoască unii pe alții, în loc să fie dovada unui complot serios poate fi mai degrabă rezultatul dimensiunilor reduse ale elitelor bucureștene și al discuțiilor generale despre condițiile din România pe care Iliescu recunoaște că le-a purtat cu un număr de persoane[143].

Un element determinant al oricărei situații revoluționare este poziția adoptată de forțele de ordine, dar gradul în care conspiratorii s-au infiltrat în rândurile acestora rămâne neclar. Brucan, Militam și Kostyal, toți trei, au vorbit despre existența, în 1989, a unui „Comitet Militar de rezistență", din care făceau parte cel

[141] Neacșu (ci 999). După revoluție, Măgureanu a fost numit șef al SRL

[142] Mulțumesc lui Paul Michelson pentru această informație.

[143] Voiculescu a afirmat că în ciuda faptului că mulți dintre noii lideri dădeau impresia că se cunosc, majoritatea nu se cunoșteau decât, cel mult, superficial. Marcu (1991), 13.

puțin 20 de ofițeri de rang înalt, spun ei. Numele acestora nu au fost date, dar Shafir, urmându-l pe Radu, a sugerat că în cenlml acesteia se găseau cei 18 generali în rezervă reactivați în timpul revoluției; și într-adevăr, Cheler, Ionel și Pletos, fiecare amintit ui legătură cu comploturi anterioare, se află pe acea listă[144]. Nu sunt incluși o serie de generali în rezervă — atât din Armată, căi și din Ministeml de Interne — despre care se știe că au jucat un rol în revoluție și despre care se poate presupune că ar fi fost dispuși să participe la orice conspirație. Printre aceștia se numără Tudor, Emil (Cico) Dumitrescu și Kostyal; conform declarațiilor făcute de aceștia la televizor, pot fi adăugați pe listă și generalul-colonel Nicolae Doicam și generalul-colonel Stelian Țarcă, împreună cu generalul-maior Marin Pancea[145]. Amploarea contactelor dintre complotiști și armată este și mai puțin clară. în 1984, o primă prioritate a fost asigurarea sprijinului garnizoanei București și este posibil ca acest lucm să fi rămas valabil și pentru planurile ulterioare. De fapt, comandanții garnizoanei București par să fi fost un permanent ghimpe pentru Ceaușescu. în 1971, șeful de atunci, generalul-locotenent Ioan Șerb, se pare că a fost prins furnizând secrete militare atașatului militar

[144] Au fost rechemați în activitate gen.-col. Vasile Ștefan Ionel, gen.-lt. Paul Romano Cheler, gen.-lt. Jean Ioan Moldoveanu, gen.-mr. Marin Gheorghe Balteanu, gen.-mr. Ion Bucur Bordei, gen.-mr. Liviu Traian Ciubăncan, gen.-mr. Horia Traian Opruța, gen.-mr. Dumitru Nicolae Pletos, gen.-mr. Gheorghe Constantin Popescu și contraamiralul Nicolae Gheorghe Hîrjeu, a se vedea *Monitorul Oficial al României,* 29 decembrie 1989, 5. Gen.-lt. Gheorghe Lavric, *ibid.,3*\ decembrie 1989,3. Gen.-col. Gheorghe Petre Ion, gen.-col. Marin Voinea Nicolescu, gen.-lt. Ion Aurel Șuța, gen.-mr. Grigorie Tudor Drăghici, gen.-mr. Dumitru Ion Dumitru și gen.-mr. Florian Emilian Truță, *ibid.,* 5 ianuarie 1990,3. Rechemat de ministrul de Interne, gen.-mr. Octavian Gheorghe Pop a fost numit Inspector General al Poliției, *ibid.,* 9 ianuarie 1990, 3.

[145] Doicaru fusese șeful serviciului Direcției de Informații Externe și ministru adjunct de Interne. A rămas membru candidat al Comitetului Central până în 1980, când conform propriilor declarații a fost arestat și eliberat din funcție pentru că se opunea metodei de guvernare a lui Ceaușescu. A murit împușcat, pretins accidental, în martie 1991. Deletant (1994), 47.

al Ambasadei URSS la București. Mai târziu, ceva similar avea să se petreacă cu un alt deținător al acestei funcții, Militaru, despre care se spune că ar fi fost implicat într-o relație amoroasă cu o femeie spion sovietică, afirmații negate însă de el[146]. Conform declarațiilor făcute de el la televizor, în decembrie 1989, la conducerea garnizoanei se afla Chițac, iar sosirea sa foarte rapidă — neexplicată încă — la sediul Televiziunii, unde s-a declarat de partea revoluției și a vorbit încrezător despre „noua orientare politică social-democrată a țării noastre" înainte de venirea lui Iliescu —, coroborată cu ulterioara sa numire ca ministru de Interne ar putea sugera nu numai că el avea acces la informații, ci și că se bucura de o mare încredere[147].

Referitor la alți ofițeri superiori, dovezile existente nu par să arate o implicare serioasă a acestora într-un complot prerevoluționar, poate până când au început demonstrațiile de la Timișoara și când se pare — cu o oarecare probabilitate — că unii au fost contactați pentru a li se testa opțiunile. Brucan a spus că, la acel moment, Iliescu și Roman au stat de vorbă pentru a stabili de care generali și activiști de partid ar trebui să se apropie pentru a susține o mișcare anti-Ceaușescu[148]. Militaru a spus că el era prieten apropiat cu Milea, dar dintr-o declarație destul de confuză, se pare că acesta nu ar fi luat parte la nici o conspirație. El a spus și că îl cunoștea pe Vlad, dar nimeni nu a zis că făcea parte din conspirație[149]. Datele despre Stănctdescu sunt și mai ambigue[150]. Participarea sa la executarea lui Ceaușescu, urmată de o carieră politică foarte vizibilă, ar putea sugera că se găsea într-o poziție privilegiată, dar, potrivit lui Kostyal, nu avea legături cu nici un complot. Și cu toate că Radu a afirmat că s-a apropiat de Stănculescu pentru a-i testa disponibilitatea de a se implica în complotul din 1984, orice contact ulterior a fost interzis de Ioniță. Despre generalii Gușă, Voinea și Eftimescu sau alții nu au existat niciodată afirmații serioase în legătură cu vreo implicare într-un complot. Acest lucru nu înseamnă totuși că nu aveau cunoștință despre planurile vreunei lovituri de stat, Radu relevând, de asemenea, că unii ofițeri, precum colonel Victor Pângulescu, erau la curent cu conspirația, fără a face însă parte din grup. Deși există doar puține informații disponibile, nu s-a afirmat despre nici un ofițer de rang înalt din Securitate că ar fi făcut parte din vreo conspirație. Singurele excepții pot fi colonel Dumitru Penciuc, de la trupele de securitate — Militaru spune că a asigurat cooperarea acestuia în 1986, dar Radu avansează anul următor, 1987

și un oarecare colonel Bucur, care, conform unui fost general din Ministerul de Interne, care a vorbit la televiziune la 22 decembrie, „știe ce simțim"[151].

Dacă ofițerii de armată participanți la vreun complot au fost, în majoritatea lor, generali în rezervă, se poate pune problema cât de eficienți au fost aceștia atunci când și-au reluat activitatea. S-a susținut că ei ar fi fost un element esențial în determinarea sorții revoluției, Brucan și Militaru declarând, poate nesurprinzător, în interviul lor că „Imediat ce Militaru a devenit ministru al Apărării, un întreg lanț de comandă a trecut în mâinile unor

[146] King (March 6, 1972), 1-11; King (May 17, 1972), 8-10; Bacon (1978), 170-171; Pacepa (1989), 195-197; Crowfher (1989), 214-215. în Vest au ajuns informații conform cărora Șerb ar fi fost executat dar, de fapt, după ce a fost condamnat la șapte ani de închisoare, a fost eliberat în urma unei întâlniri între Ceaușescu și Brejniev și trimis la muncă într-o cooperativă agricolă; a se vedea Deletant (1995), 88-89. Pentru Militaru, a se vedea Pacepa (1989), 193-197; *The Times,* December28,1989; Shafir (January 12, 1990), 36; *Expres, 2* ianuarie 1991,2; Ratesh (1991), 91-92.

[147] Pentru afirmația lui Chițac la televiziune a se vedea Televiziunea Română (1990), 35. Relatarea sa, mai degrabă contradictorie, a drumului său către postul de televiziune poate fi găsită în *ibid.* (1990), 213.

[148] *New York Times,* January 3, 1990, A 12.

[149] Televiziunea Română (1990), 208.

[150] Pentru verdictul lui Kostyal despre Stănculescu, a se vedea Behr (1991), 222-223, și pentru cel al lui Radu, a se vedea Shafir (October 12, 1990).

[151] Televiziunea Română (1990), 57. Penciuc a avut o misterioasă carieră după căderea lui Ceaușescu. Inițial a fost avansat la gradul de general-maior, ulterior a fost trecut în rezervă pentru ca imediat apoi să fie chemat înapoi în Poliție. *Monitorul Oficial al României,* 20 ianuarie 1990, 13; *ibid. 22* februarie 1990, 3; *ibid.* 28 februarie 1990, 5.

generali devotați revoluției"[152]. Dar, mulți dintre ofițerii în rezervă erau deja bătrâni (Kostyal avea 79 de ani, Țarcă — 75, iar Militaru — 65) și, dat fiind că, atunci când au apărut ei, armata trecuse deja cu arme și bagaje de partea revoluției, posibilitatea ca ei să joace un rol militar major era extrem de limitată. La 22 decembrie, Tudor a venit repede la Televiziune, urmat, la scurt timp, de Militaru și Dumitrescu, în timp ce Kostyal s-a dus la Ministerul Apărării. Lipsa lor inițială de comunicare cu armata este evidentă din faptul că Militaru i-a chemat pe Voinea și Gușă să vină la sediul Televiziunii, cu toate că Voinea apăruse deja pe post, iar Gușă era încă pe drum de la Timișoara. Militaru, care a devenit ministru al Apărării în timpul revoluției, a fost, evident, cea mai importantă figură dintre aceștia și, probabil, a avut o influență considerabilă asupra evenimentelor desfășurate începând din după-amiaza zilei de 22 decembrie, dar, potrivit lui Iliescu, relația sa cu ofițerii activi din armată a fost turbulentă și a demisionat la puțin timp după revoluție. Dintre ceilalți ofițeri reactivați, unii au urcat în ierarhie, ajungând în poziții importante, ca generalul-maior Gheorghe Popescu, instalat la comandă la Timișoara, la 24 decembrie, și generalul-locotenent Paul Cheler, care a devenit comandantul Armatei a IV-a. Alții au fost însă mai puțin influenți. Kostyal a jucat un rol foarte puțin activ, după cum a recunoscut chiar el. După întâlnirea cu Stănculescu de la Ministerul Apărării, s-a îndreptat către clădirea Comitetului Central, dar a fost exclus de la toate ședințele importante. în cele din urmă, s-a dus la aeroportul Băneasa, unde a rămas până la 26 decembrie, secondându-1 pe șeful unității antiaeriene[153]. Și Radu a avut un rol similar. La sfatul unui prieten militar, la 21 decembrie, a plecat din București și s-a dus la Constanța. De acolo, l-a sunat pe Stănculescu, din biroul contraamiralului Plăviciosu, dar se pare că nu a jucat nici un rol în revoluție, înainte de a reveni în București, cu trenul, în seara de 22 decembrie. în capitală, a rămas un simplu

[152] *East European Reporter,* 1990, 4:3, 76.

'» Behr (1991), 227-233.

„spectator", iară a lua legătura cu colegii săi „conspiratori" până la 30 decembrie, când s-a întâlnit cu Militaru[154].

Influența exercitată de Tudor este mai greu de stabilit. Se pare că, în noaptea de 22 decembrie, Stănculescu i-a încredințat ansamblul apărării sediului Televiziunii, deși trupele din dispozitiv au rămas să asculte de ordinele comandanților de unități[155]. în *Revoluția Română în direct,* colaboratorii din armată nu pierd nici o ocazie de a-și bate joc de Tudor, prezentându-1 ca pe un bătrân nebun, sclerozat, care se plimba desculț de colo-colo. S-ar putea ca desconsiderarea rolurilor jucate atunci de Tudor și Lupoi să fie deliberată și să constituie doar un simptom al conflictelor ulterioare din armată și a refuzului unei părți a autorităților de a recunoaște existența unui complot care să fi precedat lovitura de stat. însă și martori independenți au relatat despre dezacordurile existente, în timpul revoluției, între Tudor și ofițerii activi din armată, care, la un moment dat, a dus, se pare, la rănirea aproape mortală a vicepreședintelui Televiziunii, Traian Pușcașu[156]. în circumstanțe departe de a fi clare, acesta a fost atacat cu un cuțit de locotenent-colonelul Constantin Vasiliu, dar se pare că victima ar fi trebuit să fie, de fapt, Tudor și nu el. Se pare că, înaintea acestui incident, Vasiliu fusese luat drept terorist. De asemenea, merită amintit că, spre deosebire de mulți dintre generalii menționați anterior, Tudor nu a fost reactivat și nici nu a fost promovat după revoluție.

Generalii care au fost rechemați din rezervă în acea perioadă au dovedit siguranță într-un moment în care noul regim putea li absolut sigur doar de loialitatea unui mic număr de ofițeri din armată sau din Ministerul de Interne. Plasați la cel mai înalt nivel al forțelor de ordine, în timp ce FSN își consolida poziția la putere, majoritatea acestor generali au fost trecuți din nou în rezervă curând după aceea, atunci când a devenit clar că nu

[154] Mărturia lui Radu în Săndulescu (cl996), 112-118.

[155] Nicolaescu(1999), 197.

[156] Televiziunea Română (1990), 135, 144, 148, 164, 265-266.

exista nici o amenințare reală, iar în armată se auzeau voci nemulțumite de blocarea căilor de promovare. Rapiditatea cu care au fost îndepărtați din funcții sugerează că puterea politică era mică și, cu siguranță, nu aveau prestigiul care le-ar fi fost acordat dacă ar fi fost adevărate bastioane ale revoluției.

Conspirații externe

La procesul său, Ceaușescu a sugerat nu numai că a fost victima unor trădători, ci și că aceștia au primit ajutor din exterior pentru a-și pune la cale lovitura de stat. Acest accent pe conspirațiile externe a apărut în mod constant de la revoluție încoace, mai ales în scrierile celor care încearcă o reabilitare parțială sau totală a fostului regim, pe care îl consideră defectuos, dar cu adevărat românesc[157]. Multe dintre primele declarații referitoare la o implicare străină vorbeau despre o conspirație cu elemente violente, circulând povești pline de străini mascați care omorau și devastau pe străzile orașelor românești, liniștite până atunci. Există încă o serie de incidente încâlcite, care nu au fost încă explicate, și întregul subiect merită a fi discutat nu numai pentru că i s-a acordat atât de multă atenție în România, ci și pentru că provoacă multe întrebări secundare legate de atitudinea superputerilor față de evenimentele din România și de posibilitatea unei intervenții străine în România.

Multe dintre teoriile asupra unei conspirații străine își au rădăcinile în summit-ul Gorbaciov-Bush, desfășurat în Malta, în 2-3 decembrie 1989. Surse americane sugerează că, la acea întâlnire, Gorbaciov era profund preocupat de probleme interne, dar se pare că a dat și asigurări că nu va interveni în Europa de Est[158]. în schimb, americanii au promis să nu profite de evoluția situației, pe care, mutual, ambele superputeri au recunoscut că

[157] Pentru exemple de astfel de argumentări, a se vedea Teodorescu (1992); Saucă (1994); Băcescu (1994).

[158] Beschloss și Talbott (1993), 168.

nu prea puteau să o modifice[159]. Nu există indicii că problema României ar fi fost abordată în mod special la Malta, ceea ce nu i-a determinat să susțină contrariul pe cei care au văzut în evenimentele din 1989 o intervenție străină. Inevitabil, ei încep prin a remarca faptul că, schimbând o singură literă, de la Malta se poate ajunge la Yalta, iar argumentul lor este că la summit-ul din 1989 s-a înregistrat o împărțire a Europei de Est similară infamului „acord al procentelor" dintre Churchill și Stalin, după cel de-al Doilea Război Mondial, care continuă să fie un punct dureros pentru români. Singura deosebire consta în aceea că, de data aceasta, președintele american George Bush era cel care vindea România, consimțind ca aceasta să rămână în orbita Moscovei. De notat însă că această interpretare nu este specifică României. George Schopflin era de față când Istvan Csurka, un proeminent politician naționalist ungar, a folosit același calambur pentru a susține „vânzarea" revoluției ungare de către cele două superputeri, formulare menționată și în Bulgaria, Polonia și Cehoslovacia[160].

Rapoartele elaborate la acea vreme de ambasadele române sugerează preocuparea pe care conducerea o avea în legătură cu acest subiect și este sigur că zvonurile despre scindarea Europei de Est de către superputeri au găsit un teren fertil în România[161], în trecut, teritorii românești au căzut adesea sub stăpânirea vecinilor puternici, mai ales a Imperiilor Otoman, Habsburgic și Rus. Urmare a acestor experiențe a rămas convingerea larg răspândită că, într-o măsură considerabilă, destinul țării se află în mâinile marilor puteri străine. Nu este deloc surprinzător că mulți membri ai generației care a asistat la înghițirea Basarabiei și a nordului Bucovinei de către URSS și la brutala impunere în România a unui sistem politic străin au văzut, încă o dată, mâna Moscovei în spatele evenimentelor

[159] *Washington Post,* January 1, 1990, A1.

[160] Schopflin (1993), 254; Todorova (1992), 159 n. 32; Rosenberg (1995), 109-117, 235.

[161] A se vedea relatările reproduse în Sava și Monac (2001).

din 1989. Totodată, în România era bine încetățenită ideea că politica externă particulară a lui Ceaușescu a iritat Moscova și conducerea sovietică ar fi fost bucuroasă să vadă înlăturat ultimul mare bastion al neostalinismului din blocul răsăritean. După cum s-a arătat în Capitolul I, relațiile dintre cele două țări se stabilizaseră, la sfârșitul anilor '80, într-o indiferență ritualizată, iar o stenogramă a ultimei întâlniri dintre Ceaușescu și Gorbaciov, la 4 decembrie 1989, la o reuniune a Pactului de la Varșovia, arată că aceasta a fost prietenească și neangajanfâ. Acest lucru nu înseamnă că Gorbaciov ar fi fost nefericit să asiste la căderea liderului român. Când a anunțat căderea lui Ceaușescu la o sesiune a Congresului Deputaților Poporului, acest lucru nu numai că a fost întâmpinat cu aplauze și catalogat drept o victorie a României, ci a fost dat și ca exemplu pentru „reformele sovietice"[162].

în 1989, mulți români, nu doar vechii membri de partid, priveau către Uniunea Sovietică pentru a se inspira. Poetul disident Mircea Dinescu ar fi spus, referindu-se la reformele lui Gorbaciov, că erau „miracolul restructurării", iar intelectualul liberal Petru Creția a lăudat, indirect, perestroika, atunci când, cu puțin înaintea revoluției, scria că „românii din Basarabia sunt singurii noștri reprezentanți combativi și fără frică în orice posibilă luptă pentru renașterea națională. Dintre toți românii, ei sunt singurii care adoptă o poziție în procesul ireversibil al emancipării țărilor din Blocul Răsăritean"[163]. Este, de asemenea, de netăgăduit că revoluția a adus notorietate unui grup de foști lideri de partid, care se pare că au fost mai favorabili decât Ceaușescu față de URSS. Unii dintre aceștia erau reformatori, precum Brucan și lliescu, care, în mod firesc au văzut o sursă de inspirație în Gorbaciov și perestroika, în timp ce alții, precum Kostyal și Militam, erau ofițeri de armată conservatori, care fuseseră educați în academiile militare so-

[162] *Washington Post,* December 23, 1989, A14.

i« Shafir (September 16, 1988), 27; *The Times,* December 22,1989, 7. Republica Moldova era la acea dată parte componentă a URSS.

vietice[164]. într-adevăr, este interesant de remarcat faptul că acești doi ofițeri, la fel ca mulți alții despre care se crede că ar fi avut legătură cu conspirațiile dinainte de 1989, precum Dumitrescu și Pancea, fuseseră anterior acuzați de spionaj în favoarea Uniunii Sovietice[165]. Uneori, acuzațiile se pare că au avut ca bază doar faptul că ofițeml respectiv era căsătorit cu o msoaică, lucm pe care Ceaușescu îl privea cu o uriașă suspiciune, după cum relatează defectoml ceh Jan Sejna[166]. Acuzațiile de spionaj pentm sovietici nu erau ceva neobișnuit în isteria naționalistă tlin România lui Ceaușescu și nu înseamnă că vreunul dintre cei amintiți mai sus ar fi avut contacte semnificative cu conducerea militară sau politică sovietică. După cum s-a menționat anterior, Militam spune că a progresat doar puțin după ce a contactat un diplomat sovietic din Constanța[167]. înainte de revoluție, dintre viitorii membri ai FSN, se pare că doar Bmcan a avut contacte la nivel înalt cu conducerea sovietică. Cu ajutorul bunelor oficii ale vechii sale cunoștințe, Anatoli Dobrînin, fost ambasador sovietic la Washingotn, Bmcan s-a întâlnit, în noiembrie 1988, cu Gorbaciov, dar, după cum s-a precizat deja anterior, Bmcan a afirmat că s-a realizat numai foarte puțin[168].

Multe s-au spus pornind de la faptul că mulți membri importanți ai FSN — inclusiv lliescu, Marțian și Kiraly — făcuseră

[164] Nicolaescu (1999), 176.

[165] Suspiciunea a început să planeze asupra lui Pancea pe când lucra la Paris, la sfârșitul anilor '70. El a fost rechemat la București, retrogradat și mutat într-un post de provincie; în timpul revoluției el a reapărut la Brăila și, conform unor relatări, a preluat comanda operațiunilor militare. Situația a fost confuză înainte ca Militam să-l cheme la București în 26 decembrie. S-a afirmat că, în timpul revoluției, Pancea ar fi ordonat garnizoanei Brăila să permită intrarea în România a trupelor din vecina Uniune Sovietică, chiar dacă aceasta nu s-a produs. Codrescu *et al.* (1998), 382-383,456-458; l)cletant(1995), 92-93; Alexandru (1998). Pancea a devenit în final consilier prezidențial al lui Ion lliescu și secretar al CSAT, deși lliescu neagă că l-ar fi cunoscut înainte de 1989. lliescu (1995b), 56.

[166] Sejna (1982), 67.

[167] *Independent,* December 16, 1994, 21.

Brucan (1993), 149-152.

studii universitare în URSS. în special, s-a afirmat că Iliescu era agent KGB și că, în timpul ședерii sale la Moscova, între 1950 și 1954 — când studia la Institutul de Energetică și era secretarul Uniuni Studenților din România —, l-a cunoscut pe Gorbaciov[169]. Iliescu a negat vehement această poveste, ca și altele, dar, în timpul revoluției, această acuzație a fost, din nou, scoasă la lumină în Vest, împreună cu alte vechi zvonuri, conform cărora el ar fi fost candidatul preferat de Gorbaciov la succesiunea lui Ceaușescu[170]. Din nou, aceste acuzații țin de o agendă politică internă diferită și, chiar dacă Iliescu s-ar fi întâlnit cu Gorbaciov au aproape 40 de ani înainte, nu există nici o dovadă că au ținut în continuare o legătură strânsă. Mai mult, există unele dovezi discutabile conform cărora URSS ar fi așteptat ca la conducerea FSN să ajungă nu Iliescu, ci Corneliu Mănescu, fost ministru român de Externe și unul dintre semnatarii „Scrisorii celor șase". Aceasta este afirmația lui Valentin Falin, care pe atunci era șeful Departamentului Internațional al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice și care susține că Mănescu a declinat oferta din cauza sănătății sale precare[171]. Numele lui Mănescu a apărut pe o serie de liste cu noii conducători citite din balconul Comitetului Central, la 22 decembrie, iar în exterior s-a spus deseori că a luat puterea, cu toate că se pare că nu a apărut în persoană[172]. încurcătura este, de obicei, pusă pe seama unei confuzii, la prima sa apariție la

[169] Pentru ipoteza că Iliescu ar fi fost agent KGB, a se vedea BBC EE/2309, B/4:10, May 22, 1995; BBC EE/2330, B/l:3, June 15, 1995; BBC EE/2331,B:4/9, June 16, 1995; BBC EE/2333, B/4:9, June 19, 1995.

[170] *Washington Post,* December 23, 1989, AII. Unul dintre primele exemple de zvonuri potrivit cărora Iliescu va fi următorul lider se găsește în Gabanyi (September 21, 1987), 3-6.

[171] Falin (1990), 22. Pentru un exemplu de relatare a presei din Occident cum că Mănescu ar fi preluat puterea a se vedea *The Times,* December 23, 1989, 6. Mănescu dezvăluie puține într-un interviu kilometric publicat după revoluție, Mănescu (2001).

[172] Ca și Brucan, Mănescu a fost obligat să locuiască într-o casă modestă în împrejurimile Bucureștiului, în cazul său în Chitila, Mănescu (2001).

televiziune Sergiu Nicolaescu fiind luat drept Mănescu. Fără îndoială, este uimitor cât de repede a fost difuzată de agențiile slrâine de presă știrea că Mănescu ar fi preluat puterea, agențiile France Presse și Taniug difuzând informația la puțin mai mult de o oră după fuga lui Ceaușescu[173].

Deși se poate să fi dorit înlocuirea lui Ceaușescu, Uniunea Sovietică s-a ținut departe de conspiratorii dinainte de 1989, probabil din cauză că avea îndoieli asupra viabilității planurilor acestora. în plus, deși au continuat să circule zvonuri contrare, se pare că URSS nu a jucat vreun rol important în zilele anterioare fugii lui Ceaușescu. Singurele contacte oficiale despre care se știe că au avut loc între izbucnirea tulburărilor de la Timișoara și răsturnarea regimului au fost întâlnirile pe care Ceaușescu personal le-a avut la 19 decembrie cu ambasadorul sovietic la București, și, respectiv, cea pe care llie Ceaușescu a avut-o în dimineața de 22 decembrie cu atașatul militar sovietic, contraamiralul Mihailov, însoțit de adjunctul reprezentantului local al comandantului Pactului de la Varșovia, generalul-maior Bociaev. Acesta din urmă — la care au luat parte și câțiva ofițeri români, inclusiv viceamiralul Ștefan Dinu și colonelul Dumitru Mircea —, la fel ca și anterioara întrevedere dintre Ceaușescu și ambasador, în afara informației că urma să fie numit un nou guvern, se pare că nu s-a soldat cu nimic altceva decât obișnuitele declarații de solidaritate cu blocul socialist făcute de generalul-locotenent Ceaușescu și cu acuzații că România se confrunta cu un complot imperialist menit să distrugă socialismul și să o scoată din Pactul de la Varșovia[174]. Sub multe

[173] Sârcă (1998), 275-281. Un articol din *The Times* sugerează că un diplomat occidental a fost sursa acestor informații și o relatare radiodifuzată din acea perioadă îl numește pe diplomatul britanic Jonathan Lamb. *The Times,* December 23, 1989; Sârcă (1998), 281.

[174] A se vedea transcrierea în Sava și Monac (2001), 218-222, și Munteanu (f.a.), 8; Codrescu *etal.* (1998), 120; Săndulescu (cl996), 228, 309-310. Fusese aranjată și o întâlnire cu diplomați ai ambasadei chineze, dar aceasta nu a mai avut loc din cauza prăbușirii regimului. Andrew și Gordievsky (1990), 434, 486-487, 580.

aspecte, dintre țările blocului sovietic, Uniunea Sovietică era, în 1989, cea mai puțin în măsură să influențeze evenimentele din România. Intervenția directă era, de fapt, imposibilă pentru că în România nu mai erau staționate, încă din 1958, trupe ale Armatei Roșii. Se poate chiar spune că tocmai absența trupelor sovietice a făcut ca România să treacă printr-o revoluție atât de violentă, nici un fel de forțe exterioare nefiind disponibile în țară pentru a facilita un transfer lin al puterii sau pentru a modera dimensiunea exploziei sociale, după ce aceasta s-a produs. Dar, deși nici o unitate a trupelor regulate ale Armatei Roșii nu a jucat vreun rol în revoluția română, acest lucru nu a pus capăt speculațiilor conform cărora forțe sub acoperire ar fi fost angajate în stimularea agitației care a dus la căderea lui Ceaușescu.

Convingerea că KGB a jucat un rol crucial în modelarea evenimentelor din 1989 din estul Europei nu există doar în România. Acuzații similare au apărut și în alte părți, în special în Bulgaria, Cehoslovacia și Germania de Est, deși, ca de obicei, în fiecare situație imaginea e departe de a fi clară. Pe durata anterioarelor perioade de neliniște, în 1956, în Ungaria, în 1968, în Cehoslovacia și în 1980 în Polonia, agenții KGB, mulți plasați în Occident, se pare că au fost infiltrați în aceste țări în ideea că, în calitate de „vestici" vor beneficia de un mai mare acces la informații din partea surselor din opoziție. în cazul Ungariei și al Cehoslovaciei, asemenea agenți se poate să fi primit ordin să acționeze ca agenți provocatori astfel încât să pregătească situația pentru invazia trupelor Pactului de la Varșovia[175]. Pare posibil ca tactici similare să fi fost folosite și în România pentru a destabiliza regimul Ceaușescu și atât raportul asupra revoluției elaborat de SRI, cât și declarațiile făcute după 1989 de foști ofițeri de securitate, precum Vlad, s-au referit la un număr mare de „turiști" sovietici prezenți în România în acea perioadă[176]. Cetățenii sovietici tranzitau de multe ori România

[175] Andrew și Gordievsky (1990), 434, 486-487, 580.

[176] *Raportul SRI; Adevărul,* 16 februarie 1991; Teodorescu (1992), 92-95. în decembrie 1989,69 022 cetățeni sovietici au intrat în România,

mergând la cumpărături în Iugoslavia, dar, la începutul lui decembrie 1989, s-a afirmat că numărul mediu al vehiculelor care efectuau aceste călătorii ar fi crescut brusc de la 80 la o mie pe zi și că, uneori, aceste mașini aveau la bord câte doi-trei bărbați solizi și se deplasau în convoaie[177]. în noaptea de 16 spre 17 decembrie, când primele mari demonstrații tocmai izbucneau la Timișoara, s-a susținut că un asemenea convoi a încercat să intre în oraș.

Primele suspiciuni legate de turiști au fost ridicate de Ceaușescu, care, în cursul ședinței CPEx din 17 decembrie, a sugerat Că aceștia ar fi fost spioni. în ziua următoare, s-a anunțat că nuli se va mai permite intrarea în țară, invocându-se lipsa locurilor în hotel[178]. Cu toate acestea, cetățenilor sovietici care se întorceau din Iugoslavia li s-a permis să treacă, după cum a relatat de la punctul de frontieră Vrsac, un corespondent al agenției de presă Taniug. Dar autoritățile române au insistat ca vehiculele să se grupeze în convoaie, pe care le-au escortat prin România, ceea ce, măcar în parte, explică poveștile despre grupuri suspecte de mașini[179]. Unul dintre aceste convoaie a intrat însă, în zorii zilei de 25 decembrie, într-un baraj ridicat de armată în satul Brădești de lângă Craiova. Atunci când cele opt mașini nu s-au oprit, soldații au deschis focul și au imobilizat cinci vehicule, dintre care unul a fost ars complet. Cel puțin un pasager, o femeie, a suferit răni. Ulterior, în aprilie 1990, când unii dintre membrii convoiului s-au întors pentru a-și recupera vehiculele avariate, se pare că s-a constatat că una dintre femeile implicate în accident era maior în forțele

față de 30 879 în aceeași perioadă a anului precedent. Dintre aceștia, 43 201 aveau vize de tranzit. în aceeași perioadă, 72 875 de cetățeni sovietici au părăsit România, față de 32 672 în 1988. Toate datele sunt preluate din Nicolaescu (1999), 583-586. Pentru o abordare completă a subiectului, a se vedea Hali (2002) și Mioc (2000).

[177] Creșterea numărului de vize de tranzit este proporțională cu cea a numărului total de vize la acea dată.

[178] Nicolaescu (1995), 287.

[™] Hali (1997), 199.

armate sovietice'[180]. Dacă au fost prezenți în România, agenții sovietici fuseseră, probabil, trimiși ca să culeagă informații și, poate, să încerce să influențeze cursul evenimentelor[181]. Dar rămâne sub semnul întrebării dacă au avut vreun impact asupra desfășurării evenimentelor, deoarece, în general, valul revoluției s-a deplasat atât de rapid încât nu se putea face aproape nimic pentru a-i schimba cursul sau a-l opri. Potrivit lui Falin, sovieticii nu și-au imaginat niciodată înainte de 1989 „dimensiunile dezmățului însângerat care avea să aibă loc" și, în general, prezența unor asemenea agenți, dacă a fost adevărată, demonstrează că Uniunea Sovietică era mult mai conștientă de slăbiciunea regimului lui Ceaușescu decât majoritatea comentatorilor occidentali, dar, probabil, nu mai mult decât atât[182].

în final, a fost analizat și rolul URSS după răsturnarea lui Ceaușescu, majoritatea speculațiilor axându-se pe măsura contactelor care au existat în timpul revoluției între noul regim și Ambasada URSS la București. Și de această dată, interesul a fost determinat, în mare măsură, de agenda politică internă din România, oponenții lui Iliescu gândind, probabil, că dacă puteau

[180] *The Times,* December 28,1989, 6; *Independent,* July 19, 1994, 10; Codrescu *el al.* (1998). 336, 456 n. 34.

[181] Un interviu cu unul dintre presupușii agenți KGB, realizat de către Sorin Roșca-Stănescu, a apărut în *România liberă,* 18 aprilie 1991, 8. Agentul anonim a ajuns în România în 14 decembrie dar, în afară de a călători la Timișoara și apoi la București, se pare că nu a făcut prea multe până să părăsească țara, în 26 decembrie. S-a demonstrat în 1992 că Stănescu a fost informator al Securității. A se vedea *ibid.,* 30 aprilie 1992, 1, 3; și 9 mai 1992, 5. Există și relatări necoroborate cu dovezi potrivit cărora numele lui Iliescu se afla pe buzele demonstranților din Timișoara, încă din 19 decembrie. A se vedea *Washington Post,* December 31,1989, A31; Nicolaescu (1999), 87, arată că acompania scandări cu Gorbaciov și Perestroika; și Pitulescu *et al.* (1995), 124, spun că s-a auzit împreună cu scandări în favoarea Regelui Mihai.

[182] Falin (1990), 24. A se lua în considerare scrisoarea lui Shevarnadze către Gorbaciov, reprodusă în Sava și Monac (2001), 186, care se pare că demonstrează că nici unul dintre liderii sovietici nu cunoștea prea bine ce se petrece în România.

dovedi că acesta avusese legături strânse cu oficiali sovietici în perioada revoluției, acest lucru ar fi invalidat, oarecum, dreptul său și al FSN de a deține puterea. Iliescu a recunoscut că a telefonat la Ambasada sovietică, la 22 decembrie, din clădirea Comitetului Central, și poate fi auzit, pe înregistrarea video a ședinței ținute atunci, afirmând că a procedat astfel pentru a spune „cine suntem și ce vrem", pentru ca misiunea diplomatică să poată comunica acest lucru la Moscova[183]. Această declarație pare să fi fost foarte semnificativă prin ea însăși, întrucât arată că rușii nu știau dinainte de preluarea puterii și era nevoie să fie liniștiți în legătură cu cei care ajunseseră la conducere[184]. A avut însă doar un impact redus asupra cursului revoluției, și mai interesantă este întrebarea cât de aproape a ajuns România să vadă o intervenție a trupelor sovietice la acel moment, în orele ce au urmat răsturnării lui Ceaușescu, armata română a menținut o legătură strânsă cu armata sovietică[185]. In seara zilei de 22 decembrie, generalul-locotenent Eftimescu l-a informat pe generalul-maior Bociaev că FSN luase conducerea revoluției cu sprijinul armatei și l-a întrebat dacă forțele sovietice se masează la granița cu România. Puțin după aceea, Bociaev i-a telefonat pentru a-l asigura că nu se punea o asemenea problemă și că Armata Roșie nu se pregătea să intervină în România, dar era dispusă să acorde orice alt ajutor i s-ar fi cerut, Ideea de a solicita trupe sovietice pare să fi apărut pentru prima dată în noaptea de 22 spre 23 decembrie. în contextul în care la sediul Televiziunii izbucniseră lupte grele, Dinu Cornel, care se găsea în centrul de comandă de la etajul al Xl-lea, susține că noii lideri au discutat în legătură cu solicitarea mai multor

[183] Pitulescu (1998), 247; a se vedea și relatarea lui Iliescu în Televiziunea Română (1990), 224, și Iliescu (1995b), 18.

[184] Televiziunea Română (1990), 197. Ulterior s-a recunoscut public faptul că Iliescu a avut o convorbire telefonică cu Gorbaciov în după-amiaza zilei de 27 decembrie 1989; a se vedea Iliescu (1996), 479; *Adevărul,* 28 decembrie 1989, 1.

[185] Codrescu *et al.* (1998), 205. A se vedea și Sava și Monac (2001), 222-224.

batalioane de elită. A doua zi dimineață, postul de radio București a relatat că ambasada sovietică promisese acordarea de ajutor militar pentru contracararea elicopterelor încărcate cu oameni înarmați care fuseseră trimise în România de serviciile străine[186]. Când au primit cererea, la primele ore din 23 decembrie, rușii se pare că l-au contactat pe Gușă, aflat în clădirea Comitetului Central, pentru a confirma solicitarea[187]. Gușă a spus că nu era nevoie, dar, în jurul amiezii aceleiași zile, Eftimescu, vorbind direct la înaltul Comandament Sovietic, în prezența lui Iliescu și a multor alți lideri ai revoluției, se pare că a ridicat din nou problema, deoarece, la scurt timp după aceea, Gușă, cu ajutorul a doi translatori, și tot în prezența conducătorilor FSN, a repetat mesajul că nu era nevoie de trupe; de data aceasta, mesajul a fost comunicat direct șefului Statului-Major al Armatei Roșii[188]. Acest lucru a fost confirmat de Gorbaciov a doua zi, când a spus în fața Congresului Deputaților Poporului că, deși au fost formulate cereri de ajutor, Gușă a declarat că România nu avea nevoie, la acel moment, de susținere[189].

Rămâne sub semnul îndoielii dacă a existat vreo probabilitate reală ca trupe ale Armatei Roșii să fie trimise în România. Curând după aceea, Ambasada sovietică a subliniat că s-a referit doar la ajutor material, iar apoi, Gorbaciov a coborât și mai mult nivelul așteptărilor, făcând referire doar la ajutor medical. Cu toate acestea, evenimentele sunt încă acoperite de o anumită confuzie. Se pare că discuția referitoare la o intervenție sovietică are o legătură cu un incident petrecut în noaptea de 22 spre 23 decembrie, în care a fost implicat personal sovietic. Un detașa-

[186] Sârcă (1998), 209; Televiziunea Română (1990), 168.
[187] Ratesh(1991), 111-112.
[188] *Adevărul,* 2 februarie 1991, 2; Săndulescu (cl996), 317.
[189] Ratesh (1991), 111; *Washington Post,* December 25, 1989, Al, A41. O versiune ușor diferită a fost relatată unui reporter al *Washington Post* de către un purtător de cuvânt al Ambasadei Sovietice din București. El a confirmat că liderii FSN au solicitat ajutor militar, dar Moscova i-a refuzat; *ibid.,* December 23, 1989, A22. O agenție spaniolă a fost anunțată că a fost oferit doar ajutor sanitar; Sârcă (1998), 211.

ment de trupe din Ploiești se pare că a deschis focul asupra mai multor clădiri în care locuiau diplomați sovietici, după ce militarii se găsiseră ei înșiși în bătaia gloanțelor și înregistraseră chiar câteva victime din rândul lor[190]. Probabil la acest incident s-a referit Gorbaciov când a afirmat că un membru al biroului comercial sovietic în România a fost rănit și că fuseseră avariate unele dintre clădirile în care se găseau mai multe misiuni sovietice și angajați la București[191]. Iar o declarație, difuzată atât de *Pravda*, cât și de *Izvestia,* la 24 decembrie, după ce dă câteva detalii asupra evenimentelor, adoptă un inconfundabil ton de avertizare: „O clădire cu apartamente în care locuiesc familiile membrilor misiunii comerciale sovietice se află în zona împușcăturilor. Indivizi înarmați au intrat în clădire și sunt implicați în intense schimburi de focuri de acolo. în bloc au izbucnit focuri, iar viețile cetățenilor sovietici, printre care și femei și copii, sunt în mare pericol. Uniunea Sovietică nu poate rămâne indiferentă la soarta cetățenilor sovietici și cere tuturor celor care au declanșat respectivele acțiuni care pun în pericol vieți ale unor sovietici să le pună capăt imediat."[192] Sediul misiunii comerciale se pare că fusese abandonat, personalul refugiindu-se în ambasada URSS, care a organizat, după aceea, o evacuare mai substanțială a cetățenilor sovietici. La 24 decembrie, au fost conduși sub escortă până la un tren care urma să-i ducă în țară, deși, într-un anumit punct, o întrerupere a alimentării electrice le-a oprit trecerea[193]. După această dată, sursele sovietice au fost ferme în a susține că nu era necesară o intervenție militară. Primul ministru sovietic, Nikolai Rîjkov, a făcut chiar o paralelă cu invaziile trecute, spunând că exact în luna în care Uniunea Sovietică recunoscuse faptul că invadarea Cehoslovaciei fusese

[190] Codrescu *et al.* (1998), 220.
[191] *Washington Post,* December 23, 1989, A22. Pentru detalii despre acest incident, a se vedea Televiziunea Română (1990), 164, 166.
[192] *The Current Digest of the Soviet Press,* 41:51, 1989, 15,28; Sârcă (1998), 211-214.
[193] *Financial Times,* December 27, 1989; Sava și Monac (2001), 225.

o eroare, ar fi fost greu să facă din nou aceeași greșeală. Iar Andrei Graciov, adjunctul șefului Departamentului Central al Comitetului Central, a insistat pe diferența de atitudine a celor două superputeri, comentând că Gorbaciov „cu siguranță nu va interveni [în România] așa cum a intervenit Bush în Panama"[194].

Decizia URSS de a nu interveni în România nu a fost luată la presiunea Occidentului; de fapt, toate dovezile sugerează că Occidentul ar fi acceptat o deplasare a trupelor sovietice în acel moment. în timpul împușcăturilor care au urmat după răsturnarea lui Ceaușescu, ministrul francez de Externe spunea că guvernul său luase legătura cu autoritățile sovietice pentru a le spune că ar susține o intervenție a Pactului de la Varșovia, poziție pe care s-au situat, apoi, și olandezii[195]. Chiar și americanii au susținut un asemenea punct de vedere. La știrea omorârii unor demonstranți la Timișoara, Secretarul de stat american de atunci, James Baker, se pare că a trimis o notă omologului său sovietic, Eduard Shevarnadze, cerându-i să exercite presiuni asupra lui Ceaușescu pentru a pune capăt respectivelor acțiuni. Ceaușescu a căzut înainte ca această notă să fie primită, dar o întrevedere între ambasadorul american la Moscova, Jack Matlock, și adjunctul ministrului sovietic de Externe, Aboimov, tot a avut loc la 25 decembrie, deși, în memoriile sale, Matlock nu dă detalii asupra acelei discuții[196]. în acea zi, Baker a apărut la programul *Meet the Press* al postului de televiziune american NBC și a declarat că SUA erau înclinate să urmeze linia adoptată de Franța și să susțină orice intervenție în România a Pactului de la Varșovia făcută „de partea opoziției". Se pare că

[194] *Washington Post,* December 23, 1989, A22; *ibid.,* December 25, 1989, A40. Pentru negațiile continue ale URSS, a se vedea *Guardian,* January 5, 1990, 9.

[195] *Washington Post,* December 25, 1989, A37. Despre Dumas s-a spus că ar fi susținut desfășurarea unor brigăzi internationale de voluntari. Sârcă (1998), 214-215.

[196] Matlock (1995), 261-262; Munteanu (f.a.), 1 ; și pentru însemnările lui Aboimov despre întâlnire, a se vedea Sava și Monac (2001), 337-340.

Shevarnadze a considerat „stupidă" această idee, iar Departamentul de Stat a respins ulterior comentariul lui Baker, spunând că fusese o remarcă spontană, făcută din nebăgare de seamă[197]. Dar faptul că un Secretar de stat american a putut să aibă în vedere o asemenea posibilitate este o dovadă a faptului că, în decembrie 1989, vechile certitudini ale Războiului Rece își pierduseră valabilitatea.

în afară de Uniunea Sovietică, singura țară despre care se spune că ar fi jucat un rol în impulsionarea revoluției a fost Ungaria. Acuzațiile din acest sens pleacă tot de la afirmațiile lui Ceaușescu potrivit cărora tulburările erau provocate de iredentiștii maghiari. Ideea se baza pe unele prejudecăți și a adus argumente în favoarea celor implicați în masacrele de la Timișoara[198]. Analiza detaliată a evenimentelor de la Timișoara, prezentată în Capitolul II, a relevat fragilitatea acestui argument, iar acum nu mai rămâne decât să luăm în considerare rolul mai amplu jucat de statul ungar în timpul revoluției. Una dintre consecințele ușor perverse ale răcirii relațiilor româno-ungare în anii '80, evidențiate în Capitolul I, a fost aceea că ambele state se pare că au depus eforturi considerabile pentru a se asigura că nu s-au produs neînțelegeri în acel moment. în prima jumătate a lunii decembrie, când românii au aflat despre mișcările de trupe ungare din apropierea granței, Milea i-a ordonat șefului Statului-Major să intre în contact telefonic direct cu omologul său ungar, iar din acele conversații s-a stabilit că ungurii efectuau doar exerciții de rutină și că România nu era amenințată de un atac militar[199]. Când tensiunile au crescut, după izbucnirea tulburărilor de la Timișoara, ministrul ungar al Apărării a afirmat, din nou, la 19 decembrie, că nu existau trupe ungare concentrate la frontiera cu România[200]. A doua

[197] Rateș(1991), 113; Beschloss și Talbott (1993), 170-171. Potrivit Condolizzei Rice (1997), România se afla la periferia intereselor administrației lui Bush la acea dată.

[198] BBC EE/1150, B/3:11 (a), August 14, 1991.

[199] BBC EE/1150, B/3:ll(b), August 14, 1991.

[200] BBC EE/0645, i, December 21, 1989.

zi, generalul-locotenent Eftimescu avea să ridice însă aceeași problemă într-o convorbire telefonică cu șeful Statului-Major ungar. Rolurile s-au inversat la 21 decembrie, când a fost rândul ministrului ungar al Apărării, generalul-colonel Ferenc Karpati, să calmeze temerile ungare în legătură cu un posibil atac din partea României[201]. După o întrevedere cu atașatul militar român la Budapesta, Karpati a afirmat că a primit asigurări că forțele de ordine române din Timișoara au acționat „în scopul restaurării ordinii" ...[și că] înainte de a se da crezare unor asemenea raportări, trebuie analizate foarte serios informațiile conform cărora armata română s-ar pregăti de acțiuni împotriva Ungariei[202]. Pe atunci, revoluția română era în plină desfășurare, iar viteza de derulare a evenimentelor a făcut ca nici una dintre părți să nu treacă la alte acțiuni înainte de răsturnarea lui Ceaușescu. După aceea, generalul-locotenent Eftimescu a intrat, în după-amiaza de 22 decembrie, de două ori în contact cu Karpati și cu membri ai Statului-Major ungar, cărora le-a spus că FSN preluase puterea cu susținerea armatei și cărora le-a cerut să risipească zvonul că trupe ungare ar fi fost masate la granița cu România[203]. Karpati a procedat întocmai și, totodată, s-a oferit să acorde orice sprijin i s-ar fi solicitat. Ca urmare, în România au fost trimise alimente, dar nu trupe[204].

Concluzie

In general, se pare că nu trebuie supralicitată importanța nici unei conspirații. Este incontestabil faptul că exista o profundă nemulțumire în armată, în Ministerul de Interne și în cadrul Partidului, iar acest lucru se pare că a dat naștere unui număr de conspirații împotriva lui Ceaușescu în anii '80. Se pare însă

[201] Codrescu *et al.* (1998), 205; Sava și Monac (2001), 217-218.

[202] BBC EE/0646 ii, December 22, 1989, și *Independent.* December 21, 1989.

[203] Codrescu *et al.* (1998), 205.

[204] Săndulescu (ci996), 229-328.

că Securitatea a fost mereu cu un pas înaintea acestor conspirații și chiar și eventualii complotiști se pare că au avut dubii considerabile în legătură cu fezabilitatea oricărui plan de lovitură ele stat. în 1989, majoritatea complotiștilor se găseau în rezervă și doar câțiva mai erau activi în armată, așa încât planurile lor par să fi fost doar o actualizare a modelului anterior de lovitură de stat din 1984. Dar lovitura de stat plănuită pentru acel an a fost demascată și, deși circumstanțele din 1989 erau în mare măsură diferite, se pare că nu existau motive intrinseci pentru ca un asemenea proiect să mai aibă succes în acel an sau în 1990 din această cauză. Ceaușescu a rămas foarte conștient de eventualitatea unei lovituri de stat și, având în vedere aparenta reținere a forțelor de securitate de a trece de partea revoluției când aceasta a izbucnit la Timișoara, este foarte probabil că membrii complotului ar fi întâmpinat rezistență din partea Securității și a unităților militare loiale regimului. Pe de altă parte, o revoltă populară de genul celei care a cuprins România după 15 decembrie 1989 ar fi fost foarte greu de suprimat în acel moment, indiferent dacă avea sau nu în spate vreun complot militar, înainte de fuga lui Ceaușescu, complotiștii par să fi avut o influență minimă asupra evoluțiilor în desfășurare și, prin urmare, după acest eveniment, eforturile lor s-au concentrat mai ales pe controlarea situației și pe prezentarea lor drept singura alternativă credibilă la conducere.

Capitolul V

Consiliul Frontului Salvării Naționale

Certitudinea că nu există mântuire e o formă de mântuire, e chiar mântuirea. *Pornind din acest punct, poți la fel de bine să-ți organizezi propria-ți viață ca să-ți construiești o filozofie a istoriei. Insolubilul ca soluție, ca unică salvare...*

EMIL CIORAN,
Despre neajunsul de a te fi născut

Structura noului regim

Formarea Consiliului Frontului Salvării Naționale, în seara zilei de 22 decembrie a marcat primul pas către crearea noii structuri a puterii. în numai câteva zile au apărut cu repeziciune și organisme care au acoperit toate nivelurile guvernării (fig. 5.1). în calitate de corp legislativ, CFSN s-a menținut, în continuare, în inima noului regim. Dar puterea era cu adevărat deținută de conducerea acestuia, Biroul Executiv. Consiliul se sprijinea direct pe două alte structuri: guvernul, care era brațul său administrativ, și o serie de comisii ale Frontului Salvării Naționale, cu rol consultativ. Mai jos, se găseau o serie de consilii FSN județene și comunale, care funcționau cu birouri executive și al căror braț administrativ erau primarii locali. Au apărut și structuri paralele, cu consilii FSN pe fabrici, cu toate că nu au fost niciodată constituite oficial.

Structura noii administrații a FSN a reflectat-o în multe feluri pe aceea a fostului regim comunist. Unele organisme, precum Marea Adunare Națională, au dispărut, dar echivalentul a diferite comisii și a guvernului dinainte și însuși actualul consiliu în sine erau, în mare, replici ale Comitetului Central al PCR, Biroul Executiv îndeplinind rolul Comitetului Politic Executiv.

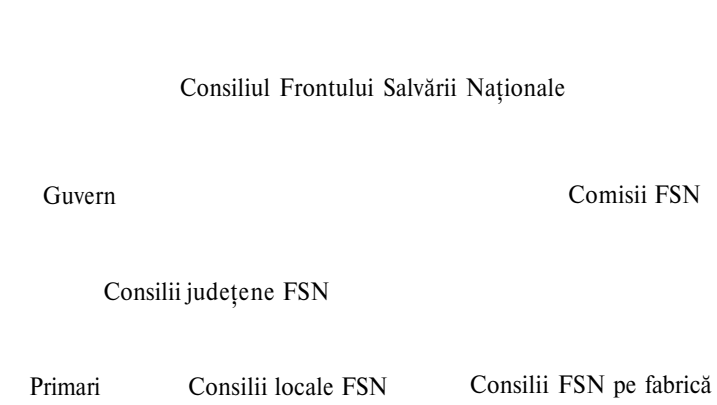

l'ig. 5.1 Structura Frontului Salvării Naționale

La nivelurile mai de jos, multe din aceste structuri erau ocupate de figuri familiare, dar, în loc să fie instalați cu aprobare tic sus, acești foști comuniști își ocupau posturile în baza propriei lor autorități în cadrul comunităților lor locale. Nici la nivelurile superioare, noii conducători nu aveau în întregime mână liberă în alegerea celor care urmau să ocupe pozițiile importante. Când a pus în fruntea listei membrilor CFSN mai mulți proeminenți disidenți nemembri de partid, lliescu a răspuns, într-o oarecare măsură, așteptărilor naționale și ale opiniei publice internaționale. Procesul a fost sub controlul complet al noilor lideri doar în privința guvernului și, într-o mai mică măsură, al comisiilor FSN.

Puterile oficiale ale CFSN erau prevăzute în „Decretul-lege asupra constituirii, organizării și funcționării Consiliului Național al Salvării Naționale și a consiliilor sale locale"[1]. Acest ilccret-lege a fost promulgat la radio de vicepreședintele Comisiei pentru probleme constituționale, juridice și pentru dreptu-

[1] *Adevărul, 29* decembrie 1989, 1.

rile omului, Oliviu Tocaciu, ceea ce sugerează că acest organism, condus inițial de Mazilu, era primul responsabil pentru această formă. Documentul a conferit CFSN toată puterea legislativă, cu dreptul de a elabora legi și decrete. Pentru a fi aprobate, acestea trebuiau să fie votate de o majoritate simplă a membrilor consiliului și pentru a intra în vigoare, trebuiau să fie publicate în *Monitorul Oficial al României*.

CFSN inițial, așa cum fusese anunțat de Iliescu, la 22 decembrie 1989, cuprindea doar 39 de membri, dar până la 30 decembrie, ajunsese la 145. Din punctul de vedere al compoziției, se vede că s-a produs o clară ruptură față de trecutul imediat. Doar generalul Gușă — care se pare că și-a asigurat includerea pe prima listă a membrilor consiliului grație situației militare — fusese unul dintre cei 466 puternici membri aleși în Comitetul Central la cel de-al XIV-lea Congres al PCR, din noiembrie 1989. Conform lui Iliescu, ceilalți membri ai consiliului — în afară de președinții consiliilor județene ale FSN, care aveau asigurată în mod automat reprezentarea — au fost aleși pe o bază mai ales simbolică, cu intenția de a-i extinde geografic și social aria de cuprindere. S-a asigurat o reprezentare proporțională pentru cea mai mare minoritate etnică, prin numirea a 16 membri din rândul recent createi Uniuni Democratice a Maghiarilor din România (UDMR). Mulți membri ai consiliului, și în special cei care nu erau din București, s-au cufundat din nou în anonimat după alegerile din mai 1990. Dintre cei ale căror nume sunt accesibile, se pare că numai aproximativ 20% au candidat și au fost aleși în Parlamentul României la acea dată, iar alți câțiva au revenit după scrutinul din 1992. Aproape toți cei care s-au înscris pe listele electorale au candidat pentru FSN și, după scindarea acestui partid, majoritatea acestora s-au orientat către ramura identificată cu Iliescu. Nucleul CFSN era format din tehnocrați bine instruiți. Cel mai mare grup era cel al inginerilor, numărul lor fiind amplificat de dispersarea muncitorilor, a studenților și a profesorilor. De asemenea, exista o mică minoritate de intelectuali „liberali" alcătuită din Gabriel Andreescu, Ana Blandiana, Mariana Celac, Doina Cornea,

Mircea Dinescu, Radu Filipescu și Andrei Pleșu. Deși nu par să fi acționat ca un grup unit, trecutul de disidență față de Ceaușescu le-a dat acestor personalități o puternică autoritate morală care depășea hotarele României. Luările lor de poziție — în special cele ale Doinei Cornea și ale Anei Blandiana — au fost primite de mulți cu atenție, iar atunci când au apărut îndoieli legate de orientarea politică a Frontului, au devenit tot mai mult voci auzite în mass-media occidentală.

Diverșii membri ai CFSN au fost desemnați din cele patru colțuri ale unei țări mari, în care comunicațiile erau încă marcate de revoluție. Din această cauză, CFSN a fost un organism masiv și dificil de convocat, care, în scurta sa istorie, se pare că nu s-a întâlnit de mai mult de două sau trei ori înainte de a vota propria sa dizolvare, la 23 ianuarie 1990, când FSN a acceptat să participe la alegeri ca partid politic. în această perioadă, puterea reală s-a aflat în mâinile unui organism mult mai mic, cu sediul la București, Biroul Executiv al Consiliului Frontului Salvării Naționale. Aceasta nu era responsabil doar cu stabilirea compoziției CFSN, ci era și împuternicit să acționeze în numele CFSN între sesiunile acestuia. Biroul Executiv avea 11 membri: președinte, Ion Iliescu; prim-vicepreședinte, Dumitru Mazilu; vicepreședinți, Cazimir Ionescu și Károly Király; secretar, Dan Marțian; și șase membri, Bogdan Teodoriu, Vasile Neacșa, Silviu Brucan, Gheorghe Manole, Ion Caramitru și Nicolae Radu. Puterile oficiale ale președintelui consiliului — Iliescu, șef interimar al statului — erau aparent limitate, cele mai importante fiind dreptul de a încheia tratate internaționale și de a numi și rechema ambasadorii României. Dar întrucât tot el conducea și Biroul Executiv, care avea o poziție dominantă, puterile lui erau considerabile în realitate. Totodată, prezența în cadrul Biroului Executiv a unor studenți și a altor începători în domeniul politicii însemna că dominau, în general, cei șase membri mai vârstnici — Iliescu, Mazilu, Ionescu, Marțian, Király și Brucan. De asemenea, Biroul Politic controla efectiv procesul politic, din moment ce fiecare dintre cele nouă comisii importante ale FSN era prezidată de unul dintre membrii

acestui birou. Două dintre cele mai importante comisii, care au elaborat o bună parte din primele legi ale FSN, erau cea de politică externă și cea pentru probleme constituționale, juridice și drepturile omului.

Guvernul era organismul administrativ suprem din stat. Numirea noului premier, Petre Roman, a fost anunțată oficial la 26 decembrie. Născut în 1946, Roman era fiul lui Valter Roman, o importantă figură a PCR, care deținuse o serie de funcții în partid. De meserie inginer, Roman studiase în Franța între 1970 și 1974, după care s-a întors în calitate de cadru didactic la Institutul Politehnic București. A fost membru al PCR, dar majoritatea martorilor sunt de acord că înainte de revoluție nu a fost activ din punct de vedere politic. în mod oficial, a primit postul de prim-ministru deoarece, după rolul proeminent jucat în timpul evenimentelor, era perceput ca o față inteligentă și tânără în fruntea revoluției, pe care toată lumea o considera ca fiind a tinerilor. Dar mai important pare să fi fost faptul că îi cunoștea personal pe Iliescu și pe alți lideri ai FSN[2].

Noul guvern răspundea în totalitate în fața CFSN. Era obligat să îndeplinească obiectivele fixate prin programul FSN din 22 decembrie și să aplice măsurile decretate de consiliu. Guvernul lua decizii cu o majoritate simplă de voturi, dar consiliul și-a rezervat dreptul de a anula unele decizii, dacă „apreciază că se abat de la legile și decretele în vigoare sau se îndepărtează de la interesele poporului"[3]. Toți miniștrii erau oficial instalați în funcție prin decret prezidențial semnat de Iliescu. Dintre cei aleși, numai vicepremierul Mihai Drăgănescu și ministrul de Externe, Sergiu Celac, erau considerați pe atunci drept apropiați ai lui Iliescu; primul poate fi socotit principalul reprezentant în administrație al grupului lui Iliescu[4]. Probabil, candidații la fotoliile ministeriale erau aleși de consiliul restrâns

[2] *New York Times,* January 3, 1990, A. 12.

3 BBC EE/0653, B/21:70, January 4, 1990.

[4] Pentru o descriere a guvernului, a se vedea Shafir (January 12,1990), 35-38.

al FSN, și, având în vedere ideile ideologiei consensului detaliate mai jos, s-a spus că selecția s-a făcut numai pe criterii de competență. într-adevăr, guvernul avea o puternică componentă tehnocrată, majoritatea noilor miniștri fiind birocrați din eșalonul secund al diferitelor departamente sau, uneori, personalități cunoscute rechemate în ministerele în care lucraseră anterior. Mai mulți miniștri fuseseră membri ai CC al PCR, iar unul dintre ei, Ioan Folea, ministrul geologiei, fusese chiar reales la congresul partidului din noiembrie 1989. Singurul grup puternic de interese reprezentant era armata, prin trei generali: ministrul Economiei Naționale, Victor Stănculescu, ministrul de Interne, Mihai Chițac și ministrul Apărării, Nicolae Militam; și ministrul Turismului, Mihai Lupoi, era ofițer activ. La acel moment, acest lucm a provocat multe speculații în legătură cu puterea militarilor în noul regim. Dar numirea lor în executiv era mai mult o recunoaștere a rolului important pe care armata îl jucase în conflictul din decembrie, decât începutul unei importante treceri a militarilor înspre politică. Iar influența lor în interiorul noului regim a scăzut considerabil, pe măsură ce încrederea în FSN a crescut și au ieșit la suprafață disensiunile din cadml armatei. Puțini dintre miniștri au lăsat vreo urmă pe scena politică și, practic, toți membrii cabinetului au reintrat în anonimat după alegerile din mai 1990. Doar Roman, Andrei Pleșu, ministrul Culturii, și, într-o mai mică măsură, Mihai Șora, ministrul Educației, au avut o influență politică durabilă, deși în rândul miniștrilor adjuncți se găseau doi viitori premieri: Theodor Stolojan și Nicolae Văcăroiu. Dintre ceilalți miniștri mai importanți, doi aveau să fie recompensați cu posturi diplomatice: Celac și vicepremieml Voiculescu. în general, a fost un guvern cam lipsit de personalitate și strălucire, alcătuit nu tocmai pentru a provoca și a conduce. Cu mai multă îngăduință, se poate spune că a fost o metodă de a umple un gol, folosită de un regim lipsit de mari rezerve de oameni din linia a doua pe care să-i promoveze. La o privire mai critică, poate fi catalogat ca un braț administrativ numit în așa fel încât să nu rivalizeze cu poziția conducătoare a Biroului Executiv al CFSN. în realitate, nu a făcut decât să

urmeze tradiția guvernelor din perioada comunistă, care aveau doar sarcina de a administra politicile decise în altă parte.

Liderii Frontului Salvării Naționale

Printre cei mai proeminenți lideri ai noii administrații a Frontului, pare posibilă identificarea a trei categorii aproximative de vârstă. Dar, înainte de a le prezenta ar trebui menționat că, deși experiențele comune au generat într-o oarecare măsură mentalități comune, membrii fiecăreia dintre aceste categorii de generații erau pe cât de asemănători pe atât de diferiți. Mai întâi erau cei care pot fi considerați drept „vechea gardă", deși nu erau în mod obligatoriu cei mai conservatori. în primul rând, din acest grup făceau parte trei dintre semnatarii „Scrisorii celor șase" — Silviu Brucan, Alexandru Bârlădeanu și Corneliu Mănescu. Născuți în primele decenii ale secolului, ei erau din generația lui Ceaușescu, vechi ilegaliști, al căror trecut le-a asigurat o autoritate morală în partidul postbelic. Fiecare dintre aceștia deținuse posturi înalte: Brucan a fost ambasador în Statele Unite și la ONU, Mănescu fusese ministru de Externe, iar Bârlădeanu, membru în cel mai înalt organ al PCR, Comitetul Executiv. Fiecare dintre ei a cunoscut schimbări politice succesive, înainte de a intra în conflict cu Ceaușescu și de a rămâne în umbră. Ca o caracteristică a grupului, se pare că rămăseseră cu o oarecare convingere asupra rolului conducător al URSS și nu doreau ca, în mod necugetat, să compromită o viață devotată stângii. Ceea ce nu înseamnă că împărtășeau același sistem de idei. Contactul prelungit cu Occidentul se pare că i-a distanțat pe Brucan și Mănescu de Bârlădeanu, făcându-i să adopte o poziție diferită în politica postceaușistă. Mănescu a devenit senator după alegerile din mai 1990, dar și înainte și după acest lucru, a jucat un rol minor în viața publică din cauza stării sale precare de sănătate. La fel, deși în calitate de președinte al senatului, Bârlădeanu a fost considerat dreptul unul dintre cei mai duri apropiați ai lui Iliescu, un bastion al gândirii conservatoare,

influența sa inițială pare să se fi exercitat doar în spatele ușilor închise. La început, cel mai activ și mai important din grup a fost Brucan. A fost numit „eminența cenușie a revoluției", calificativ datorat în parte fluenței sale în engleză și văditului entuziasm cu care acorda interviuri presei occidentale. Dar este dificil de determinat influența reală exercitată de el. Unele elemente din agenda politică sunt prezentate într-una din cărțile sale, *Socialismul la răscruce: O vedere din interior,* apărută în Occident în 1987. Ideile acesteia se pot regăsi în programul FSN, dar în noul regim nu a deținut alte poziții publice decât aceea de membru în Biroul Executiv și de președinte al Comisiei de Politică Externă. Poate cu oarecare ironie, el a descris acest al doilea post ca fiind pur onorific, cu toate că din respectivul organism făceau parte mulți dintre tinerii revoluționari. Imediat după calmarea conflictului, Brucan pare să fi fost preocupat mai ales cu impunerea versiunii sale asupra evenimentelor și a importanței rolului jucat de el în disidența anticeaușită. Ca urmare, cel puțin în public, pozițiile sale se refereau mai mult la trecut decât la viitor și el chiar nu susține că ar fi fost autorul vreunei unei inițiative majore în perioada ce a urmat violenței revoluționare.

Reprezentanții standard ai celei de-a doua categorii au fost Ion Iliescu, Dan Marțian și Mihai Drăgănescu. O oarecare influență inițială se pare că au avut și Károly Király și Nicolae S. Dumitru. Născuți la sfârșitul anilor '20 sau la începutul anilor '30, erau toți vechi membri ai PCR, în care ajunseseră în funcții înalte înainte de a cădea în dizgrația lui Ceaușescu. Din această categorie făceau parte Iliescu, Drăgănescu, Marțian și Király. Pe de altă parte, Iliescu, Marțian, Király și Dumitru au studiat mai mulți ani în Uniunea Sovietică, ultimii trei în timpul dezghețului de sub conducerea lui Hrușciov. Toți erau tehnocrați bine formați profesional, echivalentul românesc al generației lui Gorbaciov. își dobândiseră experiența politică în perioada liberalizării poststaliniste, care a durat în România între 1968 și începutul anilor '70, grație distanțării lui Ceaușescu de Pactul de la Varșovia, ca unnare a invaziei în Cehoslovacia. Marginalizați în timpul

anilor de stagnare ai epocii Ceauşescu, au rămas nepătaţi de corupţia regimului în declin şi au ajuns că creadă că decăderea morală a acestuia a fost una dintre cauzele prăbuşirii României. Au fost martori ai succeselor comunismului şi era posibil să atribuie eşecul acestui sistem conducerii defectuoase a lui Ceauşescu şi a clicii acestuia. Stephen Hanson sugera că unii dintre echivalenţii lor sovietici erau ultimii adepţi necorupţi ai marxism-leninismului, şi că, în România, cei din această categorie de vârstă par să fi păstrat o înaltă preţuire pentru valorile comunismului, dacă nu pentru doctrina sa[5]. în februarie 1990, răspunzând unei întrebări adresate de o ziaristă din Franţa care a vrut să ştie dacă mai era comunist, lliescu a spus: „Astăzi, după cum ştiţi, este greu de dat o asemenea definiţie. Hai să spunem că m-am născut într-o familie de militanţi şi că am rămas întotdeauna un militant politic...Marxismul a inspirat gândirea omenească în ultimul secol. Au existat motive ştiinţifice pentru apariţia sa şi, prin urmare, rămâne o etapă istorică în dezvoltarea ideilor. Dacă îl considerăm un instrument de analiză şi dacă nu-1 mai considerăm o dogmă rigidă, rămâne de oarecare utilitate. Dar, în practica socială, economică şi politică, ideologia care l-a inspirat este în acest caz total discreditată. Planificarea dezvoltării societăţii moderne nu se mai poate face pe această bază. Gândirea contemporană este mult mai amplă, mai bogată, mai flexibilă şi mai bine adaptată dinamismului zilei de azi. Simplul model marxist, de tip clasic, nu mai este de ajuns. Lumea modernă se poate caracteriza printr-o explozie tehnologică şi ştiinţifică, aptă să revoluţioneze totul. Această realitate este greu de abordat cu modele de altădată"[6].

Cea de-a treia şi cea mai numeroasă categorie este a celor născuţi la sfârşitul anilor '40 şi începutul anilor '50. Printre cei din această generaţie pot fi amintiţi Petre Roman, Vasile Secăreş, Dan Mircea Popescu, Ioan Mircea Paşcu, Adrian Severin, Eugen Dijmărescu, Adrian Năstase, Mugur Isărescu,

5 Hanson (1991), 33-59.

[6] *Le Monde,* 28 februarie 1990.

Dorel Şandor, Victor Babiuc, Daniel Dăianu, Vladimir Paşti, Cornel Codiţă, Liviu Mureşan şi Ion Aurel Stoica. Această generaţie s-a format la sfârşitul anilor '60 şi în anii '70. Suficient de în vârstă pentru a-şi aminti evenimentele din 1968, au trăit şi perioada de speranţă declanşată de destinderea relaţiilor între Nixon şi Brejnev, dar şi dezastrul ultimilor ani ai comunismului ceauşist. Erau mult mai deschişi faţă de Occident, unde Roman şi alţii făcuseră studii; nu fuseseră educaţi la Moscova şi nu aveau decât repulsie faţă de URSS. Valorile socialismului s-au dovedit a fi mai puternice la unii decât la alţii şi, în lunile următoare, membrii acestei generaţii aveau să se dividă între cei care respingeau trecutul în totalitate, în favoarea unui model liberal occidental, de piaţă liberă, şi cei care mai erau legaţi, în proporţii diferite, de unele elemente din trecutul comunist, cu toate că susţineau un model occidental, în linii mari. Multe dintre personalităţile din această a treia categorie făceau parte, în perioada revoluţiei, dintr-un forum neoficial cunoscut sub numele de Grupul Trocadero — numele se explică prin faptul că, atunci când li se spunea că reuniunile vor avea loc la Institutul pentru Economie Mondială, participanţilor li se făcea precizarea că acesta se găsea lângă restaurantul Trocadero[7]. Majoritatea membrilor acestui grup proveneau din trei dintre cele mai importante institute de cercetări din Bucureşti: Institutul pentru Economie Mondială, Institutul de Studii Politice al PCR (Academia Ştefan Gheorghiu) şi Asociaţia de Drept Internaţional şi Relaţii Internaţionale. După cum este, probabil, inevitabil, dată fiind asocierea sa cu ultimele zile ale comunismului, componenţa exactă a Grupului Trocadero continuă să fie învăluită în mister, dar între numele cele mai des vehiculate ca fiind ale unor membri ai respectivului forum figurează Vasile Secăreş, Dan Mircea Popescu, Ioan Mircea Paşcu, Adrian Severin, Eugen Dijmărescu, Adrian Năstase, Mugur Isărescu, Dorel Şandor şi Victor Babiuc. Membrii acestui grup erau crema cremei intelectuale a tinerei generaţii din PCR. Promovaţi activ ca faţa acceptabilă

i Paşti (1997), 220-231.

a comunismului din România, participau la conferințe internaționale și astfel își menținеau legătura cu lumea din afară, în cadrul prestigioaselor institute din care făceau parte, aceste elite tinere par să fi găsit o libertate intelectuală considerabilă prin comparație cu închiderea care domina restul României lui Ceaușescu. Aveau acces la informații din exterior și la computere și puteau studia atât economia capitalistă, cât și schimbările care aveau loc în Europa de Est. Prin urmare, nu erau doar unii dintre cei mai talentați și mai competenți membri ai societății, capabili să monitorizeze toate implicațiile situației din România și ale declinului ei pe plan internațional, ci erau, totodată, în stare să-și facă o idee asupra efectului pe care l-ar avea în România reformele aplicate în alte părți alte blocului sovietic. Statutul exact al Grupului Trocadero continuă să fie greu de stabilit, iar unul dintre membrii săi a sugerat că ar fi preferabil să fie privit mai degrabă ca un grup spiritual, decât ca un organism formal. Un număr de membri au confirmat însă că grupul s-a întâlnit de câteva ori în zilele premergătoare căderii lui Ceaușescu și că mulți, dacă nu toți membrii săi, au fost ulterior propuși să facă parte din Comisia pentru Politică Externă, condusă de Brucan și avându-l ca adjunct pe Secăreș. în haosul din ianuarie 1990, existau foarte puține persoane disponibile care să aibă și experiența necesară pentru a elabora considerabila cantitate de noi legi de care era nevoie; așa se face că noii lideri s-au orientat către membrii acestui grup pentru a obține idei noi. De exemplu, se pare că Adrian Severin este, cel puțin în parte, responsabil pentru două dintre cele mai importante decrete-legi emise la început: cel referitor la pașapoarte și la călătoriile în străinătate și un altul, hotărâtor, „Decretul-lege pentru organizarea și desfășurarea activității economice pe baza liberei inițiative".

Coaliții reformatoare în România comunistă

Pentru a putea înțelege oarecum elementele care au stat la baza ideologiei FSN este nevoie să aruncăm, mai întâi, o privire

asupra poziției intelectualilor în societatea românească. Prin tradiție, intelectualii din Europa de Est se bucurau de un statut ridicat, explicabil prin slăbiciunea statului și a societății. Această afirmație era valabilă în mod special în România, unde burghezia era deosebit de fragilă și avea o componență mai ales nenațională. Totodată, întârzierea cu care s-a format statul — România modernă a ajuns, oarecum, la forma sa actuală după 1918 — și nevoia de construcție națională au reprezentat un teren extrem de fertil pentru interacțiunea dintre intelectuali și naționalism[8]. Pe baza erudiției lor, intelectualii au dat formă națiunii moderne, iar în procesul de formare a acesteia au pretins pentru ei un statut foarte înalt, de conștiință a poporului[9]. în acest fel, intelectualitatea a dobândit nu numai o considerabilă semnificație culturală, ci și, în trecut, o mare influență politică, mulți intelectuali ajungând în posturi importante de conducere. Până în 1950, au predominat intelectualii specializați în domeniul umanist, dar începând de atunci, România a trecut printr-un masiv program de industrializare, care a modificat fundamental profilul social al națiunii. Până în 1977, România a înregistrat una dintre cele mai mari rate de creștere din lume, producția sa industrială crescând în medie cu 12,9% pe an între 1950 și 1977[10]. Noile instalații industriale aveau nevoie de specialiști și acest lucru a dus la importante modificări în sistemul de învățământ românesc, orientat aproape în totalitate spre producerea de ingineri și subingineri; științele naturii și cele aplicate au înflorit, în detrimentul științelor umaniste, care au fost decimate. De asemenea, a avut loc și o proliferare a institutelor de cercetare științifică și economică — în 1989, un total de aproximativ 170 000 de persoane lucrând în asemenea instituții". De fapt, cel mai clar indiciu al prestigiului de care se bucura știința

[8] Livezcanu (1995).
"Schopflin (1999), 147-148.
[10] Shafir(1985), 107.
[11] *Anuarul statistic al României 1991* (f.a.), 190.

în acel timp era faptul că Elena Ceaușescu a ales să devină „savant" de renume mondial în domeniul chimiei.

Această ridicare a statutului specialiștilor din știință și tehnologie a coincis cu o perioadă de liberalizare din România, în care conducerea partidului a renunțat la violentele excese staliniste și a început să acorde o atenție tot mai mare cererilor societății, în scopul obținerii unei baze consensuale tot mai ample pentru partidul unic. Un element central în această strategie era renunțarea la vechea legitimare stalinistă simbolic-ideologică și reorientarea către o legitimare mai profitabilă, bazată pe asigurarea de bunuri de consum. Abilitățile elitei tehnico-științifice aveau să joace un rol-cheie în acest proces și, ca o recunoaștere a importanței acestei categorii, reprezentanții săi au început să câștige poziții în eșalonul fruntaș al regimului[12]. Poziția lor s-a cimentat în anii '60 printr-o alianță tactică cu noul lider, Ceaușescu, aflat în curs de întărire a puterii proprii, și prin intermediul sprijinului acordat de ei politicii sale externe semiautonome, percepute ca o distanțare a țării de URSS. Noua politică externă a produs schimbări în orientarea comerțului, România asigurându-și deschideri către Occident și începând să introducă tehnologie avansată și idei științifice, în special în câteva proiecte de înalt nivel din aeronautică și din domeniul nuclear[13]. Ca replică la aceste modificări, o serie de oameni de știință români din domeniul social, deși aderau cu putere la ideologia marxistă, au început să ofere o bază teoretică pentru importul din Occident de metode științifice și manageriale care să permită dezvoltarea economică[14]. Unul dintre cei mai proeminenți dintre acești ideologi a fost Valter Roman[15].

1[2] Crowther(1988), 82-85.

[13] Smith (1979), 323-361; Socor (October 29, 1985), 11-17.

[14] Socor (January 13, 1984), 1-9.

[15] Membru al PCR încă de la începutul anilor '30, după preluarea puterii de către comuniști, Valter Roman a fost șeful Statului Major General al Armatei dar, începând cu anii '60, după o scurtă carieră ministerială, a intrat în viața academică, ca profesor de socialism științific.

Bazându-se pe contactele stabilite cu comuniști occidentali de frunte — în timpul Războiului Civil din Spania, când făcuse parte din Brigăzile Internaționale —, Roman a strâns o bibliotecă cu volume de științe sociale despre care se spunea că era invidiată de tot Bucureștiul; iar casa lui se pare că devenise un loc de întâlnire între diferite generații de reformatori cu gândire asemănătoare, din care făceau parte Iliescu, Drăgănescu și, probabil, tânărul fiu al lui Valter Roman, Petre[16].

Valter Roman și colegii săi reformatori tehnocrați au pledat pentru o creștere considerabilă a rolului elitelor tehnice în procesul politic, dar, în mod neașteptat, în anii '70, grupul său s-a văzut izgonit din țara făgăduinței. Această schimbare a avut la bază „Tezele din iulie" (1971), în care Ceaușescu și-a exprimat intenția de a pune capăt scurtului său flirt cu legitimarea prin remunerare și de a reveni la legitimarea simbolic-ideologică și la reimpunerea conformității ideologice[17]. în realitate, căderea în dizgrație a fost, mai degrabă, o problemă întâmplătoare și cu multiple fațete. Dar se pare că totala alienare de regim a elitelor tehnico-științifice nu s-a produs până la declanșarea crizei economice din anii '80, până atunci, pentru o bună perioadă a anilor '70, membrii acestora consolidându-și în continuare poziția în birocrația politică, cât timp economia a continuat să crească și au fost înființate o serie de noi ministere. Cu toate acestea, încă de la începutul anilor '70 a existat un inconfundabil viraj de la „specialist" la „roșu" și, deși acest lucru pare să se fi suprapus adesea pe tiparele preexistente ale luptelor interne din partid, rezultatul a fost în final o excludere de la putere a segmentului elitei tehnico-științifice, aflate în frunte în anterioara perioadă de extindere industrială. Cariera lui Iliescu a reflectat acest proces. După ce a dobândit notorietate în cadrul mișcării comuniste de tineret, a urcat repede în ierarhia PCR, devenind

'6 Shafir (January 12, 1990), 36; Rady (1992), 128; Călinescu și Tismăneanu (ianuarie / aprilie 1991), 53 n. 41. A se observa că Valter Roman și Drăgănescu au fost colegi în Consiliul Național de Cercetare Științifică.

[17] Verdery (1991), 107.

membru supleant al Comitetului Central al partidului în 1968 și apoi ocupând o serie de funcții înalte în partid, inclusiv pe aceea de ministru al Tineretului (1967-1971) și de secretar cu propaganda și educația al Comitetului Central (februarie-septembrie 1971). Dar, ca urmare a unor neînțelegeri cu Ceaușescu, a început să cadă încet în dizgrație, fiind mutat de la București în funcția de prim-secretar în județul Timiș (1972-1976) și apoi în județul Iași (1976-1979). Deși aceste mutări erau retrogradări, căderea lui în dizgrație se pare că nu a fost totală, astfel încât, la sfârșitul anilor '70, și-a făcut chiar o revenire, fiind numit președinte al Comitetului Național pentru Ape. Cariera sa politică a ajuns la sfârșit abia în 1984, când a fost demis din Comitetul Central și a fost numit director la Editura Tehnică.

Dar, în pofida marginalizării multora dintre cei asociați cu mișcarea reformistă din anii '60, chiar și în anii '80 au ieșit la suprafață dovezi ale unei gândiri reformatoare, ca de exemplu în câteva articole semnate de doi tineri economiști — Daniel Dăianu și Vasile Pilat — apărute în 1984 și 1985[18]. în aceste texte, ei au pledat pentru renunțarea la autarhie în favoarea dezvoltării raționale a anumitor domenii, pentru descentralizare, pentru o mai mare autonomie managerială, o concurență crescută și o trecere parțială la economia de piață. Scrise în engleză, într-un limbaj extrem de specializat și publicate într-un ziar oficial cu o circulație foarte restrânsă, este de presupus că aceste articole au avut un impact redus. Cu toate acestea, sugerează existența unei anumite gândiri reformatoare în interiorul unor instituții din România, care par să fi fost la același nivel cu estul Europei; lucru mai important, în anumite momente între sfârșitul anilor '70 și anii '80, chiar elemente ale politicii oficiale au început să reflecte aceste idei, ca de exemplu noul mecanism económico-financiar (NMEF). Acesta intenționa să introducă în sistem anumite mecanisme de piață, prin intermediul unor

[18] Pilat și Dăianu (1984), 245-261; Pilat și Dăianu (1985), 33-48. Pentru o analiză Maier și Ionescu (5 octombrie 1984), 1-4. Cei doi economiști lucrau atunci la Institutul de Economie Socialistă din București.

concepte precum „autofinanțare", prin care întreprinderile urmau să obțină venituri suficiente pentru a se susține fără a mai recurge la subsidii din partea statului. Ca și în multe alte cazuri din ultimii ani ai României ceaușiste, NMEF a rămas o formă fără fond. Cu toate acestea, ea indica existența unui anumit grad de reformism în fonnularea politicilor în ultimii ani ai regimului lui Ceaușescu sau cel puțin până la mijlocul anilor '80, fapt adesea trecut cu vederea. Acest lucru a fost totuși important, nu numai pentru că aceste idei au oferit o posibilă cale spre reformă după răsturnarea lui Ceaușescu, dar și pentru că analizarea unor cauze care să poată explica eșecul măsurilor din anii '80 pare să fi generat două importante ipoteze printre reformatorii din interiorul partidului. Potrivit primei ipoteze, situația dezastruoasă a economiei românești de la sfârșitul anilor '80 era, în principal, rezultatul combinării politicilor duse de Ceaușescu cu acțiunile obstrucționiste ale birocrației centrale, care pentru a-și proteja propriile interese, a blocat redistribuirea resurselor. Această convingere pare să fi generat un fel de mit al oportunităților pierdute de a crea o Românie tehnocrată, modernă, industrială și socialistă, împiedicând conturarea unei viziuni, fie ea și limitată, asupra imposibilității de reformare a sistemului. Conform celei de-a doua ipoteze, natura obstrucționistă a birocrației și înțelegerea de către câțiva reformatori a faptului că PCR, în pofida numărului mare de membri declarat, nu era nimic mai mult decât o formă goală a unei elite lipsite de susținere și bazată pe o suprastructură administrativă, pare să fi generat ideea că orice reformă economică trebuie dublată de schimbări politice. Unii, inclusiv Brucan, au început chiar să susțină că reforma politică trebuie să preceadă reforma economică.

în discursurile sale din 1971, Ceaușescu a criticat și imitarea servilă a formelor străine, ceea ce prevestea pentru anii unnători o intensificare a simbolismului naționalist și o tăiere treptată a legăturilor cu lumea din afară în favoarea unui model de dezvoltare indigen și autarhic. Katherine Verdery a susținut în mod plauzibil că ideea de națiune a fost un „simbol-cheie", atât de important în România încât, din punct de vedere istoric, a sub-

sumat sub termenul de identitate națională (sau „ființă națională", după cum spune ea) aproape toate celelalte probleme, inclusiv unele esențiale legate de compatibilitatea diferitelor modele politice cu România, relațiile dintre stat și societate și, în particular, calea potrivită pentru modernizare. Din punct de vedere istoric, această dezbatere a generat spațiu pentru eforturi intelectuale și a servit la separarea păturii intelectualilor de masa de țărani, iar Verdery este convinsă că s-a altoit atât de intim pe discursul intelectualilor români, încât a ajuns să se întrupeze în mai multe instituții și, în cele din urmă, a fost în stare să submineze ideologia oficială marxist-leninistă. Argumentul ei este nu numai că partidul s-a orientat către ideologia naționalistă ca o sursă de legitimare, dar și că „într-o considerabilă măsură... partidul a fost *obligat* să intre pe terenul valorilor naționale (nu fără voia lui) la presiunea altora, în special a intelectualilor pe care nu-i putea implica altfel pe deplin"[19].

în spatele retoricii, dezbaterea asupra identității naționale a servit adesea ca limbaj pentru conflictele intra-elite, așa cum a fost din nou cazul în anii '80, când dihotomia romani/daci — care stă la baza problemei originii poporului român — a fost adusă din nou în discuție, de această dată pentru a legitima un model indigen de dezvoltare[20]. în acest fel s-a deschis calea afirmării unui grup relativ mic de intelectuali din domeniul artistic și literar, care au fost încurajați să producă un simbolism naționalist adecvat, în sprijinul schimbării la nivel politic. Numiți adesea protocroniști — din cauza accentului pe care îl puneau pe pseudo-supremația gândirii române (dacice) în toate domeniile, începând de la economie politică până la sociologie —, ei susțineau că o cultură proprie puternică nu se putea dezvolta decât în stare de izolare față de contaminarea cu valori străine,

[19] Verdery (1991), 132 (sublinierea autorului). Cadrul conceptual al acestei secțiuni este inspirat din excelentul studiu al intelectualității românești din anii '80 și, pentru a evita repetiția, doar citatele exacte vor fi indicate pe viitor.

20 Deletant(1988), 77-91.

teză care reflecta în totalitate politica autarhică a lui Ceaușescu și cultul mitologiei care a reliefat rolul său providențial în istoria României[21]. în timp ce protocroniștii se bucurau de o tot mai mare prețuire oficială, a fost eclipsat un alt grup, mai mare, de intelectuali din domeniul culturii, dintre care mulți fuseseră asociați cu scurta breșă de reformă de la sfârșitul anilor '60. Ca și în cazul intelectualității tehnice, înlăturarea lor din poziții influente s-a petrecut treptat și a fost un proces neuniform, care s-a întins pe aproape întreaga perioadă a anilor '70. Ei și-au păstrat chiar controlul asupra Uniunii Scriitorilor până la începutul anilor '80, când regimul, aparent obosit de a tot încerca să-și instaureze controlul total asupra acestei asociații, a preferat să o lipsească de orice putere efectivă[22].

Având în vedere că mulți intelectuali dețineau poziții intermediare, este posibil, din motive euristice, să se distingă în politicile culturale românești de la sfârșitul anilor '80 două grupuri opuse: unul relativ mic, indigenist sau protocronist, aflat de partea lui Ceaușescu și a aparatului de partid, și un alt grup, mai numeros și adesea de orientare mai liberală, lipsit de orice putere sau influență. Tot excluși de la putere și tot mai iritați de impotența lor forțată erau membrii importanți ai elitei tehnico-științifice. în 1987, doi potențiali lideri ai acestei elite, lliescu și Brucan, au publicat lucrări în care păreau să propună o potențială coaliție pentru reformă între grupul lor și cel al intelectualilor marginalizați din domeniul culturii. într-un articol apărut în *România literară,* care era un adevărat imn de slavă închinat tehnocraților, lliescu sugera că dezvoltarea tehnologică era caracteristica definitorie a secolului al XX-lea. Odată cu trecerea timpului, automatizarea și introducerea tehnicilor avansate de producție au avut și importante consecințe sociale, întrucât a scăzut cererea de muncă manuală și a crescut nevoia de

[21] Pentru protocroniști, a se vedea Verdery (1991), 167-214; Marga (1993), 14-32; Tismăneanu (1994), 404-405; Gabanyi (2000), 155-162.

[22] Verdery (1991), 184-188, 345-346 n. 26.

expertiză tehnică[23]. Pe baza acestor schimbări, Iliescu susținea că societatea putea fi acum în mare împărțită în forțe necreatoare și forțe creatoare, prima categorie fiind formată din clasa muncitoare, iar cea de a doua din intelectualitate, definită în sensul cel mai larg. Făcând o asemenea divizare în contextul României ceaușiste, Iliescu se poate să fi urmărit o reafirmare a intelectualilor față de clasa muncitoare, dar, și mai mult, se pare că a făcut o pledoarie pentru egalitatea dintre creativitatea tehnică și cea culturală; el chiar a sugerat că, fiind mai puțin efemeră, creativitatea tehnică ar trebui să beneficieze de un statut mai ridicat. Apoi, calificând inerția birocratică drept inamicul comun al intelectualității tehnice și al celei din domeniul culturii, Iliescu a sugerat că aceste două forțe ar trebui să se unească pentru cauza comună a reformei. într-o carte publicată în Occident în același an, Brucan s-a situat pe o poziție similară, afirmând că elitele tehnico-științifice în alianță cu intelectualii din cultură reprezentau singurul grup revoluționar capabil să pună sub semnul îndoielii puterea închistată a aparatului de partid[24].

Pare posibil ca ambele analize să datoreze ceva teoriei Noii Clase propagate pentru început în anii '70 de Gyorgy Konrad și Iván Szelenyi. în linii mari, aceasta susținea că, în estul Europei, ca urmare a revoluției tehnico-științifice, intelectualitatea tehnică și cea umanistă, contopite sub forma unei clase, vor da la o parte, în baza cunoștințelor lor, pe vechii birocrați și vor ajunge la putere[25]. Brucan era la curent cu lucrarea lui Konrâd și Syelenyi și toate scrierile lui prerevoluționare sugerează că le acceptase în mare măsură ideile, deși, din punct de vedere teoretic, nu este cu totul clar dacă el considera intelectualii ca

[23] *România literară,* 3 septembrie 1987, 19; Gabanyi (21 septembrie 1987). Pentru detalii asupra publicării acestui articol, a se vedea *România literară,* 5 iulie 1990, 15.

[24] Brucan (1987), 111-121.

[25] Konrâd și Szelenyi (1979); a se vedea și Szelenyi (1986-1987), 103-144.

o clasă separată[26]. El îi caracteriza pe intelectuali drept „cea mai avansată și mai importantă parte a societății socialiste", iar cu prilejul evenimentelor din decembrie 1989, avea să afirme că „în timpul revoluției, intelectualii comandă"[27]. Așadar, pe fondul unei puternice tradiții interne a intelectualilor deținând un loc important în societate, se poate deduce că unele elemente din conducerea FSN, odată ajunse la putere, gândeau în termenii proiectului Noii Clase. Michael Shafir a pus semnul egalității între realitatea postcomunistă din România și coșmarul-devenit-realitate al intelectualității ajunse la putere, conform ideilor lui Konrad și Syelenyi, iar ideea revine din nou într-o controversată remarcă făcută de Brucan într-un interviu acordat în ianuarie 1990, în care spunea că: „Oriunde în lume, intelectualii înaintează spre putere... Ei sunt singura categorie socială care poate face față revoluției informaționale"[28]. în această mândră lume nouă", se pare că numai intelectualii sunt pregătiți să conducă.

Acordând atenție subtextului, care a devenit mai evident ulterior, în scrierile lui Iliescu, Brucan și ale altor membri mai tineri ai elitei tehnocrate, se poate percepe susținerea pentru un nou set de valori, diferit de cel promovat de regim. în general, acestea se axau pe preocuparea față de „prăpastia informațională" tot mai mare dintre România și restul lumii, pe necesitatea adoptării unor politici realiste și nu utopice, pe valoarea expertizei profesionale și a nivelului ridicat de cunoștințe, pe nevoia conectării României la tendințele europene. Această din urmă idee, care era de departe cea mai definitorie pentru poziția lor, a fost extrem de bine reflectată în „Scrisoarea celor șase", ai cărei autori îi dau lecții lui Ceaușescu: „România este și rămâne o țară europeană și, ca atare, trebuie să avanseze alături de procesul de la Helsinki și nu să se întoarcă împotriva lui. Ați început prin a schimba geografia satelor, dar nu puteți muta România în Africa"[29]. Același mesaj avea să reapară în timpul revoluției

[26] Brucan (1990), 114-115.

[27] *Financial Times,* December 29, 1989, 11.

[28] *Independent,* January 29,1990, 8; Shafir (February 15, 1991), 33.

[29] Brucan (1993), 155.

în mesajele Frontului, în care se spunea că: „România a fost și rămâne o țară europeană"; de asemenea, în ianuarie 1990, în campania menită să schimbe decizia organizării unui referendum asupra pedepsei cu moartea, FSN a susținut că abolirea pedepsei capitale în România era conformă cu normele Europei civilizate[30].

Definindu-se prin raportare la relațiile României cu restul Europei, reformatorii anilor '80 se situau pe o poziție apropiată de cea a criticului literar interbelic Eugen Lovinescu, care încerca, prin prisma „sincronismului" cu lumea din afară, să încurajeze creșterea și dezvoltarea culturii române în acord cu normele internaționale. Se relua, deci, vechea dezbatere referitoare la „ființa națională", folosind-o ca expresie a conflictului dintre elite. în cărțile filozofilor, aderarea la agenda europeană însemna a sublinia moștenirea lui Platon și Hegel în defavoarea cultului geto-dacic a lui Zamolxis, în timp ce pentru intelectualii din domeniul științelor politice, precum Ioan Mircea Pașcu, însemna evidențierea universalității relațiilor internaționale, reamintind cititorului bogata moștenire lăsată de Platon, Tucidides, Hobbes, Rousseau și Kant, printre alții[31]. în contexul căderii comunismului, Jadwiga Staniszkis a sugerat că linii similare de confruntare puteau fi identificate și în alte părți ale lumii comuniste, principala axă de conflict fiind „alegerea între o *deschidere ontologică,* urmată de occidentalizare, și *întărirea specificității*"[32]. Staniszkis i-a etichetat drept „globaliști" pe cei

[30] *Adevărul,* 16 ianuarie 1990, 1, 5; „Declarația Ministrului Afacerilor Externe" (1989), 413.

[31] Pașcu (1987). De fapt, dezbaterea românească este doar o parte din mai ampla discuție privind presupusele tensiuni dintre tradițiile estului *oriental* și ale vestului *iluminist;* Hayden și Bakic-Hayden (1992), 1-15; Todorova (1997).

[32] Staniszkis (1990), 95, identifică încă două fațiuni, în afară de *globaliști;* una o reprezintă *populista,* cealaltă fiind *birocrații. Populiștii* din modelul lui Staniszkis pot fi echivalați cu protocroniștii dar, fiindcă în România *populismul,* așa cum a fost el indentificat de Constantin Stere, a manisfestat o atitudine vădit prooccidentală, am preferat să păstrez termenul de *protocronist,* chiar dacă, în sens restrâns, acesta se referă la o grupare literară.

care susțineau procesul de reformă, iar acest termen a fost folosit în studiu pentru a-i desemna pe cei voiau ca România să se reorienteze către curentul european. Dar ce însemna acest lucru, dincolo de adoptarea noii tehnologii și pătrunderea pe piețele globale, pentru unii ca Brucan și Iliescu este mai greu de aflat. Implicațiile acestor idei pentru reforma politică internă au rămas neabordate. Explicația ar putea fi aceea că globaliștii nu erau capabili să elaboreze un întreg program politic în atmosfera coercitivă a ultimilor ani ai regimului lui Ceaușescu, dar și că ei priveau conceptul ca lipsit de conținut. Globaliștii trebuiau să se autodefinească în relație cu indigenistul Ceaușescu și cu aliații săi protocroniști și să construiască o cât mai largă coaliție proreformă. în acest scop, ei au adoptat o idee sensibilă cu ecou în sufletele oamenilor și cu mare rezonanță istorică, despre care știau că va trezi interesul celui mai amplu spectru posibil al intelectualității române.

Consensul

Pentru crearea unei ample coaliții proreformă era nevoie de un amplu consens și acesta a fost inițial obiectivul definitoriu al revoluției în percepția FSN. în primele zile de după răsturnarea lui Ceaușescu, noii lideri și-au condimentat, când și când, discursurile cu referiri la consens; atât de mare era importanța dată acestui concept, încât unii dintre principalii actori politici ai timpului au ales acest termen pentru a caracteriza ideologia inițială a FSN[33]. Fiind ei atât de puternic implicați în viața politică, pare rezonabil să li se dea crezare, dar cu atenționarea că folosirea inițială a acestui termen poate să fi servit unui scop politic ulterior. „Consens", acest cuvânt cu rezonanță liniștitoare, nu numai că acoperea orice legătură cu perestroika și cu reforma socialismului, dar, afirmând în ianuarie că s-a renunțat la „consens", noii lideri încercau probabil să traseze o

[33] Fundația Un viitor pentru România (1993), 17.

linie de demarcație clară între FSN și rădăcinile sale ideologice. Pentru a evita această problemă, în lucrarea de față se va face distincție între ideologia consensului și proiectul politic pe care l-a generat, întrucât cel de-al doilea a fost repede abandonat în ianuarie 1990, în schimb, idealul construirii unei scene politice consensuale — adică opuse uneia concurențiale — a supraviețuit mult timp după aceea în politica românească[34]. în timpul revoluției, noii lideri considerau atât consensul, cât și Frontul drept elemente imuabile ale scenei politice românești. La 26 decembrie, Iliescu a vorbit despre realizarea, pe baza revoluției, a unui consens trainic și a afirmat explicit: „Frontul nostru este organizat ca o structură permanentă"[35]. Revenind asupra acestui subiect câteva zile mai târziu, el a adăugat că: „Intenționăm ca acest consens general, care a fost ideea determinantă a luptei, să continue să joace un rol dominant în toate structurile pe care le creăm"[36]. Evident, pentru noua conducere, Frontul și ideologia sa erau indivizibile. Consensul — așa cum fusese el exprimat prin susținerea aproape unanimă a răsturnării lui Ceaușescu — era idealul revoluției, iar unitatea scopului său legitima atât pe purtătorii mesajului — adică Frontul —, cât și mesajul în sine, devenit ideologie a poporului. Consensul era prezentat drept dorința poporului, echivalentul ideologic al lozincii „Noi suntem poporul"[37].

Ideea consensului avea mai multe rădăcini. Desigur, se poate afirma că în sud-estul Europei există tendința de a crede că societatea trebuie organizată mai degrabă pe baze consensuale decât de confruntare. Până la urmă, acest lucru se bazează pe îndelungata influență a naționalismului din regiune și a atașamentului față de valorile idealizate ale țăranilor, reliefate în preceptele ortodoxe de supunere și universalitate[38]. Dar cea mai

[34] Pentru a putea distinge între cele două, *Consens* va fi scris cu literă mare atunci când are sens ideologic.

[35] BBC EE/0649, B/6, December 29, 1989.

[36] BBC EE/0651, B/6:12, January 1, 1990.

[37] *Ibid.*

[38] McNeill (1978), 120-121.

recentă apropiere se poate face cu comuniștii reformatori din anii '60 și cu dorința acestora de se adapta la transformările sociale produse de revoluția tehnico-științifică. în anii '80, accentul s-a mutat pe revoluția tehnologiei informației, dar multe dintre preocupări au rămas aceleași, iar reformatorii, precum Iliescu și Brucan, au încercat să susțină mutațiile tehnologice prin care să stimuleze o reformă politică[39]. în perioada perestroikăi, ideologii sovietici au vorbit despre un nou rol al partidului, acela de „instrument de realizare a consensului și nu de scop al puterii în sine"[40]. în noua sa postură, partidul urma să facă unele concesii pluralismului, renunțând să mai susțină că deținea monopolul puterii și permițând apariția unor mișcări politice, inclusiv a unor partide politice, ceea ce nu însemna însă că ar fi renunțat la controlul asupra procesului politic. Se aștepta ca partidul să păstreze, cel puțin temporar, ceva asemănător rolului său conducător, ceva de genul „factor esențial care să asigure un amplu consens în tranziția către un socialism democratic și cu față umană"[41]. în scrierile lor anterioare revoluției, viitorii lideri ai FSN au susținut idei similare, dar, odată ajunși la putere, se pare că s-au distanțat de această abordare. Brucan a declarat categoric că „în România, nu există nimic din prostia asta a comunismului reformat", iar Iliescu a fost la fel de clar când a afirmat că noii lideri „nu sunt sclavii nici unei ideologii, a nici unor idei preconcepute și a nici unui model

[39] într-adevăr, legătura între cele două perioade de reformă este evidentă în titlul lucrării lui Brucan *Socialismul mondial la răscruce: O privire din interior,* care este preluat după o carte care, potrivit lui Szelenyi (1986-87), 112, a fost ca o Biblie pentru membrii noii clase din estul Europei la sfârșitul anilor '60: Radovan Richta, *Civilizația la răscruce. Implicații sociale si umane ale Revoluției tehnico-științifice.*

[4]»Falin(1990), 23.

[41] Lebedev (1990), 24. Chiar dacă pretindeau că sunt inovatori, aceste formulări erau practic foarte similare cu modele apărute în anii '60, care a fost ulterior imitată, devenind „pluralism mono-partinic". Pentru o prezentare a reformelor aflate în curs de desfășurare la sfârșitul anilor '80, a se vedea Schopflin (1988), 1-5.

prefabricat"[42]. Dar, în pofida acestor afirmații, în retorica adesea ambiguă a primelor discursuri rostite de liderii FSN se pot întrezări unele accente apropiate de modelul sovietic. Primul punct al programului FSN menționa angajamentul noului regim de a renunța la partidul unic și de a stabili o formă de guvernământ democratică și pluralistă, dar, în accepțiunea lui Iliescu, acest lucru pare să fi fost mai asemănător cu pluralismul din reforma comunistă, în care conducerea era deținută de un singur partid, decât cu modelul occidental al pluralismului politic[43], în mesajul de Anul Nou, adresat națiunii la sfârșitul lui 1989, noul lider a dat câteva indicii asupra viziuni sale politice: „O linie directoare a tot ceea ce întreprinde Frontul Salvări Naționale trebuie să fie promovarea democrației în toate sferele vieții sociale, o autentică participare a maselor la luarea deciziilor și controlul acestora asupra factorilor conducători. De asemenea, vom promova idei similare celor din programul Frontului, referitoare la realizarea unui nou și amplu pluralism politic, bazat nu numai pe existența mai multor partide, ci și pe afirmarea unui veritabil larg cadru democratic în care să se poată manifesta toate tendințele, toate interesele și toate valorile, astfel încât toate forțele creatoare ale țării să poată fi implicate într-o muncă constructivă"[44]. „Noul pluralism politic" la care s-a referit Iliescu nu a fost dezvăluit complet niciodată, dar o citire atentă a acestui discurs și a altora pune în evidență, prin cuvinte-cheie precum „participare", „reprezentare" și „pluralism", o imagine diferită asupra democrației, văzută mai degrabă ca scop decât ca un proces.

în volumul său din 1987, Brucan susținuse că sistemul partidului unic putea fi perceput ca deplin legitim și reprezentativ doar dacă îmbrățișa ideea pluralismului, prin care el înțelegea acceptarea unor grupuri sau facțiuni în cadrul partidului. Acest

[42] *Financial Times,* December 29,1989, 11; BBC EE/0652, 6/9-11:14, December 31, 1989.

[43] Schopflin (1988).

[44] BBC EE/0652, B/9-11:14, January 3, 1990.

lucru ar fi permis nu numai existența unor dezbateri, întrerupând astfel tradiția inutilelor monologuri care a dominat ultimii ani ai comunismului din România, ci, totodată, ar asigura și o mai mare responsabilitate[45]. Odată instalat la putere, FSN s-a grăbit să pună în aplicare idei de acest gen și a permis nu numai formarea unor facțiuni, ci și a altor grupări politice. La 31 decembrie 1989, s-a dat „Decretul asupra înregistrării și modului de acțiune al partidelor politice și al organizațiilor publice din România", în care, în afară de interzicerea partidelor fasciste, se prevedeau doar puține restricții în constituirea de formațiuni politice[46]. Ca urmare, imediat au apărut o serie de grupări politice dar, în același timp, noii lideri au depus considerabile eforturi pentru a fi siguri că acestea nu vor deveni prea independente. Astfel, Iliescu a subliniat că principala grupare maghiară, Uniunea Democratică a Maghiarilor din România, avea propriul său program dar acesta era în totală concordanță cu spiritul platformei FSN; în mod similar și Federația Democratică a Maghiarilor din Cluj a fost descrisă drept „o ramură locală a Frontului Salvării Naționale... subordonată FSN"[47]. într-una din primele dezbateri televizate, Cazimir Ionescu, membru al Biroului Executiv al FSN, a făcut vizibile eforturi pentru a-l câștiga pe Adrian Ștefănescu și recent formatul său partid, Partidul Democrat Român, de partea Frontului, subliniind similaritățile dintre cele două programe politice; a sfârșit însă prin a fi obligat să admită că „Dacă într-adevăr vreți să rămâneți o *facțiune* separată, noi nu avem nimic împotrivă"[48]. Când vorbea despre

[45] Brucan (1987), xiv.

[46] Pentru a se înregistra la Tribunalul Municipiului București fiecare partid trebuia să-și prezinte statutul și programul politic, să-și declare sediul și resursele de finanțare și să aibă cel puțin 251 de membri. Cadrele militare și personalul civil din Ministerul Apărării Naționale și Ministerul de Interne, judecătorii, procurorii, diplomații și personalul posturilor de radio și televiziune nu aveau dreptul de a se înscrie în partide politice. în rest, singura restricție era ca nimeni să nu fie înscris în mai mult de un partid.

[47] BBC EE/0653, 6/26:87, January 4, 1990.

[48] BBC EE/0649, B/4, December 29, 1989 (sublinierea îmi aparține).

partide, este clar că Frontul nu avea în vedere termenul tradițional occidental, după cum avea să sublinieze Iliescu într-un mesaj adresat unei reuniuni a studenților, la 20 ianuarie. „Mulți reduc democrația la existența mai multor partide, ca și cum confruntarea politică dintre acestea ar fi o garanție a democrației. Consider că acesta este un model istoric învechit... Partidele, care în mod inevitabil reprezintă interese sectare — interesele unor grupuri sau categorii sociale... Din acest punct de vedere, noțiunea de «partid» — ca un concept îngust — reprezintă un concept demodat"[49].

Se pare că Frontul era pregătit să permită existența unor voci discrete, dar se presupunea în mod evident că acestea vor subscrie principalelor teze din programul Frontului și că vor acționa într-un cadru limitat. Declarația decisivă, subliniind natura atotcuprinzătoare a Frontului, a fost difuzată de Rompres la 4 ianuarie 1990, în ajunul vizitei lui Shevarnadze în România, „în legătură cu Frontul Salvării Naționale, suntem în măsură să precizăm că nu este și nu va deveni un partid. Frontul va participa la alegerile din aprilie ca o amplă organizație politică grupând *toate* personalitățile și grupurile care s-au ridicat *[sic]* cu curaj în apărarea libertății și demnității în anii tiraniei totalitare"[50]. Se pare că noii lideri au conceput FSN ca un fel de instituție cu rol de umbrelă călăuzitoare în cadrul corpului politic românesc, sau, după cum a spus Aurel Dragoș Munteanu, „o platformă morală"[51]. Cuprinzând diferite facțiuni sau partide și indivizi de talent, Frontul ar fi asigurat un forum de dezbatere și o aripă protectoare. Evident, acest lucru trebuia să se întâmple doar până când formațiunile respective ajungeau la maturitate politică, dar se pare că se presupunea că acestea vor fi atât de convinse de beneficiile aduse de Front, încât de bună voie aveau să decidă să rămână sub tutela sa. Dacă ar fi fost capabil să-și realizeze viziunea politică, Frontul ar fi acumulat o putere considerabilă, el fiind cel care stabilea obiec-

[49] Citat în Hașeganu (1998), 93 n. 10.

[50] BBC EE/0654, 6/14:23, January 5,1990 (sublinierea îmi aparține).

[51] BBC EE/0658, B/12:21, January 10, 1990.

tivele, moderatorul universal în toate dezbaterile și executorul tuturor deciziilor adoptate. Fără îndoială și-ar fi menținut un rol conducător în societate, idee care figura cu claritate în planurile noilor lideri, Brucan avertizând într-un interviu că CFSN „urma să fie atât de puternic încât nu prea va mai rămâne nimic în afară de el"[52]. Așadar, încă de la început, noii lideri nu au văzut Frontul ca pe o etapă provizorie în drumul către un pluralism de tip occidental, ci drept un element-cheie în construcția unui nou tip de politică. Ideea consensului a fost creată în timpul comunismului și, vrând-nevrând, ideologii săi au acceptat constrângerile impuse de acel sistem, în special nevoia de a menține dominația partidului socialist. Brucan a relatat că atunci când s-a întâlnit cu Gorbaciov în 1988 i s-a spus că reforma trebuie să se bazeze pe continuitatea regimului comunist și toate scrierile sale anterioare anului 1989 au pornit de la această idee. Dar revoluția a înlăturat nu numai PCR, ci și sistemul partidului unic, aducând politica românească în situația de *tabula rasa* și permițând alegerea modelelor pentru viitor. în această atmosferă, cei care au rămas cu convingerea că domnia partidului unic continua să aibă legitimitate se pare că s-au făcut vinovați de un optimism nejustificat. Ei erau vinovați de supraestimarea ușurinței cu care se putea ajunge la un consens popular pentru continuarea dominației partidului unic într-o societate în mare măsură îndepărtată de acest concept și, de asemenea, a ușurinței cu care pluralismul și o sporită autonomie instituțională, odată instalate, ar fi putut fi îngrădite cu un asemenea sistem. Un sondaj de opinie realizat la sfârșitul lui decembrie 1989, mai ales între locuitorii Bucureștiului, 62% dintre cei 1 231 de intervievați s-au declarat în favoarea unui sistem pluripartit, doar 6% dorind o continuare a guvernării partidului unic[53]. Se poate

[52] *Financial Times,* December 29, 1989, 11.

[53] Acesta a fost realizat între 26 și 30 decembrie de către Centrul de Cercetări Sociologice al Universității București. 84% dintre respondenți locuiau în București, 11% în alte orașe și 5% în mediul rural. 70% dintre bărbați și doar 49% dintre femei susțineau un regim pluripartit. Aproape 33% dintre cei intervievați nu erau familiarizați cu practicile democratice; *Adevărul,* 12 ianuarie 1990, 3.

să fie adevărat că idealul conducerii prin raționalizarea și modernizarea unui partid unic să aibă rădăcini adânci în România, Mary Ellen Fischer evidențiind similitudini între limbajul folosit de Iliescu și de neoliberalul interbelic Mihail Manoilescu, un campion al corporatismului[54]. Dar, în realitate, excesele lui Ceaușescu și ale predecesorului său au făcut ca nu numai PCR să rămână lipsit de legitimitate, ci și întregul concept al partidului unic.

Dialogul

în discursurile din timpul revoluției, conceptul de consens a fost frecvent asociat cu acela de dialog. Iliescu a vorbit despre angajarea FSN într-un dialog permanent cu societatea și, la un anumit moment, s-a referit chiar la consens ca la „un dialog viu"[55]. Dar dialogul nu era același lucru cu consensul; avea rădăcini diferite și viza un alt public, pentru că se pare că a fost în primul rând o strategie de includere a intelectualilor.

Accentul pus pe dialog provenea, în parte, și din analizarea consecințelor revoluției tehnologiei informației. Privind în viitor, împiedicarea accesului la informație era nu numai dificil de realizat, ci și păguboasă, întrucât libera circulație a cunoștințelor și a ideilor avea să stea la baza dezvoltării și progresului. Această convingere se găsea la baza dorinței lui Brucan de a promova apariția unor facțiuni și dezbateri sub umbrela unui partid unic. în afară de aceasta, urma să existe un dialog cu și în interiorul societății prin intermediul creării unei prese libere și, curând după răsturnarea lui Ceaușescu, publicații precum *România liberă* au început să adopte în mod deschis o atitudine critică la adresa regimului, oarecum cu aprobare oficială, pesemne, din moment ce Brucan a folosit paginile acestui ziar pentru a se angaja într-o polemică publică cu Gheorghe Apostol

[54] Fischer (1992), 51.

[55] BBC EE/0649, B/6, December 29, 1989.

în legătură cu „Scrisoarea celor șase"[56]. Acest spirit de deschidere a presei, care, bineînțeles, are multe asemănări cu glasnost-ul din Uniunea Sovietică, s-a putut constata inițial și în atitudinea noului regim față de presa internațională, liderii FSN acordând numeroase interviuri jurnaliștilor străini[57].

Dialogul a fost determinat nu numai de privirea aruncată către viitor ci și de trecut, Brucan explicând că absența acestuia a fost una dintre cauzele de bază ale stagnării societăților comuniste. Ca și în timpul monarhiilor absolute, spațiul public din perioada lui Ceaușescu poate fi considerat că era aproape în totalitate ocupat de el și de manifestarea autorității sale. Folosind o exprimare a lui Jiirgen Habermas, era o „sferă publică reprezentativă" care nu funcționa ca o entitate socială, ci ca o arenă pentru spectacole și expunere. în această situație, populația putea să se exprime într-o măsură limitată și mai degrabă colectiv decât individual, singura sursă de informare necontrolată de stat fiind zvonurile și bârfele. Brucan și ceilalți globaliști erau la curent cu ideile lui Habermas și, punând accentul pe dialog, se pare că pledau pentru crearea a ceea ce Habermas numește „sferă publică de gândire critică". într-un asemenea context, ar fi existat canale alternative de informare și, în măsura în care legislația ar fi reflectat opinia publică, autoritatea ar fi derivat din consens, încetând să se mai bazeze pe capriciile unei singure persoane.

Abordat în termenii politicii practice, dialogul rămâne un concept elaborat în limitele unui stat cu un singur partid în care era văzut ca o etapă în drumul spre pluralismul deplin. Prin intermediul dialogului, atât regimul, cât și publicul s-ar fi angajat într-un proces de învățare reciprocă: autoritățile ar fi învățat ca, în procesul decizional, să acorde o mai mare atenție nevoilor populației, în timp ce opinia publică s-ar fi afirmat din nou ca

[56] *România liberă,* 10 ianuarie 1990, 1, 5; pentru răspunsul lui Brucan a se vedea *ibid.,* 11 ianuarie 1990, 1,5. Brucan avea să-l acuze pe Apostol că l-a turnat la Securitate.

57 Devlin (February 9, 1990), 26-30.

un factor social. Dar, întrucât cei mai mulți erau depășiți de problemele tehnice pe care le presupunea conducerea unui stat modern, beneficiarii adevărați ar fi fost cei care erau capabili să intre într-o dezbatere, adică în cea mai mare măsură specialiștii și tehnicienii care aveau cunoștințele necesare. Prin urmare, cea dintâi consecință a unei asemenea strategii ar fi fost creșterea statutului și emanciparea generală a intelectualilor, care ar fi avut atât datoria de a explica publicului larg deciziile luate, cât și de a prezenta autorităților cererile societății. în cadrul acestui proces, ei și-ar fi asigurat o poziție centrală, de curea de transmisie între societate și stat. Acest proces deschis de consultare, în care s-ar fi putut exprima reprezentați ai tuturor grupurilor majore de interese și chiar simple persoane, ar fi garantat cel mai amplu sprijin social pentru deciziile luate, evitând confruntarea și asigurând antiteza acesteia — consensul[58]. Prin urmare, dialogul oferea perspectiva diminuării diferențelor dintre individual și general, imposibil de depășit pentru reformatorii din anii '60.

Dialogul, ca scop social și strategie politică, a fost pe deplin ilustrat în timpul revoluției de Grupul de Dialog Social. S-a sugerat chiar că numele acestuia ar fi fost dat de Silviu Brucan, deși alții l-au indicat pe Mihnea Berindei, un disident exilat la Paris, care a revenit în țară imediat după răsturnarea lui Ceaușescu[59]. GDS-ul i-a reunit pe unii dintre cei mai proeminenți intelectuali români, mulți dintre aceștia fiind cunoscuți disidenți. Printre primii membri s-au numărat Doina Cornea, Petru Creția, Mircea Dinescu, Ștefan Augustin Doinaș, Gabriel Liiceanu, Alexandru Paleologu, Dan Petrescu, Andrei Pleșu, Mihai Șora, Călin Anastasiu, Thomas Kleininger, Andrei Pippidi, Radu Bercea, Pavel Câmpeanu și Stelian Tănase. Format la 31 decembrie 1989, GDS și-a publicat declarația de principii în română, engleză, germană și franceză la 20 ianuarie 1990 în prima

[58] Aceste idei au fost cel mai clar exprimate de Mihai Botez; o analiză a diverselor interviuri date de acesta presei occidentale în Socor (March 6, 1987), 13-16.

[59] Mungiu(1996), 351.

ediție a influentei sale publicații, *22.* Acest nume a fost dat în amintirea datei la care a fost răsturnat Ceaușescu, deși, în mod curios, se pare că prima intenție a GDS a fost să numească această revistă *Azi,* numele sub care a apărut ulterior organul de presă al FSN[60].

Ca și FSN, GDS a fost creat ca o grupare-umbrelă, dar în acest caz, în scopul clar de a reprezenta intelectualii români și de a-i aduce din poziție marginală în centrul scenei naționale. Membrii săi trebuiau să nu fie afiliați politic, iar ca grup, GDS și-a asumat o poziție politică neutră, considerându-se doar un forum intelectual de exprimare a diferitelor opinii. Puterea sa venea nu din exercitarea puterii efective, ci din poziția pe care se situase, deasupra luptelor politice, „de conștiință morală a societății noastre umilite și distruse"[61]. în această calitate, și în conformitate cu conceptul de dialog, GDS s-a gândit să se afirme ca o voce a societății și ca un mediator între aceasta și noul regim, și, totodată, să reprezinte intelectualii, dintre care mulți aveau acut conștiința distanței care se crease între ei și muncitori în România comunistă. într-adevăr, ei considerau că manipularea acestui clivaj de către Ceaușescu fusese una dintre principalele sale metode de a se menține la putere. Așadar, doreau să creeze o punte, luând, se pare, parțial, ca model Comitetul Polonez de Apărare a Muncitorilor[62]. Dar primele deschideri ale membrilor GDS către muncitori se pare că au fost toate respinse, așa încât primele încercări adevărate de dialog s-au făcut cu grupuri mai prietenoase. O întâlnire s-a organizat la Teatrul Nottara cu actorii și regizorii de teatru și film, iar apoi a avut loc o reuniune cu liderii partidelor „tradiționale" și ai UDMR. De asemenea, GDS a avut întâlniri cu reprezentanți ai regimului, printre care Cazimir Ionescu și Silviu Brucan, ceea ce sugerează că exista o anumită recunoaștere oficială, cel puțin din partea FSN, a rolului pe care intenționa să-l joace.

[60] *România liberă,* 6 ianuarie, 1990, 5.

[61] Revista *22,* 22 ianuarie, 1990, 1.

[62] *Ibid.,* 9 martie 1990.

Declarația sa de principii s-a concentrat mai puțin pe problemele de ordin practic, economic, cu care se confrunta România, și mai mult pe mentalitatea bolnavă care afecta națiunea. Comunismul a erodat valorile pozitive ale demnității, onoarei, adevărului, libertății și chiar frumusețea, falsificând viața, sufocând-o prin teamă, teroare și vulgaritate — se spunea în primul editorial al revistei *22*. în contextul unei asemenea degenerări, cel mai important imperativ național era considerat a fi redobândirea valorilor morale pozitive. Intelectualii erau îndemnați insistent să pornească o cruciadă pentru reafirmarea demnității și purității spirituale, prezentată cel mai des în termenii apocaliptici din Biblie, apelând frecvent la termenul de salvare[63]. Accentul pus de GDS pe valorile morale poate fi parțial explicat prin faptul că mulți dintre membrii săi erau umaniști, dar are și unele ecouri din preceptele lui Constantin Noica, ultimul filozof care a rămas în România din influenta generație interbelică, din care au mai făcut parte Emil Cioran și Mircea Eliade. în 1974, Noica s-a retras într-o existență ascetică, într-o cabană de la Păltiniș, localitate montană din apropiere de Sibiu, dar a rămas o figură remarcabilă a vieții culturale române, în special grație activității unui mic grup de discipoli, dintre care cei mai cunoscuți erau Gabriel Liiceanu și Andrei Pleșu. Liiceanu, în mod special, a propagat ideile lui Noica în anii '80, prin intermediul a două volume: *Jurnalul de la Păltiniș* și *Epistolar*[64]. Impactul acestor cărți asupra cercurilor culturale bucureștene a fost, după cât se spune, considerabil, Vladimir Tismăneanu sugerând că „mai mult sau mai puțin vizibil", gândirea lui Noica „a irigat" toate controversele culturale importante din ultima vreme din România[65]. Noica era de părere că remediul pentru bolile omului nu stă în politică, ci în găsirea unei soluții împotriva alienării sale spirituale: „Dacă există

[63] Verdery (1991), 278.

[64] Pentru o traducere în engleză a *Jurnalului de la Păltiniș,* a se vedea Liiceanu (2000).

[65] Tismăneanu (1994), 411.

mizerie, atunci aceasta trebuie căutată în voi înșivă, în limitările voastre interioare"[66]. Acest accent pus pe lumea interioară și pe elementul spiritual pare să fi determinat apariția în rândul intelectualilor a unei tendințe de a se eschiva de la implicarea politică. Conform unei politici a naivității — așa cum ar putea ea fi descrisă, cu puțină asprime, poate — unii au crezut că, după anii de tăcere, simpla editare a revistei *22* va fi de ajuns pentru ca înaltele lor valori și recomandări de recuperare să fie general acceptate.

La prima vedere, după acest expozeu, s-ar putea crede că între GDS și FSN exista o anumită comunitate de limbaj și idealuri. Dar, încă de la început, GDS s-a situat ferm pe o poziție în afara Frontului. Susținând, la fel ca și Frontul, că era vocea autentică și reprezentantul celor care luptaseră pe străzi, a ajuns curând să concureze FSN pentru dobândirea simbolurilor revoluției, pe care, spre deosebire de unii din interiorul FSN, grupul o considera animată de valori liberale. Această poziție diferită s-a întărit și din cauză că a respins categoric orice colaborare cu persoane legate de fostul regim, pentru că deseori a acordat o atenție deosebită problemei drepturilor omului și pentru că a crezut cu adevărat în necesitatea construirii unei societăți civile liberale în România. în atmosfera tensionată din timpul revoluției, în interiorul grupului au apărut, inevitabil poate, unele neînțelegeri. Acestea nu porneau în primul rând nici de la obiective și nici de la ideea că păstrarea libertății necesita acțiune afirmativă, ci, mai degrabă, de la întrebarea dacă GDS trebuia sau nu să-și abandoneze rolul de mediator și să intre direct în arena politică. în ianuarie, pe măsură ce zilele treceau, în interiorul corpului politic din România au apărut noi clivaje, iar mulți dintre membrii GDS s-au orientat către o poziție mai activă, susținând că trebuiau să intre în luptele politice pentru a putea construi o societate civilă în România. Discursul moralizator întrebuințat împotriva lui Ceaușescu era tot mai mult aplicat succesorilor acestuia, în paginile revistei *22* mulți

[66] Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniș,* citat de Marga (1993), 22.

membri ai GDS întrebându-se cum era posibil ca FSN să fie crezut că nu adoptă „o mască pentru comunism", atât timp cât în rândurile sale se găseau atât de mulți foști membri ai PCR[67]. Cu ocazia alegerilor din mai 1990, mai mulți dintre cei mai remarcabili membri ai GDS au candidat, ca independenți, pentru parlament, inclusiv Gabriel Liiceanu, Stelian Tănase, Petru Creția și Alexandru Paleologu. Majoritatea membrilor GDS au început procesul de transformare a sa în opoziție intelectuală, care, în cele din urmă avea să ducă la formarea Alianței Civice, în noiembrie 1990.

Competența

Competența era, alături de dialog, un alt concept important din matricea de idei a FSN. Imediat după răsturnarea lui Ceaușescu, noii lideri au început să prezinte analize ale problemelor României concentrate aproape în întregime pe erorile umane ale precedentului regim. După cum spunea Roman, deficiențele sistemului erau în totalitate cauzate de faptul că persoanele numite de Ceaușescu „nu erau niciodată selecționate pe bază de competență, ci doar pe bază de supunere oarbă"[68]. Prin urmare, atacurile dure lansate împotriva lui Ceaușescu și a clicii sale erau mai mult decât o împroșcare cu noroi de natură politică; ele scoteau în evidență o anumită concepție asupra situației României, conform căreia ghinionul acestei țări a fost defectuoasa conducere de către gérontocratie. Un viitor mai luminos nu putea fi asigurat decât printr-o mai bună utilizare a resurselor umane și prin cunoaștere, dar o asemenea strategie avea și ea semnificative consecințe politice. Concentrându-se pe abilitățile tehnice, noua conducere nu numai că lăsa deoparte problema trecutelor afilieri politice, dar, în același timp, ca și în cazul dialogului, redefinea limitele în așa fel încât să excludă opo-

[67] Revista *22,* 27 ianuarie, 1990, 1.
[68] BBC EE/0649, B/9, December 29, 1989.

zanții și să-și ridice propriul statut social. Din acest punct de vedere, mizarea pe competență se întindea mult dincolo de cercurile reformei comuniste, cuprinzând scrierile mai multor intelectuali din domeniul culturii, marginalizați în acea perioadă; ca de exemplu propunerea de către Noica a unui discurs și a unei strategii intelectuale, care sublinia acumularea de cunoștințe și folosirea acestora de către specialiști, adică de oameni competenți[69].

în afară de expertiza profesională, competența avea și ea o importantă dimensiune morală, deși aceasta nu a fost definită în relație cu păcatele trecutului, așa cum ar fi dorit mulți revoluționari. Competența nu era suficientă, ea singură, pentru a garanta alegerea candidatului potrivit pentru un anumit post; se cerea și corectitudine morală, ambele calități fiind pomenite totdeauna împreună. Accentuarea importanței curățeniei morale era, în parte, o altă încercare de a ridica o barieră între noul regim și venalitatea erei Ceaușescu, dar acest lucru avea și o rezonanță ideologică mai profundă, care avea legătură cu egalitarismul din perioada comunistă. Când Iliescu făcea apel la „mai multă modestie în viața privată a fiecăruia, limitarea tuturor veniturilor la dimensiuni decente, fără a se neglija stimulentele pentru promovarea valorilor adevărate", el încerca de fapt să pună bazele unui sistem de valori în care salvarea națională s-ar fi realizat prin muncă susținută și comportament moderat și cumpătat[70]. îmbibată cu aceste valori „adevărate", societatea, eliberată de toate impunerile politice și oferind o recompensă reală pentru muncă, ar putea acționa cu o nouă vigoare pentru îndeplinirea scopului renașterii naționale. Această viziune apare uluitor de asemănătoare cu ideile vehiculate în perioada perestroikăi, catalogate în general ca „factor uman" și care ar fi aparținut sociologului rus Tatiana Zaslavskaia. Lucrările acesteia sunt menționate de Brucan în bibliografia la volumul său *Pluralism și conflict social,* iar în text este amintit

« Verdery (1991), 272.
[70] BBC EE/0649g, B/6-7, December 29, 1989.

„factorul uman", dar autorul pare să sugereze că aceste idei provin din lucrările lui Radovan Richta[71]. Apărătorii ideii „factorului uman" au susținut că soluția pentru larg răspândita problemă a slabei discipline a forței de muncă și a stagnării economice nu consta în revenirea la coerciție — cu evidentele sale dificultăți în motivarea pe termen lung — și nici în recurgerea la sancționarea prin șomaj. Era în schimb necesară o transformare culturală, care să ducă la o creștere a profesionalismului în procesul muncii și a unei răspândiri a entuziasmului pentru muncă[72]. Efectul mobilizării populare din România, realizat în timpul revoluției, părea să ofere o oportunitate extraordinară pentru realizarea unui asemenea obiectiv și acest lucru este clar oglindit de un sondaj de opinie realizat la sfârșitul lui decembrie 1989 de Centrul de Cercetări pentru Problemele Tineretului, întrebați dacă estimează că, pe viitor, oamenii vor lucra mai mult, 97% dintre cei interogați au spus da și numai 1% au răspuns nu[73].

Prevederea unor condiții civilizate pentru forța de muncă trebuia să asigure o creștere a motivației pentru muncă. Liderii noului regim au subliniat în repetate rânduri „caracterul profund popular și umanist" al acestuia și, atunci când a promis că pâinea și uleiul vor putea fi cumpărate fără coadă, Iliescu nu numai că încerca să elimine o cauză de tulburare socială, dar căuta și o metodă de a pune capăt alienării populare față de sistem[74], în aceeași lumină pot fi văzute și măsurile de reducere a prețurilor la electricitate și gaze și de desființare restricțiilor în folosirea casnică a acestora, precum și decretele prin care erau

[71] Trimiteri în Brucan (1990), 112-113.

[72] Această analiză a „factorului uman" se bazează în mare măsură pe Hanson (1991), 33-59.

[73] *Adevărul,* 30 decembrie 1989, 4. Centrul de Cercetări pentru Problemele Tineretului a intervievat 232 de membri ai organizațiilor patriotice aflate de gardă în jurul Bucureștiului; restul de 2% au răspuns „nu știu".

[74] BBC EE/0652, B/9:14, January 3, 1990; BBC EE/0651, B/4(b), January 1, 1990.

abolite unele dintre cele mai cumplite excese ale lui Ceaușescu. Tot astfel poate fi văzută și grăbita promisiune a noului guvern de a scurta săptămâna de lucru la cinci zile, cu toate că, în anumite medii, s-au exprimat temeri că acest lucru va duce la o diminuare a salariilor, din moment ce acestea erau dependente de productivitate. Ministrul de resort, Mihnea Marmeliuc, a încercat să disipeze aceste preocupări afirmând că reducerea săptămâni de lucru de la 46 la 40 de ore nu va afecta nivelul producției[75]. Acest argument se poate baza doar pe presupunerea că forța de muncă, revigorată, va fi pregătită să muncească mai intens. De fapt, regimul oferea țării un nou contract social prin care, în schimbul unei reînnoiri a entuziasmului pentru muncă, era pregătit să garanteze accesul la bunurile de bază și la ocuparea forței de muncă. Roman a declarat că „ne-am angajat să asigurăm fiecărui cetățean al acestei țări un loc sigur de muncă și o viață decentă, civilizată"; s-a dat și un decret-lege prin care se promitea tuturor celor care urmau să solicite un loc de muncă înainte de 15 februarie 1990 că li se va găsi un loc de muncă prin intermediul Direcției pentru Muncă și Protecție Socială[76]. Potențial, era o lege extrem de controversată, întrucât printr-o mișcare ce încălca în totalitate criteriile de piață, de eficiență și profitabilitate menționate la punctul patru al programului FSN și în alte legi din acea perioadă, alocarea noilor locuri de muncă se făcea direct proporțional cu cei deja angajați, fiecărei unități revenindu-i obligația de a crea locurile necesare[77]. Viitorul avea să demonteze cu cruzime falsele iluzii din speranțele noilor lideri, dar, în primul moment, se părea că populația ar putea accepta „contractul" propus. La mijlocul lunii ianuarie, Roman declara cu încredere că: „Acum... poporul muncește mult mai bine pentru că muncește în condiții normale: disciplină tehnologică normală, management normal, aprovizionare tehnico-materială

[75] *Adevărul,* 10 ianuarie 1990, 1.

[76] BBC EE/0664, B/13:14, January 17, 1990.

[77] *Monitorul Oficial al României,* 20 ianuarie 1990, 1.

corectă, lipsită de arbitrar și voluntarism"[78]. De asemenea, lideri ai Frontului au vorbit cu optimism despre generarea în rândul oamenilor muncii a sentimentului că „dobândesc o specializare și devin folositori societății" și s-au referit chiar la introducerea unei forme de participare populară la procesul de luare a deciziloi[79].

Ideea că modelul occidental de democrație ar fi putut fi îmbunătățit prin adoptarea unor noi forme de participare, care ar fi putut aduce „vocea cetățeanului obișnuit în procesul politic" a fost o temă recurentă în literatura occidentală academică și populară[80]. La sfârșitul anilor '80, aceste idei erau preluate cu entuziasm de reformatorii din România, Brucan și Iliescu susținând că, pe măsură ce apărea lumea post-industrială, societățile socialiste care adoptau reformele radicale aveau șansa unică de a sări peste modelul democrației reprezentative asociat cu capitalismul industrial pentru a ajunge direct la o formă mai avansată de participare[81]. în pofida vorbelor lor ambițioase, nici unuia dintre reformatorii români nu pare să-i fi fost vreodată prea clar ce se înțelegea prin democrație participativă sau cum ar fi trebuit aceasta să fie aplicată într-o țară atât de înapoiată din punct de vedere tehnologic. Este posibil ca schemele lor să nu fi produs nimic altceva decât idei de dialog, dar, în timpul revoluției, Iliescu a făcut aluzie la o construcție mai radicală prin intermediul conceptului de eligibilitate. Acesta pare să fi implicat un adevărat transfer al puterii către baza societății, Iliescu promițând: „Constituția va consacra principiul obligativității alegerii tuturor organelor și factorilor de conducere de la nivelul central până la cel local", înainte de a adăuga că problema eligibilității se punea chiar și în legătură cu miliția, „care trebuie să dea socoteală în fața maselor și nu invers"[82]. Acest lucru pare să sugereze că o formă de demo-

[78] BBC EE/0666, B/l 1:52, January 19, 1990.
[7(>] BBC EE/0664, B/l3:14, January 17, 1990.
[80] A se vedea, de exemplu, *Independent,* November 10, 1994, 18.
[81] *România literară,* 3 septembrie 1987, 19; Brucan (1990), 138.
[82] BBC EE/0649, B/6, December 29, 1989.

crație populară urma să se instituie la nivel local și la locul de muncă — a cărei ilustrare erau consiliile FSN pe întreprindere — nu în ultimul rând pentru că, prin introducerea democrației populare, se putea oferi cea mai bună șansă pentru preconizata re-motivare a forței de muncă; într-adevăr, potrivit lui Mihai Montanu, principala sarcină a consiliilor FSN era aceea de a „mobiliza toți românii la munca adevărată, la o activitate inteligentă"[83].

Consiliile Frontului Salvării Naționale la nivel de întreprindere

în perioada Ceaușescu, și mai ales a Noului Mecanism Económico-Financiar, s-a pus un accent considerabil pe „autoconducerea" întreprinderilor, în fiecare fabrică fiind constituite consilii ale oamenilor muncii. La o privire superficială, părea că prin crearea acestor consilii, România adopta un model similar celui din Iugoslavia, Ungaria sau Cehoslovacia în 1968. în realitate însă orice asemănare este doar semantică, întrucât consiliile nu aveau decât o putere reală limitată, fiind doar o fațetă a „schimbării simulate"[84]. Conduse de secretarul de partid pe întreprindere și cu o reprezentare minimă a muncitorilor, aceste consilii nu erau decât o metodă de propagandă a regimului și un instrument suplimentar de mobilizare a forței de muncă[85]. După căderea lui Ceaușescu, aceste relicve ale vechiului regim s-au aliniat la noua ordine, transformându-se în consilii ale FSN pe întreprindere[86]. Deseori, modificarea s-a limitat la schimbarea de nume, dar în unele cazuri se pare că au existat încercări serioase de a da consiliilor o nouă viață și de a da vechilor forme un conținut real. Compoziția consiliilor

[83] BBC EE/0651, B/8:19, January 1, 1990.
[X4] Shafir (1985), 58.
« Nelson (1981), 174-197; Linden (1989), 303.
[86] *România liberă,* 16 ianuarie 1990, 2.

FSN depindea într-o mare măsură de contextul din fiecare fabrică; conta foarte mult statutul și personalitatea indivizilor, dar, ca o regulă generală, se pare că modificările cele mai radicale s-au produs în întreprinderile mai mari din orașele mai mari[87].

Ani la rând, muncitorii primiseră puține recompense de la conducătorii de întreprinderi adesea corupți și tiranici, care, de multe ori, ajunseseră la putere nu grație capacităților lor manageriale, ci prin loialitate politică, iar în timpul revoluției, resentimentele lor s-au revărsat. în întreaga Românie, muncitorii au căutat puterea promisă de mult de propaganda comunistă, dar pe care nu o dobândiseră niciodată în realitate. Au început să preia controlul fabricilor *lor,* iar în unele cazuri i-au schimbat pe vechii tirani și și-au instalat propria conducere. Uneori, acest lucru nu a dus decât la reinstalarea unuia dintre membrii fostei conduceri, dar în alte situații a dus la alegerea unor persoane complet străine, asa cum a fost cazul lui Dan Antal din Bacău. Considerat un ratat total în timpul regimului comunist, Antal s-a văzut deodată catapultat în postul de președinte al unei cooperative de servicii dintr-un mare oraș. Inițial, autoritățile au anulat alegerea sa, dar după ce muncitorii au protestat și au organizat o grevă, au sfârșit prin a ceda și au acceptat avansarea lui[88]. Numind pe cineva ca Antal, s-ar putea ca muncitorii să fi dorit într-adevăr un înlocuitor competent cu un trecut nepătat, dar găsirea unui asemenea candidat rareori era ușoară, numărul candidaților fiind mic, așa încât noii conducători proveneau, în general, din eșalonul secund al conducerii și care se bucurau de stimă în interiorul fabricii.

Atmosfera revoluționară din acea perioadă este surprinsă într-un reportaj făcut de jurnalistul Harvey Morris la Uzinele

[87] Pentru o analiză generală a consiliilor FSN pe întreprindere, a se vedea *ibid.,* 18 ianuarie 1990, 1, 2.

[88] Antal (1994), 175-176. Fără nici un fel de pregătire managerială, Antal a rămas în funcție până în septembrie 1990, când atitudinea sa împotriva regimului l-a făcut să-și piardă postul. îi mulțumesc lui Dan Antal pentru clarificarea unor aspecte.

Tractorul din Brașov, unde fostul director a fost obligat să demisioneze. Morris a găsit acolo „o palpabilă atmosferă de conducere muncitorească. Porțile sunt păzite de recruți înarmați cu puști vechi, iar lucrul a fost întrerupt de o serie de ședințe de criză. Sergiu Nicolaescu...a zburat de două ori de la București pentru a încerca să rezolve contestațiile muncitorilor față de linia guvernamentală predominantă prin care, în numele realității economice, vechii nomenclaturiști trebuiau să rămână pe posturile lor"[89]. Această situație nu era unică și au existat și în alte părți situații în care consiliile pe întreprindere au votat îndepărtarea din funcție a conducerii existente, sau măcar a directorului[90]. Neexistând statistici detaliate, dimensiunile acestor schimbări sunt greu de stabilit, dar, pe baza unor date din Harghita și Covasna — unde este posibil ca unele demiteri să fi fost făcute pe criterii etnice — se pare că în unele zone ale țării schimbările au fost chiar considerabile. în Harghita, au fost înlocuiți directorii a 20 din cele 40 de mari întreprinderi la nivel republican și local, iar în județul vecin, Covasna, aceeași soartă au avut-o directorii a 23 din cele 80 de instituții de stat și întreprinderi[91]. în alte părți însă schimbările au fost mult mai puțin dramatice, și în multe cazuri membrii vechilor consilii s-au întâlnit în spatele ușilor închise și s-au constituit în consilii FSN. Acest lucru l-a descoperit ziaristul Jonathan Randal la fabrica de margarina din Bragadiru, de lângă București, deși acolo, pe la mijlocul lunii ianuarie, au existat manifestări de nemulțumire și apeluri la organizarea de noi alegeri pentru consiliul FSN pe întreprindere, care era alcătuit în totalitate din vechii membri ai consiliului oamenilor muncii, cu excepția fostului secretar de partid[92]. Uneori, aceste lupte dintre conducere și muncitori erau reflectate în paginile ziarelor, așa cum

[89] *Independent,* January 13, 1990, 13.

[90] A se vedea, de exemplu, *România liberă,* 16 ianuarie 1990, 2; și *ibid.,* 18 ianuarie 1990,2.

[91] Parlamentul României (1991), 25-31.

[92] *Washington Post,* January 13, 1990, A17.

a fost cazul fabricii din Lehliu-Gară. O delegație formată din 20 de muncitori s-a plâns la redacția ziarului *Adevărul* că în respectiva fabrică, având 1 300 de angajați, vechea conducere a ignorat apelurile la organizarea de alegeri prin vot și a reales membrii vechiului consiliu pentru a forma consiliul FSN. Directorul uzinei a devenit președinte al consiliului și, imediat, i-a dat afară pe recent aleșii lideri ai sindicatului liber[93].

Revoluția a adus haosul în multe întreprinderi din România și, uneori, schimbările par să fi servit doar ca un paravan pentru răzbunări personale și pentru reglări de conturi, într-o atmosferă generală de disoluție vecină cu anarhia. Sentimentul de proprietate al muncitorilor — așa cum a fost el insuflat de comuniști — a ridicat limite intangibile în jurul ideii de proprietate, iar în haosul și incertitudinea revoluției se pare că a fost folosit drept acoperire pentru un considerabil număr de jafuri. Dimensiunile reale ale acestuia sunt complet necunoscute, dar conducerea și muncitorii se pare că au fost la fel de vinovați și, în timp ce a perturbat fără îndoială producția întreprinderilor de stat, scurgerea de bunuri din sectorul public în acea perioadă a alimentat considerabil economia privată subterană. Un efect generalizat al dispariției disciplinei la locul de muncă a constat însă într-o scădere dramatică a producției, astfel încât unul din primele imperative ale noului regim a fost acela de a reinstaura ordinea în fabrici. în mod special au existat repetate cereri din partea membrilor din conducerea întreprinderilor pentru restabilirea sistemului demiterilor hotărâte de sus și nu de jos, iar la începutul lui ianuarie, Iliescu a subliniat că demiterea conducerilor care nu au atins nivelul scontat de „calitate, competență și autoritate morală" se putea face printr-un apel adresat de consiliile FSN autorităților superioare[94].

Deși în multe întreprinderi noul regim a primit cadou crearea *de facto* a consiliilor, acest lucru nu înseamnă că aceste structuri s-au potrivit cu planurile noilor lideri în legătură cu mobilizarea

[93] *Adevărul,* 27 ianuarie 1990, 1.
[94] BBC EE/0657, B/6:8, January 9, 1990.

forței de muncă și cu participarea muncitorilor. înainte de revoluție, Brucan scrisese despre „participarea *directă* a clasei muncitoare în managementul economic și în conducerea politică" și, după primul val al revoluției, Iliescu și-a exprimat susținerea pentru consilii, considerându-le drept o metodă prin care „reprezentanții maselor contribuie cu adevărat la soluționarea problemelor"[95]. Dar, a precizat el, acesta trebuie să fie doar „un organism colectiv în care să fie reprezentați conducerea administrativă, directorul, adjunctul, inginerul-șef și contabilul-șef, la fel ca și reprezentanți ai Frontului, care trebuie să coopereze pentru reușita activității în general"[96]. Confruntat cu dorința a numeroși muncitori de a se angaja activ în conducerea întreprinderilor, FSN s-a luptat pentru definirea exactă a rolului consiliilor și a naturii relațiilor acestora cu conducerea[97].

întrucât haosul din întreprinderi continua, Iliescu a început să-și exprime deschis îndoielile în legătură cu valoarea consiliilor pe întreprindere. Menționând că FSN, în general, a „criticat tendința de a se acapara rolul fostelor organizații de partid pe întreprindere", el a subliniat că noile consilii nu vor putea deveni niciodată organizații politice"[98]. Rolul consiliilor a fost ulterior clarificat printr-o serie de reglementări publicate în presă, un comentariu radiodifuzat subliniind că acestea „nu au ambiții politice de conducere și control asupra aparatului tehnico-administrativ. Rolul lor, după cum arată noile reglementări, constă în reprezentarea intereselor colectivităților care le-au ales, în

[95] Brucan (1987), XVI (subliniere în original); BBC EE/0651, B/4:9(b), January 1, 1990.
9* BBC EE/0651, B/4:9(b), January 1, 1990.
[97] BBC EE/0655, B/8:35(ii), January 6, 1990. Rețeaua complicată de relații existente adesea între consiliile FSN pe întreprindere și consiliile administrației locale au complicat și mai mult situația. La Timișoara și Brașov, printre altele, reprezentanți ai consiliilor FSN pe întreprindere s-au implicat direct în alegerea consiliilor județene și în multe orașe, directorii întreprinderilor au ocupat posturi și în celelalte consilii; a se vedea *România liberă,* 19 ianuarie, 1990, 2.
[98] BBC EE/0664, B/13:14, January 17, 1990.

sprijinirea conducerii tehnico-administrative, în soluționarea tuturor problemelor... Aceste consilii dezbat și avansează propuneri către conducerile administrative referitoare la condițiile de lucru, la organizarea și conducerea activității, la eliminarea metodelor administrativ-birocratice, la asistența socială etc."[99]. Cu alte cuvinte, atribuțiile lor erau foarte asemănătoare cu acelea ale sindicatelor care, conform declarației, urmau „a fi create în întreprinderi" pentru a prelua atribuțiile consiliilor Frontului Salvării Naționale[100].

Așadar, consiliile FSN pe întreprindere, deși erau probabil potrivite obiectivelor generale ale noului regim, au devenit în multe cazuri subordonați nesupuși. Frontul a încercat să facă o distincție între rolul organizator al consiliilor și funcțiile mai mult reprezentative ale sindicatelor, dar pe la mijlocul lui ianuarie situația continua să fie atât de haotică încât Frontal a început să vadă în sindicate o alternativă mai docilă, deși această speranță se pare că a fost generată în mare măsură de convingerea că multe dintre noile sindicate create în timpul revoluției se vor plasa de bună voie sub umbrela Comitetului Național Provizoriu de Organizare a Sindicatelor Libere. Acest organism, care curând avea să-și schimbe denumirea în Confederația Sindicatelor Libere din România (CSLR), a apărut la numai câteva zile după căderea lui Ceaușescu și, la fel ca, Uniunea Generală a Sindicatelor din România (UGSR), din timpul comunismului, a dorit să fie vocea oamenilor muncii din țară. De asemenea, a pretins să preia controlul asupra bunurilor UGSR și chiar a ocupat unele birouri dintr-unul din corpurile clădirii în care se afla Ministerul Muncii. Unii dintre liderii CSLR ocupaseră funcții importante și în fostul sindicat și atunci când noul sindicat a început să-și ia angajamente entuziaste în favoarea regimului FSN, mulți români au avut impresia că CSLR voia să joace un rol politic similar. Noul sindicat susținea că are 2,5 milioane

[99] *Adevărul,* 12 ianuarie 1990, 3; BBC EE/0663, B/10:41, January 16, 1990.

[100] BBC EE/0663, B/10:41, January 16, 1990.

de membri, dar aceasta însemna doar 33% din totalul membrilor fostei UGSR și toate speranțele pe care le vor fi nutrit noii conducători de a moșteni niște sindicate obediente s-au destrămat odată cu apariția a sute de sindicate independente în timpul revoluției. Pe la mijlocul lui februarie, se spunea că apăruseră 2 084 de sindicate independente, care susțineau că au mai mult de 1,5 milioane de membri[101]. în multe cazuri, aceste noi sindicate erau creația spontană a muncitorilor și, ca atare, erau o nouă dovadă a dorinței lor de a prelua într-o mai mare măsură controlul asupra propriilor lor vieți. într-adevăr, în unele întreprinderi se pare că tocmai acest noi sindicate au fost cele care au luat inițiativa demiterii conducerilor existente[102]. Dar în alte situații, ca și în cazul multor consilii CFN de întreprindere, noile sindicate par să nu fi fost nimic altceva decât un braț al conducerii dominate de foste cadre numite pe linie de partid. Cu siguranță, aceasta a fost situația pe care Randal a găsit-o la fabrica de margarina de la Bragadiru.

Majoritatea noilor sindicate erau relativ mici, fiind organizate pe unități productive, dar la sfârșitul lunii ianuarie au început să asocieze în grupuri mai mari, prima mare grupare de acest gen fiind Confederația Frăția, creată în ianuarie 1990[103]. Majoritatea sindicatelor care au aderat la Frăția proveneau din câte o singură fabrică, precum Policolor sau IMGB din București, dar altele aveau o cuprindere mai largă, spre exemplu sindicatul petroliștilor din Pitești sau al șoferilor din București, condus de Mitron Mitrea. Frăția a intrat repede în conflict cu CSRL, în special deoarece și această confederație revendica fonduri ale fostei UGSR. Disputa a devenit cea mai importantă scindare politică postcomunistă, un articol apărut în publicația Frăției,

[101] Sturdza (27 iulie 1990), 36, 41 n. 4.

[102] *Washington Post,* February 4, 1990, A32.

[103] Primele semne de activități sindicale se găsesc în *România liberă,* 6 ianuarie 1990, 5; *Washington Post,* January 13, 1990, A17; *România liberă,* 19 ianuarie 1990, 3; *East European Newsletter,* 4:54, March 1990, 4; a se vedea și Bush (1993), 382-387.

Argument, afirmând despre CSLR că nu era altceva decât „confederația oficială, a sindicatelor legate de Frontul Național [FSN], care este fostul PCR"[104]. Acest conflict la vârfs-a reflectat, uneori, la nivelul întreprinderilor, unde anumite sindicate și consilii FSN luptau pentru supremație. De exemplu, Frăția susține că la uzina Policolor din București a reușit să demită consiliul FSN pe întreprindere[105].

Noile sindicate dovedindu-se a fi iremediabil neguvemabile, la mijlocul lunii ianuarie, pe când Frontul se regândise ca partid politic bazat pe susținerea clasei muncitoare, liderii acestuia și-au întors din nou privirile către consiliile FSN. Iliescu și Roman au avut o serie de întâlniri cu grupuri de muncitori, inclusiv cu reprezentanți ai minerilor din Valea Jiului, la 19 ianuarie, și, când a vorbit din nou despre consiliile FSN, Iliescu apus din nou accentul pe locul central pe care acestea îl ocupau în concepția FSN[106]. De această dată, în loc să pledeze pentru amalgamarea lor cu sindicatele, el a sugerat că ar fi putut fi parteneri dominanți în alianța care urma să pună bazele „unei democrații participative și a cadrului coparticipării muncitorilor și țăranilor la conducerea întreprinderilor"[107]. Dar acesta nu era decât un respiro, la sfârșitul lunii ianuarie curentul fiind din nou împotriva consiliilor FSN, care se identificau tot mai mult cu unele dintre cele mai respingătoare aspecte ale noului regim. în situații potrivnice, Ceaușescu mobilizase muncitorii în semn de sprijin pentru cauza sa, cel mai recent exemplu fiind la Timișoara, când voia o replică la demonstrațiile din decembrie 1989, iar potențiala eficiență a acestor cohorte nu fost uitată de liderii Frontului. Confruntați cu tulburările din București, nu au ezitat să recurgă la modelul „tradițional" și, prin intermediul consiliilor FSN de întreprindere, au îndemnat muncitorii să iasă în stradă. în multe

'« Sturdza (July 27, 1990), 37.

"'5 Bush(1993), 384.

[106] *România liberă,* 17 ianuarie 1990, 5; *ibid.,* 20 ianuarie 1990, 3; *Adevărul,* 20 ianuarie 1990, 5; *ibid.,* 24 ianuarie 1990, 3.

[107] BBC EE/0671, B/12:54(ii), January 25, 1990.

locuri, aceste consilii erau deja privite cu suspiciune drept relicve ale trecutului comunist, iar când a devenit evident că puteau deveni un braț important al puterii FSN, PNL, PNȚ și alte partide din opoziție au început să ceară dizolvarea lor.

Așa încât, la începutul lui februarie, după înființarea Consiliului Provizoriu de Uniune Națională (CPUN), deși nu au fost niciodată desființate oficial, consiliile FSN pe întreprindere au fost lăsate să dispară de pe scena politică. Au fost chiar dezavuate de Iliescu, care a subliniat că nu au fost niciodată constituite oficial printr-un act normativ emis de FSN. în unele cazuri, ca de exemplu, la Uzinele 23 August din București, au fost reconstituite sub forma sindicatelor, în timp ce în alte părți au dispărut[108]. Existența consiliilor FSN era incompatibilă cu normele occidentale, iar dispariția lor a fost, probabil, grăbită de presiunile venite atât din partea opoziției, cât și din străinătate, în momentul dispariției, se dovediseră a fi și de o utilitate îndoielnică pentru FSN întrucât, odată instituționalizate și lipsite efectiv de legitimitate populară, erau și aproape ineficiente în mobilizarea maselor. Faptul că FSN s-a bizuit pe mineri în timpul următoarelor demonstrații indică, după cum se pare, că nu prea era sigur că masele muncitoare vor susține cauza sa, existând date conform cărora muncitorii de la uzinele 23 August din București și de la rafinăria 1 Mai din Ploiești au refuzat să dea curs apelurilor organizațiilor locale ale FSN de a participa la mitingul FSN organizat la București, la 19 februarie[109].

în unele cazuri, sindicatele și consiliile FSN pe întreprindere au fost manifestări ale revoluției la nivelul cel mai de jos. Timp de câteva săptămâni, au reprezentat un pericol pentru elita birocratică tehnico-administrativă și pentru ierarhia existentă; prin intermediul lor, puterea a început să se manifeste de jos în sus. Totuși, nu au avut niciodată un impact real asupra nivelurilor superioare ale piramidei puterii și, treptat, pe măsură ce conducerea și birocrația au preluat controlul, s-a închis cel puțin o

[108] *New York Times,* February 5, 1990, A9.

[109] *East European Newsletter,* 4:54, March 1990, 4.

cale de manifestare a revoluției, care, după cum au sugerat unii, ar fi putut deveni o mișcare radicală bazată pe muncitori[110].

Eșecul consensului

Referirile la consens au dispărut brusc din discursurile lui Iliescu la 7 ianuarie 1990, și după aceea nu au mai reapărut. După mesajul optimist și vizionar rostit cu numai o săptămână înainte, de Anul Nou, în care făcuse referire la „noul" pluralism politic, sobrietatea discursului de la 7 ianuarie apare într-un frapant contrast. Invocând realismul, Iliescu a făcut apel la unitate națională, efort susținut și perseverență față de multitudinea de probleme cu care era confruntată țara. Căutând motivele acestei schimbări bruște de ton, este interesant de făcut speculații în legătură cu efectul pe care l-a avut vizita ministrului sovietic de Externe, Eduard Shevarnadze, încheiată în aceeași zi, 7 ianuarie, asupra aparentei schimbări de direcție a lui Iliescu. Din păcate, nu a apărut niciodată vreo relatare detaliată a discuțiilor purtate de cei doi, dar e de neconceput ca pe agenda convorbirilor să nu fi figurat problema viitorului politic al României. Urmând exemplul lui Iliescu, termenul de „consens" a dispărut și din discursurile celorlalți lideri ai Frontului, deși urme ale ideologiei au continuat să apară. Multe forme ale consensului, chiar dacă nu și cuvântul în sine, au jucat un rol proeminent în aparițiile televizate ale lui Iliescu, Mazilu și Roman din 13 ianuarie, precum și în discursul ținut de Iliescu în fața studenților la 20 ianuarie 1990[111]. Chiar la 25 ianuarie, termenul în sine a apărut pe prima pagină a ziarului *Adevărul,* dar nu era vădit legat de cuvântul-cheie „unitate". Anterior, la 23 ianuarie, consensul, ca proiect politic, fusese înmormântat

[110] *Expres,* 13 februarie 1990, 3.
[111] BBC EE/0664,6/13-17:14, January 17,1990; Hașeganu(1998), 93.
[112] *Adevărul,* 25 ianuarie 1990, 1.

atunci când CFSN decisese că FSN va lua parte la viitoarele alegeri ca partid[112].

Motivele eșecului consensului au fost variate, unul dintre cele mai importante constând în presiunile politice exercitate asupra FSN, care vor fi analizate pe larg în următorul capitol. Adâncile contradicții structurale au avut un rol, inclusiv intensitatea și persistența neașteptatei crize din economie. Când și-au preluat funcțiile, noii lideri au vorbit cu optimism despre economie, Iliescu afirmând cu încredere că „dacă munca este bine organizată și eficientă... unitățile... au șanse reale să obțină încă din acest an rezultate categoric superioare celor înregistrate în timpul lui Ceaușescu"[113]. Așa cum consensul era o „nouă" formă de pluralism politic, sub FSN, economia urma să fie organizată pe o bază complet nouă, a „economiei de piață socialiste", o structură pentru care cel mai proeminent economist al FSN, Alexandru Bârlădeanu, a recunoscut de unul singur că nu exista un model de urmat, experiența iugoslavă fiind exclusă deoarece era considerată prea confuză[114]. Pe linia ideilor legate de competență, în loc să se mizeze pe modificări structurale majore, se considera că elementul-cheie al deblocării forțelor productive din economia românească era înlăturarea controalelor politice, în special a poverii centralizării excesive, care, în opinia lui Roman, era cea mai pronunțată din Europa de Est. Aceasta înăbușise spiritul antreprenorial și supusese orice decizie economică unor criterii politice. Prin descentralizare, noul regim intenționa să diminueze controlul birocratic și politic în favoarea autonomiei manageriale, eliberând astfel marile energii umane ignorate de Ceaușescu.

Dar concesiile revoluționare și economice făcute de FSN nu au dus la mobilizarea forței de muncă spre o mai mare productivitate, așa cum susținuseră ideologii „factorului uman", iar producția industrială a început să scadă puternic din decem-

»[3] BBC EE/0657, B/5:8, January 9, 1990.
[114] Alexandru Bârlădeanu intervievat în *Adevărul,* 7 ianuarie 1990, 1,2.

brie 1989. Dotările și tehnologiile de producție învechite pot fi doar parțial învinuite pentru acest lucru; ceea ce se poate spune și despre renunțarea la folosirea muncii militarilor, deși această măsură a avut consecințe serioase în minele de cărbuni. Mai problematic a fost faptul că împământenind stil de lucru — muncă puțină, salarii mici — a avut câștig de cauză în fața micilor beneficii oferite de noul regim — ușoara îmbunătățire a condițiilor de muncă garantată de noile autorități. Totodată, respingerea ideologică a șomajului a făcut să dispară orice posibilitate de sancționare. Multe întreprinderi erau grav afectate de nesfârșite greve și conflicte de muncă, așa încât, în loc să se înregistreze o redescoperire a entuziasmului muncitorilor pentru lucru, în ianuarie 1990 au predominat constante și, în general, ineficiente apeluri lansate de noii lideri pentru un angajament sporit în muncă.

Mult-lăudata descentralizare s-a confruntat cu probleme similare. Aproape imediat după ce a ajuns la putere, FSN a trecut, cel puțin superficial, la restructurarea birocrației centrale. S-a emis o rafală de decrete prin care s-au schimbat denumiri și au fost reorganizate ministerele: unele au fost dizolvate, altele împărțite sau unite și au fost create unele noi. Amploarea acestor modificări ar putea da impresia că, în parte cel puțin, fuseseră planificate dinainte, dar, în timp ce la vârf au apărut figuri noi, nu este deloc sigur că au avut loc mari transformări de personal și la celelalte niveluri sau că au existat reale înnoiri în practicile birocratice. Concepția Frontului despre descentralizare pare să se fi bazat mai mult pe impunerea unor criterii pentru luarea de decizii, decât pe o redistribuire pe scară largă a resurselor. Singura lege referitoare la această problemă a fost dată în ianuarie 1990: „Decretul-lege asupra investițiilor" promitea că toate viitoarele investiții se vor supune criteriului „profitabilității și eficienței", dar conținea doar puține distanțări față de ortodoxia economică comunistă. Investițiile urmau să se efectueze tot pe bază de plan, luarea deciziilor fiind delegată la diferite niveluri, în funcție de sumele implicate. In majoritatea domeniilor industriale, la nivelul întreprinderilor se puteau face doar

investiții de până la 20 de milioane de lei, cele cuprinse între 20 și 60 de milioane de lei se hotărau în centrele industriale locale, iar aproape toate cele superioare acestei valori trebuiau să fie decise de autoritățile centrale din București[115].

Limbajul liderilor FSN în legătură cu reformele birocratice arăta, mult după începerea noului an, că viziunea era mai degrabă de ajustare decât de schimbare radicală. Aceasta, parțial, deoarece, atunci când vorbeau despre birocrație, noii lideri se pare că nu se refereau nici la enorma administrație centrală și locală, nici la grupurile tehnico-manageriale, ci mai degrabă la categoria foarte îngustă a fostei nomenclaturi ceaușiste. Mulți dintre membrii acesteia se pare că au fost dați afară din posturile lor politice în timpul revoluției, dar s-au consolat în posturi noi din domeniul economic, dar rămâne o întrebare deschisă dacă s-a avut vreodată în vedere o mai amplă reformă a structurii birocratice a statului. Pe măsură ce creșteau presiunile în favoarea unor reforme dictate de piață, componența naturală a FSN — birocrația tehnico-managerială, care deseori era însărcinată cu conducerea unor întreprinderi total neviabile — devenea tot mai apropiată de poziția birocrației administrative, care se pare că a respins orice tentativă de redistribuire a puterilor ei considerabile[116]. Conducerea FSN, confruntată, în replică, cu apariția unei opoziții reale și cu o nevoie tot mai mare de a-și întări propria sa poziție politică, a început să se alinieze la interesele birocrației, sub toate formele acesteia. Nu este clar dacă această strategie a fost adoptată cu sau fără vrere, dar, curând, FSN a dat legi care păreau a fi deliberat elaborate pentru a câștiga sprijinul birocrației administrative, ca de exemplu decretul prin care statul se obliga să găsească locuri de muncă pentru funcționarii amenințați de șomajul generat de reforme[117]. Limitele

[115] *Monitorul Oficial al României,* 15 ianuarie 1990, 4-5.

[116] Pentru a distinge între birocrația tehnico-managerială și cea administrativă am folosit clasificarea în producători și ne-producători, așa cum indică Pavel Câmpeanu (1988), 145.

[117] *Monitorul Oficial al României,* 3 ianuarie 1990, 4.

descentralizării puterii fuseseră dezvăluite cu claritate. Nu se putea acorda o libertate necontrolată forțelor politice — precum sindicatele sau consiliile FSN pe întreprindere —, dar nici nu se putea îndepărta sprijinul birocratic.

Poate fi înțeles accentul pus inițial de FSN pe necesitatea de a evalua condițiile reale ale economiei — atât de distorsionate de statistici false, încât se bazau „pe o mare minciună" — dar, pe măsură ce continua revizuirea planului pentru anul următor, astfel încât să fie alcătuit pe o bază mai realistă, au început să devină evidente limitele viziunii despre reformă a diferitelor grupuri aflate la conducere[118]. Rezistența față de o reformă mai profundă a dus la un paradox politic, ce avea să submineze atât poziția noului regim, cât și ideologia și proiectul politic al consensului. Aproape imediat ce au preluat puterea, noii lideri au făcut apel la stabilizare și continuitate; Iliescu a subliniat că Frontul „nu vrea să demoleze actualele organe centrale, întrucât trebuie să ne bazăm pe structurile existente"[119]. Evenimentele din decembrie 1989 au fost considerate o revoluție de mulți, printre care și noii lideri; și cum acest termen implică schimbări radicale, a creat într-un semnificativ segment al societății așteptarea unor transformări fundamentale. Discrepanța dintre ideologia regimului și aceste așteptări i-a obligat pe liderii Frontului la o acrobație verbală, într-o aceeași frază întâlnindu-se, de exemplu, apeluri la stabilitate, precum și la schimbare. încă din 26 decembrie, Iliescu a vorbit despre „asigurarea continuității unei vieți normale prin reorganizarea pe noi baze", iar după aceea a continuat să sublinieze caracteristica de noutate a FSN și a instituțiilor sale și să vorbească despre o înnoire radicală, susținând însă simultan revenirea la normalitate[120]. Dar care era normalitatea în contextul românesc? Categoric, nu se putea referi la finalul perioadei Ceaușescu. Se

[11s] BBC EE/0651, B/4(b), January 1, 1990; BBC EE/0651, B/6-7:14, January 1, 1990; BBC EE/0651, B/3 (ii), January 1, 1990.

»» BBC EE/0649, B/6, December 29, 1989; BBC EE/0651, 4(b), January 1, 1990.

'20 BBC EE/0649, B/6, December 29, 1989.

referea el oare la perioada de început a lui Ceaușescu? Sau vorbea despre normalitate în accepțiunea vest-europeană a termenului?

Sublinierea absenței oricăror angajamente ideologice ferme, fie ele de „dreapta" sau de „stânga", ar putea părea un element firesc pentru orice sistem care încearcă să construiască o solidaritate organică, întrucât este probabil că doar puțini vor fi îndepărtați de adoptarea unei poziții cu adevărat centrale în spectrul politic. Dar, în privința FSN, accentul nu a fost pus pe poziția politică centrală, ci pe neutralitatea politică, ceea ce este ceva cu totul diferit. Prin ideea de consens, regimul FSN pare să fi încercat cu mare precauție să avanseze către o nouă bază ideologică, al cărei nume ar putea fi „sfârșitul politicii". Dacă politica este văzută ca un proces tranzacțional competitiv, atunci consensul, ca o antiteză a concurenței, își are rădăcinile în diminuarea politicului. în viziunea Frontului, epoca tehnologiei informaționale postindustriale deschide o nouă eră politică, în care structurile învechite, precum partidele și etichetele de genul „stânga" și „dreapta", sunt eliminate. Ideea că politicul ar putea fi minimizat a fost întărită atât de baza tehnocratică a consensului — știința și tehnologia sunt, prin natura lor, relativ neutre axiologic — cât și prin condițiile specifice din România, în care scopul comun al tehnocraților și al intelectualilor din domeniul artistic era acela de a îndepărta criteriile politice din specialitățile lor și de a reimpune competența și expertiza. Cu această idee se împletea presupunerea că politicul nu era decât un act de susținere, al cărui prim rol consta în crearea cadrului social și administrativ necesar pentru promovarea expertizei tehnice și a profesionalismului. Cei cinici ar putea presupune că ideologia FSN nu era nimic altceva decât o strategie de menținere a Frontului la putere și, e drept, este mult adevăr în această apreciere; dar pare să fi conținut și unele elemente de gândire care erau o veritabilă încercare de a depăși limitele unui socialism derivat din economie spre o nouă agendă a „stângii". Și din acest punct de vedere, se poate spune că FSN nu făcea decât

să se angajeze într-o căutare asemănătoare celei în care erau implicate alte partide europene socialiste și social-démocrate.

Minimalizarea politicului era însă doar o fațetă a consensului, deoarece, la fel ca și progenitorul său, marxism-leninismul, această ideologie se caracteriza și prin ceea ce Ken Jowitt denumea „impersonalism carismatic"[121]. Prin aceasta, el înțelegea că ideologia impregna atât normele rațional-legale, cât și un accent revoluționar carismatic pe depășirea ordinii existente. în ideologia post-revoluționară imediată a FSN, competența tehnocratică era unită cu viziunea utopică a unei societăți revigorate, acționând unită în scopul reînnoirii naționale. Dar, încă din primele săptămâni ale lui ianuarie, din acest vis nu mai rămăsese decât o ruină, devenind clar că muncitorii nu aveau să dea curs contractului social care le fusese propus, în loc să identifice o cauză comună, societatea românească profund atomizată, a continuat să se fragmenteze în grupări concurente. Apoi, pe măsură ce situația din fabrici începea să scape de sub control, apărând chiar posibilitatea de a pune în pericol înseși bazele ordinii existente, Frontul a răspuns ținând în frâu consiliile FSN pe întreprindere și sindicatele și înăbușind astfel orice speranță de mobilizarea radicală a forței de muncă, precum și orice șansă de consens realizat pe cale carismatică.

Abandonarea consensului și, prin urmare, a reformei radicale a socialismului i-a lăsat pe liderii FSN într-un ocean de confuzii ideologice. La sfârșitul lui ianuarie, Iliescu a admis public faptul că, pentru moment, nu avea nici o viziune de viitor[122]. Membrii conducerii FSN au reacționat diferit la această situație, dar, în încercarea lor de a găsi strategii politice credibile, majoritatea au adoptat un amestec eclectic de concepții discutate deja, combinate cu elemente din ideologiile politice occidentale și cu diferite grade de încredere în economia de piață. Mai târziu, tocmai diferențele de nuanță dintre aceste formulări au reprezentat elementele pe baza cărora s-a scindat FSN. Neputința

[121] Jowitt (1978), 34-44.
[122] BBC EE/0676, B/8, January 31, 1990.

liderilor FSN de a-și expune cu claritate ideologia în ianuarie 1990 a reprezentat o slăbiciune, dar și un factor de putere. Disimulat în spatele unor lozinci impenetrabile și, în mare măsură, lipsite de sens, consensul nu a putut acționa ca un instrument eficient de mobilizare, dar, în același timp, tocmai lipsă de precizie a oferit Frontului răgazul necesar pentru a-și elabora noi strategii, după abandonarea celei originale.

Dintre conceptele analizate în acest capitol, cel de competență s-a bucurat de cea mai durabilă semnificație. Pe o piață de idei limitată, a rămas unul din elementele-cheie de legitimare politică, fiind în general înțeles drept: „suntem capabili să facem aceste lucruri mai bine". Competența afișată indica, mai degrabă, atenția acordată expertizei profesionale. Dar reculul înregistrat de economia românească și influența unei culturi politice marcate de un nivel relativ scăzut de socializare politică au însemnat că, în limitele acestora, era inerentă asumarea unei înapoieri sociale și a nevoii unei modernizări cu aportul intelectualilor. Așadar, competența a întărit rolul tradițional al intelectualilor români. Confruntați cu realitățile politice ale revoluției, majoritatea au acceptat că trecerea la democrație excludea, practic, un asemenea elitism rarefiat. în schimb, erau obligați să intre într-o arenă politică cu un înalt nivel concurențial, în care FSN era concurat de mai multe grupări de opoziție; și tocmai în interiorul acestor evenimente, pot fi identificate cauzele reale ele eșecului proiectului politic al consensului.

Capitolul VI

O pronunțată lipsă de consens

Odată cu sosirea noului an, pe măsură ce vârtejul luptelor s-a potolit și partea cea mai grea a luptelor s-a retras de pe străzile Bucureștilor și ale altor orașe, România a ajuns să privească spre un viitor nou, dar incert. Gustul victoriei era dulce, iar în aer plutea un sentiment de emoție și așteptare, dar pe măsură ce avea loc o revenire la o aparență de normalitate, chiar și acestea au început să pălească, iar apăsarea existenței de zi cu zi s-a reinstalat cu un șoc dureros. în timpul revoluției, au fost oferite stocuri ascunse de alimente, în magazine apărând cantități aproape uitate de provizii. Dar după epuizarea acelor stocuri, mărfurile exotice au dispărut de pe rafturi și a reînceput uzura zilnică a cozilor[1]. Au început să apară dezamăgirea și îndoielile, pe măsură ce se spulberau multe visuri ale revoluției și reapăreau obiceiuri mai vechi. Sinistre chiar. Jurnaliștii străini au observat că românii „recurgeau din nou la șușoteli pentru ca părerile lor să nu ajungă la securiști, despre care erau convinși că lucrau, într-o altă formă, pentru un FSN aflat la guvernare" și că, în pofida aparenței unei prese vădit mai deschise, oamenii continuau să supraviețuiască „de la o oră la alta pe baza unui regim de zvonuri", dintre care multe se bazau pe contorsionarea întrebărilor rămase fără răspuns după revoluție[2]. Câți au murit?

[1] *Adevărul,* 12 ianuarie 1990. Pentru reintroducerea pe 6 ianuarie a rațională zării în unele zone, a se vedea Jackson (February 2, 1990), 30.

[2] *The Times,* January 15, 1990, 8; *New York Times,* January 4, 1990, A14.

Cine era răspunzător pentru împușcături? Când vor fi aceștia deferiți justiției?

Dar, deși condițiile vieții de zi cu zi reveneau rapid la nivelul anterior, iar vechile temeri sau suspiciuni erau departe de a fi dispărute, existau totuși schimbări considerabile. Cel mai evident lucru a constat în aceea că românii au început să facă primele încercări de a relua în primire sfera publică, aflată anterior în totalitate în mâinile partidului-stat. Viziunea monolitică asupra lumii, impusă de sus în anii regimului Ceaușescu, a dispărut, locul ei fiind luat de diversitate. în capitală, oamenii umpleau până la refuz străzile pe care se găseau cruci în memoria celor uciși în revoluție. Contrastând puternic cu înfricoșătoarea liniște publică din era Ceaușescu, peste tot se purtau discuții și dezbateri. După cum spunea Gail Kligman: „Vorbirea — energică, furioasă, temătoare, plină de speranță — vorbirea despre trecut, prezent și viitor umplea continuu aerul din orașe, dar și din satele îndepărtate"[3]. în București, Timișoara, Brașov, Cluj și în alte orașe mari, în care revoluția fusese o experiență de masă care scosese pe străzi mari mulțimi de oameni, politizarea populației era sesizabilă. Politica devenise o pasiune, grupuri informale adunându-se în locuri publice, ca de exemplu într-o intersecție subterană din București. Acolo, se dezbăteau problemele zilei, între pereți decorați cu graffiti, pe care se amestecau sloganuri pictate și postere cu invitații la mitinguri lansate de grupuri politice recent înființate[4]. Această explozie de exprimare populară a fost una dintre fețetele unui radicalism puternic și dinamic, prin care, în vâltoarea luptelor, ceea ce începuse ca o revoltă anticomunistă s-a transformat într-o completă revoluție anticomunistă. Rădăcinile mișcării de opoziție față de FSN se găsesc nu atât într-un anumit lider sau grup politic, cât mai degrabă în energia primară a străzii. Ea a crescut dintr-o ură profundă îndreptată mai ales împotriva abuzurilor trecutului, ceea ce a dat mișcării o notă predominant negativă; era condusă

[3] Kligman (1990), 397.

[4] Pentru exemple de graffiti-uri, a se vedea Nicolau *et al.* (1990).

mai ales de dorința de a șterge trecutul și mai puțin de o viziune unitară asupra viitorului. într-un mediu politic personalizat, în care ideologiile erau adesea minimalizate, mânia protestatarilor se îndrepta nu numai împotriva vechilor opresori — cuplul Ceaușescu, nomenclatura și Securitatea—, ci tot mai mult împotriva celor percepuți ca atinși de aceleași tare: Iliescu și colegii săi din conducerea FSN. Multe dintre lozincile vehiculate în acea perioadă, conțineau ambele subiecte: „Ceaușescu nu fi trist, Iliescu-i comunist", „FSN=PCR" și „FSN, FSN du-te în URSS". Ostilitatea mulțimii era întreținută nu numai de scepticismul față de convertirea bruscă a unui număr atât de mare de foști comuniști, cât de lupta acestora pentru a ajunge în vârful a ceea ce, din perspectiva străzii, se vedea ca o evidentă revoluție anticomunistă. Ostilitatea provenea și dintr-o profundă dezamăgire. Fiecare din persoanele care luaseră parte la tulburările de pe străzi și care aveau propria lor viziune asupra evenimentelor — exprimată, în general, în termeni de eroism și curaj — au fost obligate ca, după apariția primelor dubii asupra naturii revoluției, să abordeze acele situații cu o tot mai pronunțată senzație că fuseseră falsificate. în consecință, s-a ajuns la situația paradoxală în care mulți dintre cei care susțineau că sunt revoluționari ajunseseră să nege faptul că evenimentele de atunci puteau fi numite revoluție[5]. Acest lucru a generat o puternică stare de frustrare care a influențat mult dinamica politică a acelei perioade, cei care considerau că li se luase puterea devenind rivali ai nou promovatei elite.

Se pare că aceste sentimente erau puternice mai ales în rândurile tinerilor. Beneficiind de un statut olimpian grație curajului dovedit în timpul revoluției, tinerii României erau ridicați în slăvi de liderii FSN, care declarau că participarea acestora dăduse evenimentelor un caracter unic. Iliescu a vorbit despre „minunatul nostru tineret, al cărui sânge a restaurat sensul demnității noastre naționale", iar Bârlădeanu a afirmat că „Elementul de unicitate [al revoluției] constă în aceea că a fost înfăptuită de tineret, tineretul muncitor, studios și de militari, un tineret căruia i se furase viitorul"[6]. Cu asemenea cuvinte răsunându-le în auz, tinerii demonstranți de pe străzi au început să creadă că aveau dreptul legitim să judece noii conducători. Cel mai tare se auzea vocea studenților, care, încă din timpul împușcăturilor, începuseră să se grupeze în organizații precum Liga Studenților sau Uniunea Studenților, cunoscută drept Sindicatul Liber al Studenților. Dintre cele două, s-a spus că Liga era cea mai radicală, deși în loc să fie pe față o grupare politică, se pare că s-a considerat mai aproape de un sindicat, ai cărui membri erau liberi să aibă afilierea politică pe care o doreau[7]. Liga — cu un număr de 10 000 de membri, după propriile sale declarații — avea un consiliu de cinci persoane, dintre care cei mai proeminenți erau Marian Munteanu, Vlad Niculescu și Radu Chesaru.

[5] Un sondaj de opinie din 1992 a arătat că participanții la revoluție erau mult mai convinși decât cei care nu participaseră că a fost un complot; a se vedea Câmpeanu (1993), 182.

încă din primele zile ale revoluției, mulțimea din Timișoara scandase „Jos comunismul", dar cea mai mare parte a nemulțumirii și sloganurilor lor fuseseră îndreptate împotriva lui Ceaușescu și a clanului său. După ieșirea acestuia din scenă, ținta sloganurilor s-a lărgit și a început să aibă o tentă mai pronunțat anticomunistă, vizând mai mult vechiul regim[8]. La 26 decembrie, nemulțumirea s-a cristalizat într-o demonstrație publică în fața vechiului sediu al Comitetului Central. Scandând „Fără comunism", câteva sute de protestatari și-au exprimat neliniștea legată de executarea rapidă a lui Ceaușescu și au cerut o curățenie mai profundă a grajdurilor lui Augias ale fostului

[6] Pompey (March 2, 1990), 26; BBC EE/0655, B/12:48, January 6, 1990.

[7] *East European Newsletter,* January 8, 1990, 2; Pompey (March 2, 1990), 27.

[8] în 25 decembrie o delegație de tineri au cerut redacției ziarului *Adevărul* ca „în memoria victimelor [revoluției] ... în presa liberă să nu mai fie folosit niciodată cuvântul *comunism",* citat de Pompey (March 2, 1990), 28.

regim. în seara aceleiași zile, Adrian Ștefanescu, unul dintre liderii recent formatului Partid Democrat Român, a apărut la televiziune în calitate de purtător de cuvânt al protestatarilor și a luat parte la o discuție cu Cazimir Ionescu, de la FSN[9]. întâlnirea a fost importantă pentru că a marcat prima acceptare publică din partea noilor conducători a faptului că exista o nemulțumire populară față de regimul lor. De asemenea, a arătat că „dialogul" putea cuprinde disputele publice, deși, la acel moment, folosirea termenului de „dezbatere" ar fi fost improprie, dată fiind superioritatea cu care Ionescu l-a tratat pe neexperimentatul Ștefanescu[10]. Cu toate acestea, precedentul fusese creat, iar în lunile următoare, multe alte grupuri politice aveau să ceară timp de antenă pentru a-și exprima părerile și pentru a „dialoga" cu liderii Frontului.

Revenirea la diversitate politică a adus presa în linia întâi a dezbaterilor, constatare valabilă în special în privința televiziunii. Deși circulația ziarelor a sporit considerabil în acea perioadă, numărul relativ mare al posesorilor de aparate de radio și televiziune a făcut ca aceste medii să rămână principalele surse de informare ale populației. Acest lucru era valabil mai ales în afara Bucureștiului, unde ziarele ajungeau de obicei cu o întârziere de câteva zile, din cauza unui slab sistem de distribuție. Noua Televiziune Română Liberă a găsit o audiență avidă. Eliberată de constrângerile din perioada ceaușistă, timpul de emisie a crescut de la numai 22 la peste 100 de ore pe săp-

[9] Trebuie pus sub semnul întrebării dacă Partidul Democrat Român chiar a reprezentat vreodată vocea protestatarilor. El a trezit multe suspiciuni fiindcă nu a ezitat să-și declare orientarea social-democrată și fiindcă accepta cu plăcere în rândurile sale foști comuniști cu „conștiința curată". în 3 ianuarie 1990, un alt lider al său, Nicolae Costel, a simțit nevoia să declare categoric la o conferință de presă că nu fusese membru PCR și că partidul său nu era doar o fațadă a Frontului. Până la alegerile din mai 1990, PDR a dispărut practic de pe eșichierul politic. BBC EE/0654, B/14-15:26, January 5, 1990.

[10] BBC EE/0649, B/4, December 29,1989; a se vedea *Washington Post,* December27, 1989, A14.

tămână, iar locul reportajelor cenușii despre industrializare și acțiunile lui Ceaușescu a fost luat de o cură de știri, desene animate, filme și programe importate din Occident[11]. Totuși, mulți dintre prezentatori erau tot aceiași care, ani în șir, debitaseră banalitățile vechiului regim și, cu toate că au protestat susținând că „fizic, suntem aceiași, dar suntem cu totul diferiți din punct de vedere mental", apariția lor în continuare pe micile ecrane nu a făcut decât să submineze mesajul pe care îl comunicau. Curând, demonstranții au început să ceară schimbări mai ample, iar la 30 ianuarie 1990, într-un fel de avanpremieră a ceea ce avea să devină o formă de protest familiară, s-a relatat despre un inginer de 25 de ani care intrase în greva foamei, lângă hotelul Intercontinental din București, pentru a protesta împotriva distorsiunilor din relatările televiziunii[12]. Principala țintă a protestatarilor se pare că a fost Aurel Dragos Munteanu, care era și directorul Televiziunii și purtătorul de cuvânt al FSN, ceea ce crescut dominația Frontului asupra mass-mediei. în cele din urmă, din cauza presiunilor tot mai mari, a fost obligat să demisioneze, mai întâi din funcția de purtător de cuvânt al FSN, la 29 ianuarie, și după aceea, la 9 februarie, și din cea de șef al Televiziunii.

Monopolul televiziunii s-a menținut pe parcursul anului 1990, dar în rest, încă de la începutul anului, s-au produs modificări considerabile. S-au înființat mai multe posturi particulare de radio, adesea în mijlocul unor serioase controverse politice, dar dintre toate, cele mai vizibile au fost primele tentative de reapariție a diversității în lumea cuvântului tipărit; unele publicații s-au îndepărtat de „linia oficială" și au început să includă în paginile lor investigații și articole polemice, critice față de noul

[11] Numărul de ore de emisie de televiziune a crescut de la 1 795 în 1989 la 8 135 în 1990, iar în ce privește radioul, creșterea a fost de la 30 148 în 1989 la 52 309 în 1990; a se vedea *Anuarul statistic al României,* 1992 (f.a.), 236-238. Despre urmărirea cu nesaț a programelor TV, a se vedea Kligman (1990), 413.

[12] Ștefanescu (23 martie 1990), 26.

regim în unele aspecte. Mai târziu, tot în 1990, numărul de publicații a înregistrat o extraordinară explozie, dar, la început, domeniul a fost dominat de titlurile tradiționale, deși, ținând pasul cu evenimentele politice, unele dintre acesta au considerat prudent să-și schimbe numele[13]. De exemplu, ziarul *Scânteia,* după ce a mai apărut o zi sub titlul *Scânteia poporului,* a abandonat pătatul nume *Scânteia* în favoarea numelui *Adevărul,* iar *Informația Bucureștiului,* care a anunțat revoluția din 22 decembrie sub numele de *Libertatea,* și-a păstrat această titulatură. Numele de *Tineretul liber* și *România liberă* au fost considerate suficient de neutre pentru a fi păstrate neschimbate și, ironic, cel de-al doilea avea să se schimbe, în lunile următoare, mult mai mult decât alte ziare a căror transformare s-a limitat doar la titulatură[14]. Imediat după ce au reapărut pe tarabele vânzătorilor de ziare, cotidianele au înregistrat o serioasă creștere a numărului de cititori. în perioada 3-5 ianuarie, la *Adevărul* s-au făcut 439 000 de abonamente, numărul de exemplare vândute zilnic ajungând la 1 848 629. în acest proces, asupra presei învechite s-a exercitat o asemenea presiune, încât ziarul a fost obligat să se restrângă la patru pagini. Pentru a nu fi depășită, *România liberă* și-a sporit tirajul zilnic la 1 000 000 de exemplare.[15] Pentru cumpărarea anumitor ziare se stătea la cozi lungi, iar alte publicații, mai puțin apropiate de regim, precum revista *22* și *România liberă,* se pare că nu au primit de la furnizorii de stat cantități suficiente de hârtie pentru a putea satisface cererile, ceea ce a dat naștere la acuzații conform

[13] Numărul ziarelor, revistelor și al altor publicații a crescut semnificativ, de la 495 în 1989 la 1444 în 1990, a se vedea *Anuarul statistic al României,* 1991 (fa.), 810. Aceste cifre acoperă doar pe cele care au intrat în arhivele Bibliotecii Naționale și, dat fiind că multe dintre acestea nu au avut decât un număr restrâns de apariții, se pare că numărul real a fost chiar mai ridicat.

[14] Pentru aceste schimbări de titulatură, a se vedea BBC EE/0648, B/13, 15 December 28, 1989.

[15] *Adevărul,* 10 ianuarie 1990, 1.

cărora aceste lipsuri în aprovizionare erau manipulate politic pentru a descuraja presa de opoziție[16].

O delegație de tineri care a vizitat redacția ziarului *Adevărul* la 25 decembrie 1989 a cerut ca, pe viitor, relatările să fie fidele și imparțiale, dar, în contextul unei experiențe limitate în domeniu, s-a văzut curând că nu exista un consens asupra definirii unui asemenea tip de jurnalism. Diferitele accepțiuni se pot observa din contrastantele rapoarte prezentate de studenți la reuniunea din 7 ianuarie. Presa occidentală de a doua zi abunda în relatări despre exprimarea sentimentelor anti-FSN, dar acestea au fost total ignorate de *Adevărul,* care s-a axat numai pe revendicările de ordin academic ale studenților[17]. Se pare că și Televiziunea s-a situat pe aceeași poziție, dacă judecăm după o lungă scrisoare apărută puțin mai târziu în *România liberă* și în care se denunța modul în care televiziunea „cenzurase" reportajul despre acel eveniment[18]. în timp ce *Adevărul* se pare că s-a schimbat lent și a rămas, într-o mare măsură, un organ de exprimare a regimului, *România liberă,* prin publicarea unor scrisori de acest gen și a altor articole, se îndrepta deja, la începutul lui ianuarie, către o poziție mai independentă. Sub conducerea editorială a lui Petre Mihai Băcanu, Anton Uncu și Mihai Creangă, cotidianul a început să oglindească din ce în ce mai mult tonul anticomunist al revoluției de pe străzi[19]. La 31 decembrie, un articol îi implora pe cei care „ne reamintesc coșmarul" perioadei lui Ceaușescu „să nu se mai arate niciodată"; puțin după aceea, Băcanu a lansat o serie de articole în care denunța public trecutele activități ale unor oficiali importanți și miniștri[20]. Unul dintre printre primii vizați au fost Virgil

[16] Kligman (1990), 412.

[17] *Washington Post,* January 8, 1990, A17; *Guardian,* January 8, 1990, 1; *Adevărul,* 9 ianuarie 1990, 1.

[18] *România liberă,* 11 ianuarie 1990, 2.

[19] Băcanu fusese redactor la ziar, dar a fost arestat de securitate în 1989 pentru încercarea de a publica un ziar independent, și eliberat abia după revoluție. *Nouvel Observateur,* 15-21 februarie 1990, 4-10.

[20] *România liberă,* 31 decembrie 1989, 2.

Cazacu, fost secretar al CC al PCR și vicepremier, care, după revoluție, a fost numit în funcția de director al Uniunii Centrale a Cooperativelor Meșteșugărești (UCECOM), și Paul Niculescu-Mizil, singurul dintre foștii membri ai CPEx care se pare că și-a păstrat o anumită influență întrucât, după cum comenta Brucan, cunoștea unele lucruri despre rezervele strategice de alimente[21]. Apoi, îndreptându-și atenția către noua administrație, acuzațiile lui Băcanu l-au vizat pe vicepreședintele Dumitru Mazilu și pe ministrul comerțului exterior, Nicolae M. Nicolae, și se pare că acțiunile sale au fost atât de distrugătoare încât au contribuit la demisiile celor doi. Alți doi miniștri — Stelian Pintilie, ministrul Poștelor și Telecomunicațiilor, și Mircea Angelescu, ministrul Sporturilor, au fost, de asemenea, puși în situații dificile, dar s-au ținut de scaunele ministeriale, despre cel de-al doilea spunându-se că i-ar fi fost respinsă cererea de demisie[22]. Aceste atacuri se pare că au fost dirijate nu atât împotriva unor membri ai fostului regim, cât mai degrabă a unora care făcuseră parte din fosta Securitate. S-a spus că Mazilu și Pintilie fuseseră colonei de securitate, iar Nicolae general-maior. Sursele de informații ale lui Băcanu erau bune și intențiile sale se poate să fi fost nobile, dar metodele folosite de el aveau totuși similitudini de netăgăduit cu cele utilizate anterior de comuniști, în pofida presupuselor sale legături cu Securitatea, Mazilu se pare că a făcut parte din aripa reformatoare a FSN, lucru care s-a spus uneori și despre Nicolae, care susține că s-ar fi ciocnit

[21] Pentru Cazacu, a se vedea *ibid.,* 10 ianuarie 1990, 5; *ibid.*, 12 ianuarie 1990, 5; și pentru Niculescu-Mizil, a se vedea *ibid.,* 12 ianuarie 1990, 1, 2; *ibid,* 16 ianuarie 1990, 3; Brucan (1993), 177-78.

[22] Pentru Nicolae Nicolae, a se vedea *România liberă,* 11 ianuarie 1990, 1,5; *ibid.,* 13 ianuarie 1990,5; Nicolae (2000). Pentru Pintilie, a se vedea *România liberă,* 14 ianuarie 1990, 7; *ibid.,* 19 ianuarie 1990, 5, și a se observa folosirea formei respectuoase de plural, fiindcă Băcanu este forțat să revină, de ochii lumii, asupra acuzațiilor sale, deoarece birourile *României libere* din țară primeau numeroase scrisori și telexuri în favoarea ministrului. Pentru Angelescu, a se vedea *ibid.,* 23 ianuarie 1990, 1, 2; *ibid.,* 31 ianuarie 1990, 5. A se vedea și *ibid.,* 24 ianuarie 1990, 1, 5.

de consiliul FSN din ministerul său atunci când a încercat să opereze unele modificări. Tensiunea a atins punctul culminant atunci când membrii consiliului i-au cerut să dea afară o serie de agenți de securitate, ale căror nume i le-au dat pe o listă. Nicolae a refuzat și pentru că avea senzația că persoanele de pe listă reprezentau doar o mică parte a ofițerilor de securitate din minister. Situația nu s-a rezolvat și Nicolae a trebuit să demisioneze[23], într-o anumită măsură, campania dusă de *România liberă* a fost expresia unui fenomen înregistrat în România în acea perioadă, nenumărați oameni fiind denunțați pentru că ar fi fost securiști sau informatori ai Securității. Cu toate acestea, prin faptul că aparent a confirmat suspiciunea că noul guvern era plin de mere putrede, nu a făcut altceva decât să slăbească FSN-ul și, totodată, să legitimeze *România liberă* ca un ziar care conducea cruciada opoziției.

Pluralismul crescând din mass-media avea un corespondent în arena politică, unde, până la 25 ianuarie 1990, fuseseră înregistrate 19 grupuri politice. Urmând șabloane cunoscute deja din alte părți ale Europei de Est, mai multe dintre aceste noi grupări s-au intitulat „partide", deși erau înainte de toate grupări politice. Cel mai important dintre acestea a fost FSN, dar în aceeași categorie intrau și diferite grupări etnice — dintre care numai maghiarii, sub titulatura de Uniunea Democratică a Maghiarilor din România (UDMR), erau suficient de numeroși pentru a fi o forță politică serioasă — precum și Mișcarea Ecologică din România (MER). La listă ar putea fi adăugat și Grupul pentru Dialog Social, din care o parte avea să se transforme în Alianța Civică, deși nu a fost înregistrat ca formațiune politică, în fiecare caz, motivul pentru care se evita folosirea termenului de „partid" consta nu atât de mult în dorința de a nu recurge la un nume pătat de asocierea cu fostul partid, cât de intenția de a realiza noi mișcări cât mai ample care, reprezentând interesele unui anumit grup sau legate de probleme de o importanță atât de mare încât puteau fi adoptate peste dispu-

[23] Nicolae (2000), 256-261.

tele politice de partid. Astfel, MER a declarat că se ocupă de mediul înconjurător devastat, GDS de intelectualii români, UDMR de comunitatea maghiară, iar FSN de întreaga națiune. Existența acestor mișcări mai ample se pare că a tăiat aripile ideii Frontului de a fi o umbrelă politică sub care să se adăpostească diferite grupări reprezentative și, în general, aceste grupări se pare că au fost primite inițial de noile autorități într-o manieră mai generoasă decât acele organizații care au preferat să se alcătuiască, potrivit unui model mai tradițional, ca partide.

Aceste organizații mai ample erau însă mai degrabă excepția decât regula, întrucât cea mai mare parte a noilor formațiuni politice au adoptat titlul de „partid". Lipsite de membri și de organizare, aceste prime grupări nu erau adesea decât platforme pentru lideri gălăgioși, majoritatea neinițiați în arta politicii. Liderii Partidului Democrat Român, inițial cel mai proeminent dintre aceste proto-partide, au fost un actor și un profesor de sanscrită. în presa occidentală au apărut cu regularitate referiri la PDR, în mare măsură, probabil, pentru că unul dintre conducătorii săi, Nicolae Costel, se pare că a acționat aproape tot timpul de pe o canapea din hotelul Intercontinental, unde presa străină își stabilise cartierul general[24]. în jurul datei de 15 ianuarie, PDR susținea că avea o mie de membri, dar realele sale posibilități au fost poate mai bine intuite de un jurnalist occidental care observa că partidul „cu greu ar fi fost în stare să conducă un sat din Munții Carpați, darămite o țară în criză cu 23 de milioane de locuitori"[25]. în lunile următoare, multe dintre aceste prime grupări politice au dispărut, în timp ce altele au intrat într-un șir frenetic de permutări, în care acronimele și partenerii se schimbau cu o frecvență aiuritoare.

în general, se poate afirma că apariția atât de rapidă a unui număr atât de mare de partide politice, chiar dacă nu a obligat în mod direct Frontul să renunțe la consensul pluralismului în cadrul unui partid unic, a pavat drumul pentru revenirea la

[24] *The Times,* January 4, 1990, 8.
[25] *Ibid.,* January 15, 1990, 8.

pluralism politic și a contribuit la ridicarea nivelului de politizare socială. Numeroasele slăbiciuni ale noilor partide politice combinate cu răspândirea neîncrederii populare în necunoscuții care voiau să se proclame lideri au dus la focalizarea atenției asupra a trei entități politice mai ușor de recunoscut, care au reapărut după o lungă absență forțată. Acestea au fost partidele „tradiționale" sau „istorice" care dominaseră scena politică din România înainte de instaurarea comunismului: Partidul Național Țărănesc, Partidul Național Liberal și Partidul Social-Democrat Român[26]. Toate aceste partide aveau, grație moștenirii lor, o identitate definită și conducători acceptați fără echivoc drept oameni cu trecut nepătat. Dar, printr-o întorsătură a sorții, aceeași istorie care le-a adus în prim-plan a fost adesea și o frână, care le-a limitat orizontul și le-a împiedicat să profite de oportunitățile care li se iveau.

Partidele politice tradiționale

Primul dintre partidele tradiționale care a apărut în România după fuga lui Ceaușescu a fost Partidul Național Țărănesc, încă din 22 decembrie, ziua răsturnării lui Ceaușescu, supraviețuitorii vechiului partid antebelic, printre care Comeliu Coposu, Ion Puiu și Ion Diaconescu, s-au reunit în București pentru a-l reorganiza și pentru a elabora proiectul unei proclamații, care a fost tipărit în timpul nopții și distribuit în dimineața următoare[27], în zilele următoare, vechiul partid se pare că a fuzionat rapid cu două noi grupări apărute în timpul revoluției și care aveau tendințe politice similare: Partidul Creștin-Democrat, for-

[26] De-a lungul studiului, termenul „tradițional" a fost preferat în fața frecvent folositului „istoric" pentru a descrie aceste partide, deoarece acesta este utilizat de partidele însele și pentru că a existat o tendință ca, folosit în contextul partidelor, cuvântul „istoric" să capete conotații peiorative.
[27] Interviu cu Corneliu Coposu, septembrie 1993.

mat mai ales din tineri, și Partidul Național Creștin Țărănesc[28]. După aceste fuziuni, Partidul Național Țărănesc și-a adăugat la numele său istoric și epitetele Creștin și Democrat și și-a fixat sediul, temporar, într-o veche vilă de pe Șoseaua KiselefT care aparținuse lui Nicolae Titulescu[29]. Oficial, partidul a fost reînființat la 26 decembrie 1989, în cursul unei reuniuni la care au luat parte peste o sută de susținători veterani și tineri și care a ales o conducere provizorie avându-1 în frunte pe Corneliu Coposu[30]. în acele zile de început, rândurile partidului au crescut simțitor și datorită revenirii în țară a unui număr de exilați influenți, dintre care cel mai important a fost Ion Rațiu[31]. S-a spus că, în primele săptămâni, în acest partid s-ar fi înscris 30 000 de persoane și că după o lună, numărul membrilor ar fi ajuns la 260 000[32]. Veridicitatea acestei cifre poate fi pusă sub semnul întrebării, dar susținerea de care s-a bucurat partidul în acea perioadă pare să fi fost de ajuns pentru a genera o poziție plină de încredere în sine în cadrul discuțiilor purtate cu FSN în legătură cu formarea CPUN.

După cel de-al Doilea Război Mondial, PNȚ s-a aflat în centrul rezistenței față de instaurarea comunismului. Ca urmare, după arestarea conducătorului său, Iuliu Maniu, în 1947, partidul a fost oficial scos în afara legii și interzis. Tradiția de anticomunism hotărât și de refuz al compromisului a fost pe deplin

[28] *Financial Times,* January 3, 1990, 2; Socor (16 februarie 1990), 30-31, citând din *Renașterea,* organul de presă al PNȚ.

[29] Pentru ușurința exprimării și ca o convenție istorică, abrevierea PNȚ a fost preferată celei de PNȚCD, mai greoaie.

[30] *Adevărul,* 29 decembrie 1989,3; *Financial Times,* January 3 1990, 2. A fost înregistrat oficial pe 8 ianuarie 1990.

[31] Aflat la post la Ambasada României din Marea Britanie în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Rațiu a rămas în exil după preluarea puterii de către comuniști. Ulterior, el a avut o carieră de succes ca om de afaceri și un rol public important, ca unul dintre principalii critici ai regimului PCR; a se vedea scurta notă biografică în Datculescu și Liepelt (1991), 197, Rațiu (1975), și Rațiu (1999).

[32] *Financial Times,* February 1, 1990, 2.

preluată de,,noii" lideri ai partidului, dintre care cei mai vârstnici, precum Coposu, fostul secretar al lui Maniu, aveau la activ mulți ani de închisoare și înduraseră suferințe cumplite în ultimii patruzeci de ani[33]. Poziția lor a fost întărită și de mitul conform căruia PNȚ fusese adevăratul câștigător al alegerilor din 1946, al căror rezultat a fost însă falsificat de comuniști[34]. Acest lucru nu numai că a generat convingerea că PNȚ avea dreptul legitim de a accede la putere după căderea comunismului, dar a și transformat ultimii patruzeci de ani din istoria României într-o perioadă dezastruoasă și ilegală. Anticomunismul și atitudinea de opoziție au fost întărite și de experiența prin care a trecut partidul în timpul revoluției, când Coposu a dat curs invitației lansate de Iliescu persoanelor responsabile de a veni la sediul Comitetului Central, în după-amiaza zilei de 22 decembrie, dar a fost exclus de la discuții[35].

Poziția anticomunistă i-a adus PNȚ, fără îndoială, popularitate în rândul celor mai implacabili dușmani ai fostului regim, dar s-a dovedit a fi o sabie cu două tăișuri. Pentru cei mai mulți dintre români, existența de zi cu zi din timpul comunismului a implicat și unele compromisuri, indiferent cât de mici ar fi fost acestea, iar acest lucru a făcut ca doar foarte puțini să fie atât de lipsiți de păcate încât să se încumete să ridice ei primii piatra împotriva altora. Caracterul tăios al retoricii anticomuniste a PNȚ — în mod special ideea de a-i denunța pe rivalii din FSN — a fost anulat și de faptul că, în România, percepția publică dominantă identifica fostul regim cu dictatura personală a lui Ceaușescu. Faptul că fusese o dictatură comunistă pare să fi fost un element secundar, așa încât, pentru mulți, moartea lui Ceaușescu a însemnat moartea fostului regim. în pofida legăturilor avute cu PCR, liderii Frontului au exploatat perfor-

[33] Coposu (1998).

[34] Hitchins(1994), 533.

[35] Roman (1994), 120; Coposu (1998), 163. Coposu a fost, se pare, și la sediul Televiziunii, în 22 decembrie, și, potrivit lui Bârlădeanu, nu a fost invitat la discuții fiindcă nimeni nu îl cunoștea. Ivan (1998), 186-187.

mantele din timpul revoluției, au construit o nouă percepție și au reușit să șteargă, din ochii majorității populației, stigmatul pe care îl purtau din trecut. De asemnea, deși rolul jucat în opoziția postbelică față de instaurarea comunismului le-a asigurat o considerabilă doză de legitimitate lui Coposu și altor foști lideri ai PNȚ, în 1989, aceștia erau bătrâni, ceea ce nu ajuta deloc partidul într-o societate fundamental tânără.

După atâția ani de interdicție, manifestul provizoriu al PNȚ purta, după cum era de așteptat, toate semnele unei conduceri care timp îndelungat a fost ținută departe de viața politică; textul era un amestec neomogen de căutări ale rădăcinilor tradiționale și de încercări de a găsi un compromis cu realitățile postcomuniste. De exemplu, deși avea în vedere un sector privat mult mai mare, într-o economie mixtă, domenii-cheie precum energia sau transporturile trebuiau să rămână sub controlul statului, iar privatizarea trebuia prelungită pe o perioadă de zece ani, forma cea mai favorizată de proprietate fiind, în mod semnificativ, cea prin împărțirea de acțiuni către muncitori. în mediul rural, se urmărea modificarea radicală a moștenirii comunismului prin desființarea cooperativelor de producție colective sau a fermelor de stat, care să permită apariția fermelor individuale și a asociațiilor de țărani, dar, ca și în cazul privatizării industriei, această transformare era văzută ca un proces gradat, desfășurat pe trei ani. Se mai promitea că resursele vor fi redistribuite în mediul rural și că agricultura va primi în continuare subvenții de stat. Aceste ultime promisiuni sugerează că politica PNȚ se centra mai ales pe valori și mai puțin pe caracterul economic. Privatizarea era văzută mai ales ca un pas către re-crearea burgheziei, în special a celei de la sate, pentru că numai prin regenerarea țărănimii și prin răspândirea valorilor creștine — partidul a promis reintroducerea religiei în școli — se putea asigura reînnoirea morală a României și reinstaurarea sistemului de valori dinaintea comunismului. în final, în ceea ce poate fi cel mai bine interpretat ca un act de realism, partidul — în timp ce își lua angajamentul să acționeze pentru reintegrarea europeană a României și promitea să asigure o primire călduroasă

investitorilor din Occident — dădea asigurări că va menține angajamentele externe existente ale țării, inclusiv Tratatul de la Varșovia[36].

La prima vedere, prin accentul pus de PNȚ pe o economie mixtă și pe continuarea subvenționării de către stat, programul său politic pare să aibă destul de multe puncte de convergență cu programul FSN, în realitate însă, deși vizau un același obiectiv, îl abordau din unghiuri total opuse. Pentru PNȚ, reformele constituiau doar un prim pas către re-crearea structurilor sociale anterioare comunismului, în timp ce pentru FSN însemnau în mare măsură menținerea structurii existente. Umbra trecutului era peste toate acestea și împiedica orice posibilitate de compromis. Mulți lideri ai PNȚ considerau că FSN nu era nimic altceva decât o continuare a PCR sub un alt nume, iar unul dintre liderii PNȚ, Grigore Brâncuși, nepotul de 79 de ani al faimosului sculptor, care făcuse 13 ani de pușcărie, nu emitea o părere izolată atunci când, într-un interviu cu un ziarist occidental, spunea cu sinceritate: „Noi vrem...o compensație pentru miile de deținuți politici și vrem dreptate"[37].

în zilele imediat următoare răsturnării lui Ceaușescu, ritmul a fost dat de PNȚ, dar, pe măsură ce treceau zilele lunii ianuarie, a fost readus la viață un alt mare partid politic românesc, Partidul Național Liberal (PNL). Au existat două prime întâlniri — dintre care, la una, se pare că a fost desemnat ca președinte Mihnea Marmeliuc —, iar după aceea, la 6 ianuarie 1990, a fost format un comitet de inițiativă, alcătuit din 11 membri, și un executiv din cinci[38]. Puterea a fost încredințată unui grup de foști „tineri liberali", în frunte cu Radu Câmpeanu, care a devenit secretar general al partidului. Primul program al PNL era foarte asemănător cu acela al PNȚ, cu diferența subtilă că pe restaurare se punea un accent mai mic; de exemplu, prin de-colectivizare, pământul trecea mai degrabă către cei care l-ar fi lucrat decât

[36] *Adevărul,* 10 ianuarie 1990, 3; Socor (16 februarie 1990), 30-31.
[37] *Financial Times,* January 3, 1990, 2.
[38] Partidul a fost înregistrat oficial pe 10 ianuarie 1990.

către vechii proprietari. Liberalii au avansat și ideea unei privatizări cu două viteze: o retrocedare mai rapidă a proprietăților din zona micului comerț, a serviciilor și a industriei ușoare și o trecere mai lentă către sectorul privat a marii industrii.

Istoria și tradițiile PNL au fost net diferite de cele ale PNȚ. PNL s-a aflat la guvernare pentru o bună perioadă din istoria României independente, ceea ce a întreținut aspirațiile sale de putere și convingerea că, în mod firesc, era partidul de guvernământ. Se pare că tocmai această convingere l-a făcut mai înclinat către compromis și participarea în guverne de culori diferite, din dorința de a servi națiunea. Cel mai recent și semnificativ exemplu al acestei practici îl constituia participarea la guvernul comunist postbelic condus de Petru Groza a lui Gheorghe Tătărescu, fost premier și unul dintre vechii lideri ai PNL. Aceste tendințe naturale către compromis au fost, poate, întărite în 1990 din cauză că, în alegerile din 1946, PNL a obținut un scor foarte slab — vechii membri de partid își amintesc cum s-a schimbat la față Constantin Brătianu, președintele de atunci al PNL, când a aflat rezultatul urnelor — așa încât membrii săi nu au dispus de un mit al învingătorului pe care să se susțină în lunga perioadă comunistă. Pe parcursul regimului comunist, PNL a dispărut ca entitate politică, iar mulți dintre membrii săi au îndurat suferințe comparabile cu cele ale membrilor PNȚ, dar nu a fost niciodată dizolvat oficial sau interzis; mai degrabă, se pare că a intrat în umbră, ceea ce a făcut ca relația sa cu comunismul să pară, în general, mai ambiguă, spre deosebire de distanțarea categorică a PNȚ față de fostul regim. Toate aceste elemente se pare că s-au combinat și au făcut ca anticomunismul liberalilor să fie mai puțin ferm decât al țărăniștilor. Se pare că mai ales Radu Câmpeanu a favorizat situarea PNL pe o poziție de centru în politica românească, între foștii comuniști și PNȚ. Tradiția PNL de a construi alianțe s-a întâlnit cu dorința FSN de a realiza coaliții cât mai largi, așa încât la puțin timp după revoluție, unii membri ai PNL au intrat în administrația FSN. Cel mai cunoscut, Marmeliuc, a devenit ministru al Muncii și Securității sociale, dar și Nicolae Grigorescu a fost numit

consilier al primului ministru și, semnificativ, însuși Câmpeanu a fost unul dintre cei propuși de FSN pentru a intra în Biroul Executiv al PCUN[39]. Contradicțiile erau însă inerente în tentativa PNL de a se menține pe o poziție intermediară pe scena politică. Deși își întărea legăturile cu FSN, adesea la nivel personal, PNL alcătuia, alături de PNȚ, nucleul opoziției față de Front. A rămas totuși ușor reticent față de vechiul său rival, și în alegerile din 1990 a evitat în mod evident să facă o alianță electorală oficială cu acesta, preferând să se limiteze la un comunicat comun și la un pact de neagresiune.

Cel de-al treilea dintre partidele tradiționale, Partidul Social-Democrat Român, a jucat un rol relativ minor în istoria țării, care, până la instaurarea comunismului, avea o bază industrială limitată și o clasă muncitoare nesindicalizată în cea mai mare parte. După cel de-al Doilea Război Mondial, PSDR, având înclinații de stânga, s-a plasat în raport cu PCR într-o poziție și mai ambiguă decât celelalte partide tradiționale. Mulți dintre membrii PSDR s-au alăturat comuniștilor în cadrul Frontului Național Democrat, înainte de fuziunea celor două partide, în februarie 1948.0 parte importantă a partidului, sub conducerea celui mai remarcabil lider, Constantin Titel Petrescu, a rămas însă în afara blocului dominat de comuniști și s-a alăturat PNL și PNȚ în opoziția lor față de PCR. Ca urmași ai acestei ramuri, câțiva membri veterani ai partidului s-au reunit la București după căderea regimului Ceaușescu pentru a renaște PSDR. Adrian Dimitriu, fost ministru PSDR, a fost declarat președinte onorific și Sergiu Cunescu, președinte executiv. Acest partid a avut un impact mai mic decât celelalte două partide tradiționale, obținând la alegerile din mai 1990 un număr mai redus de voturi decât PNL sau PNȚ, iar toate aceste trei formațiuni nu au reușit să-și atragă decât o susținere limitată în comparație

[39] A se observa că PNL și-a negat responsabilitatea, afirmând că Marmeliuc și Grigorescu au ocupat acele posturi în nume personal, și nu ca reprezentanți ai partidului; a se vedea BBC EE/0675, B/7-8:18, January 30, 1990.

cu Frontul. Adevărul este că în ianuarie 1990, toate partidele renăscute erau slabe și aveau o structură fragilă în pofida unei iluzorii aparențe de putere bazate pe incertitudinile revoluției și pe suporterii lor deseori zgomotoși[40].

Rădăcinile conflictului: ianuarie în București

La sfârșitul lunii decembrie, pacea părea să se fi așternut mai mult sau mai puțin peste București, deși, izolat, s-au mai înregistrat schimburi de focuri și după intrarea în noul an. Imediat după ce s-au potolit împușcăturile, mulțimile de pe stradă s-au diminuat în mod evident — se pare că instalarea frigului a fost un element suficient pentru a domoli entuziasmul chiar și celor mai înfocați revoluționari. Au mai existat proteste sporadice, dar prima mare demonstrație din noul an a avut loc abia pe 7 ianuarie. în acea zi, au avut loc mitinguri studențești în mai multe orașe, printre care București, Timișoara, Galați și Bacău, iar organizația de tineret a PNȚ a organizat o demonstrație în centrul capitalei[41]. La această demonstrație s-a prezentat un program în 11 puncte. Majoritatea acestora se refereau la educație, conținând apeluri la asigurarea autonomiei tuturor instituțiilor de învățământ superior și la reprezentarea studenților la toate nivelurile diferitelor organisme. O parte dintre celelalte cereri — precum aceea de se renunța la sistemul repartițiilor obligatorii în producție și la desființarea sau reducerea serviciului militar obligatoriu — aveau și implicații politice. Mitingurile erau susținute și de un amar sentiment al trădării. Studenții au simțit că revoluția le-a dat putere, dar că au fost marginalizați de noii lideri. Nu aveau încredere în „reprezentanții" lor, care fuseseră cooptați în consiliul Frontului, dar este de discutat

[40] Pentru o analiză mai completă a sorții partidelor istorice în primele luni ale lui 1990, a se vedea Siani-Davies (1998), 125-146.

[41] Pentru demonstrațiile PNȚ, a se vedea *România liberă,* 18 ianuarie 1990, 2.

în ce măsură lucrurile ar fi stat altfel dacă s-ar fi operat o schimbare a acestor persoane, din moment ce, la mitingul din București, unul dintre studenții din CFSN, Marian Mierla, a declarat că, de fapt, nu erau decât „marionete" și în timpul dezbaterilor erau „simple mobile"[42]. Cu toate acestea, s-a cerut alegerea unor noi reprezentanți în CFSN, iar reuniunea a luat o notă mai radicală, unii vorbitori exprimându-și teama că FSN a furat revoluția și monopoliza puterea „la fel ca fostul partid comunist"[43].

Tensiunea crescândă avea să ajungă la punctul maxim câteva zile mai târziu, la 12 ianuarie, declarată oficial zi de doliu în memoria victimelor revoluției. După ce mii de oameni au umplut bisericile și străzile înălțând rugăciuni pentru cei căzuți, o mulțime s-a strâns în fața sediului Frontului, o clădire aflată în uriașa Piață a Victoriei. Dimensiunea mulțimii a fluctuat, fiind dificil de evaluat: estimările oficiale nu au depășit o mie de persoane, în timp de jurnaliștii occidentali au vorbit despre șapte până la zece mii. Pe măsură ce treceau orele, mulțimea devenea tot mai nervoasă. Un tanc postat în așa fel încât să apere clădirea a fost transformat în tribună improvizată, oameni din mulțime cățărându-se pe vehicul pentru a se adresa mulțimii. Discursurile lor erau deseori confuze și incoerente, dar păreau să cuprindă multe dintre cele mai răspândite temeri și îndoieli care copleșeau țara. Ei voiau o imagine mai clară și mai cinstită a revoluției, inclusiv publicarea cifrei morților și informații detaliate despre teroriști. Câți erau deținuți și când urmau să fie judecați? Se cerea și clarificarea relației dintre noile consilii ale Frontului și fostul PCR, la nivel instituțional și în ceea ce privește orientarea politică a membrilor lor. Nemulțumită de asigurările precedente, mulțimea a cerut și dizolvarea legală a PCR și împărțirea bunurilor acestuia între noile partide politice. Și, dovedind măsura

[42] Pompey (March 2, 1990), 27, citând din *Der Spiegel,* 8 ianuarie 1990. Mierlă avea să părăsească CFSN pe 24 ianuarie.

[43] *Washington Post,* January 8,1990, A17; *Guardian,* January 8,1990, 1 ; Pompey (March 2, 1990), 27, 30; *The Times,* January 8, 1990, 8, și pentru demonstrațiile PNȚ, a se vedea *România liberă,* 18 ianuarie 1990, 2.

în care Frontul era deja compromis în ochii unei părți a populației, au existat și apeluri la garantarea libertății viitoarelor alegeri prin prezența unor observatori imparțiali ai ONU.

Cerând un răspuns la revendicările sale, mulțimea i-a chemat pe liderii Frontului să vină la fața locului și să vorbească oamenilor, iar spre seară, insistențele i-au fost răsplătite prin sosirea în piață a premierului Petre Roman. Aflat sub un asalt constant, Roman a parat întrebările despre legitimitatea democratică a Frontului și a asigurat mulțimea că FSN era un organism provizoriu, care va deține puterea numai până la alegeri. Presat cu întrebări insistente referitoare la viitorul partidului comunist, el a susținut că PCR — descris de el ca o manifestare a dictaturii ceaușiste — va fi abolit prin lege. După ce Roman s-a retras, locul lui pe tanc a fost luat de Dumitru Mazilu, care, pe fundalul unei agitații haotice, în care abia se putea face auzit, i-a asigurat pe cei prezenți în piață că PCR era în afara limitelor legale în perspectiva alegerilor și că bunurile acestuia vor fi împărțite în mod egal între alte partide[44]. în pofida promisiunilor făcute de Mazilu, mulțimea a continuat să fie neliniștită: unii se certau între ei și își exprimau deschis nemulțumirea pentru că Iliescu nu a venit și el în piață. în final, cu puțin înainte de ora 19.00, și-a făcut apariția însuși președintele CSFN și a început să vorbească printre huiduieli și întreruperi constante. La început, a încercat să înfrunte situația reiterând că Frontul nu era decât o structură temporară, al cărei unic obiectiv politic era acela de a organiza alegerile. Apoi, răspunzând direct cererilor protestatarilor, a promis că procesele celor acuzați de comiterea de crime în timpul revoluției vor fi transmise în direct la televiziune. Dar aceste asigurări nu au reușit să mulțumească partea cea mai zgomotoasă a mulțimii și mitingul a degenerat rapid într-un soi de interogatoriu, în care Iliescu a parat o serie de întrebări ostile legate de trecutul său și de convingerile sale politice. La un anumit moment, a fost întrebat dacă fiecare partid va avea câte trei reprezentanți în Front. în mod semnificativ,

[44] BBC EE/0662, B/14-15:54, January 15, 1990.

Iliescu a replicat că nu are „nimic împotrivă", indiciu că, încă de atunci, cu mult înainte de formarea CPUN, se avea serios în vedere lărgirea reprezentării politice în organismul conducător. După aceea, Iliescu s-a retras în clădire pentru a negocia cu o delegație formată din rândurile protestatarilor, în timp ce afară mitingul a continuat, folosindu-se și un megafon. La ora 21.45, membrii conducerii și-au făcut din nou apariția pentru a anunța mulțimii — care în frigul pătrunzător al nopții scăzuse la numai câteva mii de oameni — că, urmare a negocierilor, se vor da o serie de decrete: de scoatere în afara legii a PCR, de convocare a unui referendum național asupra reintroducerii pedepsei capitale și de înființare a unei comisii care să soluționeze plângerile celor care au avut de suferit în timpul dictaturii[45]. Se pare că declarația a satisfăcut mulțimea într-o oarecare măsură și a pus capăt îndelungatului miting, deși negocierile dintre cele două delegații au continuat și după aceea și, ca un semn al viitoarelor evoluții, pe măsură ce se apropia miezul nopții, un mare număr de muncitori și câțiva studenți au început să vină în piață pentru o contramanifestație, de susținere a Frontului[46].

Demonstrația de la 12 ianuarie 1990 a confirmat mai multe tendințe importante înregistrate în desfășurarea revoluției. în fața întregii națiuni, care urmărea în direct la televiziune imaginile de la miting, s-a văzut cu claritate slăbiciunea Frontului, liderii săi capitulând, aparent, în fața cererilor formulate de câțiva demonstranți ieșiți în stradă. Faptul că acea demonstrație a putut să aibă loc atât de ușor, fără ca nici o forță de ordine să intervină, a pus în evidență în ochii publicului izolarea în care se găsea regimul. Armata a fost prezentă în piață, dar nu a făcut nici o încercare de a dispersa protestatarii. în realitate, experiența revoluției pare să fi fost atât de traumatică pentru anumite

[45] BBC EE/0662, B/17-18:57, January 15,1990; *Independent,* January 13, 1990, 1. Abolirea pedepsei cu moartea a fost anunțată pe 7 ianuarie, BBC EE/0658, B/14:24, January 10, 1990.

[46] *Adevărul,* 13 ianuarie 1990, 1, 5; *ibid.,* 14 ianuarie 1990, 1, 2.

ramuri ale forțelor de ordine încât nici unele nu se simțeau în stare și nici nu doreau să intervină în luptele politice. Ajunsă, în sfârșit, de partea „poporului" în timpul revoluției, armata nu voia să-și pună în pericol statutul recent dobândit — se bucura, în acel moment, de aprecierea a 97 la sută din populație, conform unui sondaj de opinie — și să sară în ajutorul unui regim aparent nepopular și vizibil slab din punct de vedere politic, în plus, chiar dacă forțele regulate ar fi fost obligate să impună controlul asupra mulțimii, ceea ce pare improbabil, orice amplă desfășurare a unor unități armate ar fi creat o tensiune asupra unei instituții care și așa era roasă de nemulțumiri. Acest aspect ieșise deja la suprafață în cursul așa-numitei rebeliuni a ofițerilor, din 6-7 ianuarie și a continuat să se manifeste printr-o serie de demonstrații de stradă, în București, ale personalului militar[47]. Miliția era și ea total demoralizată și era învăluită într-un asemenea nor de suspiciune încât, pe toată durata acelei perioade, se pare că nu a fost în stare nici măcar să îndeplinească cele mai banale sarcini polițienești. Mai rămâneau doar unitățile securității, înglobate în armată; desfășurarea lor era fezabilă, dar acest lucru ar fi echivalat cu o sinucidere politică din partea noilor lideri, având în vedere ampla restructurare în curs a respectivelor forțe, precum și persistentele îndoieli legate de loialitatea anumitor unități[48].

Neputând să se bazeze pe forțele regulate de ordine, noul regim era nevoit să se orienteze către forțe mai puțin ortodoxe.

[47] *The Times,* January 18, 1990, 6. Din aceste proteste s-a născut CADA, Comitetul de Acțiune pentru Democratizarea Armatei, care a continuat campania pentm schimbări în armată. A urmărit în special realizarea unei investigații complete a crimelor comise în timpul revoluției și o trecere rapidă în rezervă a generalilor care amenințau cu blocarea căilor de promovare. Cele două solicitări nu erau chiar complementare, din moment ce preocuparea pentru cea de-a doua a adus CADA pe aceeași lungime de undă cu Stănculescu, care fusese implicat în masacrele de la Timișoara. Hali (1997), 373-376; Watts (1992), 95-126; Blackwell (2002).

[48] Totuși, se pare că unele ramuri ale Securității au fost reactivate în acel moment; a se vedea Ionescu (29 iulie 1994), 27-30.

După demonstrațiile de la 12 ianuarie, Brucan a dat chiar un avertisment explicit: „Atunci am fost luați prin surprindere... Nu vom mai fi luați prin surprindere, vă asigur" și, conform lungii tradiții a comunismului românesc și mergând pe urmele lui Ceaușescu din timpul revoluției, noul regim a început să mobilizeze în sprijinul său muncitorii și, în special, minerii[49]. La fel de importante pentru modelarea viitorului imediat al politicii românești au fost și învățămintele trase de opoziție din acele demonstrații. Aparenta reținere a forțelor de ordine în a interveni pentru păstrarea ordinii publice și ușurința cu care au fost smulse Frontului unele concesii, a dus opoziția la concluzia că o confruntare de stradă poate aduce beneficii politice. După 12 ianuarie, au urmat șase luni de confruntări, care au culminat cu sângeroasa intervenție a minerilor în București, în iunie 1990.

Transmisiunea în direct a scenelor din Piața Victoriei s-a încheiat cu cuvintele: „Cred că vom fi cu toții de acord că toți am observat, cu regret, că încă nu știm ce să facem cu această libertate câștigată cu sângele celor uciși cu numai câteva săptămâni în urmă"[50]. Exprimându-și dezaprobarea, comentariul televiziunii reflecta, probabil, cu destulă acuratețe, starea de spirit dominantă în țară, mai ales în afara capitalei. Scenele dezagreabile din București se pare că au sporit neîncrederea în noul proces politic și nu au prea servit pentru confirmarea sprijinului față de noile autorități. Cu siguranță, propagandiștii Frontului s-au grăbit să tragă maximum de foloase din acel incident. în ziua următoare, *Adevărul* publica un mare număr de mesaje telefonice primite de la „cetățeni preocupați", care își exprimau dezaprobarea față de scenele din piață și susținerea pentru FSN. Tonul acelor intervenții este cel mai bine surprins în mesajul Speranței Spiloaca, o asistentă medicală din Galați; „Sunt orfană de tată de la vârsta de patru ani. Nu am simțit niciodată căldura părintească. îl văd pe dl Iliescu ca pe un tată. Zâmbetul său

[49] BBC EE/0663, B/l 1:46, January 16, 1990.

5« BBC EE/0662, B/16:55, January 15, 1990.

îmi inspiră încredere. Nu trebuie să-i facem nici un rău. Este un om bun"[51].

Ușurința cu care au cedat în fața mulțimii liderii Frontului a fost criticată și în interiorul FSN. Brucan a afirmat că era, practic, imposibilă organizarea unui referendum înainte de data planificată de 28 ianuarie și a caracterizat întreaga întâmplare drept o „eroare monumentală" (52). Aceste aprecieri au primit o replică dură din partea lui Adrian Sârbu, care a criticat exprimarea unor asemenea poziții în public, fără o autorizare prealabilă, și a declarat că: „Brucan este un bătrân senil pe care l-a luat gura pe dinainte." Este posibil ca, prin comentariile sale, Brucan să nu fi făcut altceva decât să reflecte alte tensiuni din interiorul Frontului. Se spune că, în timpul demonstrației, Roman ar fi lăsat de înțeles că susține cererea publicului de îndepărtare a lui Brucan din FSN și mulți au fost de părere că Mazilu a încercat să folosească acea ocazie în propriile sale scopuri politice[53]. Conform lui Iliescu, prim-vicepreședintele a fost trimis să se adreseze mulțimii pentru că îi cunoștea pe unii dintre cei prezenți acolo și este de presupus că exact acei susținători au fost cei care scandau cu tărie numele lui Mazilu în timp ce vorbea Iliescu. Ulterior, Mazilu a revenit asupra poziției sale în public și a recunoscut că, atunci când i s-a cerut să treacă de partea uneia dintre tabere, a făcut o alegere „greșită", într-o „manieră facilă", și a repetat la microfon unele dintre sloganurile strigate de mulțime, printre care și „moarte securiștilor", după cât se pare[54]. De fapt, acea demonstrație a scos la iveală răzbunarea destinului asupra lui Mazilu, întrucât, în tumultul de atunci s-a auzit o voce de femeie care îl acuza

[51] *Adevărul,* 14 ianuarie 1990, 1, 2. Probabil că această campanie a fost orchestrată, dar trebuie precizat că *Adevărul* publica un număr de telefon la care cititorii își puteau face auzită părerea, la fel procedând și *România liberă.*

[52] *Independent,* January 22, 1990, 9.

[53] *Cotidianul,* 17-18 ianuarie 1994.

* BBC EE/0667, B/8:30, January 20, 1990. A se vedea și Mazilu (1999), 293-297.

că ar fi fost securist. Acuzația a fost reluată a doua zi de *România liberă,* care, într-un articol de pe prima pagină, cerea demisia lui Mazilu, deoarece „a pregătit și condus o serioasă atingere la politica de consens național" și a folosit „ziua de doliu național pentru a acumula capital politic și pentru a prelua puterea"[55]. Articolul prezenta CV-ul lui Mazilu, iar pe una dintre paginile din interiorul cotidianului erau reproduse o serie de scrisori și telegrame de la „cetățeni preocupați", care păreau a avea toți informații extrem de asemănătoare despre trecutul lui. Mesaje similare au apărut și în *Adevărul,* iar în următoarele săptămâni, *România liberă* a menținut presiunea, publicând o serie de articole demascatoare la adresa lui Mazilu, până când acesta a fost obligat să demisioneze, la 26 ianuarie[56].

încă din ziua următoare demonstrațiilor, la 13 ianuarie, liderii Frontului au început un abil proces de îndepărtare de promisiunile făcute în ajun. Au anunțat că și problema scoaterii în afara legii a PCR va face obiectul unui referendum, tot la 28 ianuarie, simultan cu votul referitor la pedeapsa cu moartea. Apoi, mai târziu în cursul aceleiași seri, Iliescu, Roman și Mazilu au apărut la televizor pentru un lung exercițiu de limitare a daunelor[57]. Subliniind în repetate rânduri unitatea Frontului, au încercat să dea asigurări națiunii referitor la subiecte precum procesele, consiliile de întreprindere și libertatea viitoarelor alegeri. Apoi, au luat un ton autocritic și s-au mustrat pe ei înșiși pentru că au cedat presiunilor exercitate de o mică minoritate și s-au angajat să acorde atenție marelui număr de mesaje, apeluri

[55] BBC EE/0663, B/12-13:54, January 16, 1990; *România liberă,* 13 ianuarie 1990, 1, 5.

[56] *Adevărul,* 14 ianuarie 1990, 1, 2; a se vedea și *România liberă,* 14 ianuarie 1990, 3; *ibid.,* 23 ianuarie 1990, 3; și editorialul de pe prima pagină în *ibid.,* 18 ianuarie 1990,1; *ibid.,* 24 ianuarie 1990,3, ia în zeflemea relatarea lui Mazilu cum că ar fi fost arestat pe vremea lui Ceaușescu. Răspunsul lui Mazilu la aceste acuzații se găsește în *ibid.,* 27 ianuarie 1990, 1,2.

57 BBC EE/0663, B/8:32, January 16,1990; BBC EE/0664, B/13-17:14, January 17, 1990. Iliescu (1995a), 69-74.

telefonice și scrisori prin care erau îndemnați să țină piept unor asemenea grupuri nereprezentative. Retractarea s-a definitivat patru zile mai târziu, la 17 ianuarie, când decretele din 12 ianuarie au fost anulate de ședința CFSN, cu 117 voturi pentru, patru abțineri și nici unul împotrivă; motivul anulării: decretele erau „o capitulare neprincipială la o presiune îndreptată împotriva principiilor noastre democratice"[58].

Participarea la alegeri

La 23 ianuarie 1990, după o lungă dezbatere, CFSN a hotărât în mod oficial — cu 128 de voturi pentru, opt împotrivă și cinci abțineri — să participe la viitoarele alegeri ca partid. Totodată — cu 139 de voturi pentru, nici unul contra și două abțineri — s-a decis o amânare a alegerilor până la 10 mai, cerută în parte de opoziție și, probabil, de ajuns pentru ca Frontul să realizeze un rudiment de organizare. în cele din urmă, poate ca un fel de cadou pentru opoziție și în încercarea de a câștiga credibilitate internațională, CFSN a votat pentru acceptarea observatorilor străini la scrutin, cu 135 de voturi pentru, patru contra și două abțineri[59].

Decizia Frontului de a participa la alegeri a fost o piatră de hotar pe care s-a construit istoria postcomunistă imediată a României. După cum s-a subliniat deja, aflat de la început sub semnul Consensului, FSN, pe baza legitimității câștigate în revoluție, privea CFSN ca jucând în politica română un rol permanent de organism-umbrelă. Abandonarea proiectului politic al consensului și acceptarea tacită a modelului pluralismului occidental a dus,

[58] *Independent,* January 15, 1990,1; *FinancialTimes,* January 19,1990, 2; Iliescu (1995a), 74-81. Surse diplomatice au relatat existența unor presiuni din partea URSS pentru a schimba hotărârea privind PCR și, într-un interviu, Brucan, observând că existau partide comuniste în toate statele vecine, a declarat că „aplicând o asemenea măsură ei ofensau acele partide și le creau dificultăți" BBC EE/0666, B/14:65, January 19, 1990.

[59] Iliescu (1995a), 84-85.

în mod necesar, la sfârșitul acestei idei, CFSN devenind astfel un organism temporar, care urma să fie înlocuit cu un parlament legitimat prin vot popular. Pentru a-și păstra puterea, FSN trebuia să candideze în alegeri ca partid politic, dar, la început, Iliescu și ceilalți lideri ai Frontului se pare că au făcut prea puțin pentru a clarifica semnificațiile acestei schimbări și, mai ales, diferențele cruciale care existau acum între rolul CFSN și cel al FSN. în loc să procedeze în acest fel, atunci când au văzut că sunt ținta unor atacuri sporite, ei au avut tot mai mult tendința de a respinge criticile, subliniind natura provizorie a Frontului, și implicit a CFSN, fără a clarifica însă ambițiile pe termen lung ale FSN. Ceea ce a dat impresia, în anumite cercuri, că Frontul ca entitate era pe cale să se retragă de pe scena politică, iar atunci când s-a văzut că lucrurile nu stăteau așa, noii lideri au fost acuzați de duplicitate, rezultând o perceptibilă creștere a temperaturii politice.

Decizia Frontului de a se prezenta la alegeri a fost, inițial, amplu salutată de partidele tradiționale, probabil, pentru că în acest fel se limpezea peisajul politic și apărea un subiect care să le unească. Cu toate acestea, și-au nuanțat acceptul cerând condiții egale pentru toți competitorii angajați în cursa electorală. Pentru aceasta, au susținut că Frontul trebuia să renunțe la putere și să lase administrarea problemelor curente în seama unui organism mai neutru. De asemenea, cereau condiții egale de acoperire media pentru toate partidele, în special la televiziune și radio, și limitarea activităților consiliilor locale ale FSN din întreprinderi. în același timp, partidele tradiționale au început să ia de la Front o parte din legitimitatea conferită de revoluție, exploatând îndoielile tot mai mari legate de adevărata natură a evenimentelor din decembrie 1989. într-un comunicat din 24 ianuarie, au evitat în mod vădit termenul de „revoluție", preferând expresia mai neutră de „insurecție anticomunistă" și, punând direct sub semnul întrebării pretenția Frontului de a fi considerat întruchiparea mișcării revoluționare, au subliniat că victoria fusese a întregului popor, așa încât „nimeni nu și-o

putea însuși pentru a-și susține legitimitatea și pentru a monopoliza puterea politică"[60].

Pentru a-și atinge scopurile, partidele de opoziție au început să exploateze radicalismul străzii, și în București și în alte părți a urmat un val de proteste care s-a soldat cu un răspuns imediat al autorităților, sub forma unui control mai strict al demonstrațiilor publice[61]. Se pare că nu s-a ținut prea mult cont de acest lucru și, la 24 ianuarie, sute de oameni s-au îndreptat către sediul Frontului din Piața Victoriei, iar vreo zece reprezentanți ai protestatarilor au fost primiți în clădire pentru a-și prezenta plângerile[62]. Negocierile se pare că au continuat în tot acel interval, într-un plan secundar, dar, poate pentru a menține presiunea asupra Frontului, la 25 ianuarie, PNȚ, PNL și PSDR au anunțat că formează un „front de rezistență" împotriva FSN și au chemat la demonstrații masive la 28 ianuarie 1990 în semn de protest față de decizia FSN de a lua parte la alegeri[63]. Miza partidelor de opoziție era foarte mare, unul dintre membrii PNȚ spunând, după cum s-a relatat, că se putea naște o nouă revoluție[64]. Orice demonstrație ar fi fost ilegală din punct de vedere tehnic, întrucât nu îndeplinea prevederile noii legi a demonstrațiilor publice, dar, cum ultimele încercări de compromis eșuaseră, se pare că FSN a acceptat desfășurarea marșului de protest și a încercat să-1 reorienteze, îndepărtându-1 de sediul guvernului din Piața Victoriei[65].

Demonstrațiile din 28-29 ianuarie 1990

în dimineața zilei de 28 ianuarie, oamenii au început să se adune în fața sediilor partidelor tradiționale cu mai multe ore

[60] BBC EE/0672, B/3:2, January 26, 1990.

[61] *Monitorul Oficial al României,* 25 ianuarie 1990, 3; a se vedea și BBC EE/0672, B/3:3, January 26, 1990.

[62] *Financial Times,* January 25, 1990, 2.

[63] Iliescu (1995a), 100; BBC EE/0675, B/3:11, January 30, 1990.

[64] *Financial Times,* January 26, 1990, 2.

« BBC EE/0675, B/5-6:16, January 30, 1990.

înainte de ora planificată pentru demonstrație. Au rămas acolo până puțin înainte de amiază, după care au pornit către Piața Victoriei. Unele relatări susțin că ar fi fost 40 000 de persoane, iar altele, mai conservatoare, se referă doar la 15 000. Cifra oficială era mai modestă — 8 000[66]. Susținătorii partidelor tradiționale au inundat Piața Victoriei scandând lozinci anti-FSN precum „Jos comunismul", „Jos Iliescu" și altele. La una din extremitățile pieței, clădirea guvernului era înconjurată de un numeros efectiv de trupe, susținute de un număr de vehicule blindate cu mitralierele îndreptate către cer, pentru a asigura adunarea că nu vor fi folosite la furie. Pe măsură ce mulțimea a început să se adune în piață, la scurt timp după ora 13.00, o delegație a celor trei partide tradiționale condusă de Coposu, Câmpeanu și Cunescu a intrat în sediul Frontului și a început să poarte discuții cu o echipă a FSN condusă de Iliescu, Roman și Ionescu. Convorbirile s-au prelungit și, pe măsură ce trecea timpul, tensiunea din piață a început să crească înainte ca, spre sfârșitul după-amiezii, reprezentanții Frontului și ai partidelor tradiționale să apară, mai întâi la balconul din piață și apoi la televiziune, pentru a anunța începerea unor negocieri detaliate între cele două părți[67]. Dar, în pofida încheierii cu succes a evenimentelor zilei, se pare că, în FSN, unii au decis că sosise timpul pentru organizarea unei contralovituri la adresa opozanților. Așadar, în timp ce radioul și televiziunea chemau oamenii să vină în sprijinul FSN, s-a anunțat că 200 000 de muncitori se apropiau de Piața Victoriei pentru o demonstrație pro-FSN[68]. Se pare că muncitorilor li se spusese că „elemente străine" și „bande de huligani" încercau să distrugă Frontul și să desta-

[66] în apropiere, lângă clădirea Primăriei Sectorului 1, pe strada Banu Manta, s-a format o mulțime mai restrânsă, alcătuită în special din muncitori, care ascultau discursuri în favoarea Frontului. Pentru aceste discursuri, a se vedea *Adevărul,* 30 ianuarie 1990, 1, 3.

[67] O transcriere a acestor convorbiri în Iliescu (1995a), 102-122.

[68] Mai târziu (după retragerea din funcție), Mazilu avea să spună că liderii Frontului au discutat posibilitatea organizării unei contramanifestații în 25 ianuarie 1990; a se vedea Shafir.

bilizeze România. Scandând sloganuri precum „Frontul suntem noi", „Frontul e cu noi" și „Noi suntem poporul", muncitorii au împins cu brutalitate și i-au înghesuit pe demonstranții opoziției către marginea pieței, așa încât, atunci când Iliescu a apărut la balcon, la începutul serii, susținătorii Frontului erau în avantaj, iar el a fost primit cu căldură. Scenele de pe marginile pieței erau însă mai urâte. Membri ai opoziției au fost văzuți fugind „cu membrele zdrobite și cu fețele sângerânde", iar ziariștii occidentali au început să spună că Bucureștiul căzuse pradă gloatelor[69].

în dimineața următoare, la 29 ianuarie 1990, străzile se aflau sub controlul partizanilor Frontului, mii de muncitori fiind aduși cu autobuzele în București de la Iași și Constanța. Piața Victoriei era plină de o mulțime scandând „Frontul suntem noi" și „Ei ne-au provocat, noi am câștigat", căreia i s-au adresat lideri FSN, inclusiv Roman și Iliescu. Alte mulțimi s-au strâns în jurul sediilor partidelor tradiționale și intonau lozinci ostile. Sediul PNL a fost devastat și ocupat, în timp ce la sediul PNȚ doar prin venirea lui Roman, cu un detașament de soldați, s-a putut asigura securitatea lui Coposu, care a fost scos de acolo cu o mașină blindată[70]. Printre protestatarii din jurul clădirii PNȚ se pare că au fost și câțiva mineri, iar mai târziu, în cursul serii, s-a spus că alți 5 000 au sosit în capitală, direct din galerii[71]. După trei ore de „discuții" cu Roman și Iliescu, ei au plecat spre casă, nu însă înainte de a face înfricoșătoarea promisiune că, dacă Frontul va fi amenințat din nou, vor veni cu miile să-l apere[72].

[69] *Independent,* January 29, 1990, 1; *Washington Post,* January 29, 1990, A20; *New York Times,* January 29, 1990, A1, A9; *The Times,* January 29, 1990, 9.

[70] *New York Times,* January 30, 1990, A12; *Independent,* January 30, 1990, 1; *Financial Times,* January 30, 1990, 2; *The Times,* January 30, 1990, 9; BBC EE/0676, B/7:6, January 31, 1990.

[71] *Adevărul,* 30 ianuarie 1990, 2.

[72] *Ibid,* 31 ianuarie 1990, 2.

Călcând apăsat pe urmele tulburărilor din 12 ianuarie, demonstrațiile din 28-29 ianuarie pot fi considerate un punct de cotitură al revoluției. Chiar dacă nu au fost un catalizator al schimbărilor, împreună cu formarea CPUN, au marcat simbolic încheierea unei faze a procesului revoluționar și debutul alteia. Luna de miere, repede topită, se apropia de sfârșit. Coaliția anti-ceaușistă se fracturase ireversibil și, pentru următorii câțiva ani, scena politică românească avea să rămână profund polarizată între FSN și opozanții săi. Sângeroasele contrademonstrații pro-FSN erau doar o mostră a conflictelor mai violente care aveau să urmeze, pe măsură ce părțile opuse se luptau pentru supremație politică. Totodată, pe baza unui tipar care avea să devină familiar în următoarele luni, violența devenea precursorul imediat al compromisului, din moment ce, la numai câteva zile după conflict, FSN a anunțat dizolvarea oficială a CFSN și înlocuirea acestuia cu CPUN, alcătuit din toate partidele.

Formarea Consiliului Provizoriu de Uniune Națională

De la începutul negocierilor lor cu FSN, principala cerință a partidelor tradiționale a fost să fie reprezentate în noile organisme de conducere. După demonstrațiile de la sfârșitul lui ianuarie, la 1 februarie 1990, la o reuniune a reprezentanților Frontului cu 28 de grupări politice, s-a anunțat înființarea unui nou organism suprem cu puteri legislative totale. Numit Consiliul Provizoriu de Uniune Națională (CPUN), acesta urma să cuprindă reprezentanți ai tuturor grupărilor politice înregistrate. Deși această declarație a marcat acceptarea oficială de către toate partidele a creării CPUN, despre care se zvonise de mult, încă mai rămâneau unele neclarități legate de dimensiunile și structura noului organism[73]. La început, se pare că Frontul a

[73] Articolele din presa occidentală indică unele dintre formulările propuse; a se vedea, de exemplu, *Financial Times,* February 10, 1990.

propus stabilirea a două forumuri, dar, după mai multe convorbiri, acest plan a căzut în favoarea înlocuirii CFSN cu CPUN[74]. Jumătate din membrii noului consiliu urmau să fie numiți de CFSN, în timp ce restul de 50% urmau să provină din grupurile politice înregistrate — fiecare cu câte trei reprezentanți, indiferent de mărimea sau importanța grupărilor respective. De asemenea, nouă organizații reprezentând minoritățile naționale, au primit dreptul de a nominaliza membri, la fel ca și Asociația Foștilor Deținuți Politici[75].

Dacă algoritmul de împărțire a fost repede acceptat de partidele de opoziție, principalul subiect de discordie l-a constituit numărul grupurilor politice cu drept de a numi reprezentanți în CPUN. Partidele tradiționale voiau să limiteze reprezentarea la grupurile care luaseră parte la negocierile din 1 februarie, în timp ce Frontul a susținut includerea și a celor înființate ulterior; o poziție care, în parte, poate să fi fost determinată de faptul că nici Frontul însuși nu fusese înregistrat ca formațiune politică decât la 6 februarie[76]. Disputa s-a tranșat în favoarea Frontului, numărul formațiunilor admise în CPUN fiind de 37, împreună cu Asociația Foștilor Deținuți Politici. Viteza cu care au fost alcătuite unele dintre aceste grupări, imediat după ce s-a pus pe tapet înființarea CPUN, i-a făcut pe membrii unor partide de opoziție să susțină că FSN crease în mod deliberat o serie de partide „paravan" pentru a-și asigura în acest fel controlul asupra noului organism[77]. Este posibil ca aceste afirmații să fi avut un dram de adevăr, dacă se ține cont de legăturile apropiate pe care mai multe dintre aceste formațiuni le-au avut, ulterior, cu Frontul, precum și de faptul că un număr îngrijorător de mare dintre aceste grupări nu au avut candidați la

[74] BBC EE/0679, B/8:20, February 3, 1990.
[75] *Financial Times,* February 12, 1990, 4.
[76] BBC EE/0681, B/11, February 6, 1990.
[77] A se vedea scrisoarea deschisă a lui Alfred Neagu către Iliescu în *România liberă,* 1 februarie 1990,1, unde acesta numește „satelite" noile grupări, și analiza în Shafir (March 2, 1990), 19.

alegerile din mai. Dacă așa au stat lucrurile, este probabil ca frontul să fi adoptat această strategie nu numai pentru a-și crea un număr de aliați de încredere, ci și pentru a maximiza dimensiunile delegației CFSN, în baza algoritmului stabilit. Acest lucru era necesar deoarece delegația Frontului nici nu era un bloc omogen și nici nu era în totalitate dominată de cei care puteau fi considerați apropiați de linia Iliescu. Ea cuprindea și numeroase persoane din ceea ce ar fi putut fi catalogat drept ramura liberală a CFSN: Gabriel Andreescu, Ion Caramitru, Mariana Celac, Mircea Dinescu, Dan Petrescu și Andrei Pleșu, printre alții. De asemenea, se pare că a fost considerată obligatorie prezența în delegația CFSN a celor 41 de președinți de consilii județene ale FSN și, cum printre aceștia se numărau de la un fost ministru al lui Ceaușescu până la tineri tehnocrați lipsiți de experiență, în majoritatea cazurilor ei au rămas un număr și nimic mai mult. într-adevăr, este uimitor cât de puțini au fost considerați demni de a fi înscriși pe listele FSN la alegerile din mai 1990. Prin urmare, pare probabil că FSN încerca să crească dimensiunile delegației CFSN din CPUN întrucât încerca să creeze spațiu pentru principalii săi suporteri, precum și pentru un număr de reprezentanți din marile întreprinderi industriale, astfel încât să-și cimenteze alianța cu forța de muncă din domeniul industrial.

Prima ședință a CPUN a avut loc la 9 februarie și a fost consacrată în special problemelor procedurale[78]. Noul organism avea un Birou Executiv format din 21 persoane, care lua hotărârile de zi cu zi, în perioadele dintre sesiunile consiliului[79]. La fel ca și consiliul, Biroul Executiv era alcătuit pe baza aceluiași algoritm: jumătate dintre membri erau numiți de CFSN, iar restul de până la zece erau aleși printr-o selecție din fiecare partid, inclusiv FSN. Alături de Iliescu, printre cei 11 membri FSN selecționați pentru a face parte din Biroul Executiv erau Cazimir Ionescu, Ion Caramitru, Károly Király, Corneliu

[7S] Iliescu (1995a), 137-177.
[79] *Monitorul Oficial al României,* 14 februarie 1990, 1.

Mănescu, Mircea Dinescu, Alexandru Bârlădeanu și Nicolae S. Dumitru. Nici o altă formațiune politică nu avea mai mult de un reprezentant. Ion Diaconescu a dobândit un loc din partea PNȚ, iar Radu Câmpeanu din partea PNL. Ca și predecesorul său CFSN, CPUN era sprijinit și de un număr de comisii de specialitate. în linii mari, acestea erau aceleași ca înainte, dar unele au fost împărțite și au fost adăugate două noi comisii pentru a analiza abuzurile comise în timpul regimului comunist, înlocuirea CFSN cu CPUN a fost dublată de transformări similare la nivel județean și local, reprezentanți ai altor partide politice fiind introduși în consiliile locale. Trebuiau respectate și aici proporțiile existente la nivel național, lucru care s-a și petrecut în consiliile județene și din orașele mai mari, dar la niveluri mai joase, unde nu erau ușor de găsit reprezentanți ai altor partide politice, se pare că în multe cazuri vechile consilii pur și simplu s-au revalidat sub formă de CPUN locale.

Prin formarea CPUN, România a dobândit, în sfârșit, un protoparlament care reflecta curentele politice existente în țară. Alcătuit pe o bază mai amplă, noul organism a beneficiat de o legitimitate mai mare și a rămas în mare parte necontestat până la alegerea Parlamentului, în mai 1990. Acest prim pas către democrația parlamentară, nu a fost însă lipsit de probleme. Lipsa de cultură parlamentară și de experiență a majorității noilor politicieni a făcut ca atât la nivel național, cât și local, CPUN să fie cam zgomotos. Frecvent, ședințele au degenerat în meciuri haotice presărate cu țipete, în care diferitele fracțiuni își aduceau acuzații reciproce[80]. Iliescu avea dreptate atunci când spunea că decembrie poate să fi generat un veritabil consens național de moment, dar ianuarie a adus diferențierile și o acută confruntare politică[81]. Mai mult, deși formarea CPUN a dat pentru prima dată gustul puterii partidelor tradiționale și noilor formațiuni politice, se pare că marele beneficiar a fost FSN.

[80] Pentru stenograma primei întâlniri a CPUN, a se vedea Iliescu (1995a), 137-172.

[81] BBC EE/0678, B/6:30, February 2, 1990.

Prin CPUN, Frontul a putut să-și păstreze controlul asupra mecanismului politic și să se distanțeze de situația economică în curs de deteriorare, păstrându-și, în același timp, atractivitatea electorală.

Până acum, capitolul de față s-a concentrat aproape în exclusivitate pe demonstrațiile care au zguduit Bucureștiul în primele săptămâni de după căderea comunismului, dar, în timp ce presiunile exercitate de opoziție au fost importante în determinarea FSN să înlocuiască CFSN cu CPUN, și factorii internaționali au avut un rol de jucat. Revoluția adusese România în atenția lumii. După ani de izolare diplomatică, în luna ce a urmat căderii lui Ceaușescu, prin București s-au perindat un constant flux de occidentali, inclusiv figuri foarte importante precum miniștrii german și francez de Externe, Hans-Dietrich Gensher și, respectiv, Roland Dumas, precum și Frans Andriessen, comisarul european pentru relații externe, și William Waldergrave, ministru de stat la Foreign and Commonwealth Office. Prezența atâtor demnitari străini a făcut să crească poziția internă a FSN și i-a dat girul respectabilității internaționale. Totodată, este de presupus că oficialii străini aflați în vizită nu au lăsat nici o îndoială liderilor FSN asupra sistemului politic occidental pe care se așteptau să-l vadă aplicat în România și în legătură cu pașii pe care trebuia să-i facă țara pentru a reveni în întregime la familia europeană și pentru a realiza solide relații comerciale cu Comunitatea Europeană. Se aștepta ca România să instituie un model recognoscibil de democrație occidentală și, ca un pas în acest sens, cel puțin unul dintre vizitatori, Waldergrave, se pare că a făcut presiuni asupra Frontului pentru a da partidelor politice de opoziție un rol mai mare[82].

De la mijlocul lunii ianuarie, Frontul pare să fi acceptat că va trebui să intre într-o arenă concurențială și că, înainte de aceasta, va trebui să încheie cu alte formațiuni politice un fel de acord de împărțire a puterii. O asemenea schimbare majoră de strategie avea nevoie de un nou mesaj politic, așa încât, pe

[82] *Independent,* January 17, 1990, 9.

vechile idei ale FSN — conform cărora era întruchiparea revoluției și salvatorul națiunii — a fost altoit un accent pus pe prezentarea Frontului drept unica alternativă la haos, anarhie și reîntoarcere la dictatură[83]. Purtători de cuvânt ai Frontului au început să susțină tot mai frecvent că, dacă dădeau frâu liber partidelor politice, ahtiate după putere, nu vor face decât să pună în pericol cuceririle revoluției. Din punctul de vedere al FSN, participarea sa la alegeri era nu numai justificată, ci o veritabilă obligație morală, deoarece numai printr-o viziune de reînnoire pe termen lung, precum cea din programul său, puteau fi asigurate cel mai bine interesele națiunii. Pentru a-și asigura poziția fruntașă în aceste alegeri, Frontul trebuia să-și identifice baza electorală și, totodată, să dezvolte o strategie de mobilizare a acestui contingent în sprijinul său. Abandonând, la o primă vedere, intelectualii și țăranii, pe care, inițial, se pare că i-au lăsat din greșeală în seama PNȚ, liderii FSN și-au concentrat atenția pe forța de muncă din domeniul industrial și pe intelectualitatea tehnică. în comunicatul prin care se anunța participarea Frontului la alegeri, Iliescu a pus un accent deosebit pe faptul că această decizie fusese luată doar după discuții cu „numeroși muncitori cu mineri din Valea Jiului, din Maramureș, cu muncitori din marile fabrici și uzine ale capitalei, cu reprezentanți ai organizațiilor locale ale Frontului, cu sindicatele", iar pe măsură ce ianuarie se sfârșea și se apropiau primele zile din februarie, a efectuat primele câteva vizite în fabrici pentru a sta de vorbă direct cu oamenii muncii[84]. De asemenea, renunțarea la nevoia de a se supune gusturilor eclectice ale unei ample coaliții de intelectuali a permis liderilor Frontului să se întoarcă la vechile metode ale trecutului, testate deja, constând în mobilizarea forței

[83] Multe dintre declarațiile de la acea vreme ale Frontului foloseau această schemă; a se vedea *Monitorul Oficial al României,* 27 ianuarie 1990, 1 -3 și *Adevărul,* 25 ianuarie 1990, 1, unde Frontul este descris ca un simbol de normalitate într-o lume a haosului.

[84] *Monitorul Oficial al României,* 25 ianuarie 1990, 1-3; a se vedea și BBC EE/0671, B/14:55, January 25,1990; *Adevărul,* 27 ianuarie 1990, 5.

de muncă. La cel mai simplu nivel, acest lucru nu însemna nimic altceva decât o întărire a stereotipurilor brute din perioada trecutului comunist și potențarea fricii de schimbare prin prezentarea unor caricaturi, adesea acide, ale partidelor tradiționale. La demonstrația Frontului din 28 ianuarie, după ce afirmase că liderii partidelor tradiționale făcuseră mult rău țării în trecut, unul dintre vorbitori i-a acuzat pe aceștia că doreau să pună mâna pe putere doar spre binele propriu. Urmând tradiția discursului politic românesc, pentru de-legitimizarea opozanților, s-a recurs și la acuzații referitoare la legăturile acestora cu străinătatea. La același miting, liderilor partidelor tradiționale li s-a reproșat cu răutate că nu au suferit de frig și foame în anii regimului Ceaușescu, idee regăsită mai târziu în lozinca FSN „Noi sufeream sub Ceaușescu, ei mâncau croissant și beau cafea la Paris"[85].

Pe măsură ce FSN își redefinea electoratul de la general la particular, s-a produs și o importantă schimbare ideologică, în locul termenului de „consens", apărând cel de „unitate". Diferența semantică dintre cei doi termeni poate părea mică, dar baza lor era total diferită. Consensul era esențialmente voluntar și inclusiv, în timp ce unitatea avea un caracter mai coercitiv și exclusiv. Frontul continua să susțină că era întruchiparea revoluției și, prin urmare, glasul poporului, dar acum noțiunea de popor, prin care inițial se desemna întreaga populație care se ridicase împotriva lui Ceaușescu, era subtil redefinită, trasându-i-se limite mai selective. Tema a fost expusă în întregime de Iliescu în discursul plin de patos ținut în fața susținătorilor

[85] Pentru o descriere a mitingului, a se vedea Adevărul, 30 ianuarie 1990, 1, 3; pentru sloganul de mai târziu, a se vedea Shafir (February 15,1991), 35. Sentimentele manifestanților au fost sugerate grafic, într-un mod dur, într-o caricatură pe prima pagină a ziarului *Adevărul,* din 28 ianuarie 1990. Desenul reprezenta un cetățean obișnuit, legat la ochi, înconjurat de caricaturile celorlalte partide (PNL era reprezentat cu coroană și hermină, ecologiștii ca bebeluși inocenți, iar PNȚ ca niște țărani bătrâni și capitaliști lacomi), căutând cu disperare chipul izolat și legat la gură al Frontului (îmbrăcat în costum de tehnocrat).

săi adunați în Piața Victoriei, la 29 ianuarie. „Frontul a câștigat încrederea poporului prin tot ceea ce și-a propus să facă pentru a promova o democrație adevărată, democrația poporului! Frontul nu are nimic mai sfanț decât slujirea intereselor poporului român!... Forța noastră stă numai în popor și *unitatea* poporului în jurul Frontului este garanția victoriei noastre!"[86]. Poporul erau, așadar, cei uniți în jurul Frontului, iar cei care preferaseră să iasă din îmbrățișarea sa erau lăsați în afara hotarelor politice, liderul FSN avertizând amenințător că „oricine se desprinde de popor nu va mai reprezenta nimic în această țară"[87]. Revenirea la o retorică mai naționalistă, inerentă în ideea de „unitate", a avut ca efect o alienare suplimentară a comunității maghiare, sporind sentimentul de neliniște, care era deja evident în Transilvania, și declanșând un proces care a dus, în cele din urmă, la o dezertare în masă a maghiarilor din FSN și la sprijinul solid acordat de către aceștia lui Radu Câmpeanu în viitoarele alegeri prezidențiale[88].

De asemenea, reîntoarcerea la limbajul lui Ceaușescu se pare că a anunțat revenirea elementelor vechii școli protocroniste, un editorial publicat pe prima pagină din *Adevărul,* prezentând FSN și însăși revoluția ca pe o exclusivitate românească[89]. Pornind de la premisa că revoluția fusese un eveniment unic, fără comparație în istoria mondială, articolul susținea că singularitatea sa rezulta din faptul că întruchipa experiența istorică unică a poporului român. Apoi, contopind această idee cu tema familiară conform căreia FSN era întruparea revoluției, articolul declara că Frontul devenise „un model pentru viața noastră", o creație din viața „noastră", întruchipând experiența

«> BBC EE/0676, B/5-6:5, January 31,1990 (sublinierea îmi aparține).

[87] *Ibid.*

[88] Câmpeanu a obținut 76,58% în provincia dominată de maghiari Harghita, față de 19,56%, cât a realizat Iliescu și 65,69% în vecina Covasna, unde Iliescu a obținut o cifră mai onorabilă, 32,12%. Acestea au fost singurele județe unde Câmpeanu și-a asigurat majoritatea în fața lui Iliescu.

[89] *Adevărul,* 25 ianuarie 1990, 1.

„noastră". Conform editorialului, acest lucru făcea imposibil ca revoluția română să urmeze vreun model; trebuia să evolueze pe calea sa exclusivă, națională, către viitor. Socialismul reformat fusese unit cu limbajul naționalist al protocroniștilor pentru a genera un crez cu un important subtext politic, atât cu privire la trecut, cât și la viitor. Revoluția era unică și doar o soluție nouă putea vindeca suferințele României. Ceea ce transforma în ilegitime programele partidelor care ar fi reanimat vechi forme de guvernare, iar acelea erau tocmai principalii opozanți ai FSN, adică partidele tradiționale.

Odată cu acceptarea unei scene politice competitive și cu crearea CPUN, se pare că FSN a abandonat toate încercările de a-și păstra propria unitate de partid. Relatările de atunci împărțeau adesea CFSN într-o ramură reformistă și o alta anti-reformă, divizare care pare să fi avut o anumită bază, deși componența acestor facțiuni pare să fi variat în funcție de unghiul din care se privea problema. De exemplu, în presa occidentală, Mazilu și Lupoi erau frecvent prezentați drept portdrapel standard al reformei, apărători ai proiectului legii electorale și ai legislației referitoare la pașapoarte, văzute ca un fel de indicator după care se puteau aprecia intențiile noului regim[90]. Dar acea lege se pare că a fost, în mare măsură, elaborată de Adrian Severin, care a rămas un membru proeminent al frontului mult timp după ce Mazilu și Lupoi plecaseră[91]. Au existat rupturi în cadrul Frontului, dar nu se știe dacă motivul acestora a fost de ordin ideologic sau de altă natură. Este însă sigur că, dată fiind nevoia de a întări disciplina de partid înainte de campania electorală, două dintre cele patru figuri care au fost în fruntea revoluției, Brucan și Mazilu, au intrat într-un con de umbră, lăsându-1 ca lider necontestat pe Iliescu, secondat de tânărul și neexperimentatul Roman.

[90] *Financial Times,* January 8, 1990, 2.

[91] Legea garanta un pașaport valabil 10 ani, în 20 de zile de la solicitare; *Financial Times,* January 10, 1990, 2; BBC EE/0658, B/l3:23, January 10, 1990.

După cum s-a menționat deja, poziția publică a lui Mazilu fusese deja puternic erodată de campania din *România libera* și, la momentul plecării sale din FSN, unii jurnaliști occidentali au spus chiar că prezența lui devenise o asemenea povară pentru Front încât a fost dat afară pentru a repara imaginea tot mai șifonată a regimului. Rădăcinile acestor rupturi au fost, probabil, mai adânci, iar în comunicatul prin care și-a anunțat demisia, Mazilu s-a prezentat ca o victimă a comuniștilor conservatori, comentând caustic: „Cu profundă durere și adâncă amărăciune, am observat că metodele staliniste... bazate pe dosarele Securității încă mai sunt folosite"[92]. Motivele deciziei lui Brucan de a demisiona din Biroul Executiv al FSN, la 4 februarie 1990, au fost mult timp înconjurate de mister, deși, probabil semnificativ, și el a fost criticat deschis în paginile *României libere* de atunci[93]. De-a lungul anilor, el a sugerat o serie de motive pentru acea decizie, pornind de la dorința de a se întoarce la preocupări mai academice, până la intenția altruistă de a lăsa la cârma revoluției figuri mai tinere. Nici una dintre aceste explicații nu prea pare adevărată, iar la vremea respectivă, Brucan a dat de înțeles că ar fi existat un considerabil resentiment, spunând că s-a retras pentru că „oamenii cinstiți stau acasă... și lasă arena politică să fie dominată de ambiții politice, carierism și oportunism politic"[94]. Este posibil ca aceste cuvinte dure ale lui Brucan să aibă legătură cu polemica publică pe care o ducea cu Octavian Paler, dar se pare că a avut divergențe și cu alți membri ai regimului și, dacă plecarea sa nu a avut la bază deosebiri de ordin politic, este posibil să se fi explicat prin autoritarismul și excesiva lui înclinație către disciplină, care erau percepute ca o problemă în perspectiva alegerilor.

[92] *Financial Times,* January 27, 1990, 3.

[93] Ziarul a republicat controversatul interviu dat de Brucan cotidianului londonez *Independent,* și două articole potrivnice au apărut în *România liberă,* 26 ianuarie 1990, 1, 2, și *ibid.,* 31 ianuarie 1990, 1, 2; pentru replica lui Brucan, a se vedea *ibid.,* 27 ianuarie 1990, 1, 2.

[94] *Independent,* February 5,1990,8; BBC EE/0681, B/l 1:51, February 6,1990. Este important că programul electoral al Frontului a fost publicat la două zile după anunțul retragerii din politică a lui Brucan și se pare că acesta nu a jucat un rol important în redactarea acestui document.

Mazilu și Brucan nu au fost singurele figuri proeminente care au părăsit FSN în acea perioadă. Demisia lui Mihai Lupoi din postul de ministru al Turismului la 6 februarie, din cauza „practicilor dictatoriale" ale lui Roman, după cum a spus el, a atras într-o oarecare măsură atenția presei occidentale, dar se pare că el s-a aflat în lumina reflectoarelor doar grație revoluției, iar plecarea sa nu a prea avut impact pe termen lung pe scena politică din România[95]. Mult mai semnificativă a fost demisia Doinei Cornea, cea mai cunoscută disidentă română din timpul comunismului. încă din primele zile ale lunii, ea a criticat dur faptul că foști comuniști au ocupat poziții proeminente în Front, iar declarația referitoare la posibila ei retragere, în care s-a referit la o revoluție trădată, a afectat serios autoritatea morală a noului regim atât pe plan internațional, cât și interiorul României. Cele mai importante ziare din Occident au publicat relatări detaliate despre retragerea ei; a dat și o serie de interviuri în *România liberă*[96]. După confruntările sângeroase din 29 ianuarie, Doinei Cornea i s-a alăturat o nouă voce nemulțumită, cea a poetei Ana Blandiana. Când a demisionat din CFSN, a declarat pentru *România liberă:* „Prezența mea în consiliu a devenit incompatibilă cu un scriitor care a fost întotdeauna împotriva agresiunilor, a urii și a intoleranței generate de lupta pentru putere"[97]. Demonstrațiile de la sfârșitul lui ianuarie și

[95] Se pare că Roman i-a cerut ministrului Turismului să înapoieze armatei 21 de hoteluri, precum și un restaurant Academiei. Pentru o interpretare a circumstanțelor demisiei lui Lupoi, a se vedea Sturdza (13 aprilie 1990), 31. Decretul oficial care îl elibera din funcție a fost emis pe 7 ianuarie.

[96] BBC EE/0672, B/5:5, January 26, 1990. De la începutul lunii, Cornea și-a exprimat teama că revoluția e „în pericol" și că noua conducere conține numeroși foști comuniști; a se vedea *Washington Post,* January 10, 1990, A15; și *Independent,* January 15, 1990, 12. într-un interviu în *Liberation* pe 24 ianuarie 1990, Cornea avea să afirme că revoluția se afla „în curs de trădare"; citat în Devlin (February 9, 1990), 28.

[97] *Financial Times,* February 1, 1990, 2.

demisiile Doinei Cornea și ale Anei Blandiana din CFSN au produs o schimbare categorică în percepția internațională asupra Frontului. Criticați dur de mai multe țări, inclusiv în Statele Unite ale Americii, liderii FSN au fost transformați din eroi conducători ai revoluției în relicve răuvoitoare ale trecutului comunist. Luna de miere revoluționară cu restul lumii se încheiase, iar redobândirea respectabilității politice internaționale pentru Front și pentru România a fost lungă și dureroasă.

Consiliile locale ale Frontului Salvării Naționale

Capitolul de față s-a concentrat până acum pe evoluțiile din București, dar lupte politice la fel de încrâncenate s-au înregistrat și în alte părți ale țării. în general, evenimentele la nivel local par să fi reflectat imaginea națională, dar au existat, pe alocuri, și variații semnificative. Revoluția pare să fi fost mai evidentă în anumite regiuni geografice — în special Transilvania și Banat — și în orașele mai mari. Acolo, politizarea legată de violențele din decembrie 1989 s-a transformat într-o luptă politică acerbă, care s-a prelungit mult după ce au încetat împușcăturile. Ca și în capitală, în luna ianuarie a existat tendința ca aceste conflicte să se subsumeze încet unui conflict mai limitat decât cel care a opus FSN partidelor tradiționale. Spre sfârșitul lunii, au început să sosească din orașe îndepărtate, precum Bacău, relatări despre demonstrații autorizate organizate de cele trei partide tradiționale care fuseseră perturbate de autobuze pline cu muncitori de la uzinele locale, care strigau lozinci în favoarea FSN și împotriva opoziției[98].

în centrul acestor confruntări s-au aflat consiliile Frontului. După fuga lui Ceaușescu, în multe centre urbane din România, grupuri de protestatari înfierbântați au ocupat și devalizat sediile consiliilor municipale și județene; într-un sondaj de opinie

România liberă, 31 ianuarie 1990, 5.

realizat ulterior, 26% dintre cei intervievați au afirmat că acțiuni de acest gen au avut loc în orașul lor[99]. în fața unor asemenea situații, mulți dintre ocupanții anumitor posturi în perioada regimului precedent au fugit, rezultând un gol de putere pe care protestatarii au încercat să-l umple stabilind propriile lor consilii locale de administrație. Alcătuite din cei care fuseseră în fruntea demonstrațiilor, aceste consilii au fost, explicabil, o veritabilă expresie a entuziasmului revoluționar al mulțimii. Indiferent de modul în care au fost alcătuite, urmând modelul de la televiziune, în numai câteva ore după formare, majoritatea acestor consilii adoptaseră titulatura de Frontul Salvării Naționale, exprimându-și, implicit, dorința de a se subordona noilor autorități centrale. în termen de numai o săptămână de la răsturnarea lui Ceaușescu, în timp ce și-a înființat organizația națională, FSN central crease deja cadrul pentru guvernarea locală[100]. Ca și la nivel național, impulsul dominant al noului regim a fost de a reproduce sistemul anterior, și decretele de înființare a administrației locale recomandau chiar continuitatea: , Aparatul comitetelor și birourilor executive ale fostelor consilii populare, aparatul organismelor locale specializate ale administrației de stat și aparatul instituțiilor locale sociale și culturale își vor continua activitatea în structurile actuale"[101]. Noile consilii aveau un număr variabil de membri, în funcție de dimensiunile comunității pe care o deserveau, consiliile județene și ale municipiului București numărând între 35 și 51 de membri, consiliile municipale între 15 și 27, orașele și sectoarele Bucureștiului, între 11 și 21, iar consiliile comunale între 9 și 15. Pentru a gestiona problemele curente, fiecare consiliu trebuia să-și aleagă un birou executiv format dintr-un președinte, doi vicepreședinți, un secretar și trei până la cinci membri. Toate deciziile urmau să se ia cu o majoritate simplă. Pe hârtie, consiliile aveau largi arii de responsabilitate, inclusiv sănătatea și

[99] Câmpeanu (1993), 187.
[100] *Adevărul,* 29 decembrie 1989, 1.
[101] BBC, EE/0650, B/7, December 30, 1989.

educația, activitățile culturale și administrative, apărarea drepturilor cetățenești și menținerea ordinii publice[102].

Noua lege punea accentul pe continuitate, dar schimbările revoluționare făcuseră imposibil acest lucru în multe cazuri, la nivelul județelor sau al municipiilor mari. Neexistând statistici detaliate din acea perioadă, o idee asupra amplorii schimbărilor de personal de atunci se poate face doar pe baza unui sondaj din 1992, în care una dintre întrebări a fost dacă, în localitatea intervievatului, trei oficialități proeminente ale fostului regim își păstraseră posturile (Tabelul 6.1)[103]. Fără să uităm că sondajul reflectă mai degrabă percepții decât realitatea, imaginea rezultată este aceea a unei schimbări considerabile, singurul grup care dovedea o anumită persistență fiind al celor care dețineau postul cel mai puțin sensibil, de primar, 14% spunând că erau încă în post, față de 59% care credeau că plecaseră. Cei din funcțiile mai înalte, de secretari locali de partid sau de șefi ai Securității, se pare că dispăruseră din scenă, doar 6% dintre cei chestionați fiind de părere că respectivii ar mai fi fost în funcție, spre deosebire de 50% care credeau că au părăsit postul, deși în toate cazurile numărul mare al celor care au răspuns „Nu știu" — 43% în cazul șefului securității locale — dovedește un ridicat grad de ignoranță.

Tabel 6.1. Oficiali locali rămași în post după revoluție

Mai sunt în funcție oficialii locali după revoluție?	Da	Nu	Nu știu
Secretar de partid local	6%	50%	35%
Primar	14	59	26
Șeful Securității locale	5	45	43

Sursă: Câmpeanu (1993), 187.
Notă: Nu s-a dat nici o explicație pentru faptul că, însumate, rezultatele nu fac sută la sută.

[102] *Adevărul, 29* decembrie 1989, 1.
[103] Câmpeanu (1993), 187.

Multe dintre consiliile locale ale FSN au fost alcătuite ad-hoc, aspect subliniat mai târziu de Iliescu, atunci când a afirmat că au fost create „spontan" și că „a existat multă improvizație în modul în care au fost formate"[104]. Adesea, primii care intraseră în clădirile consiliilor municipale sau județene au susținut că aveau dreptul să conducă noua guvernare locală, invocând legitimitatea populară dată de revoluție, dar acești „oameni noi" erau de multe ori necunoscuți, inclusiv în localitățile lor natale. Curând, au început să circule zvonuri despre trecutul lor obscur și prezentul dubios. Ca urmare, legitimitatea multora dintre noii lideri a început să fie puternic contestată atât de sus, cât și de jos, întrucât forțele politice de toate culorile luptau pentru a prelua controlul asupra noilor consilii. Pe de o parte, erau noile autorități locale, care voiau să elimine elementele mai puțin controlabile. într-un discurs, Iliescu a subliniat că noii lideri trebuie să aibă „autoritate morală" și că era nevoie „să se evite infiltrarea accidentală a unor elemente precum parveniții, carieriștii și demagogii, care în momente de confuzie și grabă încearcă să se furișeze în posturi de conducere"[105]. în câteva zile, mijloacele de comunicare controlate de stat reflectau aceste critici în articole în care îi puneau la îndoială pe membrii consiliilor locale din cauza lipsei lor de competență și de probitate morală. Despre șeful consiliului din Craiova s-a afirmat că era „renumit pe plan local pentru imoralitatea sa", iar un membru al consiliului din Focșani a fost nevoit să demisioneze, după ce se pare că jucase un rol important în revoluția din orașul său, pentru că s-a spus că fusese informator al Securității[106]. Despre

[104] BBC EE/0655, 8:35ii, January 6, 1990. Primul consiliu FSN ținut la Sibiu, alcătuit din 30 de membri, era condus de un scriitor și un muzicolog și cuprindea profesori, ziariști, un economist, un avocat, șapte ingineri, șapte muncitori, un preot ortodox și doi ofițeri ai armatei, inclusiv comandantul garnizoanei Sibiu. Nicolaescu (1999), 331.
[105] BBC EE/0657, B/5:8, January 9, 1990.
[106] Pentru Craiova, a se vedea *România liberă,* 12 ianuarie 1990, 5; pentru Focșani, a se vedea *New York Times,* January 2, 1990, A1, A12; *The Times,* January 3,1990,6, și pentru acuzații similare de la Târgoviște, a se vedea *A de vărul,* 12 ianuarie 1990, 2.

șeful consiliului din Sectorul 6 din București, s-a susținut că era un infractor de drept comun, cu zece condamnări la activ, care își asigurase postul intrând printre primii în clădire și prin cultivarea oportună a unui „erou al revoluției"[107]. Presiunea de sus în favoarea schimbării a fost, în multe cazuri, serios întreținută de acțiunile din stradă ale mulțimii, preocupată în general de alte lucruri, cu îndoieli centrate pe teama ascunsă că mulți dintre noii lideri locali ar fi avut un trecut compromițător în cadrul PCR și frecvente legături cu Securitatea[108]. Rezultatul acestor presiuni venite de sus și de jos a fost acela că, deși aproape peste tot noile consilii FSN au fost repede acceptate ca legitime, nu același lucru se putea afirma întotdeauna despre componența acestora; în luna următoare, s-au dat o serie de lupte politice, puternice adesea, așa încât consiliile au avut o componență foarte fluidă, mulți fiind schimbați, de mai multe ori. Uneori, lupta pentru putere s-a dat în interiorul noului organism, ca în cazul Sectorului 6 din capitală, unde consiliul se pare că s-a supus unor noi „alegeri" interne pentru a asigura o componență mai „acceptabilă". în alte părți însă, procesul a degenerat rapid, manifestându-se sub forma unor demonstrații deschise, a unor tulburări publice și, uneori, a unor exerciții consultative mai largi, așa cum s-a întâmplat, de exemplu, la Brașov și Timișoara[109]. De multe ori, membrii noii conduceri au fost obligați să facă vizite repetate în unele orașe ale țării pentru a încerca să restaureze ordinea; Mazilu a fost chemat într-o singură zi de două ori la Târgoviște pentru așa ceva[110].

[107] *Adevărul,* 10 ianuarie 1990, 2.

[108] Cornea relatează că, în Baia Mare, figurile cheie ale vechiului regim care încercau să se regrupeze în consiliul local al Frontului s-au lovit de opoziția minerilor din localitate. Un avocat a fost încurajat să citească de la balconul clădirii Consiliului Județean, cerând adunării să se pronunțe cu privire la fiecare persoană. Dintre cele 45 de nume, doar două au trecut testul democrației populare, restul posturilor fiind ocupate de reprezentanți „ai poporului". *Independent,* January 15, 1990, 12.

[109] Siani-Davies (1995), 296-303.

[110] *Adevărul,* 12 ianuarie 1990, 2.

Situația se pare că era haotică și pe la mijlocul lunii ianuarie, când Roman a recunoscut, într-un interviu, că încă nu se stabiliseră legături ferme între guvern și consiliile locale ale FSN, din cauză că acestea erau într-o permanentă fluctuație[111].

Ocuparea instituțiilor statului și crearea de consilii populare nu a avut loc doar la nivel înalt. Și în multe orașe mai mici sau în comune, unde se găseau instituții ale puterii de stat — precum consiliile populare, cooperativele agricole de producție și posturile de miliție — căderea lui Ceaușescu a fost marcată de plecarea oficialilor locali și de o explozie a activității politice populare. Urmând proceduri adesea conforme cu vechile tradiții ale democrației rurale, în multe sate s-au reunit adunări ad-hoc pentru a discuta și a vota asupra desființării CAP-urilor și pentru a grăbi acțiunile guvernului legate de problemele locale, de exemplu, scindarea comunelor formate din mai multe sate create în perioada comunistă, în mai multe unități organice. în unele locuri, aceste adunări au ales consiliile Frontului care să conducă administrația locală, dar în alte părți transferul de putere a fost mai haotic. în studiul său despre revoluție în comuna Hârseni, de lângă Făgăraș, David Kideckel povestește cum un inginer de la o fabrică a devenit lider al consiliului local al Frontului numai prin propria sa autoritate. Primarul în exercițiu a fost demis, locul lui fiind luat, în final, după mai multe zile de confuzie, de fostul viceprimar. Inițial, noul lider al Frontului s-a bucurat de sprijin în sat, dar după ce nu a fost în stare să-și îndeplinească propriile promisiuni extravagante făcute anterior a fost ignorat în mare măsură, reîntorcându-se în anonimat după crearea CPUN, la începutul lunii februarie 1990[112]. Este posibil ca acest caz să nu fie tipic întru totul, deoarece în alte cazuri revoluția a provocat mai puține schimbări, conduceri locale ale FSN autoinstalate (din care făceau sau nu parte membri ai fostului regim) întrunindu-se în secret pentru a-i repune în funcții pe foștii deținători ai acestora, așa cum a

[111] *Ibid.,* 17 ianuarie 1990, 1, 3.

[112] Kideckel (1993), 215.

constatat Robert Fox că s-ar fi întâmplat la Sânmihaiu Român, de lângă Timișoara[113]. într-adevăr, după primele luni de la revoluție, această metodă a devenit tot mai mult un tipar, întrucât entuziasmul inițial a dispărut, lăsând loc deziluziilor de pe scena politică națională, iar FSN încerca să restabilească ordinea în consiliile locale, aranjând „realegerea" noilor lideri atunci când era nevoie.

Lipsa oricărui canal de autoritate dintre CFSN și consiliile județene pare să se fi reflectat pe deplin în relațiile dintre aceste organisme intermediare și nivelurile inferioare ale administrației locale, care, și ele, au rămas nedefinite în acea perioadă. Principala sarcină la consiliilor județene ale FSN era crearea administrației locale din regiune și, în special, înlocuirea primarilor și a viceprimarilor. Toți candidații pentru aceste posturi trebuiau să fie propuși la consiliul local al FSN și aprobați la centru, dar principala problemă pare să fi fost aceea că deseori noile consilii nu aveau nici cea mai mică idee despre cine ar fi fost potrivit pentru respectivul post. Prin urmare, în timp ce candidații se presupunea că trebuiau să fie aleși pe criterii de profesionalism, să fie tineri și cu un trecut nu foarte compromis, elementul determinant pare să fi fost de nenumărate ori obișnuința cu cei care urmau să vină la putere. Deși aceasta nu înseamnă că respectivii erau total neadecvați pentru acele posturi, selecția după un asemenea criteriu a făcut ca noii ocupanți ai posturilor să nu fie deschiși la competiție și a sporit neliniștea acelei perioade.

în final, așa cum s-a întâmplat la nivel național, prin crearea CPUN locale și prin absorbția reprezentanților altor partide politice, consiliile județene se pare că au devenit mai stabile. Cele mai bune date accesibile despre forma finală a acestor consilii se găsesc într-un studiu detaliat referitor la președinții în funcție în momentul înființării CPUN județene. După cum era de așteptat, din moment ce fuseseră create conform algoritmului jumătate-jumătate, în interiorul acestora continua să domine FSN; deosebit de frapantă este asemănarea profilului multora dintre

[113] *Daily Telegraph,* December 28, 1989, 9.

cei care ocupau acele posturi"[4]. în primul rând, aproape toți se pare că erau necunoscuți din punct de vedere politic, singurele excepții fiind Mircea Tomuș, care a ajuns în fruntea consiliului din Sibiu, și Barbu Popescu, președintele consiliului Tulcea. Cel de-al doilea avusese o importantă carieră în PCR, ocupând, printre altele, postul de ministru-adjunct al Agriculturii, membru plin al CC, prim-secretar al PCR pe județul Tulcea și președinte al consiliului popular județean. în al doilea rând, mulți erau relativ tineri, 11 dintre cei 14 a căror vârstă este cunoscută având între 34 și 41 de ani când au preluat funcția. Ulterior, toți aceștia au făcut carieră politică la nivel național, accentuând schimbul de generații din centrul revoluției. în al treilea rând, aproape toți președinții făceau parte din intelectualitatea creativă sau tehnică (categorie care cuprinde și ofițerii din armată), nu mai puțin de 15 dintre ei prezentându-se drept ingineri, în timp ce majoritatea celorlalți erau profesori la universitate sau politehnică, actori, artiști, scriitori sau avocați; din această ultimă categorie, cel mai important era președintele consiliului din Călărași, Doru Ioan Tărăcilă, care avea să devină, mai târziu, ministru de Interne. în ultimul rând, este de remarcat puternica prezență a armatei. Din consiliile Frontului au făcut parte peste 120 de ofițeri activi și în rezervă, unii dintre aceștia conducând, în diferite perioade, consiliile județene din Brașov, Buzău, Călărași, Dâmbovița, Ialomița, Maramureș, Mureș, Neamț, Prahova, Sălaj, Satu-Mare, Timiș și Vâlcea, iar alții ocupând poziția de vicepreședinte, în Botoșani, Constanța, Neamț, Teleorman și Vaslui[115]. Se pare însă că această vizibilitate temporară a fost mai mult o consecință a instabilității produse de revoluție și nu a prefigurat nici o mișcare generală a armatei către coridoarele puterii, deși este șocant faptul că toți ofițerii de armată care au fost președinți ai CPUN județene, cu o singură excepție, și-au asigurat ulterior un loc în noul parlament.

[114] Pentru dominația Frontului în CPUN-urile locale, a se vedea Kideckel (1992), 74.

[115] Codrescu *et al.* (1998), 460-461.

Capitolul VII

Miturile şi realităţile revoluţiei

*In anul 1821, în cea de-a 18-a zi a lui ianuarie, s-a întâmplat ca Prinţul Alexandru Şuţu, domnitorul acestui pământ românesc, să moară; şi deodată am văzut cum a izbucnit o revoluţie; dar într-un mod extrem de ciudat şi foarte diferit, aş putea spune, de alte ridicări populare pe care le vedem în istorie. **

Revoluţiile bazate pe mobilizări de mase şi pe prăbuşirea statului au tendinţa să includă atât vârtejul luptelor, cât şi haosul înfrângerii. Acest lucru le conferă o intensitate şi o complexitate care nu poate fi cuprinsă într-o analiză simplă, iar după cum arată acest volum, revoluţia română nu face excepţie de la această regulă. De aceea, în loc să încerce să sintetizeze întreaga naraţiune în câteva pagini, aceste concluzii se vor întoarce la problemele ridicate în introducere, în special la numele care ar trebui dat evenimentelor din decembrie 1989 şi poveştilor populare brodate în marginea acestora. După cum s-a menţionat la începutul cărţii, pe lângă „revoluţie", evenimentele din decembrie 1989 au fost deseori numite „lovitură de stat" şi, uneori, chiar „revoltă populară"[1]. De aceea, înainte de a încheia volumul, pare util să facem o analiză a evenimentelor din România şi a accepţiunilor frecvente ale acestor termeni. De asemenea, în introducere am dat de înţeles că procesul de denumire putea fi pe deplin înţeles numai în contextul cultural intern, iar aceste concluzii nu numai că vor detalia această idee, dar, totodată, vor sugera că, printr-o complexă interacţiune, şi percepţia lumii din afară a avut rolul ei.

* îi sunt recunoscător lui Alex Drace-Francis pentru citatul din deschiderea capitolului, care provine dintr-un text din 1823, intitulat *Zilot Romanul. Jalnica cintare a lui Zilot, intru care sa cuprind revulutiia romanilor supt Tudor sluger Vladimirescu, i zavera, supt Alecu beizadea Ipsilanti, i stapinirea turceasca, supt Kehaia Bey, si oaresice din domnita romaneasca, întoarsa iar la romani de la grecii fanarioţi, supt domnul Grigorie Ghica voevod, alcătuita de un patriot romani si afierosita fraţilor sai patrioţi, spre ştiinţa si spre povatuire, la anul de la Hristos 1823.*

[1] Folosit aici ca sinonim cu „revoltă", „rebeliune" şi "insurecţie". în acest moment, trebuie, poate, adăugate câteva cuvinte despre motivele pentru care această carte evită să raporteze evenimentele din decembrie 1989 la oricare dintre multele definiţii existente ale revoluţiei. Aceste motive au fost analizate pe larg în Siani-Davis (1996), dar se împart, în mare, în două categorii. Mai întâi, este greu de motivat alegerea unei definiţii în defavoarea celorlalte. în al doilea rând, toate definiţiile revoluţiei, prin însăşi natura lor, sunt tautologii extrase din evenimentele pe care încearcă să le descrie. în trecut, tendinţa a fost de a fundamenta această definiţie pe aşa-zisele mari revoluţii, ceea ce a dus însă la o abordare excesiv de restrictivă. O tendinţă mai recentă permite mai multor evenimente să intre în categoria selectă a revoluţiilor şi a fost însoţită de o reorientare către multă variaţie, făcând ca definiţiile să aibă aspectul unor întrebări cu răspunsuri multiple, cum este, de exemplu, cea a lui Goodwin (1994), 577, 597 n. 3. Fiecare revoluţie are specificul său istoric şi cultural şi, în loc să folosească o anumită definiţie, acest studiu a preferat o descriere mai amplă, care să includă aşteptările populare de la aceste evenimente.

[2] Krejci (1994), 15.

[3] Hagopian (1974), 3-9.

Revoluţie, lovitură de stat sau revoltă populară?

Loviturile de stat sunt, în general, considerate mai simple decât revoluţiile. Ele implică atacul brusc al unei guvernări şi au, de regulă, obiective limitate[2]. Lipsite de conotaţiile mobilizărilor de mase, ele au loc adesea cu vărsări minime de sânge şi sunt urmate de o revenire relativ rapidă la ceea ce se înţelege prin normalitate, doar cu schimbări limitate. Se pot distinge mai multe tipuri de lovituri de stat, dar cea care se spune cel mai des că s-ar fi produs în România este lovitura de palat[3]. Prin acest tip de lovitură de stat se înţelege cazul în care un conducător puternic este înlocuit direct de unul sau mai mulţi conspiratori iviţi chiar din rândurile regimului la putere. Exceptând moartea, aceasta a fost metoda tradiţională de schimbare a

conducerii în statele est-europene. în 1989, Erich Honecker, în Germania de Est, Todor Jivkov, în Bulgaria, și Milos Jakes, în Cehoslovacia, au fost victime ale unor lovituri de palat. Se poate spune același lucru despre Ceaușescu? Dacă ceilalți membri ai conducerii PCR ar fi apucat să-l dărâme pe conducătorul român înainte de 22 decembrie, s-ar fi putut vorbi despre un asemenea tip de lovitură, dar plecarea sa din clădirea Comitetului Central în acea zi, în fața unei mulțimi furioase, și fuga la Târgoviște par să se potrivească mai mult cu imaginea unei revoluții decât a unei lovituri de stat. în plus, mobilizarea maselor, violența larg răspândită, crearea spontană a consiliilor locale revoluționare, ruperea coaliției revoluționare și, ulterior, puternicele lupte dintre rivalii revoluționari care s-au produs pe străzile orașelor din România par să facă parte, mai degrabă, din repertoriul revoluțiilor decât din cel al loviturilor de stat. Și chiar dacă Ceaușescu ar fi fost doborât de o lovitură de stat, acest lucru nu poate împiedica denumirea de revoluție dată evenimentelor din România. Lovitura militară care a declanșat revoluția portugheză din aprilie 1974 nu a pus sub semnul întrebării experiența revoluționară a țării și același lucru se poate spune și despre diferitele lovituri care i-au răsturnat pe ceilalți lideri est-europeni în 1989. Se pare că într-o revoluție, lovitura de stat poate fi doar „manifestarea de suprafață a unor curente mult mai profunde de schimbare"[4]. Evenimentele din decembrie 1989 nu se încadrează în imaginea unei lovituri de stat; și chiar dacă ar fi facut-o, acest lucru nu anulează ideea revoluției. Referitor la răsturnarea lui Ceaușescu mai sunt încă multe întrebări fără răspuns, dar cei care susțin ideea loviturii de stat se pare că au în vedere nu atât mecanismele înlăturării liderului român, cât mai degrabă natura conducerii politice care i-a luat locul.

Revoltele populare pot fi și ele considerate ca evenimente relativ simple, care nu duc la schimbări majore ale puterii în stat. Dar această noțiune trimite prea ușor cu gândul la faptul că ar fi niște revoluții eșuate. De aceea, este poate mai bine să

[4] *Ibid.,* 4.

fie considerate drept entități de sine stătătoare, trei posibile elemente făcând deosebirea dintre revoluții și revoltele populare: a) trec cu rapiditate de la soluționarea plângerilor, care este primul scop al unei revolte, la o redistribuire a puterii politice și economice, ducând la transformări majore în structura socială; b) într-o revoluție se poate sesiza, în orice moment, un obiectiv general, care poate lua forma unui angajament ideologic stabil, dar este mai probabil să se găsească într-o mai amplă traiectorie orientată către viitor. Acest lucru permite revoluției ca, odată ce a cucerit puterea, să treacă repede peste impulsurile distrugătoare asociate cu găsirea de țapi ispășitori (care caracterizează revoltele populare) și să înlăture regimul dărâmat (ceea ce pare să definească mai degrabă revoluțiile decât revoltele) printr-o strategie politică; c) pentru a-și atinge obiectivele, este mai probabil ca revoluția să aibă unii dintre liderii săi din rândul elitelor existente, în timp ce revoltele au tendința de a fi conduse de lideri aleși de mulțime, „naturali", dar lipsiți de experiență[5].

Pornind de la acest ultim aspect, existența unui partid în spatele conducerii FSN sugerează că evenimentele din România au fost mai aproape de o revoluție decât de o revoltă, dar, după cum s-a menționat deja, acest argument poate fi folosit și pentru a acredita ideea unei lovituri de stat. Loviturile de palat și revoluțiile au în comun ideea unui transfer de putere, adesea violent, dar în cel de-al doilea caz se așteaptă că schimbările de personal ulterioare vor fi mai profunde și vor implica figuri din afara fostului grup conducător[6]. Ceea ce nu înseamnă însă că figurile din vechiul regim ar fi excluse, întrucât, după perioadele inițiale de radicalism, multe revoluții au evoluții similare reacției Thermidoriene[7]. Doar rareori revoluțiile marchează o ruptură atât de clară cu trecutul pe cât ar dori să sugereze protagoniștii lor și, în realitate, toate problemele legate

s Siani-Davies (1996), 459-461.
6 Tilly (1991), 4.
^ Tilly (1993), 14; Calvert (1990), 46; Krejci (1994), 250-251.

de succesiunea politică sunt foarte subiective și au obligatoriu o încărcătură politică. Pe lângă probleme evidente precum stabilirea, pentru orice comparație, a limitelor de timp și a numărului și tipului de posturi comparate (echivalențele directe nu sunt ușor de făcut după modificările aduse de o revoluție), trebuie soluționată și spinoasa problemă a persoanelor care au constituit vechiul regim. în cel mai larg sens, acesta a ajuns să cuprindă toți foștii membri de partid dar, din moment ce numărul lor era de aproximativ patru milioane, toți au considerat că era o măsură inacceptabilă, cu excepția celor mai înverșunați anticomuniști. Conform unei dimensionări intermediare, amplu promovate de regimul FSN, această cifră s-a limitat la cei aproape 200 000 de membri cât se estimează că ar fi avut fosta nomenclatură[8]. Limitele acestui organism erau însă foarte imprecise, chiar dacă puteau fi stabilite, iar mulți dintre membrii noii conduceri au argumentat că puterea fusese concentrată în mâinile lui Ceaușescu și a acoliților săi, ceea ce a făcut ca în categoria respectivă să fie incluși doar cei care avuseseră suficientă putere pentru a influența într-un fel deciziile politice, în acest fel, limitele fostului regim erau stabilite la câțiva membri ai Comitetului Central și câțiva alții din primul eșalon al PCR, toți dați afară din posturile lor în timpul revoluției. Numai Gușă a fost membru atât al primului CFSN, cât și al ultimului Comitet Central al PCR. Se poate spune că, în România, a existat un anumit grad de succesiune politică în decembrie 1989, mai accentuat decât de obicei în cazul loviturilor de palat, vechii lideri comuniști fiind înlocuiți cu o tânără generație de tehnocrați. Aproape toți aceștia proveneau din eșalonul al doilea și al treilea al PCR, dar puțini au fost capabili să exercite atât de multă influență pe cât ar fi vrut în ultimii ani ai lui Ceaușescu.

[8] Gafton (August 14, 1987). Această cifră se aplică întregii conduceri, inclusiv activiștilor de nivel mediu și local, și sugerează că nomenclatura reprezenta 6% din totalul membrilor de partid. Dacă se iau în calcul doar înalții responsabili de la centru, cei pe care Gafton îi numește „nomenclatura din CC al PCR", cifra se reduce la doar 10 700.

Noile figuri care au preluat puterea se asemănau însă cu greu cu figurile proaspete, apărute în alte părți ale Europei de Est. România nu dispunea de un echivalent al lui Vâclav Havel sau al lui Lech Walesa și, pe atunci, acest lucru a dus adesea la comparații pline de invidie cu alte foste țări comuniste. în schimb, frâiele puterii au fost preluate de un grup de nomenclaturiști, dintre care mulți deținuseră înainte funcții politice înalte. Dar, în perioada imediat premergătoare revoluției, Iliescu, Brucan, Bârlădeanu, Marțian, Drăgănescu și alții se aflau mult în afara cercurilor puterii, ceea ce le-a permis, oarecum, să se înveșmânteze în straie de disidenți, având în vedere că, în regimul restrictiv al lui Ceaușescu, chiar și socialismul reformist era în afara limitelor acceptate ale discursului politic. Din poziția unică pe care o aveau — de oameni aflați în interiorul, dar și în exteriorul sistemului —, noii lideri au reușit să se distanțeze suficient de vechiul regim pentru ca să poată fi acceptați ca succesori legitimi de majoritatea românilor în timpul revoluției și, de asemenea, pentru a-și folosi vechile rădăcini din partid pentru a exercita autoritatea asupra a ceea ce rămăsese din regimul PCR, după ce au preluat puterea. Mulți funcționari de stat de la toate nivelurile au văzut în FSN o promisiune de stabilitate și continuitate, iar nesfârșitul șir de telegrame de susținere pentru noii lideri citite la radio și televiziune în primele zile de după răsturnarea lui Ceaușescu au contribuit la cimentarea impresiei că aceste sentimente erau împărtășite de întreaga țară[9].

Cel de-al doilea posibil element de departajare constă în aceea că revoluțiile sunt adesea prezentate ca având un obiectiv general, care lipsește însă în cazul revoltelor populare. De obicei, existența acestui scop este prezentată ca o viziune de viitor care rămâne constantă, de la activitățile ideologice ale primilor revoluționari până la „succesul" final. Mai târziu, Brucan și-a intitulat autobiografia „Memorii ale drumului României de la capitalism la socialism și înapoi", dar este greu de dovedit că mulți dintre noii lideri din vremea revoluției aveau în vedere

• >Neacșu(cl999).

pentru România un viitor de democrație cu o piață liberă[10]. Ideea revenirii pare să fi fost la început motivul dominant. Reflectând principalul clivaj din interiorul coaliției anticeaușiste, aceasta s-a conturat în jurul a două mituri contrastante ale „epocii de aur". O părere, aparținând partidelor tradiționale, ar putea fi intitulată de restaurare, din moment ce viza tratarea traumei produse de comunism printr-o revenire la idealurile unui Paradis precomunist". Cealaltă, care se identifica cu FSN, era mai degrabă de rectificare, din moment ce, axându-se pe succesele de la sfârșitul anilor '60 și de la începutul anilor '70, prezenta revoluția ca pe o corectare a modelului neo-stalinist cultivat de Ceaușescu în anii '80 și deschidea o cale de mijloc spre o democrație socialistă. Amândouă aceste mituri ale „epocii de aur" se bazau pe viziuni ale trecutului utopice și colorate în roz. în perioada interbelică, nivelul democrației din România a fost în cel mai bun caz discutabil, iar capitalismul era din plin circumscris paternalismului, în timp ce comunismul anilor '60 era bazat pe aceleași deficiențe structurale care aveau să ducă la colapsul sistemic din 1989. Aceste mituri ale revenirii au servit însă mai mult ca elemente de demarcare a identități politice decât ca precepte de viitor. Pe măsură ce timpul trecea și ele se vădeau a fi tot mai lipsite de conținut, aceste mituri au pălit, ambele poziții având tendința de a dispărea în favoarea unui neoliberalism pragmatic.

Această lipsă a unei viziuni ideologice coerente și clare înseamnă oare că evenimentele din decembrie 1989 nu pot fi considerate o revoluție? însăși ideea că revoluțiile ar trebui să respecte un asemenea tipar este un mit iacobin, iar interpretările conform cărora revoluțiile sunt văzute numai din prisma victoriei unei ideologii asupra opozanților sunt, în general, metanarațiuni teleologice[12]. în realitate, revoluțiile sunt procese mult

[10] Brucan (1993).

[11] Tismăneanu (1993), 314, a subliniat preponderența ideii de restaurare în discursurile opoziției. A se vedea Habermas (1990), 4.

[12] Doyle (1991), 106.

mai încurcate, în care adesea se poate distinge totuși o traiectorie generală mai consistentă[13]. în România, indicii ale unei asemenea traiectorii bazate pe un punct de vedere globalist se pot găsi atât în embrionara coaliție revoluționară a elitelor, cât și în mai ampla mișcare populară, deși a fost puțin articulată înainte de revoluție din cauza dificultăților de comunicare din regimul coercitiv. Imaginea de țap ispășitor a lui Ceaușescu a fost, de asemenea, un element mobilizator dominant într-o măsură atât de mare încât nu a mai prea lăsat loc altor probleme, deoarece grupuri afectate de nemulțumiri foarte diferite — ca de exemplu muncitorii, intelectualitatea din cultură și etnicii maghiari — au îngropat securea războiului într-un cult al personalității inversat. Când s-a conturat, traiectoria globală a cuprins un program de schimbări moderate, bazate pe competență, rațiune și reînnoire morală. Izolarea și autarhia au fost date la o parte și înlocuite cu o deschidere față de lumea înconjurătoare și cu o apropiere ezitantă de elementele curentului european dominant, inclusiv angajamentul de a respecta drepturile omului și idealuri precum separarea puterilor în stat și votul universal liber și deschis. Traiectoria globală frecvent numită „reîntoarcere în Europa" a fost dominantă în România post-decembristă. Inițial, s-a conturat nu sub forma unui atașament pozitiv față de aceste idealuri, ci printr-o negare a regimului Ceaușescu, considerat coercitiv. Din aceste motive a fost deschis și imprecis, lăsând, la început, suficient spațiu politic pentru coabitarea unui șir de poziții ideologice pornind de la ideea Consensului influențat de perestroika până la liberalismul unei piețe libere.

în realitate, după cum a observat Tocqueville, revoluțiile aduc frecvent mult mai puține schimbări decât susțin revoluționarii, și intențiile revoluționare sunt rareori identificabile în etapele de început ale procesului[14]. De această dată, trecând la cel de-al treilea tip de diferențe între revoluții și revolte

'3 Krejci (1994), 12.

'4 Halliday (1991), 131.

populare menționat anterior, pe agenda celor mai mulți revoluționari figurează mai degrabă soluționarea revendicărilor existente decât o amplă redistribuire a puterii[15]. Așa s-a întâmplat în România, unde FSN a acționat rapid pentru a anula cele mai draconice și mai criticate legi ale lui Ceaușescu, pentru a da afară din funcții pe cei mai compromiși dintre foștii lideri și pentru a combate practicile corupătoare prin reinstaurarea legalității. Atât de mari fuseseră însă excesele din statul ceaușist, încât populația se aștepta, și noii lideri acceptau, ca rectificarea să necesite și un anumit grad de redistribuire politică și economică. Problema era că parametrii acestui proces erau departe de a fi convenți și, la început, în limitele Consensului, se pare că FSN l-a văzut ca pe ceva limitat. în domeniul agriculturii, s-au avut în vedere unele reforme ale proprietății asupra pământului, deși amploarea acestora rămâne neclară și se pare că FSN a fost impulsionat de luările în posesie făcute în nume propriu, în industrie, schimbările ar fi urmat să se limiteze la sectorul serviciilor, care trebuiau să fie scoase de sub controlul central. Orice reformă a muribundei industrii grele ar fi creat un amplu șomaj, care ar fi afectat promisiunile de schimbare și ar fi alienat atât birocrații, cât și muncitorii. Această poziție inițială a Frontului s-a dovedit de nesusținut și, încet, FSN a fost împins către o mai cuprinzătoare redistribuire a resurselor economice, parțial, din cauza profundei crize economice, dar și din cauza presiunilor politice.

Este probabil că polarizarea și apariția a două blocuri în confruntare este o consecință inevitabilă a dihotomiei radical/conservator, care stă la baza oricărei revoluții[16]. în România, coaliția anticeaușistă care s-a format în timpul evenimentelor — din cauza dimensiunilor sale mari și a apariției sale spontane — era un organism nedeterminat și necoordonat. Cuprindea un amestec de potențiale linii de fractură de-a lungul unor axe precum elitele sau mișcarea de masă, revoluționari activi și

[15] Goldstone (1991), 45.

[16] Stone (1966), 165-166; Rosenberg și Koenker (1987), 296-326.

pasivi, reformatori radicali sau moderați, foști membri ai PCR sau persoane care rămăseseră mereu în afara partidului. Nu este, așadar, surprinzător faptul că tensiunile create de revoluție au fost curând de ajuns pentru a rupe coaliția. în România, luna de miere — ca să folosim termenii lui Crane Brinton — în care domină euforia și speranța, s-a dovedit a fi de scurtă durată, în schimb, pe fundalul unui colaps socio-economic, România a intrat într-o prelungită perioadă de agitație.

Când au preluat controlul, liderii FSN se pare că au vrut să limiteze puterea la o coaliție relativ restrânsă. Dar revoluția a conferit putere multor categorii de populație și, în ianuarie 1990 și după aceea, în timp ce Frontul se lupta pentru reinstaurarea ordinii, a fost forțat să facă față unor provocări atât de la „dreapta", cât și de la „stânga". Din „stânga", amenințările veneau din partea consiliilor FSN ad-hoc și a sindicatelor libere care apăruseră în urma evenimentelor. Grupări disparate și dezordonate, în săptămânile ce au urmat revoluției, au fost frecvent convulsionate de conflicte paralizante. Cu toate acestea, mai ales în orașele mari, se pare că au conținut germenii unei revoluții mai radicale, muncitorii din unele fabrici preluând controlul asupra numirilor la nivel managerial, de exemplu. în luna ianuarie, Frontul, împreună cu conducerile și, tot mai mult, cu birocrația de stat, a început să-și pună amprenta autorității sale pe situație și să reducă puterea luată de revoluție de la „stânga". Pe la sfârșitul lunii, consiliile FSN de întreprindere au dispărut, ierarhiile de control tradiționale au fost repuse în funcție în fabrici și au avut loc o serie de „realegeri" astfel încât consiliile administrative locale să ajungă la componența dorită.

Provocările venite de la „dreapta" au fost mai bine organizate și au pus mult mai multe probleme FSN-ului, având drept vârf de lance partidele tradiționale recent renăscute, mai ales PNȚ și PNL. Dispuneau de o legitimitate alternativă credibilă și se bucurau și de considerabilul sprijin al multor studenți din țară, care își bazau autoritatea pe revoluție și aveau, poate, atunci cea mai radicală agendă prin comparație cu celelalte categorii. Pentru a face față provocărilor de la „dreapta", FSN a adoptat

o politică dual, care reflecta cele două tendințe, adesea contradictorii, ale propriului său chip. O poziție pluralistă intenționa să instituționalizeze lupta revoluționară într-un cadru politic „normal". La începutul lui februarie, această politică avea să ducă la o mai accentuată redistribuire formală a puterii, atunci când CPUN a asigurat spațiu politic pentru ca elitele antebelice și câteva figuri care dobândiseră vizibilitate în revoluție să se alăture celor care dețineau puterea. Partea leninistă a Frontului era mult mai puțin tolerantă. A urmărit să domine revoluția mobilizându-și susținătorii, în special minerii, pentru a zdrobi opoziția. Acest lucru a făcut ca scena politică să aibă asperități și, uneori, să fie explozivă, ceea ce a diminuat credibilitatea României și a plasat FSN în cea mai defavorabilă lumină politică cu putință, mai ales după nemilosul atac al minerilor menit să-i zdrobească pe ocupanții Pieței Universității din București, în iunie 1990.

Există multe similitudini între evenimentele din București și alte revoluții, așa cum există diferențe față de loviturile de stat și revolte. Evenimentele din București au fost violente și au implicat largi mobilizări de mase, ceea ce a dus la invadarea mai multor instituții ale vechiului regim la nivel național, dar și local, urmată de crearea consiliilor revoluționare. Unele dintre acestea au fost mai revoluționare decât altele, dar prăbușirea PCR și instalarea CFSN a marcat un transfer major de putere și un anumit nivel de succesiune politică, cei mai înalți membri ai vechiului regim fiind fie executați, fie dați afară din funcții. Locul lor a fost luat de noii lideri, dintre care unii dețineră anterior poziții în eșalonul superior al PCR. Dar fuseseră mult timp marginalizați, iar în 1989 li s-a alăturat un influx semnificativ de figuri din rândul doi și trei al vechiului regim. Ceea ce a dus la o pronunțată schimbare de putere, care a fost preluată de o generație mai tânără, exclusă înainte, și a făcut parte din fenomenul mai larg de redistribuire a puterii politice și economice, care, începând din 1989, într-o manieră ezitantă și neregulată, a adus schimbări majore în societatea românească, inclusiv lenta (re)construcție a clasei de mijloc. Acest proces a avut loc

în cadrul unei traiectorii globale bazată în special pe ideea „reîntoarcerii în Europa". La început, nici o ideologie nu a fost dominantă în acest proces, la care unii actori politici au luat parte cu mai multă voință decât alții, dar a existat o amplă acceptare a modelelor occidentale. Așadar, în multe privințe, evenimentele din România se aseamănă cu o revoluție și de aceea în volumul de față a fost folosit aceste termen. Dar, doar descrierile în sine nu pot să decidă cum ar trebui numite acele evenimente. Mulți continuă să pună sub semnul întrebării dacă evenimentele din decembrie 1989 ar trebui numite revoluție din cauza simbolismului politic cuprins în evenimentul însuși.

Istoriile revoluției

Una dintre principalele idei ale acestui volum este că revoluția română poate fi înțeleasă numai în termenii relatărilor populare. Regimul Ceaușescu a cultivat cu grijă mitul Securității ca forță de ordine omniprezentă și omnipotentă menită a realiza o supunere de masă. în rândul românilor, acest mit a favorizat ceea ce Mariana Celac numea o „personalitate intrauterină", „retrasă, temătoare și suspicioasă față de lumea din afară"[17]. Revoluția a eliberat țara de această limitare întunecată, dar în respectivul proces s-a născut un alt mit, la fel de dăunător: acela că răsturnarea lui Ceaușescu era sigur însoțită de o revenire malefică a forțelor care se aflaseră la temelia regimului său. Mitul violenței generate de Securitate a dat naștere unei noi dinamici în cea de-a doua etapă a revoluției și a dus la o bună parte din lupte și la majoritatea pierderilor de vieți omenești. Realitatea din spatele acestui mit rămâne opacă și, după toate probabilitățile, așa va continua să fie într-un viitor pre-

[17] Feffer (1992), 202. Capitolul despre România din Feffer este un bun exemplu despre forța mitului privind puterea Securității. Miturile din această lucrare sunt înțelese ca povești populare binecunoscute, care pot fi sau nu adevărate.

vizibil. Dar, producând furia și pasiunea nestăvilită, asociate de obicei cu revoluțiile, a contribuit la definirea evenimentelor în ochii participanților și ai lumii care le urmărea. Ceea ce până atunci fusese o răsturnare violentă a unor tiranii s-a transformat într-o „adevărată" revoluție plină de noi imagini și simboluri — de la tumultul din Televiziune până la moartea cuplului Ceaușescu. Dintr-o violență ale cărei rădăcini proveneau în mare măsură din mit, a izvorât o nouă realitate, bravura tinerilor de pe străzi întreținând apelurile la edificarea unei lumi noi, pe măsura unor asemenea eroi.

Primii demonstranți au vorbit de la microfoanele postului de radio București la 22 decembrie, la ora 13.05, și au strigat: „Frați români! Venim din centrul capitalei noastre, din centrul capitalei României! Frați români, a fost o revoluție pașnică, o revoluție a noastră, a tuturor, nu numai a copiilor, nu numai a tinerilor, ci a noastră, a părinților noștri, a bunicilor noștri, a noastră, a tuturor!"[18]. Din aceste cuvinte rezultă cu claritate că pentru mulți protestatari evenimentele la care au fost martori erau o revoluție; iar pe tot parcursul restului zilei, acest cuvânt a fost folosit cu regularitate atât la radio, cât și la televiziune[19]. Ca și în cazul termenului „teroriști", alegând să numească evenimentele „revoluție", protestatarii împrumutaseră din nou un cuvânt frecvent utilizat în vocabularul socialismului. înainte de decembrie 1989, Brucan și alți conducători ai revoluției concepuseră o schimbare revoluționară în cadrul existent al socialismului, prin redistribuirea grupărilor sociale antagonice din analiza marxistă. Lucrând în afara modelului de clasă familiar, Brucan a plasat, pe de o parte, elitele tehnice și culturale care voiau o reformă, iar pe de alta, birocrația centralizată care dorea păstrarea situației existente. Clasei muncitoare i se atribuise un rol ambiguu, fundamental conservator, dar având posibilitatea de a trece de partea forțelor „progresiste". Cartea lui Brucan nu se referă în mod special la situația din România, dar se poate

[18] Sârcă (1998), 76; BBC EE/0649, B/l, December 29, 1989.
[19] Sârcă (1998), 76, 82, 102, 107, 188, 200, 206, 207, 230, 286.

spune că, prin conceperea răsturnării lui Ceaușescu în asemenea termeni, cei care conspiraseră împotriva lui, majoritatea membri de partid, erau capabili să asigure planului lor o legitimitate intelectuală care a ajutat la dobândirea acestei încrederi în sine. Ceea ce le-a permis să-și justifice acțiunile față de egalii lor în limitele ideologiei acceptate și a deschis posibilitatea unei continuări ideologice dincolo de revoluție, din moment ce forțele motrice care au impulsionat răsturnarea vechiului regim puteau fi văzute conformându-se inexorabilei mișcări a roții istoriei. Gorbaciov a calificat aceste schimbări propuse în interiorul Uniunii Sovietice drept „revoluție în revoluție", și este posibil ca și echivalentul său românesc, Consensul, să fie văzut în termeni asemănători[20].

Când au ajuns la putere, noii lideri ai FSN se pare că au fost puțin reticenți la adoptarea în totalitate a termenului de „revoluție", în primele lor apariții televizate, Iliescu, Brucan și ceilalți au evitat cu grijă acest cuvânt, preferând termenii „schimbare" și „transformare"[21]. Dar după ce PCR s-a prăbușit și focurile au izbucnit din nou, printre zvonurile care spuneau că FSN pierdea controlul puterii, noii lideri nu au mai avut de ales, nici în termeni practici, nici în termeni ideologici, și a trebuit să adopte termenul folosit în stradă și să se plaseze ei înșiși în fruntea unei revoluții, ca voce a poporului. într-o intervenție radiodifuzată la 23 decembrie, Iliescu s-a referit la existența unui „moment revoluționar", iar în dimineața următoare, Virgil Măgureanu, citind un comunicat al FSN, a adoptat și el, triumfător, acest termen: „Revoluția a învins!", a spus el[22]. Cu sau fără voie, noii lideri au recunoscut că se aflau la conducerea unei revoluții și, după ce termenul a fost adoptat, a creat cel puțin posibilitatea unei rupturi categorice față de trecut și a pus

[20] Bruz(1991), 185.
[21] Televiziunea Română (1990), 46.
[22] BBC EE/0648, B/11, December 28, 1989; BBC EE/0648, B/13, December 28, 1989.

pe agendă perspectiva unei abordări total radicale mai degrabă decât a unei schimbări limitate.

Dar, în timp ce noii conducători adoptau termenul de revoluție, o parte din mulțimea de pe străzi începea să aibă îndoieli în legătură cu acest cuvânt. După mulți ani de îndoctrinare marxist-leninistă, ca și în alte părți din estul Europei, mulți nu puteau decât să pună semnul de egalitate între acest termen și lovitura de stat comunistă de după cel de-al Doilea Război Mondial[23]. Pentru ei, conceptul era fundamental nelegitim, întrucât implica preluarea puterii atent pusă la cale de un mic grup conspirativ stalinist, susținut de o putere străină[24]. FSN și-a dat seama că un asemenea model nu mai avea legitimitate și, de aceea, noii lideri au subliniat, în mod repetat, caracterul ne-leninist al propriei lor revoluții. Potrivit lui Iliescu, a fost „un eveniment special, brusc și violent, care a înlăturat puterea despotică... în procesul de structurare a noului element al puterii, Frontul, care a apărut spontan în momentul exploziei și care reprezintă sufletul procesului, și-a asumat răspunderea de a prelua puterea"[25]. Subliniind faptul că revoluția fusese o mișcare spontană de masă, FSN încerca să încadreze evenimentele din decembrie 1989 într-o tradiție revoluționară pre-leninistă mai veche și (de presupus) mai pronunțat națională, conform căreia revoluția era prezentată ca o corecție politică legitimă împotriva unui regim nedrept. Despre Balcani se spune că au o tradiție revoluționară specială, deși în cazul României, imaginea revoluției s-a format în mare măsură prin intermediul unei viziuni mitologizante a Revoluției franceze din 1789, refractate prin evenimentele liberale din 1848[26]. Reducționismul de inspirație politică, rezultat din respingerea modelului leninist de revoluție în favoarea unei lecturi idealizate a variantei liberale,

[23] *Guardian,* August 13, 1992, 19.

[24] Pentru interpretarea leninistă a revoluției, a se vedea Kimmel (1990), 120.

[25] BBC EE/0651, B/4, January 1, 1990.

[26] Djordjevic și Fisher-Galați (1981); Tilly (1993), 89-100.

a impus în dezbaterea politică din România o definiție mult prea îngustă a revoluției. Astfel, revoluția nu trebuia să fie doar o revoltă de masă total spontană, nepătată de comploturi anterioare sau de amestecul unei puteri străine, ci, în plus, noua conducere trebuia să provină din rândul mulțimii și să fie complet lipsită de legături cu grupul de conducere de dinainte de evenimente.

Satisfacerea unor asemenea criterii ar fi fost dificilă pentru orice revoluție, dar mitul propagat de FSN, conform căruia conducerea i-ar fi fost impusă prin aclamările populare atunci când s-a întruchipat din cenușa regimului Ceaușescu precum pasărea Phoenix, era atât de găunos încât putea fi atacat pe mai multe planuri. Totuși, opozanții săi nu au atacat inconsistența versiunii prezentate de Front; ei au brodat pe marginea acestora și a multor întrebări rămase fără răspuns în legătură cu evenimentele pentru a-și crea propriile lor mituri despre revoluție. Urmând ideea avansată de Pavel Câmpeanu în studiile lui privitoare la alegeri, se poate sugera că aceste mituri au luat două forme: al revoluției „furate" și, respectiv, „false". Mitul revoluției furate pornea de la ipoteza că revoluția fusese cu adevărat o mișcare populară liberală care încerca să înlăture complet sistemul comunist. Dar aceasta a fost furată de un grup de complotiști, toți membri ai fostului regim, care voiau să limiteze amploarea schimbărilor revoluționare. Așadar, un grup neocomunist folosise metode conspirative comuniste pentru a lua puterea printr-o veritabilă lovitură de stat. Cel de-al doilea mit, al revoluției false, susținea că evenimentele din decembrie 1989 nici măcar nu puteau fi numite „revoluție". Nu fuseseră nimic mai mult decât o șaradă politică pusă în scenă cu grijă și manipulată în totalitate de interese străine, în special de KGB împreună cu serviciile de informații ungare. Noii lideri erau marionete ale forțelor străine care regizaseră aceste evenimente, urmați de mase într-o furie tăcută. într-un sondaj din decembrie 1992, Câmpeanu a observat că 46% dintre respondenți credeau că fuseseră martorii unei revoluții adevărate în decembrie 1989,

31% vorbeau despre o revoluție furată, iar 23% despre o falsă revoluție[27].

Ca în toate sondajele, se poate spune că întrebările reflectau în mare măsură agenda celui care efectua cercetarea și care, într-o anumită măsură, era vinovat de impunerea propriei sale tipologii celor intervievați. într-adevăr, o asemenea categorisire rigidă a evenimentelor din decembrie 1989 trebuie considerată mai ales ca un exercițiu euristic, din moment ce, în realitate, diferite interpretări s-au împletit într-un tipar complex de convingeri, fiecare român având o proprie interpretare a revoluției, în special divizarea între revoluție furată și falsă este cu totul artificială, peste ani cele două variante împletindu-se tot mai mult. Uneori, acest lucru a generat alianțe stranii, membri ai opoziției anticomuniste făcând cauză comună cu nostalgici ai lui Ceaușescu[28]. Totuși, divizările fundamentale rămân valabile din cauza presupunerilor pe care s-au bazat diferitele interpretări și care, inițial, s-au conformat unor agende politice diferite, consideră Câmpeanu.

După ce a stabilit aceste trei tipuri de bază de interpretări ale revoluției, Câmpeanu a cerut fiecărui grup părerea în legătură cu o serie de evenimente politice post-ceaușiste adesea controversate. în general, cele trei grupuri au răspuns într-o manieră asemănătoare, dar, la unele întrebări, ca de exemplu dacă FSN ar fi trebuit să ia parte la alegerile din mai 1990 și dacă poliția ar fi trebuit să facă uz de forță pentru a debloca Piața Universității de protestatari în iunie 1990, au apărut deosebiri substanțiale[29]. Aceste rezultate l-au făcut pe Câmpeanu să avan-

[27] Câmpeanu (1993), 181. Verdery și Kligman (1992), 119; se pare că aproape toți românii interpretau evenimentele din decembrie 1989 ca pe un complot, de un fel sau altul.

[28] Ase vedea comentariile în Hali (1998), 264, despre Angela Băcescu și Pavel Coruț și a se observa declarația senatorului PNȚ Șerban Săndulescu împreună cu prefața scrisă de Adrian Păunescu, poet al erei comuniste, directorul unor publicații ca *Totuși iubirea* și *Vremea,* în Bunea (2000). Pentni Coruț, a se vedea Shafir (November 12, 1993).

[29] Câmpeanu (1993), 178-204.

seze ideea că mentalitățile politice dezvoltate în România după 1989 erau direct relaționate cu percepțiile asupra revoluției, iar dacă această lucrare este luată în considerare împreună cu declarațiile făcute de diferite partide politice în timpul revoluției și după aceea, mai ales la aniversările evenimentelor din decembrie 1989, se poate sugera că a existat o oarecare aliniere între interpretările revoluției și orientările politice. în linii mari, după cum era de așteptat, scenariul revoluției spontane se pare că a fost îmbrățișat mai ales de susținătorii FSN și de urmașii săi pro-Iliescu, FDSN și PDSR. Varianta revoluției furate a avut un ecou special printre numeroși coate-goale din stradă și, în 1990, a hrănit un nou mit, al „celei de-a doua revoluții", potrivit căruia singura soluție pentru nenorocirile României era un catharsis imediat, printr-o nouă revoluție, „adevărată"[30]. Acest scenariu a fost adoptat și de partidele politice tradiționale, în special de unele elemente din PNȚ și apoi, din CDR. Iar cel de-al treilea scenariu, al revoluției false — interpretarea cea mai leninistă și mai naționalistă, care a apărut puțin mai târziu decât celelalte două —, s-a dovedit a fi atrăgător mai ales pentru mulți dintre cei legați de vechiul regim și pentru cei cu orientare apropiată de a grupărilor naționaliste, precum Partidul România Mare.

Nu numai românii au creat mituri despre revoluție; la fel a procedat și lumea din exterior. Mass-media străină a configurat propria ei relatare a evenimentelor, bazată, în parte, pe și mai multe mituri. Prin acoperirea televizată de care a beneficiat, revoluția română a devenit, într-o anumită măsură, o experiență comună și pentru lumea din afară. Un indiciu al gradului ridicat de identificare populară cu România la acel moment este dat de numărul extraordinar de mare de acțiuni de caritate organizate în Marea Britanie după 1989 pentru a acorda ajutor unei țări care până atunci fusese la periferia conștiinței publice, în acel proces, Occidentul și în mod special Franța — care în

[30] Tismăneanu (1994), 417, 436; *Washington Post,* January 3, 1990, A28.

1989 sărbătorea a 200-a aniversare a revoluției ei pentru libertate, egalitate și fraternitate — și-au proiectat asupra României propriile lor așteptări de la revoluție. Apoi, când aceste așteptări nu au fost îndeplinite și țara a fost greu încercată, așa cum a fost mai ales după brutala incursiune a minerilor pe străzile Bucureștiului în iunie 1990, România a fost transformată: dintr-o fecioară nefericită a devenit chipul inacceptabil al post-comunismului est-european.

Prima imagine a lumii din afară privind revoluția română, parvenită prin intermediul presei internaționale, a fost o simplă imagine alb-negru a unui măcel cumplit, în care revoluționari neînarmați își dădeau viața luptând împotriva lui Ceaușescu și a diabolicilor săi acoliți. Apoi, aproape imediat după ce jurnaliștii străini au intrat în țară și au început să cearnă marasmul de zvonuri adesea contradictorii, de bârfe și povești despre conspirații, imaginea a devenit neclară și confuză. Elementele dominante ale revoluției au trecut repede de la eroism și sacrificiu de sine la suspiciune, dezamăgire și acuzații. Această valorizare preponderent negativă s-a bazat pe mai multe aspecte, dar, la început, se pare că a apărut din confuzia legată de cifra morților. Inițial, s-a spus că un număr enorm de persoane au murit în cele mai cumplite circumstanțe, dar, mai târziu, când a devenit evident că totul fusese o exagerare grosolană și că nu a existat amplul măcel despre care se relatase, acest lucru a fost considerat simptomatic pentru duplicități și mai mari.

Este cunoscut faptul că estimarea numărului de morți este greu de realizat, mai ales atunci când acoperirea mediática este limitată și când menținerea confuziei poate aduce beneficii politice. Numărul real al celor uciși în timpul violențelor din Piața Tienanmen din 1989 este în continuare necunoscut, iar numărul irakienilor decedați în primul Război din Golf se pare că a fost, inițial, considerabil exagerat. Cifrele referitoare la revoluția română au fost însă în mod special exagerate, Radio Budapesta relatând la 23 decembrie, pe baza unei surse „de nivel înalt", despre 70 000-80 000 de morți și 300 000 de

răniți[31]. Cifra cea mai des menționată, de 60 000 de morți, pare să fi provenit din primele detalii, incomplete, ale procesului cuplului Ceaușescu. Transcrierea integrală, care a fost realizată curând după aceea, era mai ambiguă în legătură cu cazurile de genocid, dar continua să persiste ideea că în timpul revoluției a existat un mare număr de morți[32].

Aparenta acceptare aproape unanimă a numărului exagerat de victime se poate explica, în parte, pe necesara referire la rapoarte neconfirmate. După izbucnirea tulburărilor din Timișoara, granițele României au fost practic închise corespondenților străini. Primii nu au ajuns în țară decât în seara de 22 decembrie și, după această dată, mișcările lor au fost limitate de intensitatea schimburilor de focuri. Cu toate acestea, în timpul revoluției a existat o numărătoare paralelă a victimelor, bilanțurile atente conținute în articolele apărute în Occident conțin date mai realiste, îngropate în textul de sub titlu. înainte de răsturnarea lui Ceaușescu, în România au existat corespondenți est-europeni, iar relatările lor asupra evenimentelor au fost destul de clare. Posturile de radio Budapesta și Varșovia au făcut referire la aproximativ 20 de morți la București, în noaptea de 22 spre 23 decembrie, ungurii vorbind și despre 32 de morți la Cluj[33]. După 22 decembrie, când tânărul ministru francez pentru probleme umanitare, Bernard Kouchner, a vizitat România, s-a relatat că, la 25 decembrie, i s-ar fi spus că în spitalele din București fuseseră înregistrați 364 de morți, în timp ce 850 de persoane primeau îngrijiri, și că, la nivel național, se aprecia că fuseseră 746 de morți și 1 800 de răniți[34]. Cu o zi înainte, ambasadorii din Comunitatea Europeană estimaseră o cifră mai mare — 2 500 de morți —, care coincidea cu cea avansată de armata ungară și de Comitetul Internațional al Crucii Roșii[35]. într-o conferință de presă din 3 ianuarie 1990, Ionel, fără a da vreun

3" Sârcă(1998), 331.

[12] *Ibid<,* 335.

[33] BBC EE/0647, i, December 23, 1989.

[34] *Sunday Times,* December 31, 1989, A13.

Klbid.', Washington Post, December 28, 1989, A1.

număr de morți, afirma că 450 de angajați ai armatei fuseseră răniți, indicând în acest fel că mortalitatea ar fi fost mult mai mică decât se așteptase; iar la sfârșitul lunii, în timpul procesului lui Bobu, Dincă, Postelnicu și Mănescu, s-a vorbit despre 689 de morți și 1 200 de răniți[36].

Numai la Timișoara datele au fost exagerate chiar de la început, încă de la 19 decembrie, radio Budapesta și alte surse au sugerat că în oraș fuseseră omorâte între 300 și 400 de persoane, dar seara, posturile de radio germane și agenția de presă iugoslavă, Taniug, au avansat cifra de 2 000. A doua zi, alte surse, printre care o serie de studenți greci care părăseau România, au scăzut numărul morților la 600-1 000, dar seara agenția germană de presă, ADN, se referea la 3 000-4 000. Agenția bulgară de presă, BTA, a ridicat numărul la 4 700, care a fost, în general, menținut pe durata revoluției, deși, la un moment dat, Taniug a pomenit de 12 000[37]. De fapt, înainte de 22 decembrie 1989, la Timișoara au fost ucise aproximativ 70 de persoane. Numărul deceselor raportat de agențiile de presă a putut să crească atât de mult, parțial, din cauza incertitudinilor care au urmat după masacrul din 17 decembrie. Corpurile neînsuflețite ale unora dintre victime au fost trimise la București pentru a fi arse, iar la acest lucru se adaugă faptul că mulți alții erau dați dispăruți, întrucât erau arestați și nu își putuseră anunța familiile; iar speculațiile s-au răspândit. Dar, mai presus de toate, numărul exagerat al morților de la Timișoara a fost acceptat din cauză că regimul Ceaușescu era considerat capabil de o asemene brutalitate. Unul dintre cei mai faimoși fotografi ai revoluției se pare că a depus mărturie în acest sens, întrucât într-o imagine arată un copilaș mort stând pe un cadavru, care se presupune că ar fi al mamei sale, printre alte corpuri fără viață într-un cimitir din Timișoara[38]. La început, s-a susținut că toate acele cadavre erau ale unor victime ale masacrului din 17 decembrie,

[36] *The Times,* January 4, 1990, 8; Sturdza (April 13, 1990), 29.

[37] Sârcă (1998), 308-333; BBC EE/0647, i, December 23, 1989.

[38] Un exemplu poate fi găsit în ziarul grecesc *Eleftheros Typos,* 27 decembrie 1989,48, sub titlul „Peste 60 000 de victime ale comuniștilor".

dar după revoluție s-a descoperit că femeia murise la 8 noiembrie 1989, din cauza intoxicării cu alcool, iar copilul, o fetiță, murise la 9 decembrie. Cadavrele fuseseră deshumate cu un excavator în timpul primelor căutări frenetice ale celor dați dispăruți după masacrul de la 17 decembrie și, probabil pentru că asigura o poză șocantă, copilul a fost așezat pe trupul femeii, iar imaginea a fost filmată de televiziunile din Novi Sad și din Ungaria[39]. Deși cadavrul femeii era foarte descompus și era evident că fusese îngropat de câteva săptămâni, imaginea a fost acceptată și amplu reprodusă, probabil pentru că se așteptau asemenea orori din România.

Așadar, problema nu a fost doar aceea a unui bilanț exagerat al morților — deși trebuie recunoscut că dacă s-ar fi apropiat de nivelul sugerat, ar fi echivalat cu pierderile americanilor pe parcursul întregului război din Vietnam —, ci mai degrabă cum de au fost atât de ușor acceptate poveștile sălbatice despre asasini însetați de sânge care au masacrat mii de oameni într-un cataclismic „Amurg al zeilor". Michael Castex, unul dintre primii ziariști străini care au exprimat îndoieli în legătură cu autenticitatea revoluției, a sugerat că vina este, în parte, a prezenței masive a presei internaționale, majoritatea jurnaliștilor fiind total lipsiți de experiență în România. Sub presiunea unor istorii senzaționale, s-au refugiat imediat într-un consens necritic și, în absența unor dovezi contrare credibile, acest lucru a dus la o uniformitate de opinii, pe care nici un editor de știri nu a dorit să o contrazică.[411].

Pentru majoritatea acestor ziariști și a cititorilor lor, România era o țară depărtată și necunoscută, condusă de un dictator

Sub fotografie scrie: „Dovada masacrelor: gropi comune săpate de asasinii dictatorului comunist Ceaușescu la Timișoara, printre victime aflându-se și o femeie gravidă al cărei copil nenăscut nu a apucat să vadă lumina zilei."

[39] Suciu (1990), 249-250; Armanca (1997), 167-171; *Washington Post,* December 28, 1989, A1, A26; *The Times,* February 7, 1990, 8.

[40] Pentru opiniile lui Castex a se vedea *Independent,* April 23,1991,15. Pentru concluzii similare ale unui conflict diferit, a se vedea Pedelty (1995).

sălbatic. Un editorial din *The Times,* din 19 decembrie 1989, punea semnul egalității între conducătorul român și împăratul roman Caligula, susținând că s-ar fi condus după același precept: „n-au decât să mă urască, dar să se teamă de mine"[41]. O primă trimitere culturală despre bizara regiune Transilvania și despre legenda lui Dracula face Gail Kligman, brodând pe notele lui Bram Stoker: „Transilvania este percepută ca un hotar aproape necivilizat al civilizației europene... Numai în haosul «uneia dintre cele mai sălbatice și mai puțin cunoscute părți ale Europei» putea să prospere Dracula. Numai în «potcoava» Munților Carpați, unde «se întâlnesc toate superstițiile din lume», putea fi suspendată obiectivitatea raționalismului științific."[42] Este oarecum ironic faptul că, menită să reinstaureze rațiunea în România, revoluția a generat o aparentă pierdere a acestei facultăți și în restul lumii. într-o triumfătoare amalgamare de mituri, Ceaușescu — care, adesea, s-a asemuit cu Vlad Țepeș, domnitorul valah din secolul al XV-lea — a fost transpus în celebrul personaj al lui Bram Stoker[43]. Corespondentul ziarului *Guradian,* Michael Simmons, a scris că Țepeș ar fi avut o forță specială de securitate, «slugile», care se asemăna izbitor cu Securitatea, iar trimisul jurnalului *Le Monde* Claude Fischler a lansat termenul de „dracularizare" când l-a definit pe Ceaușescu drept un „Dracula paranoic", „tiranul Balcanilor" și „despotul proletar"[44]. Dar această imagine nu a fost adoptată doar de lumea din afară. în România, un fotomontaj anti-ceaușist fixat pe un tanc din Timișoara îl reprezenta pe conducătorul român ca pe „cel mai suprem dintre vampiri", cu colți și coarne, iar referirea a apărut și într-o convorbire purtată de Codrescu cu o familie din Timișoara[45]:

[41] *The Times,* December 19, 1989, 15.

[42] Kligman (1988), 2. Deși Kligman le atribuie unei alte surse, citatele sunt de fapt din celebrul roman al lui Stoker; a se vedea Stoker (1993), 8.

[43] *Independent,* January 6, 1990, 15. A se vedea și *The Times,* January 10, 1990, 6.

[44] *Guardian,* August 6, 1990, 19; *Le Monde,* 3 Janvier 1990, 2.

> Am constatat că Ceaușescu devenise o creatură de legendă, un monstru al trecutului, legat de alte figuri înfricoșătoare dintr-o istorie bogată în asemenea personaje. Soțul Măriei, Dineu, a spus că Ceaușescu avea nevoie frecvent de transfuzii de sânge. în acest scop, alegea băieți tineri și sănătoși de la țară, le lua sângele și apoi îi omora... în București și în alte orașe, demonstranții au strigat „Jos cu vampirul!".
>
> „Ai auzit de băncile de sânge?", a întrebat cu gravitate unul dintre copii, un băiat de 12 ani. Auzisem, dar l-am lăsat pe el să vorbească.
>
> „Ceaușescu le-a ordonat oamenilor lui să distrugă băncile de sânge în timpul luptelor pentru ca răniții să nu mai poată primi ajutoare de urgență", a spus băiatul.
>
> „Au otrăvit apa", a adăugat Măria.
>
> „Este Dracula", au spus ei, aproape într-un glas.
>
> L-au comparat pe Ceaușescu mult timp cu Vlad Dracul. „Dracula era mai bun. Era un om care ajuta țăranii!" Au fost de acord că Dracula era, de departe, un om mai bun. Și și-au făcut cruce[46].

Miturile interne și externe au început să se susțină reciproc, și unele și altele bazându-se pe ignoranță. în timpul lui Ceaușescu, din mijloacele de comunicare dispăruseră, practic, toate știrile credibile. în schimb, canalele infórmale erau dominate de zvonuri și bârfe. Acestea au deformat realitatea într-o măsură atât de mare încât limitele minciunilor au dispărut, deoarece dacă nimic nu poate fi crezut, totul devine plauzibil[47]. Totodată, limbajul minciunilor, ritualizatul limbaj de lemn al declarațiilor oficiale și al legilor adesea absurde, devenise lipsit de sens. Acest lucru a încurajat elasticitatea lingvistică, recurgându-se la ambiguități pentru a eluda impunerile prostești sau coercitive, în acest context, exagerările au fost la îndemână și multe dintre zvonurile care circulau înainte de revoluție erau la fel de fan-

[45] Această fotografie apare pe coperta lui Wagner (1990).

[46] Codrescu (1991), 71.

[47] Sampson (1981-1983), 174-175.

tastice precum poveștile de groază născute din evenimentele din decembrie. Poveștile despre restaurantele care serveau carne de om au fost strămoșii direcți ai știrii false despre distrugerea de către Securitate a rezervelor de sânge din București și din alte orașe pentru a împiedica tratarea răniților.

Relatările despre atrocități au fost un bun material pentru ziariștii occidentali, dar pentru români, mai ales armata și noii lideri ai FSN, au folosit altor nevoi. Pentru români, teroriștii, asimilați în general cu Securitatea, au devenit întruchiparea răului din regimul lui Ceaușescu. Făcându-i vinovați de un comportament inuman în timpul revoluției, cetățenii obișnuiți au umflat aceste cifre peste limite și apoi au trecut la un proces de auto-curățare de reziduurile nocive ale trecutului. Uneori, teroriștii au trecut dincolo chiar și de limitele națiunii române, devenind arabi, ruși sau — printr-o amestecare a practicii otomane *devșirme* și a mitului Golemului evreiesc — o armată de orfani crescuți în izolare pentru a asculta ordinele unui lider diabolic. Mitul teroriștilor și poveștile despre atrocitățile lor au avut o largă acceptare și pentru că, după mulți ani de tiranie în care Securitatea i-a terorizat pe români, păreau credibile. Dar, pe măsură ce elementele cele mai nebuloase ale revoluției s-au clarificat și vina a devenit mai greu de împărțit, persistența mirului Securității ca avatar al tuturor relelor a făcut ca, pentru mulți români, împăcarea în existența de zi cu zi cu asemenea oameni din mijlocul lor să fie un proces dureros. De asemenea, exagerările au servit, într-o oarecare măsură, ca scuză pentru lipsa de acțiune din trecut. Anterioara acceptare tacită putea fi acceptată și iertată doar prin transformarea în „realitate" a vechiului mit care prezenta Securitatea ca pe un supraom brutal. Dar, cum această nouă „realitate" nu era doar un mit, ci un fals mit, nu a dus decât la dăunătoarea vânătoare a himerei unor

[48] Importanța mitului Securității este diminuată de Eyal (1990), 150. Sentimentele de vinovăție și rușine acceptate anterior sunt consemnate în *Guardian,* January 12, 1990, 23.

teroriști, o căutare izvorâtă dintr-o realitate malignă și care era menită să aducă puține roade[48].

Pentru liderii FSN, teroriștii par să fi folosit altor scopuri. Poveștile despre faptul că noii conducători trăiau temându-se pentru viața lor, că se deplasau prin București cu tancurile și își schimbau regulat locuințele pentru a evita să fie asasinați, au continuat să înflorească și după ce luptele au diminuat în intensitate[49]. Este posibil ca, punând accentul pe pericolul reprezentat de Securitate în timp ce își întăreau controlul asupra puterii, noii lideri să fi dorit să se lepede de trecutul lor comunist și să pună bazele noii lor identificări cu poporul[50]. Dar dacă FSN poate fi acuzat că a distorsionat imaginea luptelor adaptând-o propriilor sale scopuri și, în particular, că a folosit amenințarea teroristă pentru a se menține la putere, mai rămâne încă drum lung până la a putea spune că a organizat violențele într-o diversiune pusă la cale, așa cum au sugerat unii[51]. Există puține dovezi în acest sens, la fel ca și pentru ideea că evoluția evenimentelor ar fi fost decisă dinainte de servicii de informații străine. Totodată, și armata avea interesul să prezinte războiul contra teroriștilor în cea mai severă lumină cu putință. Postura eroică adoptată în cea de-a doua fază a revoluției i-a permis să-și consolideze poziția de apărător al națiunii și să dobândească absolvirea de păcatele făcute în timpul înăbușirii violente a primelor demonstrații de stradă. în acest proces, a asigurat și o anumită protecție față de justiție comandanților săi răspunzători de masacrele din Timișoara și din alte părți dinainte de 22 decembrie.

Revoluția este, de departe, mult mai mult decât suma teroriștilor și a Frontului Salvării Naționale, și orice studiu care nu recunoaște acest lucru riscă să diminueze rolul miilor de

[49] Pentru astfel de relatări, a se vedea *Independent,* December 30, 1989, 1.

[50] Octavian Paler, citat de Călinescu și Tismăneanu (ianuarie-aprilie 1991), 45 n. 12.

[51] Rateș (1991), 61-64.

oameni curajoși care au ieșit pe străzi pentru a-l sfida pe Ceaușescu. Acești protestatari au făcut revoluția din decembrie 1989 și, până la urmă, tocmai o parte importantă a acestei mulțimi a imprimat în mare măsură radicalismul evenimentului. Pe când scandau „Libertate" în fața forțelor de ordine din Timișoara, București și din alte părți se pare că, în concepția lor asupra revoluției, protestatarii erau mai aproape de Hannah Arendt, care vedea revoluția ca pe o căutare a libertății și pe revoluționari drept cei care luptau pentru libertate împotriva tiraniei[52]. Și, fără a ignora relele postcomunismului din România și numeroasele îndoieli care persistă asupra evenimentelor din decembrie 1989, rămâne de netăgăduit faptul că, în acel moment, românii au răsturnat un regim extrem de nepopular. La începutul secolului trecut, unul dintre cei mai mari istorici români, Alexandru Xenopol, scria că, în mod tradițional, România a trecut prin schimbări constituționale care „ne-au învățat libertatea mai degrabă decât contractele născute din exercitarea libertății"[53], în timpul revoluției române din decembrie 1989, cetățenii români s-au ridicat în căutarea libertății și și-au jucat rolul în nașterea Constituției post-revoluționare. în acest proces, au dat țării lor oportunitatea de a se rupe de trecut și de a se încadra pentru viitor pe un drum diferit și mult mai favorabil.

[52] Arendt (1973), 28-35. Aceasta este o simplificare a teoriei lui Arendt, care face deosebirea între căutarea libertății, văzută ca eliberare de opresiune, și între dorința de a institui aceste libertăți. Limba română folosește același cuvânt pentru ambele sensuri („liberty" și „freedom"), dar acest studiu consideră că dacă, măcar inițial, „eliberarea" a fost pe primul loc, ulterior „libertatea" a devenit principalul obiectiv al majorității revoluționarilor.

53 Citat de Eyal (1990), 142.

Bibliografie

Cărți și articole

Adler, Nanei, Gerard O.W. Mueller și Mohammed Ayat. 1993. „Psychiatry under Tyranny: A Report on the Political Abuse of Romanian Psychiatry during the Ceaușescu Years", *Current Psychology* 12:1, 3-17.

A Future for Romania Foundation. 1993. „The End of Transition", *Sfera Politicii* 1:3, 17-18.

Alexandra, Ionel Ștefan. 1998. *Revoluția din decembrie 1989: momentul Brăila.* Brăila.

Alexiev, Alex. 1982. „The Romanian Army", în *Communist Armies in Politics,* ed. Jonathan R. Adelman, 149-166. Boulder, Colo.

Almond, Mark, 1990a. „România since the Revolution", *Government and Opposition* 25:4, 484-496.

——. 1990b. *Retreat to Moscow: Gorbachev and the Eastern European Revolution.* London.

——. 1991. „Decline without Fall: Romania under Ceaușescu", în *Europe in Turmoil: The Struggle for Pluralism,* ed. Gerald Frost, 279-329. London.

—. 1992. *The Rise and Fall of Nicolae and Elena Ceaușescu.* London.

Andrew, Christopher și Oleg Gordievsky. 1990. *KGB: The Inside Story of Its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev.* London.

Angelescu, Ioana. July 17, 1985. „Foreign Students Creating Problems", Radio Free Europe Research, Romanian Situation Report/11 19-21.

Anon. [Câmpeanu, Pavel]. October 23, 1986. „Birth and Death in Romania", *New York Review of Books* 33:16, 10-18.

Antal, Dan. 1994. *Out of Romania.* London.

Anuarul statistic al României 1991. f.a. Bucureşti.

Anuarul statistic al României ¡992. f.a. Bucureşti.

Appleby, Joyce, Lynn Hunt şi Margaret Jacob. 1994. *Telling the Truth about History.* New York.

Ardeleanu, Tana, Răzvan Savaliuc şi Ion Baiu. 1996. *Procesul Ceaușescu.* Bucureşti.

Arendt, Hannah. 1973. *On Revolution.* Harmondsworth, England.

Arjomand, Said Amir. 1995. „Plea for an Alternative View of Revolution", în *Debating Revolutions,* ed. Nikki R. Keddie, 142-154. New York.

Armanca, Brîndușa. 1997. „Morții din cimitirul săracilor: un caz de jurnalism emoțional", în *O enigmă care împlinește șapte ani: Timișoara, 1989-1996,* ed. Romulus Rusan, 167-171. București.

Atanaskovici, Mirko. 1997. „Revoluția a făcut-o poporul român", în *O enigmă care împlinește șapte ani: Timișoara, 1989-1996,* ed. Romulus Rusan, 183-185. București.

Avram, Vasile. 1992. *Zeul din labirint: Sibiu, decembrie 1989.* Sibiu.

Aya, Rod. 1990. *Rethinking Revolutions and Collective Violence: Studies on Concept, Theory and Method.* Amsterdam.

Băcescu, Angela. 1994. *Romania 1989: din nou în calea năvălirilor barbare.* Cluj-Napoca.

Bacon, Walter M., Jr. 1978. „The Military and the Party in Romania", în *Civil-Military Relations in Communist Systems,* ed. Dale R. Herspring şi Ivan Volgyes, 165-180. Boulder, Colo.

Banc, C. şi Alan Dundes. 1990. *You Call This a Living? A Collection of East European Political Jokes.* Athens, Ga.

Bârsan, Vasile (trad.) 1975. „Miorița: Romanian Folk Ballad", *Romanian Sources* 1:1, 35-37.

Beck, Sam. 1984-1985. „Changing States of Drinking: Alcohol Use in the Balkans", *East European Quarterly* 18:4, 395-413.

Behr, Edward. 1991. *Kiss the Hand You Cannot Bite: The Rise and Fall of the Ceaușescus.* London (trad. rom. 1999. *Sărută mâna pe care n-o poți mușca.* București).

Berkhofer, Robert F., Jr. 1995. *Beyond the Great Story: History as Text and Discourse.* Cambridge, Mass.

Beschloss, Michael R. şi Strobe Talbott. 1993. *At the Highest Levels: The Inside Story of the End of the Cold War.* New York.

Betea, Lavinia. 1998. *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu,* convorbiri. București.

Birăescu, Traian Liviu. 1990. „De ce Timişoara?", în *Timișoara 16-22 decembrie 1989,* ed. Ion Anghel. 11-15. Timișoara.

Bishop, Robert și E.S. Crayfield. 1949. *Russia astride the Balkans.* London.

Blackwell, Stephen. 2002. „Reform and Institutional Cooperation: Romanian Civil-Military Relations and the Accession Process to NATO and the European Union", în *South-Eastern Europe, the Stability Pact and EUEnlargement,* ed. David Phinnemore și Peter Siani-Davies, 228-251. Cluj-Napoca.

Boia, Lucian. 1997. *Istorie și mit în conștiința românească.* București (2001 *History and Myth in Romanian Consciousness.* Budapest).

Bradu, Mircea și Gabriel Moisa. 2000. *O minune de trei zile: Oradea, decembrie '89.* Oradea.

Brateş, Teodor. 1992. *Explozia unei clipe: 22 decembrie 1989 — o zi în studioul 4.* București.

Brezinski, Horst și Paul Petersen. 1990. „The Second Economy in Romania", în *The Second Economy in Marxist States,* ed. Maria Los, 79-80. London.

Brucan, Silviu. 1987. *World Socialism at the Crossroads: An Insider s View.* New York.

———. 1990. *Pluralism and Social Conflict: A Social Analysis of the Communist World.* New York (1990. trad. rom. *Pluralism și conflict social: o analiză socială a lumiii comuniste.* București).

———. 1992. *Generația irosită: memorii.* Bucureşti (1993. trad. engl. *The Wasted Generation: Memoirs of the Romanian Journey from Capitalism to Socialism and Back,* Boulder, Colo.).

Bruszt, Lâszlo. 1990. „1989: The Negotiated Revolution in Hungary". *Social Research* 57:2, 365-387.

Bruz, Wlodzimierz. 1991. ,,'Perestroika': Advance or Retreat of a Revolution?", în *Revolution and Counter-Revolution,* ed. E.E. Rice, 171-187. Oxford.

Brzoska, Michael și Thomas Ohlson. 1987. *Arms Transfers to the Third World, 1971-1985.* Oxford.

Bunea, Mircea. 2000. *Agonia generalilor.* București.

Bush, Larry S. 1993. „Collective Labor Disputes in Post-Ceauşescu Romania", *Cornell International Law Journal* 26:2, 382-387.

Buzura, Augustin. 1984. *Refugii.* Bucureşti (1994. *Refuges,* trad. engl. Ancuţa Vultur and Fred Nadaban. Boulder, Colo.).

Calhoun, Craig Jackson. 1988. „The Radicalism of Tradition and the Question of Class Struggle", în *Rationality and Revolution,* ed. Michael Taylor, 129-175. Cambridge.

Călinescu, Matei şi Vladimir Tismăneanu. January/April 1991. „The 1989 Revolution and Romania's Future", *Problems of Communism* 60, 42-59.

Calvert, Peter. 1990. *Revolution and Counter-Revolution.* Milton Keynes, England.

Câmpeanu, Pavel. February 1,1990. „The Revolt ofthe Romanians", *New York Review of Books* 37:1, 30.

———. 1988. *The Genesis of the Stalinist Social Order.* Armonk, N.Y.

———. 1993. *De patru ori în faţa urnelor.* Bucureşti.

———. 2002. *Ceauşescu, anii numărătorii inverse.* Bucureşti.

Câmpeanu, Pavel şi Ştefana Steriade. 1993. „The Revolution: The Beginning of the Transition", *Social Research* 60:4, 915-932.

Castex, Michel. 1990. *Un mensonge gros comme le siecle: Roumanie, histoire d'une manipulation.* Paris.

Chamberlain, Lesley. 1990. *In the Communist Mirror: Journeys in Eastern Europe.* London.

Chaplin, Ari. 1983. „The 'Popular War' Doctrine in Romanian Defense Policy", *East European Quarterly* 17:3, 267-282.

Chehabi, H. E. şi Juan J. Linz, ed. 1988. *Sultanistic Regimes.* Baltimore.

Chirot, Daniel. 1991. „What Happened in Eastern Europe in 1989?", în *The Crisis of Leninism and the Decline of the left: The Revolutions of 1989,* ed. Daniel Chirot, 3-32. Seattle.

———. 1994. *Modern Tyrants: The Power and Prevalence of Evil in Our Age.* New York.

———. 1995. „After Socialism, What?: The Global Implications ofthe Revolutions of 1989 in Eastern Europe", în *Debating Revolutions,* ed. Nikki R. Keddie, 254-274. New York.

Cocan, Aurel loan Laurenţiu. 1999. *Trădare la nivel înalt.* Cluj-Napoca.

Codrescu, Andrei. 1991. *The Hole in the Flag: A Romanian Exile's Story of Return and Revolution.* New York.

Codrescu, Costache, Radu Olaru, Mircea Seteanu şi Constantin Monac. 1998. *Armata română în revoluţia din decembrie 1989.* Bucureşti.

Cole, John W. şi Judith A. Nydon. 1990. „Class, Gender and Fertility: Contradictions of Social Life in Contemporary Romania", *East European Quarterly* 23:4, 469-476.

Coposu, Corneliu. 1998. *Confessions: Dialogues with Doina Alexandru.* Trad. Elena Popescu. Boulder, Colo.

Corley, Felix şi John Eibner. 1990. *In the Eye of the Romanian Storm: The Heroic Story of Pastor Laszlo Tokes.* Old Tappan, N.J.

Cornea, Doina. 1991. *Scrisori deschise şi alte texte.* Bucureşti.

—. 1997. „Cluj — 21 decembrie 1989: cine a tras în noi?", în *O enigmă care împlineşte şapte ani: Timişoara, 1989-1996,* ed. Romulus Rusan, 239-244. Bucureşti.

Cornis-Pop, Marcel. 1989. „Narration across the Totalistic Gap: On Recent Romanian Fiction", *Symposium* 43:1, 3-19.

Coruţ, Pavel. 1993. *Să te naşti sub steaua noastră.* Bucureşti.

Costello, Michael. September 6, 1968. „Rumania and Her Allies: August 21 and After", Radio Free Europe Research, Rumanian Situation Report/12, 1-11.

Cronica însângerată a Bucureştiului în revoluţie. 1990. Bucureşti.

Crowther, William E. 1988. *The Political Economy of Romanian Socialism.* New York.

—. 1989. ,,'Ceauşescuism' and Civil-Military Relations in Romania", *Armed Forces and Society* 15:2, 207-225.

Csalog, Zsolt. 1989. „Ceauşescu and the Miners: Istvân Husszu's Story", *New Hungarian Quarterly* 30:116, 5-11.

Danta, Darrick. 1993. „Ceauşescu's Bucharest", *Geographical Review* 83:2, 170-182.

Datculescu, Petre şi Klaus Liepelt, ed. 1991. *Renaşterea unei Democraţii: alegerile din România de la 20 mai 1990.* Bucureşti.

David, Gheorghe. 1990. „21-22 decembrie 1989: secvenţe Braşovene", *Magazin istoric* 24:9, 3-5.

Davies, James C. 1962. „Towards a Theory of Revolution", *American Sociological Review* 27:1. 5-19.

Dawisha, Karen. 1990. *Eastern Europe, Gorbachev, and Reform: The Great Challenge.* Cambridge.

Deletant, Dennis. 1988. „The Past in Contemporary Romania: Some Reflections on Current Romanian Historiography", *Slovo* 1:2, 77-91.

———. 1989. „Literature and Society in Romania since 1945", în *Perspectives on Literature and Society in Eastern and Western Europe,* ed. Geoffrey Hosking și George Cushing, 121-161. Basingstoke, England.

———. 1993. „Social Engineering in Romania: Ceaușescu's Systematization Program, 1965-1989", *Romanian Civilization* 2:1, 53-74.

———. 1994. „The *Securitate* and the Police State in Romania, 1964-89", *Intelligence and National Security* 9:1, 22-49.

———. 1995. *Ceaușescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989.* London (1998. trad. rom. *Ceaușescu și Securitatea: constrângere și disidență în România anilor 1965-1989.* București).

———. 1998. *Romania under Communist Rule.* București.

Devlin, Kevin. February 9,1990. „Romanians use Foreign Interviews to Debate Country's Future", Report on Eastern Europe 1:6, 26-30.

Dinescu, Mircea. 1983. *Exil pe o boabă de piper.* București (1985. *Exile on a Peppercorn.* Trad. Andrea Deletant și Brenda Walker. London).

Djordjevic, Dimitrije și Stephen Fisher-Galați. 1981. *The Balkan Revolutionary Tradition.* New York.

Dobrynin, Anatoly. 1995. *In Confidence: Moscow's Ambassador to America s Six Cold War Presidents 1962-1986.* New York.

Dolghin, Florentina, loan Lăcustă, Dorin Matei, Marian Ștefan și Ioana Ursu. 1990. „Ei, tinerii, au făcut revoluția. Ei, tinerii, scriu istoria", *Magazin Istoric 24:2,* 3-7.

Domenico, Viorel. 1992. *După execuție a nins.* București.

———. 1999. *Ceaușescu la Târgoviște 22-25 decembrie 1989.* București.

Doyle, William. 1991. „Revolution and Counter-Revolution in France", în *Revolution and Counter-Revolution,* ed. E.E. Rice, 95-108. Oxford.

Dragoș, Z. c1995. *Mărturii tragice. Harghita, Covasna, Târgu Mureș: decembrie1989-martie 1990.* București.

Dragostea noastră fierbinte pentru-al țării președinte. 1988. București.

Dumitriu, Petru. 1964. *Incognito.* London.

Durac, Nicolae. 1997. „Implicarea armatei în decembrie 1989, la Timișoara", în *O enigmă care împlinește șapte ani: Timișoara, 1989-1996,* ed. Romulus Rusan, 115-119. București.

Eisenstadt, S.N. 1978. *Revolution and the Transformation of Societies: A Comparative Study of Civilizations.* New York.

———. 1992. „The Breakdown of Communist Regimes and the Vicissitudes of Modernity", *Daedalus* 121:2, 21-41.

Eyal, Jonathan. 1988. „Transylvanian Disorders", *World Today* 44:8-9, 130-132.

———. 1989. „România: Between Appearances and Realities", în *The Warsaw Pact and the Balkans: Moscow's Southern Flank,* ed. Jonathan Eyal. Basingstoke, England.

———. 1990. „Why Romania Could Not Avoid Bloodshed", în *Spring in Winter: The 1989 Revolutions,* ed. Gwyn Prins, 139-160. Manchester.

———. 1992. „Romanian-Soviet Relations", în *The End of the Outer Empire: Soviet-East European Relations in Transition, 1985-90,* ed. Alex Pravda, 185-204. London.

Eyal, Jonathan și Ian Anthony. 1988. *Warsaw Pact Military Expenditure.* London.

Falin, Valentin. 1990. „The Collapse of Eastern Europe: Moscow's View", *New Perspectives Quarterly* 7:2, 22-26.

FefFer, John. 1992. *Shock Waves: Eastern Europe after the Revolutions.* Boston.

Filip, Teodor. 1999. *Secretele U.S.L.A.* Craiova.

Fischer, Mary Ellen. 1981. „Idol or Leader? The Origins and Future of the Ceaușescu Cult", în *Romania in the 1980s,* ed. Daniel Nelson, 117-141. Boulder, Colo.

——. 1985. „Women in Romanian Politics: Elena Ceaușescu, Pronatalism, and the Promotion of Women", in *Women, States and Party in Eastern Europe,* ed. Sharon L. Wolchik și Alfred G. Meyer, 121-137. Durham, N.C.

—. 1989. *Nicolae Ceaușescu: A Study in Political Leadership.* Boulder, Colo.

——. 1992. „The New Leaders and the Opposition", în *Romania after Tyranny,* ed. Daniel N. Nelson, 45-65. Boulder, Colo.

——. 1993. „Stalinism in Romania: A Preliminary Discussion of Stalin, Ceaușescu, and Totalitarianism", Conference Paper Prepared for the Second International Congress of Romanian Studies, July 6-10, 1993. Iași.

Fleurs, René de. 1984. „Socialism in One Family", *Survey* 8:4, 165-174.

Fortuna, Lorin. 1997. „Semnificația zilei de 20 decembrie 1989", în *O enigmă care împlinește șapte ani: Timișoara, 1989-1996,* ed. Romulus Rusan, 162-166. București.

Freund, Emil. 1983. „Nascent Dissent in Romania", în *Dissent in Eastern Europe,* ed. Jane Leftwich Curry, 60-68. New York.

Gabanyi, Anneli Ute. April 22, 1987. „A Chronology of the Romanian-Hungarian Minority Dispute", Radio Free Europe Research, Romanian Situation Report/3, 11-15.

——. September 21, 1987. „Disgraced Romanian Leader Calls for Changes", Radio Free Europe Research, Romanian Situation Report/10, 3-6.

—. November 6, 1987. „Nicu Ceaușescu on the Way Up?", Radio Free Europe Research, Romanian Situation Report/12, 9-12.

——. 1990. *Die Unvollendete Revolution: Rumänien zwischen Diktatur und Demokratie.* München (1999. trad. rom. *Revoluția neterminată.* București).

——. 2000. *The Ceaușescu Cult: Propaganda and Power in Communist Romania.* București (2003. trad. rom. *Cultul lui Ceaușescu.* București).

Gafton, Paul. May 17, 1984. „Heavy Drinking and Alcoholism", Radio Free Europe Research Report, Romanian Situation Report/8, 13-16.

——. November 14, 1985. „The State of Emergency and the Militarization of the Power Industry", Radio Free Europe Research, Romanian Situation Report/16, 7-11.

——. December 17, 1985. „The Electricity Crisis", Radio Free Europe Research, Romanian Situation report/17, 27-32.

——. July 3,1987. „Ceausescu Increases Power for Himself and His Family", Radio Free Europe Research, Romanian Situation Report/6, 3-5.

——. August 14, 1987. „Ceausescu's Strained Relationship with the *Nomenklatura",* Radio Free Europe Research, Romanian Situation Report/9, 3-5.

——. October 15,1987. „Officials in Charge of Energy Dismissed", Radio Free Europe Research, Romanian Situation Report/11, 7-9.

——. March 4, 1988. „Romania Renounces MFN Trade Status with the USA", Radio Free Europe Research, Romanian Situation Report/4, 3-5.

—. April 29, 1988. „The Romanian Communist Party Today", Radio Free Europe Research, Romanian Situation Report/6,9-10.

——. June 23,1988. „Wage Increase of 10% Approved", Radio Free Europe Research, Romanian Situation Report/8, 21-23.

——. December 29,1988a. „The 1989 Plan and Budget", Radio Free Europe Research, Romanian Situation Report/15, 3-5.

——. December 29, 1988b. „The Foreign Debt", Radio Free Europe Research, Romanian Situation Report/15, 7-9.

Gallagher, Tom. 1995. *Romania after Ceausescu: The Politics of Intolerance.* Edinburgh.

Galloway, George si Bob Wylie. 1991. *Downfall: The Ceausescus and the Romanian Revolution.* London.

Georgescu, Vlad. 1983a. „Politics, History and Nationalism: The Origins of Romania's Socialist Personality Cult", in *The Cult of Power: Dictators in the Twentieth Century,* ed. Joseph Held, 129-142. Boulder, Colo.

——. 1983b. „Romanian Dissent: Its Ideas", in *Dissent in Eastern Europe,* ed. Jane Leftwich Curry, 182-194. New York.

——. 1988. „Romania in the 1980s: The Legacy of Dynastic Socialism", *Eastern European Politics and Societies* 2:1, 69-93.

Gilberg, Trond. 1990. *Nationalism and Communism in Romania: The Rise and Fall of Ceausescu s Personal Dictatorship.* Boulder, Colo.

Giurchescu, Anca. 1987. „The National Festival 'Song to Romania': Manipulation of Symbols in the Political Discourse", in *Symbols of Power: The Aesthetics of Political Legitimation in the Soviet Union and Eastern Europe,* ed. Claes Arvidsson si Lars Erik Blomqvist, 163-171. Stockholm.

Giurescu, Dinu C. 1990. *The Razing of Romania's Past.* New York.

Goldstone, Jack A. 1986. „Revolutions and Superpowers", in *Superpowers and Revolution,* ed. Jonathan R. Adelman, 38-48. New York.

——. 1991. „An Analytical Framework", in *Revolutions of the Late Twentieth Century,* ed. Jack A. Goldstone, Ted Robert Gurr si Farrokh Moshiri, 37-51. Boulder. Colo.

——. 1995. analyzing Revolutions and Rebellions: A Reply to the Critics", in *Debating Revolutions,* ed. Nikki R. Keddie, 178-199. New York.

Goldstone, Jack A., Ted Robert Gurr si Farrokh Moshiri, ed. 1991. *Revolutions of the Late Twentieth Century.* Boulder, Colo.

Goodwin, Jeff. 1994. „01d Regimes and Revolutions in the Second and Third Worlds", *Social Science History* 18:4, 575-604.

——. 1997. „State-Centred Approaches to Social Revolutions: Strengths and Limitations of a Theoretical Tradition", in *Theorizing Revolutions,* ed. John Foran, 11-37. London.

Goodwin, Jeff si Theda Skocpol. 1989. „Explaining Revolutions in the Contemporary Third World", *Politics and Society* 17:4, 489-509.

Gorbachev, Mikhail. 1996. *Memoirs.* London.

Govender, Robert. 1982. *Nicolae Ceausescu and the Romanian Road to Socialism.* London.

Graham, Lawrence S. 1982. *Romania: A Developing Socialist State.* Boulder, Colo.

Granqvist, Raoul. 1999. *Revolution's Urban Landscape: Bucharest Culture and Postcommunist Change.* Frankfurt am Main.

Gross, Peter. 1996. *Mass Media in Revolution and National Development: The Romanian Laboratory.* Ames, la.

Gurr, Ted Robert. 1970. *Why Men Rebel.* Princeton, N.J.

Gurr, Ted Robert și Jack A. Goldstone. 1991. „Comparisons and Policy Implications", în *Revolutions of the Late Twentieth Century,* ed. Jack A. Goldstone, Ted Robert Gurr și Farrokh Moshiri, 325-352. Boulder, Colo.

Habermas, Jiirgen. 1990. „What Does Socialism Mean Today? The Rectifying Revolution and the Need for New Thinking on the Left", *New Left Review* 183, 3-21.

Hagopian, Mark N. 1974. *The Phenomenon of Revolution.* New York.

Haidău, Mihai. 1997. „Telecomunicații, conexiuni, secvențe", în *O enigmă care împlinește șapte ani: Timișoara, 1989-1996,* ed. Romulus Rusan, 158-161. București.

Hall, Brian. 1988. *Stealing from a Deep Place: Travels in South-Eastern Europe.* London.

Hall, Richard Andrew. 1997. „Rewriting the Revolution: Authoritarian Regime-State Relations and the Triumphs of Securitate Revisionism in Post-Ceaușescu Romania", teză de doctorat, Indiana University.

——. 1999. „The Uses of Absurdity: The Staged War Theory and the Romanian Revolution of December 1989", *Eastern European Politics and Societies* 13:3, 501-542.

Halliday, Fred. 1991. „Revolution in the Third World: 1945 and After", în *Revolution and Counter-Revolution,* ed. E.E. Rice, 129-152. Oxford.

Hanson, Stephen E. 1991. „Gorbachev: The Last True Leninist Believer", în *The Crisis of Leninism and the Decline of the Left: The Revolutions of 1989,* ed. Daniel Chirot. 33-59. Seattle.

Harding, Georgina. 1990. *In Another Europe: A Journey to Romania.* London.

Harrington, Joseph F. și Scott D. Karns. 1988. „MFN and Human Rights: Romanian-American Relations, 1975-1988", *Southeastern Europe* 15:1-2, 71-97.

Harrington, Joseph F. și Bruce J. Courtney. 1991. *Tweaking the Nose of the Russians: Fifty Years of American-Romanian Relations, 1940-1990.* Boulder, Colo.

Hașeganu, Carmina. 1998. „Transition to Democracy in Romania: Political Developments, 1990-1997", teză de doctorat, School of Slavonic and East European Studies, University of London.

Hayden, Robert și Milica Bakic-Hayden. 1992. „Orientalist Variations on the Theme 'Balkans': Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics", *Slavic Review* 51:1, 1-15.

Hersh, Bradley S., Florin Popovici, Roxana C. Apetrei, Laurențiu Zolotusca și Nicolae Beldescu. 1991. „Acquired Immunodeficiency Syndrome in Romania", *The Lancet* 338:8768, 645-649.

Hitchins, Keith. 1994. *Rumania 1866-1947.* Oxford (1996. trad. rom. *România 1866-1947.* București).

Holloway, David. 1988-1989. „Gorbachev's New Thinking", *Foreign Affairs* 68:1, 66-81.

Hord, Charlotte, Henry P. David, France Donnay și Merill Wolf. 1991. „Reproductive Health in Romania: Reversing the Ceaușescu Legacy", *Studies in Family Planning* 22:4, 231-240.

Hunya, Gabon 1989. „Village Systématisation in Romania: Historical, Economic and Ideological Background", *Communist Economies* 1:3, 327-341.

Iliescu, Ion. 1994. *Revoluție și reforma.* București.

———. 1995a. *Momente de istoriei — documente, interviuri, comentarii— decembrie 1989-iunie 1990.* București.

———. 1995b. *Revoluția trăită.* București

———. 1996. *Momente de istorie II—documente, alocuțiuni, comentarii— iunie 1990-septembrie 1991.* București.

———. 2001. *Revoluția română.* București.

The International Institute for Strategic Studies. *The Military Balance, 1989-1990.* London.

Ionescu, Dan. January 22, 1985. „A Touch of Royalty", Radio Free Europe Research, Romanian Situation Report/2, 13-19.

———. November 14, 1985. „The Black Market Flourishes", Radio Free Europe Research, Romanian Situation Report/16, 13-16.

———. April 18, 1986. „New Developments in the Harassment of Ethnic German Writers", Radio Free Europe Research, Situation Report Romania/5, 7-9.

—. January 28, 1988a. „Religious Elements in the Glorification of Ceaușescu", Radio Free Europe Research, Romanian Situation Report/a, 7-10.

—. January 28, 1988b. „Poems for Elena Ceaușescu", Radio Free Europe Research, Romanian Situation Report/s, 11-14.

—. March 4,1988. „Food Rationing in Brașov", Radio Free Europe Research, Romanian Situation Report/4, 9-12.

—. October 20, 1988. „A Chronology of Western Protests against Romania's Rural Resettlement Plan", Radio Free Europe Research^ RAD Background Report/212. (Romania), 1-12.

—. December 2,1988., Acute Food Shortages", Radio Free Europe Research, Romanian Situation Report/14, 12-14.

—. March 9, 1990. „Old Practices Persist in Romanian Justice", Report on Eastern Europe 1:10, 44-48.

—. July 29,1994. „UM 0215: A Controversial Intelligence Service in Romania", Radio Free Europe/Radio Liberty Research Report 3:30, 27-30.

Ioniță, Gheorghe. fa. „București: revoluția ceas cu ceas", în *România 16-22 decembrie: sânge, durere, speranță 1989-1990.* 16-18. București.

Ioniței, Cicerone. 1998. *Album al eroilor: România decembrie 1989.* Sibiu.

Ivan, Sabin. 1998. *Radiografii parlamentare, de vorba cu Alexandru Bărlădeanu.* Constanța.

Jackson, Marvin R. 1986. „Romania's Debt Crisis: Its Causes and Consequences", în *U.S. Congress Joint Economic Committee, East European Economies: Slow Growth in the 1980s.* 3 vol., 489-542. Washington, D.C.

—. 1989. „Statistics and Political Economy in Romania: What Comes Next-Relief or More Exploitation?", în *Pressures for Reform in the East European Economies: Study Papers Submitted to the Joint Economic Committee, Congress of the United States, 2* vol., 307-327. Washington, D.C.

——. February 2, 1990. „The Economy in the Wake of the Revolution", *Report on Eastern Europe* 1:5, 29-32.

Johnson, Alice K., Richard L. Edwards §i Hildegard Puwak. 1993. „Foster Care and Adoption Policy in Romania: Suggestions for International Intervention", *Child Welfare* 72:5, 489-506.

Johnson, Brooke R., Mihai Horga §i Lauren(ia Andronache. 1993. „Contraception and Abortion in Romania", *The Lancet* 341:8849, 875-878.

Jones, Christopher D. 1984. „Romania", in *Warsaw Pact: The Question of Cohesion. Phase II - Volume 2: Poland, German Democratic Republic, and Romania,* ed. Teresa Rakowska-Harmstone, Christopher D. Jones si Ivan Sylvain, 348-411. Ottawa.

Joö, Rudolf. 1994. *The Hungarian Minority's Situation in Ceausescu's Romania.* Boulder, Colo.

Jowitt, Kenneth. 1971. *Revolutionary Breakthroughs and National Development: The Case of Romania, 1944-1965.* Berkeley, Calif.

——. 1978. *The Leninist Response to National Dependency.* Berkeley, Calif.

——. 1991. „The Leninist Extinction", in *The Crisis of Leninism and the Decline of the Left: The Revolutions of1989,* ed. Daniel Chirot, 74-99. Seattle.

Karatnycky, Adrian, Alexander J. Motyl si Adolph Sturmthal. 1980. *Workers' Rights East and West: A Comparative Study of Trade Union and Workers 'Rights in Western Democracies and Eastern Europe.* New Brunswick, N.J.

Kideckel, David A. 1984-1985. „Drinking Up: Alcohol, Class and Social Change in Rural Romania", *East European Quarterly* 18:4, 431-446.

——. 1992. „Peasants and Authority in the New Romania", in *Romania after Tyranny,* ed. Daniel N. Nelson, 67-81. Boulder, Colo.

——. 1993. *The Solitude of Collectivism: Romanian Villagers to the Revolution and Beyond.* Ithaca, N.Y.

Kimmel, Michael S. 1990. *Revolution: A Sociological Interpretation.* Cambridge.

Kineses, Elöd. 1992. *Black Spring.* München. Disponibilă si la: http://www.net.hu/corvinus/lib/kincses.

King, Robert R. March 6, 1972. „Romanian Difficulties in Military and Security Affairs", Radio Free Europe Research, Romania Situation Report/6, 1-11.

——. May 17, 1972. Reorganisation of the Ministry of the Interior", Radio Free Europe Research, Romania Situation Report/17, 8-10.

Kirk, Roger E. și Mircea Răceanu. 1994. *Romania versus the United States: The Diplomacy of the Absurd, 1985-1989.* New York.

Kligman, Gail. 1988. *The Wedding of the Dead: Ritual Poetics and Popular Culture in Transylvania.* Berkeley, Calif.

——. 1990. „Reclaiming the Public: A Reflection on Creating Civil Society in Romania", *Eastern European Politics and Societies* 4:3, 393-427.

—. 1992. „The Politics of Reproduction in Ceausescu's Romania: A Case Study in Political Culture", *Eastern European Politics and Societies* 6:3, 364-418.

——. 1998. *The Politics of Duplicity: Controlling Reproduction in Ceaușescu s Romania.* Berkeley, Calif. (2000 trad. rom. *Politica duplicității: controlul reproducerii în România lui Ceaușescu.* București).

Konrâd, Gyorgy și Ivan Szelenyi. 1979. *The Intellectuals on the Road to Class Power: A Sociological Interpretation of the Role of the Intelligentsia in Socialism.* New York.

Koppany S. March 21, 1989. „New Hungarian Minority Publication Appears in Transylvania", Radio Free Europe Research, Romanian Background Report/53, 1-3.

Krejci, Jaroslav (cu asistența Annei Krejcovâ). 1983. *Great Revolutions Compared: The Search for a Theory.* Brighton, England.

——. 1994. *Great Revolutions Compared: The Outline of a Theory.* Hemel Hempstead, England.

Lachmann, Richard. 1997. „Agents of Revolution: Elite Conflicts and Mass Mobilization from the Medici to Yeltsin", in *Theorizing Revolutions,* ed. John Foran, 73-101. London.

Lampe, John R. și Marvin R. Jackson. 1982. *Balkan Economic History 1550-1950: From Imperial Borderlands to Developing Nations.* Bloomington, Ind.

Lebedev, Alexander. 1990. „It Is Wrong to Prod Us On", *New Perspectives Quarterly* 7:2, 24.

Leicand, Aurelia. July 20, 1988. „What Is Going On in Romanian Soccer?", Radio Free Europe Research, Romanian Situation Report/9, 41-43.

Cuprins

Mulțumiri 7
Abrevieri 10

Introducere 11
I. Cauzele revoluției 21
II. Răsturnarea lui Nicolae Ceaușescu 82
III. „Dezmățul însângerat" 142
IV. „Problema cea mai obscură" 206
V. Consiliul Frontului Salvării Naționale 274
VI. O pronunțată lipsă de consens 330
VII. Miturile și realitățile revoluției 380

Bibliografie 407
Indice de nume și locuri 437